

Edícia SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA

Vychádza v rámci „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied.

Vydané publikácie:

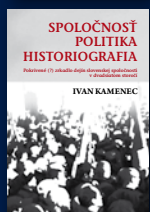
BYSTRICKÝ VALERIÁN: Od autonómie k vzniku Slovenského štátu (Výber zo štúdií).

Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2008.

KRAJČOVIČOVÁ NATÁLIA: Slovensko na ceste k demokracii.

Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2009.

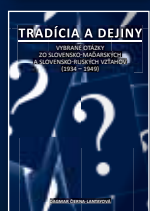

KAMENEC IVAN: Spoločnosť, politika, historiografia (Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti v dvadsiatom storočí). Bratislava: Prodama, spol. s r. o., 2009.

DANGL VOJTECH: Pod zástavou cisára a kráľa (Kapitoly z vojenských dejín Slovenska 1848 – 1914). Bratislava:

TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ: TRADÍCIA A DEJINY

Vybrané otázky zo slovensko-maďarských a slovensko-ruských vzťahov (1934 – 1949). Bratislava: TYPOSET print, spol. s r. o., 2009.

978-80-970302-0-9

TRADÍCIA A DEJINY

TRADÍCIA A DEJINY

VYBRANÉ OTÁZKY
ZO SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH
A SLOVENSKO-RUSKÝCH VZŤAHOV
(1934 – 1949)

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ

TRADÍCIA A DEJINY

VYBRANÉ OTÁZKY ZO SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH
A SLOVENSKO-RUSKÝCH VZŤAHOV (1934 – 1949)

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ

Edícia *SLOVENSKÁ HISTORIOGRAFIA*

© Dagmar Čierna-Lantayová
© Historický ústav Slovenskej akadémie vied

Recenzenti:
PhDr. Edita Ivaničková, CSc.
PhDr. Peter Zelenák, CSc.

Návrh obálky a grafická úprava:
Jozef Hupka

Zodpovedná redaktorka:
PhDr. Vlasta Jaksicsová

Vydal:
Historický ústav SAV vo vydavateľstve TYPOSET Print, spol. s r. o.

Publikácia vychádza v rámci projektu „Centra excelentnosti výskumu kľúčových otázok moderných slovenských dejín“ (CEVKOMSD) pri Historickom ústave SAV a grantu VEGA č. 2/7179/27: Medzinárodné súvislosti vývoja Slovenskej republiky 1939 – 1945.

Všetky práva vyhradené. Nijakú časť tejto publikácie nemožno reprodukovať, kopírovať, uchovávať či prenášať prostredníctvom žiadnych médií – elektronických, mechanických, rozmnožovacích či iných – bez predchádzajúceho súhlasu Historického ústavu SAV a autorky.

Bratislava 2009

ISBN 978-80-970302-0-9

TRADÍCIA A DEJINY

VYBRANÉ OTÁZKY ZO SLOVENSKO-MAĎARSKÝCH
A SLOVENSKO-RUSKÝCH VZŤAHOV (1934 – 1949)

DAGMAR ČIERNA-LANTAYOVÁ

OBSAH

Na úvod 7

SLOVENSKO A MAĎARSKO

1. Kapitola

Maďarský problém a zahraničnopolitické koncepcie
československej exilovej vlády v Londýne (jún 1941 – január 1945) 11

2. Kapitola

Otázka národnostných menšín vo vzťahu medzi
Československom a Maďarskom (1944 – 1948) 19

3. Kapitola

Koncepcia slovenskej politiky k otázkam hraníc
s Maďarskom (1944 – 1945) 39

4. Kapitola

Volby v Maďarsku roku 1945 a úvahy slovenských pozorovateľov 47

5. kapitola

Okupované územia južného Slovenska.
Politické koncepcie (1938 – 1945) 61

6. Kapitola

Sporné otázky medzi ČSR a Maďarskom
v príprave mierového usporiadania (1943 – 1947) 77

7. Kapitola

Slovenská verejnosť a rok 1956 95

SLOVENSKO A SOVIETSKY ZVÄZ

8. Kapitola

Sovietska politika v strednej a juhovýchodnej Európe pohľadom
československej diplomacie (1944 – 1949) 111

9. Kapitola

Politické úvahy a súvislosti pri nadviazaní diplomatických stykov
medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom roku 1939 131

10. Kapitola

Predstavy slovenskej politiky a realita vo vzťahu
so Sovietskym zväzom (január – júl 1940) 149

11. Kapitola

Slovenské záujmy v oficiálnych kontaktoch
medzi Bratislavou a Moskvou (1940 – 1941) 171

12. Kapitola

Ruský faktor v geopolitických úvahách o Slovensku
(august 1939 – február 1941) 193

13. Kapitola

Poznámky sovietskeho zástupcu v Bratislave k prejavom napätia
medzi Slovenskom a Maďarskom (február 1940 – apríl 1941) 205

14. Kapitola

Ruská otázka v politických názoroch
na Slovensku (1941 – 1943) 217

15. Kapitola

Slovanské predstavy a politické variácie
v slovensko-ruských vzťahoch (1934 – 1949) 233

Summary 263

Menný register 265

NA ÚVOD

Výbery z diel niektorých autorov, publikované v poslednom období, stále častejšie ilustrujú fakt, že celá generácia historikov pomaly, ale isto starne a nebudaj i odchádza. A človek si napokon prekvapene uvedomí svoju príslušnosť k tejto skupine seniorov, za posledné roky vyzdvihovanej i zatracovanej. Na pranieri istej časti verejnosti sa mnohokrát ocitli najmä odborníci z novších domácich dejín, nakoľko medzi bežnými čitateľmi sa vždy nájdu jednotlivci, ktorí si čo to ešte pamätajú a po svojom aj hodnotia.

V zložitej sústave historiografie možno hovoriť o určitej „výhode“, keď sa výskumník venuje predovšetkým otázkam všeobecných dejín a domáce udalosti konfrontuje s diaľmím v zahraničí. Hoci i tu možno nájsť úskalia, ak sledujeme témy v nedávnej minulosti zamlčované, či priamo zakázané. Pre tento zväzok vyberám niektoré z textov, publikovaných za posledných pätnásť rokov, teda v čase, keď sa konečne otvorila možnosť uzavretú tematiku spracovať: dovtedy boli do veľkej miery tabuizované archívne pramene k oficiálne utajovaným faktom a udalostiam.

Sledovať problémy nahromadené do vzťahov Slovenska k Maďarsku a Rusku (v rámci ČSR alebo aj samostatne), za obdobie od roku 1934 do roku 1949, znamená sledovať mimoriadne zložité a zauzlené udalosti. A práve z tohto okruhu svojich záujmov som zvolila tematický záber ponúkaného výberu. Iba jedna kapitola sa vymyká z daného chronologického členenia a posúva sa do roku 1956. V niektorých príspevkoch, kratších i dlhších, publikovaných s rôznym odstupom, nebolo možné zachovať kontinuitu deja a neopakovať isté základné údaje. S tým sa napokon musí vo svojich publikáciách vyrovnáť každý historik. Usporiadať texty prísne tematicky, alebo podľa skúmaného obdobia, sa ukázalo dosť zložité, nakoľko sa v sledovaných problémoch musím doslova posúvať tam i späť po rámcovej časovej línii. Napokon som celú knihu rozdelila na dva celky – Slovensko a Maďarsko, Slovensko a Sovietsky zväz – a v nich jednotlivé kapitoly označila rokom vydania a zaradila postupne.

Témy, na ktoré sa v tomto výbere sústreďujem, prinášajú veľké množstvo najrozličnejších rozporných otázok, načrtávajú prístup vedúcich politikov ČSR, Slovenska, Maďarska a Ruska k formovaniu zahraničnej politiky, vrátane vzťahov, v mimoriadne zložitom období. V situácii, keď sa nacistická mašinéria vydávala na pochod cez málo stabilnú a rozhádanú Európu, je mimoriadne zaujímavé sledovať názory, motiváciu a konanie vládnucich kruhov jednotlivých krajín, ale i reakcie rôznych politických strán a zoskupení. Krátka medzihra, za trvania diplomatických vzťahov medzi ľudáckou Bratislavou a komunistickou Moskvou, v období pred začiatkom druhej svetovej vojny, dlhé roky zatajovaná, ilustruje nielen politický pokus pod dozorom Berlína, ale aj vnútorné korene dobového slovenského rusofilstva. Z nášho hľadiska si zasluhujú pozornosť zahraničnopolitické úvahy reprezentantov rôzneho názorového zamerania, ich protirečenia, predstavy, nádeje a sklamaní. Všetky otvorené otázky z obdobia vojny sa od roku 1945, v mierne modifikovanej podobe, znova dostávajú na diplomatickú scénu a podnecovali rozpory zainteresovaných štátov. Pre malé krajiny strednej a juhovýchod-

nej Európy, ktoré sa napokon ocitli v područí Sovietskeho zväzu, ovládaného J. V. Stalinom, začala dlhá a strastiplná cesta k vzdialenej vidine slobody.

Nie všetky problémy, na ktoré sa vo svojej práci zameriavam, našli v historickej obci na Slovensku ďalších záujemcov a pokračovateľov. Ale i tak, predstavovať opakovane niekoľko starších či novších štúdií stavia autora do zložitej situácie. Veď za posledné roky začali publikovať mladí historici, doma i v zahraničí, a k niektorým vybraným otázkam priniesli nové poznatky aj svieže pohľady. To je však prirodzený postup a nám, starším, ostáva iba nádej, že nastupujúci kolegovia nezatratia doterajšie výsledky.

Historik môže dlho či zdĺhavo a viac-menej zaujímavo písať o svojej práci, vysvetľovať svoje myšlienky či pohnútky a podrobne rozoberať jednotlivé ponúkané texty. Ja nemám v úmysle objasňovať alebo ospravedlňovať svoju motiváciu, veď konečný obraz si aj tak vytvára každý kritický čitateľ. Problémy, ktorými sa zaoberám, sú neobvyčajne zauzlené a ani v okruhu slovenských autorov sme sa nedopracovali k zhodnému pohľadu. V mojom prípade sa však porovnávanie názorov dotýka predovšetkým maďarských a ruských historikov, nakoľko svojim zameraním sa predsa len do veľkej miery vyčleňujem z tematiky čisto národných dejín. Predložený výber textov ponúka dosť príležitostí na zamyslenie.

Bratislava, september 2009

SLOVENSKO A MAĎARSKO

1. kapitola

MAĎARSKÝ PROBLÉM A ZAHRANIČNOPOLITICKÉ KONCEPCIE ČESKOSLOVENSKEJ EXILOVEJ VLÁDY V LONDÝNE (JÚN 1941 – JANUÁR 1945)

V čase, keď Veľká Británia ako jediná veľmoc garantovala antihitlerovskú vojnu, stal sa Londýn strediskom politickej emigrácie z rôznych kútov Európy. Záujem československej londýnskej vlády o vedúce osobnosti maďarského exilu sa utváral vzhľadom na ich predpokladanú politickú úlohu v povojnovom Maďarsku. Z hľadiska budúceho vzťahu s južným susedom si expertízne štúdie o prúdoch i jednotlivcoch maďarského hnutia všímali predovšetkým ich stanoviská k osudovým momentom prvej Československej republiky: Mníchovu a Viedenskej arbitráži z 2. novembra 1938.

Spravodajstvo zamerané na problematiku Maďarska sledovalo, popri vnútornom vývoji, najmä oficiálnu maďarskú zahraničnú politiku a vzťahy so susednými štátmi.¹ Informácia k obsahu rozlúčkového rozhovoru britského vyslanca odchádzajúceho z Budapešti po vypovedaní diplomatických stykov, získaná s určitým oneskorením až 8. júna 1941, upozorňovala československú vládu v Londýne na rozhodnutie M. Horthyho vyslať do zahraničia vlastných dôverníkov, „*aby hovorili v mene slobodných Maďarov*.“² Po vystúpení T. Eckhardta v USA, od jesene 1941, sa československá diplomacia zaujímala nielen o hnutie Za nezávislé Maďarsko, ktoré tento politik založil, ale v nadväznosti naň sledovala aj organizačné formovanie maďarských exilových skupín v Londýne. Znepokojenie vyvolávali najmä pokusy spojiť všetky emigrantské prúdy vo Veľkej Británii v orientácii na skupinu T. Eckhardta, reprezentujúcu v maďarskom exile protičeskoslovenské zameranie.³

Z hľadiska československej zahraničnej politiky bol vítanejším predstaviteľom maďarského hnutia v Londýne gróf M. Károlyi, známy svojím odmietavým stanoviskom k Mníchovu i k Viedenskej arbitráži. Vzájomné kontakty potvrdzuje aj osobný súhlas ministra J. Masaryka s tým, aby sa korešpondencia Károlyiho londýnskej skupiny s maďarskými exilovými kruhmi v Spojených štátoch amerických odosiela československou diplomatickou poštou.⁴ Ministerstvo zahraničia československej londýnskej vlády s uspokojením vzalo na vedomie dôvernú správu z USA, adresovanú v polovici

1 Archív federálneho ministerstva zahraničných vecí ČSFR. Praha. Londýnsky archív. Praha. Londýnsky archív. (Ďalej: AFMZV, LA). Kr. 83. Politické správy, Maďarsko 1941 – 1943. Tamže, kr. 141/T, Maďarsko 1940 – 1941; Tamže, LA (dův.), kr. 86. Štúdia „Maďarská emigrace a její politické směry a cíle“. Díl I. Londýn (květen 1943).

2 *Dokumenty z historie československé politiky 1939 – 1943*. Zv.1. (Ed. Otáhalová, L. – Červinková, M.). Praha 1966, s.226.

3 AFMZV, LA, kr. 425. Amerikai Magyar Népszava (27. 9. 1941); Tamže, kr. 421. Maďarský referát 3939 (dův) 42. Vec: Maďari v Anglii (ref. Dr. D.).

4 AFMZV, LA, kr. 420. Stručný obsah listu grófa M. Károlyiho do USA prof. R. Vámbérymu (Londýn 8. 3. 1943). Poznámka o súhlase ministra J. Masaryka s odoslaním listu diplomatickou poštou (Dr. Wasservegelová 10. 3. 1943).

mája 1942 úradujúcemu ministrovi Dr. H. Ripkovi, že vláda Spojených štátov amerických mieni starostlivo pozorovať aktivizáciu Eckhardtovej skupiny. Dôvodom k rastúcej ostražitosti sa podľa informácie stali dva letáky, obsahujúce ostré útoky proti juhoslovenskej a československej vláde.⁵ Pri sledovaní programovej kryštalizácie maďarskej exilovej politiky v Londýne sa československé vládne kruhy sústredili na posudzovanie možných vyhládok dvoch diametrálne odlišných orientácií, teda na to, ktorá z nich sa napokon presadí.

Základný problém predstavovala otázka, do akej miery môže byť pre rôzne smery maďarskej emigrácie prítlačivá koncepcia M. Károlyiho, vo vnútropolitickom diani oficiálneho Maďarska jednoznačne odmietaná, bez akéhokoľvek domáceho zázemia. Začiatkom júna 1942, v prednáške pre Maďarský klub v Londýne, M. Károlyi vyslovil tézu, že budúce demokratické Maďarsko sa vo svojej zahraničnej politike musí orientovať na slovanské štáty. Smerom na Československo to zároveň znamenalo v záujme novej spolupráce priniesť aj určité obete. V závere svojho vystúpenia sa M. Károlyi zaoberal problematikou maďarskej exilovej politiky a uvádzal dôvody, pre ktoré nie je ochotný spolupracovať s T. Eckhardtom.⁶

Styky nadviazané v londýnskej emigrácii, spočiatku orientované na diskusie o federatívnom usporiadaní povojnovej Európy za účasti Československa i Maďarska, nadobudli od jari 1943 novú dimenziu. Zásadný odpor československej londýnskej vlády voči oficiálnej politike horthyovského Maďarska sa premietol do aktuálneho zámeru: hľadať pre povojnové medzinárodné vzťahy prijateľných partnerov aj u nášho južného suseda. Zo zahraničnopolitických úvah priamo vyplýval záujem o možnosti a podmienky demokratického vývoja Maďarska po skončení vojny. Informácie k tomuto problému získal prezident E. Beneš v máji 1943 rozhovormi so zástupcami maďarskej emigrácie v Spojených štátoch amerických O. Jászim a R. Vámbérym. Záznam prof. Vámbéryho o stretnutí s Benešom v New Yorku 28. 5. 1943 konštatuje,⁷ že pokiaľ išlo o nevyhnutnosť demokratickej prestavby Maďarska, nedochádzalo k názorovým rozdielom medzi touto skupinou maďarského exilu a československým prezidentom. Popri opozičných silách z domáceho politického spektra poukázal prof. Vámbéry na prvoradý význam maďarskej emigrácie zoskupenej okolo Károlyiho. Rovnako aj Beneš usudzoval, že napriek zhoršenému zdravotnému stavu môže M. Károlyi zohrať veľmi užitočnú úlohu ako centrum zoskupovania emigrácie a „symbol maďarských demokratických snáh“. Rozhodujúcim momentom, podľa Beneša, bolo to, do akej miery Károlyi „nájde vhodných spolupracovníkov na zabezpečenie prechodného obdobia“. V odstránení „maďarskej feudálnej sústavy“ videl český politik aj základný predpoklad nového vzťahu medzi Maďarskom a Československom. Vzhľadom na to, pripomenul Beneš správy o pokusoch oficiálnej maďarskej politiky prostredníctvom neutrálnych štátov „zachrániť dnešnú vládnú sústavu“. Podobné snahy pokladal vedúci československý štátnik za neprípustné a s ich nositeľmi, ako sa vyjadril, „s týmito pánmi nie je ochotný rozprávať“.

5 AFMZV, LA, kr. 425. Maďarský referát v USA, č. 507 (Dův) 42. Datované 18. 5. 1942.

6 AFMZV, LA, kr. 420, č. 2597/42 dův. Vec: Prednáška Károlyiho v London Magyar Club (5. 6. 1942).

7 *Dokumenty z historie...*, ref. 2, s. 332-334

K problematike federácie a jej možností upozornil prezident Beneš na dve nevyhnutné podmienky: suverénnu existenciu a podobnosť sociálnych úprav zúčastnených štátov. Nakoľko nezávislosť Československa bola zabezpečená, zdôrazňoval Beneš svoje presvedčenie o možnosti dosiahnuť tiež obnovenie „*nezávislosti a suverenity maďarského štátu*“. Dokonca, podľa záznamu prof. Vámbéryho, vyslovil ochotu prihovoriť sa v tomto maďarskom záujme počas svojej najbližšej moskovskej cesty.

V československo-maďarských reláciách nebolo možné ponechať bokom otázku hraníc. Tu vyslovil prezident Beneš zásadnú požiadavku, že po porážke nepriateľa musia byť najskôr obnovené v starej podobe. Na druhej strane, ako zaznamenal Vámbéry, český politik pripustil i možnosť určitej zmeny situácie, po demokratickej prestavbe maďarskej spoločnosti, keď nové Maďarsko i v tomto ohľade nájde u Československa pochopenie. Na margo je však nevyhnutné pripomenúť, aké bolo kritérium demokratickosti maďarskej politiky z pohľadu československej vlády v Londýne. Materiály londýnskeho archívu svedčia v tejto súvislosti o pozornosti venovanej práve zahraničnopolitickým koncepciám M. Károlyiho. Z otvoreného listu O. Jászimu, publikovaného v New Yorku necelé tri týždne pred príchodom prezidenta Beneša do USA, zaujala predovšetkým téza, ktorú M. Károlyi zdôrazňoval ako „*chrbtovú kosť svojej politiky*“. Bola to „*úplná dohoda s Čechmi*“, nakoľko spolu s nimi musia Maďari „*vytvoriť piliere novej strednej Európy*“.⁸

Záverečná pasáž záznamu prof. Vámbéryho spomína „*najväčšie uspokojenie*“, ktoré československý prezident prejavil vzhľadom na výsledky svojej americkej cesty. Uvádza sa i Benešova poznámka, že vedúci činitelia Spojených štátov majú jasno v maďarskej otázke „*práve tak ako on sám*“. Pri stretnutí s maďarským profesorom však český politik neprecizoval o aké problémy vlastne v súvislosti s Maďarskom išlo. Zdôrazňoval predovšetkým fakt, že o podporu maďarskej reakcie sa pokúšali iba jednotliví, menej významní úradníci americkej administratívy.⁹ Vystúpenie E. Beneša pred československou Štátnou radou v Londýne 3. 2. 1944 hodnotilo oficiálnu cestu do Washingtonu v máji 1943 a všetky politické rozhovory s prezidentom F. D. Rooseveltom i ďalšími osobnosťami ako potvrdenie a spečatenie našej „*medzinárodno-právnej pozície v Spojených štátoch a v ostatnom svete*“. Podstatným cieľom americkej cesty, ako ho videl československý štátnik, bolo okrem iného ukázať tiež „*Nemcom a Maďarom*“, že Spojené štáty stoja úplne a rozhodne za republikou a jej vládou. „*Moja cesta*“, konštatoval Beneš, „*tento cieľ dosiahla*“.¹⁰

Postoj československej politiky k problému Maďarska sa formoval postupne a predstavoval celý komplex navzájom prepojených otázok. Mnohé z nich sa odzrkadlili v rozhovore prezidenta Beneša s prof. Vámbérym. Otvoreným však ostal mimoriadne sporný problém menšinovej politiky, i keď Beneš aj tu naznačil svoje zámery vo vzťahu k sude-

8 AFMZV, LA, kr. 427. Otvorený list M. Károlyiho do USA O. Jászimu. Pub.: Harc. (New York, No 17, 24. 4. 1943).

9 *Dokumenty z historie...*, ref. 2, s. 333.

10 BENEŠ, E.: *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938 – 1945*. Praha, Orbis 1946, s. 351.

tonemeckým nacistom. Publikované pamäti českého politika, v kontexte jeho návštevy Spojených štátov amerických v máji 1943, zdôrazňujú záver, ku ktorému dospel vo svojich úvahách, že minoritné zmluvy realizované po prvej svetovej vojne sa neosvedčili a priamo sklamali. Podľa E. Beneša nebolo teda iné východisko, než „*pokúsiť sa presunom obyvateľstva, uskutočňovaným podľa možnosti všeobecne, slušne a ľudsky, počet menšín v cudzích štátoch čo najviac znížiť*“. Svoju koncepciu hodnotil Beneš ako lepšie a ľudskejšie riešenie „*než nové neludské masakry v povojnových výbuchoch občianskej vojny a brutálnej pomsty*“. Transfer obyvateľstva dobre riadený a usmerňovaný, obhajoval – podľa vlastných slov „*vo všetkých svojich diskusiách s Britmi, Američanmi, Rusmi a Francúzmi*“. Navrhované riešenie malo platiť i pre „*našich Maďarov*“, pričom sa pripomínalo úsilie získať aj tu podporu všetkých Spojencov. Pre sledovanú tému je dôležitá poznámka E. Beneša, v pamätiach osobitne podčiarknutá, podľa ktorej práve v znížení počtu menšín videl český politik možnosť zabezpečiť „*definitívne zmierenie a povojnovú spoluprácu československo-maďarskú*“.¹¹

Do jesene 1943 sa rozpory medzi rôznymi skupinami exilových politikov v Londýne výrazne prehĺbili. Nevyhnutne sa to odrazilo v londýnskom Dunajskom výbore pri koncepcných úvahách o budúcej federácii. Iniciátor a organizátor výboru M. Károlyi napokon, ako sa neskôr vyjadril, tento svoj výtvar „*zlikvidoval*“. Definitívnu bodku za federálnymi projektmi povojnového usporiadania Európy dala moskovská porada ministrov zahraničných vecí spojeneckých veľmocí. V tomto období napísal R. Vámbérymu kolega z londýnskej skupiny, že dunajská federácia ostala už len ako „*Wunschtraum maďarskej emigrácie v USA*“.¹²

Cesta E. Beneša do Moskvy v decembri 1943 posunula do popredia záujmu iné zahraničnopolitické priority. Z tohto aspektu sa spravodajské materiály pre československú vládu sústreďovali na rozbor článkov a komentárov domácich maďarských masmédií: tlače i rozhlasu.¹³ Aktivizácia opozičných prejavov priamo na vnútropolitickú scénu v Maďarsku dala československej londýnskej vláde podnet na pravidelné spracúvanie aktuálnych politických prehľadov v maďarskom referáte ministerstva zahraničia. Informácie k zasadnutiu budapeštianskeho parlamentu z decembra 1943 upozorňovali, že v živej rozprave sa naliehavo vynoril problém „*hľadania čestného východiska z tragickej situácie*“. Spomedzi poslancov legálnej opozície, píše referent, sa E. Bajcsy-Zsilinszky „*v odvážnom prejave energicky domáhal odvolania vojska z ruského frontu a otvorene žiadal, aby Maďarsko vystúpilo z vojny, nakoľko vec Osi je stratená*“.¹⁴

Začiatkom roku 1944 experti z ministerstva zahraničných vecí československej vlády v Londýne usudzovali, že po páde Talianska a pod vplyvom zatiaľ neoficiálnych fín-

11 BENEŠ, E.: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha, Orbis 1947, s. 329-330.

12 AFMZV, LA (dův), kr. 84. č. 6210/dův 43. Komentár k listu dr. Hatvanyiho prof. R. Vámbérymu (6. 9. 1943); A nemzetgyűlés 31. ülése (10. 5. 1946), vystúpenie M. Károlyiho na zasadnutí parlamentu v Budapešti, s. 25-32; KAROLYI, M.: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest 1977, s. 366-367, 445-446.

13 AFMZV, kr. 422. MZV č. 24737/43. (Londýn 21. 12. 1943). Tamže, kr. 430, MZV č. 1261/44. *Prehľad hungarik* (16. 1. 1944). Maďarský referát MZV v Londýne zaregistroval do šesťdesiat komentárov publikovaných v maďarských masmédiách o ceste Beneša do Moskvy.

14 AFMZV, kr. 430. Návrh Dr. Dutku z 1. 10. 1943 osobne schválil úradujúci minister zahraničných vecí Dr. Hubert Ripka; Tamže, č. 236/dův 44. *Prehľad hungarik* za december 1943.

sko-sovietskych rozhovorov, maďarská vláda iba čaká na vhodnú príležitosť, aby mohla uzavrieť so Spojencami prímerie.¹⁵ Spravodajstvo o maďarskom hnutí v Londýne si všímalo všetky jeho prejavy súvisiace s vystúpením Maďarska z vojny. Novoročný rozhovor M. Károlyiho pre agentúru Reuter zaujal referent výzvou k maďarskému národu, aby prerušil styky s Nemeckom a začal otvorený odpor.¹⁶ Maďarskí intelektuáli v londýnskom klube uvažovali o predpokladaných podmienkach prímeria. V prednáške začiatkom marca odznel názor, pokladajúci za samozrejmosť, že Maďarsko bude musieť vrátiť územia získané s Hitlerovou pomocou.¹⁷

Nacistická okupácia Maďarska 19. marca 1944 urýchlila zjednocovanie maďarských skupín vo Veľkej Británii. Maďarská rada, utvorená v Londýne pod vedením M. Károlyiho prijala ako svoju platformu program, zverejnený prostredníctvom agentúry Reuter už 13. marca. Z hľadiska československej londýnskej vlády mali zásadný význam tézy obsiahnuté v 7. bode programu, že „závery viedenského rozhodnutia, ako aj zabratie Podkarpatska a juhoslovanských území nemožno uznať ako zákonné“.¹⁸

Odmietnutie Viedenskej arbitráže a okupácie v marci 1939, jednoznačné vo vystúpení londýnskej Maďarskej rady, očakávala československá zahraničná politika ako všeobecný atribút nových koncepcií maďarskej demokracie. Na tému povojnového usporiadania Európy prehovoril v klube Károlyiho londýnskej skupiny aj minister zahraničia J. Masaryk a vo vzťahu k Maďarsku vyslovil tri východiskové princípy. Predovšetkým zdôraznil, že na mierovú konferenciu pôjde „s mapou Československa v predmníchovských hraniciach“ a Viedenská arbitráž ani iné zásahy sa nebudú brať do úvahy. Na druhej strane jasne vyjadril ochotu rokovať s Maďarskom, ktoré nie je revizionistické, netrvá na svätoštefanskej myšlienke, zbaví sa zvyškov feudalizmu a je skutočne pokrokové o dohodách a ústupkoch, aby boli likvidované československo-maďarské rozpory. Pokiaľ išlo o Československo a jeho politiku v rámci stredoeurópskych štátov, prikláňal sa J. Masaryk k myšlienke federácie, vrátane účasti Maďarska, ale nesúhlasil s tým, aby sa už v danom období plánovalo nejaké zoskupovanie.¹⁹

Ustanovujúce zasadnutie Maďarskej rady v Londýne 23. apríla 1944 sa uskutočnilo vo veľkej sále Holborn Hall za účasti vyše 500 osôb. Obsiahle spravodajstvo pre československú vládu sa sústredilo na referát M. Károlyiho a jeho tézy k stredoeurópskym problémom. Maďarský politik pripomenul svoje známe kritické stanovisko k versailskej mierovej sústave a naďalej na ňom trval. Vzhľadom na dohodu s Českosloven-

15 AFMZV, LA (dův), kr. 83, č. 1618/dův/44. Vec: Informácia o postoji Maďarska k Spojencom (Londýn 29. 2. 1944).

16 AFMZV, LA, kr. 420. MZV, (Londýn 6. 1. 1944). Referát o interview grófa M. Károlyiho s korešpondentom Alfrédom Grantom.

17 AFMZV, LA, kr. 420. MZV, č. 2671 (dův) 44. Maďarské organizácie v Anglii (Londýn 31. 3. 1944); London Magyar Club, prednáška M. Kálmána (2. 3. 1944).

18 AFMZV, LA, kr. 420. Ustanovujúce zasadnutie Maďarskej rady (28. 3. 1944 v Londýne). Program s podpisom M. Károlyiho.

19 AFMZV, LA, kr. 420. MZV, č. 8245/44. Prednáška J. Masaryka „Post-War-Europe“ v klube New Democratic Hungary (Londýn 4. 4. 1944).

skom však zdôraznil nevyhnutnosť vychádzať z predpokladu, že „Maďarsko nemôže prijať územie, ktoré mu daroval Hitler. Musí prijať predmnichovskú hranicu“.²⁰

S postupom frontu na územie Maďarska koncom septembra 1944 a možným „vyskočením z vojny“ rástol záujem československej politiky o zahraničnú aktivitu maďarských disidentov z diplomatických kruhov. Z tohto obdobia sa zachoval záznam tajného rozhovoru zástupkyne maďarského referátu londýnskej vlády s M. Károlyim. Vyplyva z neho, že vedúci politik maďarského exilu v Londýne pokladal za neobyčajne dôležité, aby československé úrady vyslali do Švajčiarska dôveryhodného pozorovateľa, ktorý by evidoval „činnosť Maďarov a podával sem o tom správy“.²¹

Na margo rokovaní oficiálnej maďarskej delegácie vyslanej v októbri do Moskvy, československý veľvyslanec Z. Fierlinger v telegrame londýnskej vláde prikladá z hľadiska prímeria rozhodujúci význam tomu, „či sa Horthy odhodlá skutočne splniť podmienky“.²² Neúspech pokusu o kapituláciu Maďarska a násilné prevzatie moci F. Szálasi 15. októbra 1944 komentuje ministerstvo zahraničných vecí československej vlády v Londýne s upozornením na príklon Šípových krížov „nyilasov“ k „vypätému maďarskému nacionalizmu“.²³

Vnútropolitický vývoj v Maďarsku, postupne obsadzovanom sovietskou armádou, sledovali predstavitelia maďarskej emigrácie v Londýne s napätým očakávaním. Za daných okolností bola veľmi vítaná Károlyiho prednáška s aktuálnym názvom: *Čo sa deje v Maďarsku*.²⁴ Československá exilová vláda, zainteresovaná na budúcom prímerí medzi Spojencami a Maďarskom žiadala, v nóte odovzdanej 14. novembra 1944 sovietskemu veľvyslancovi, aby sa mohla zúčastniť na prípravnom rokovaní. Vychádzalo sa z tézy, že situácia Československa voči Nemecku i Maďarsku je takmer rovnaká. Rozdiel, „iba kvantitatívny vyplýva v prvom rade z nerovnakej sily oboch nepriateľských štátov a rôznej rozlohy československého územia, ktoré každý z nich okupoval“. V československej emigrácii sa uvažovalo o tom, kto bude reprezentovať Maďarsko pri uzatváraní prímeria. O niekoľko dní telegrafoval z Moskvy Z. Fierlinger, že „po stroskotaní rokovania s Horthym pripravuje ZSSR novú maďarskú vládu“. Nebolo však zatiaľ známe, o aké osobnosti maďarskej politiky pôjde.²⁵

Utvorenie Dočasnej maďarskej vlády 22. decembra 1944 prijali v Londýne a určitými rozpakmi: otázna bola najmä účasť štyroch bývalých predstaviteľov horthyovského režimu v jej zostave. O stanovisku k novoutvorenej oficiálnej reprezentácii svojej vlasti

20 AFMZV, LA, kr. 420, MZV, č. 0058/44. Referát o schôdzi novovytvorenej maďarskej rady v Anglii (Londýn 25. 4. 1944).

21 AFMZV, LA, kr. 430, MZV, č. 772/dův/44. Tajné! Záznam rozhovoru Dr. Wasservogelovej s grófom M. Károlyim (Londýn 30. 9. 1944).

22 AFMZV, LA (dův) kr. 84, MZV, č. j. 8740/dův/44. Správa o telegrame Z. Fierlingera z Moskvy odoslanom 15. októbra (Londýn 16. 10. 1944).

23 AFMZV, LA (dův), kr. 84, MZV, č. j. 9870/dův/44. Vec: Maďarsko, puč z 15. 10. 1944 a jeho následky. Ref.: M. Kobr (Londýn 14. 11. 1944).

24 AFMZV, LA (dův), kr. 84, č. 6399/dův 4/44. Prednáška M. Károlyiho *Čo sa deje v Maďarsku*. Austrian Center (Londýn 21. 11. 1944).

25 AFMZV, LA Taj), kr. 151. Nótu čs. vlády v Londýne odovzdal V. Z. Lebedevovi, veľvyslancovi ZSSR, osobne minister H. Ripka (Londýn 14. 11. 1944); FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR*. Díl 2. Praha 1948, s. 428.

rokovala koncom decembra londýnska Maďarská rada. Z dôverných informácií, získaných ministerstvom vnútra exilovej československej vlády, sa dozvedáme, že predseda rady M. Károlyi zaujal najprv záporné stanovisko. Iba po dlhej debate bola dosiahnutá zhoda a vyslovená podpora dočasnej maďarskej vláde, tlmočená aj prostredníctvom vysielania BBC.²⁶

O želaní Dočasnej maďarskej národnej vlády uzavrieť prímerie a vypovedať vojnu Nemecku informovala vláda ZSSR prezidenta Beneša osobitným memorandom 26. decembra 1944. V rozhovore so sovietskym zástupcom sa český politik zaujímal o to, aký bude mať Maďarsko právny status po vstupe do vojny s Nemeckom. Vyslovil predpoklad, že to bude postavenie rovnaké ako v prípade Rumunska. Táto otázka, zdôraznil Beneš, je dôležitá pre budúce Československo predovšetkým, pre prípad, ak „*by sa v Maďarsku vyskytli snahy domáhať sa nejakej rovnosti alebo lepšieho právneho postavenia než by bol stav porazeného štátu*“.²⁷ Vyžiadané československé stanovisko k podmienkam prímeria s Maďarskom predložil sovietskym diplomatickým zástupcom v Londýne osobne štátny minister H. Ripka. Predstavy exilovej vlády boli sformulované v piatich základných bodoch. Zdôrazňovala sa najmä požiadavka, aby sa Maďarsko „*výslovne zrieklo Viedenskej arbitráže aj aktu z marca 1939, aby tieto násilné akty odmietlo a aby uznalo československú suverenitu v rámci predmnichovských hraníc*“. Návrh, aby sa do prímeria vsunula zásada o transfere a výmene maďarského obyvateľstva z ČSR vysvetľoval Ripka tým, že by to pre nás bolo veľmi vítané už ako precedens pre transfer tzv. sudetských Nemcov do Nemecka“.²⁸

V politických kruhoch československej londýnskej emigrácie vzbudzovala prítomnosť predstaviteľov skompromitovaného režimu v dočasnej maďarskej vláde pochybnosti o dôveryhodnosti zahraničnopolitických zámerov. Tieto pochybnosti sa utvrdzovali o to viac, že aj z oficiálneho vyhlásenia M. Károlyiho v januári 1945 bol zrejmy rozdiel v prístupe k samotnému programu vlády a k jej jednotlivým členom, ktorým celkom nedôveroval. Analýza vypracovaná v maďarskom referáte londýnskej vlády, upozorňuje, že hoci sa Károlyi vo verejných prejavoch zdržiaval otvorenej kritiky, z jeho slov sa dali vycítiť určité námietky.²⁹ V prvých januárových dňoch roku 1945 sa Z. Fierlinger stretol v Moskve so zástupcom Veľkej Británie J. Balfourom, aby aj jeho oboznámil s memorandom londýnskej vlády k prímeriu s Maďarskom. Z rozhovoru zaujalo československého veľvyslanca stanovisko britského diplomata, ktorý sa vyslovil „*s dôverou o novej maďarskej vláde*“. S upozornením na to, že Balfour svojho času pôsobil v Buda-

26 AFMZV, LA (dův), kr. 85. Min. vnitra, č. 3001/dův. 4/45. Nová maďarská vláda, reakcie vo verejnej mienke a londýnskej maďarskej emigrácii (Londýn 3. 1. 1945). Išlo o premiéra B. Miklósa-Dálnokiho a ďalších členov vlády: J. Vörösa, G. Faraghóa a grófa G. Telekiho.

27 AFMZV, LA (Taj), kr. 153. Záznam o návšteve sovietskeho chargé d'affaires Čičajeva u Dr. E. Beneša 26. 12. 1944. Príloha: „*Memorandum vlády ZSSR*“.

28 AFMZV, LA (Taj). Telegram H. Ripku do Moskvy (odoslané 1. 1. 1945). Informácia o rokovaní s Čičajevom a Gusevom 30. 12. 1944.

29 AFMZV, LA (dův), kr. 85. MZV, č. 280/dův/45. Politické údaje o členoch dočasnej maďarskej vlády a NZ. (Londýn 9. 1. 1945). Ref. Dr. Wasservogelová.

pešti, tlmočil Fierlinger jeho dojem, „že noví vládni činitelia sú ľudia reprezentatívni a seriózni“.³⁰

Expertízy, vypracované začiatkom januára pre ministerstvo zahraničných vecí československej exilovej vlády, určené úradujúcemu ministrovi H. Ripkovi, poukazovali na zjavnú všeobecnú snahu v londýnskej maďarskej emigrácii čo najskôr nadviazať styky s novou vládou. Podľa názoru referenta jediný zdržanlivejší v tomto smere bol M. Károlyi, nakoľko netajil „nedôveru k novej vláde pre horthyovské živly“. Materiál však uvádza i súkromný rozhovor s Károlyim, podľa ktorého s ním nová vláda už nadviazala kontakty. On sám bol rozhodnutý, pokiaľ to bude možné, odcestovať do Maďarska, aby sa presvedčil o tom, do akej miery sa v novej koalícii môže uplatniť. Na záver materiálu zdôrazňuje, že Károlyi „pokladá súčasnú vládu za prechodnú“.³¹ Problematike účasti exilových politikov vo vládnej zostave sa venovali aj maďarskí disidentskí diplomati. Z komentára publikovaného v Ženeve a politicko-právnych dôkazov legality dočasnej maďarskej vlády bola pre československú londýnsku politiku podstatná jedna zo základných téz. Podľa názoru disidentskej skupiny debrecínska vláda vyšla, na rozdiel od rôznych vládných systémov novooslobodených krajín, „homogénne z maďarského vnútorného odboja. Emigrácia so svojimi prirodzenými nesvármi a rozpormi v nej ešte nehrá žiadnu úlohu“.³² Tento fakt sa pokladal za pozitívum.

V programe dočasnej maďarskej vlády, publikovanom v decembri 1944, mali pre československú exilovú reprezentáciu rozhodujúci význam zámery proklamované nielen smerom k spojeneckým veľmociam, ale aj k jednotlivým susedným štátom. Analýza vládneho programu upozorňuje na tie časti, v ktorých sa hovorí o demokratickej zahraničnej politike, odmietnutí maďarského imperializmu, „reakčných ilúzií o veľkom Maďarsku“ vrátane akýchkoľvek pokusov vládnúť susedom a vyslovuje sa predsvzatie nadviazať, popri Juhoslávii, dobré styky aj s Československom.³³ Z hľadiska československej vlády, ale aj v porovnaní s vyhlásením londýnskej Maďarskej rady, bol program prijatý v Debrecíne formulovaný príliš všeobecne, bez konkrétneho stanoviska k novembriu 1938 a k marcu 1939.

Kritériom demokracie maďarskej zahraničnopolitickej orientácie pre československý exil ostával i v predvečer rokovaní o prímerí s Maďarskom postoj M. Károlyiho, známy z kontaktov v Londýne.

1993

30 AFMZV, LA (Taj), kr. 153, č. 311/dův/45. Vec: Moskva – memorandum o prímerí s Maďarskom. Telegram Z. Fierlingera (8. 1. 1945).

31 AFMZV, LA (dův), kr. 85. Min. vnútra, č. j. 3017/dův/45. Londýn 9. 1. 1945. Pre MZV, Dr. H. Ripkovi. Vec: Maďarská emigrácia a nová maďarská vláda.

32 AFMZV, LA, kr. 430. MZV, č. 506/dův/45. Vec: Maďarská provisorijná vláda v Debrecíne a postup disidentskej skupiny. Ref.: Dr. M. Kobr (Londýn 16. 1. 1945).

33 AFMZV, LA (dův), kr. 85, MZV, č. 300/dův/45. Maďarská vláda v Debrecíne. Ref.: M. Kobr. (Londýn 12. 3. 1945).

2. kapitola

OTÁZKA NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN VO VZŤAHU MEDZI ČESKO-SLOVENSKOM A MAĎARSKOM (1944 – 1948)

Mierovým usporiadaním po druhej svetovej vojne sa v celoeurópskom meradle likvidovali teritoriálne zmeny spôsobené alebo sprostredkované hitlerovským násilím. V československo-maďarskej rovine išlo o anulovanie Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, na čo sa viazali dva okruhy problémov: obnova slovensko-maďarskej hraničnej línie a otázky národnostných menšín na Slovensku a v Maďarsku. Formulácia postoja k Maďarsku v oficiálnych dokumentoch adresovaných Spojencom bola pre exilovú československú vládu aktuálna od jesene 1944, keď postup vojenských operácií na maďarskom území urýchlil možnosť uzavrieť s Maďarskom dohodu o prímerí. Nóta odovzdaná 14. novembra 1944 sovietskemu vyslancovi pri londýnskej vláde jednoznačne vyslovuje princíp rovnakého prístupu československej diplomacie voči Nemecku aj Maďarsku zdôvodnený skutočnosťou, že situácia Československa voči obom krajinám je takmer rovnaká a rozdiel, iba kvantitatívny, vyplýva „v prvom rade z nerovnakej sily oboch nepriateľských štátov a rôznej rozlohy československého územia, ktoré každý z nich okupoval“.¹

Medzinárodné záruky územnej integrity Československej republiky v predmníchovských hraniciach mali podľa koncepcií E. Beneša predstavovať aj účinnú ochranu pred možným opätovným zneužitím pohraničného nemeckého a maďarského osídlenia. Zámer riešiť otázku Sudet transferom všetkých tých, čo sa previnili voči českému národu, vyvodzoval prezident Beneš z predpokladu, že nasledujúca úplná porážka hitlerovského Nemecka poskytuje jedinečnú príležitosť pre radikálnu očistu štátneho územia od nemeckého žilvu. Počas cesty po Spojených štátoch, v máji 1943, hovoril český politik o nevyhnutnosti vysídliť sudetonemeckých nacistov aj s predstaviteľom maďarskej demokratickej emigrácie R. Vámbérym. Svoje pôvodné zámery E. Beneš rozšíril neskôr i na maďarský problém. V rozhovoroch s moskovským vedením československých komunistov už vyhlásil, že „*obdobný postup, aký bude uplatnený v otázke sudetských Nemcov, bude praktizovaný tiež vo veci Maďarov*“, no výmena obyvateľstva maďarskej národnosti za Slovákov z Maďarska umožní tento postup zjednodušiť. Budúca republika mala byť „*štátom Čechov, Slovákov a Karpatských Ukrajincov*“, teda štátom „*národným a slovanským*“.²

1 Archív federálneho ministerstva zahraničných vecí v Prahe (AFMZV), Londýnsky archív (LA) Taj. Kr. 153, č. j. 9903/d/44/P 521. Nóta, odovzdaná H. Ripkom veľvyslancovi ZSSR pri londýnskej vláde V. Z. Lebedevovi. (Dat. Londýn 14. 11. 1944).

2 *Dokumenty z histórie československej politiky 1939-1943*. Zv. 1. (Ed. Otáhalová, L. – Červinková, M.). Praha 1966. Rozhovor E. Beneša s R. Vámbérym (New York, máj 1943), s. 333; *Cesta ke květnu 1. Dokumenty*. (Ed. Klimeš, M. – Lesjuk, P. – Malá, I. – Prečan, V.). 1. svazek. Praha 1965. Rokovanie E. Beneša s moskovským vedením KSČ (13.-20. 12. 1943). s. 35-59, cit. s. 56.

Určitý obraz o politických úvahách na Slovensku získala londýnska exilová vláda v septembri 1943 od vyslanca slovenského štátu v Bukurešti J. Mileca. V informácii sa usudzuje, že „*po prevrate*“ *dôjde k energetickej očiste nielen vo vlastných radoch, ale najmä k „vyčisteniu Slovenska od Maďarov a maďarónov“*. Z územia vymedzeného hranicami spred Viedenskej arbitráže sa maďarské obyvateľstvo malo vysťahovať, alebo vymeniť za Slovákov z Maďarska.³

Z komplexu národnostných problémov povojnového Československa otázka postavenia Nemcov a Maďarov ďaleko presiahla rámec vnútornej politiky a začlenila sa do medzinárodných súvislostí mierového usporiadania Európy. Rokovania politických poradcov delegácie londýnskej vlády s predstaviteľmi československých komunistov koncom augusta 1944 v Moskve potvrdili zblíženie názorov oboch prúdov zahraničnej reprezentácie pri posudzovaní nemeckého a maďarského problému.⁴ Informáciu o pripravovaných koncepciách priniesol na povstalecké Slovensko K. Šmidke, ktorý sa na moskovských rozhovoroch osobne zúčastnil. Obmedzenia vo vzťahu k národnostiam sa premietli aj do nariadení Slovenskej národnej rady. Napriek tomu i naďalej pretrvávali určité rozdiely v prístupe exilovej londýnskej vlády a slovenských národných orgánov.⁵ Pokiaľ ide o transfer maďarského či nemeckého obyvateľstva, touto otázkou sa počas povstania nezaoberal ani občiansky odboj, ani ľavica. S podobnou požiadavkou sa nestretávame v žiadnom z povstaleckých dokumentov SNR.

Memorandum, odovzdané 23. novembra 1944 prostredníctvom československého ministerstva zahraničných vecí v Londýne zástupcom Spojených štátov, Veľkej Británie a ZSSR, obsahuje analýzu národnostných koncepcií, posudzovaných z medzinárodných, vnútropolitických, právnych i ekonomických aspektov, pričom akcent je na riešení nemeckého problému. Dokument označuje „*transfer väčšej časti nemeckého obyvateľstva*“, ktoré prejavilo svoj aktívne nepriateľský postoj voči československému štátu a ktoré považuje Nemecko za svoj kultúrny a politický domov, „*ako podmienku nevyhnutnú z hľadiska vnútornej a vonkajšej bezpečnosti Československa, ale i európskej bezpečnosti vôbec*“. I keď „*prítomnosť maďarskej menšiny v ČSR*“ česko-slovenská vláda pokladala za problém menej nebezpečný, vyhradila si právo postupovať obdobným spôsobom „*voči tým príslušníkom maďarskej menšiny, ktorí sa ukázali byť nepriateľskými voči republike*“. Riešiť tento problém do veľkej miery „*ako výmenu obyvateľstva*“ umožňovala „*prítomnosť značnej slovenskej menšiny v predmníchovskom Maďarsku*“. V závere memorandum zdôrazňuje nevyhnutnosť organizačnej realizácie transferu, a to v lehote čo najkratšej, teda asi za dva roky.

Podľa názoru československej exilovej vlády mali krátka lehota a účinná organizácia znížiť „*na minimum ťažkosti, ktoré vzniknú pre tých, čo budú transferovaní*“ a zároveň

3 *Dokumenty z histórie čs. politiky 1939-1943*, c.d., s. 729. Informácia slovenského vyslanca v Bukurešti J. Mileca, zaslaná cez Ankaru do Londýna (15. 9. 1943).

4 *Cesta ke květnu I. – I*, c.d., s. 184-186. Zápis o rokovaní (29. 8. Moskva). „*Gottwald, Kopecký i Šverma... důrazně prohlásili, ... že budujeme slovanský stát, kde demokratická práva budou mít pouze Češi, Slováci a Ukrajinci, ale nebudou je mít Němci a Maďaři.*“

5 Štátny ústredný archív SR, Bratislava. (ŠÚA SR), fond SNR. Úradné knihy, inv. č. 1. Zápisnica zo zasadnutia SNR 6. 9. 1944, s. 13.

umožníť rýchlu „obnovu a stabilizáciu politických, hospodárskych a sociálnych pomerov“. Pretože v diplomatických kruhoch USA aj Veľkej Británie, ako i vo verejnej mienke oboch štátov prevládalo odmietavé stanovisko voči akejkolvek násilnej forme presunov väčších skupín obyvateľstva, memorandum v Prílohe 2. konfrontuje najčastejšie uvádzané námietky s oficiálnymi protiargumentmi. Vychádza predovšetkým z toho, že transfer (nútené vystahovanie) sa nemusí nevyhnutne uskutočňovať neludským spôsobom, pričom miera ťažkostí a utrpenia presídlencov je časovo obmedzená a účinnou organizáciou môže byť ešte skrátená. Zásadná obhajoba stanoviska československej vlády vychádzala z tézy, že kým podržanie menšín sa môže stať príčinou medzinárodných konfliktov, alebo aspoň zámkou na ne, transfer je „*len malou cenou, ktorú jedna generácia jednej menšiny zaplatí, aby sa zabránilo neporovnateľne väčšiemu utrpeniu budúcich generácií celých národov i celého kontinentu či dokonca celého ľudstva*“.

Z koncepcie transferu priamo vyplývali i ďalšie zámery. Rozhodnutie zbaviť všetkých príslušníkov nemeckej národnosti, okrem aktívnych antifašistov, československého štátneho občianstva, zdôvodnilo memorandum požiadavkou administratívnej zvládnuteľnosti. „*Miesto toho, aby sa široko-ďaleko pátralo po tých, čo sú vinní... – títo tvoria väčšinu – pôjde len o to vybrať menší počet tých, čo si prajú zostať a sú považovaní za spoľahlivých*“. Československá vláda nepomýšľala dať zvláštny štatút ani Nemcom, ktorým malo byť štátne občianstvo navrátené. Ten by z nich podľa memoranda „*za danej situácie nevyhnutne urobil druhoradých občanov*“. V týchto súvislostiach dokument podčiarkol zámer vlády, viazaný slobodným vyjadrením vôle československého ľudu, neposkytnúť „*Nemcom a Maďarom v ČSR tie jazykové výsady, ktoré doteraz mali a ktoré sú v strednej Európe najdôležitejším znakom kolektívnych menšinových práv*“. Hoci exilová vláda hodnotila ako mimoriadne nebezpečné opäť poskytnúť „*menšinový štatút Nemcom v ČSR*“, v závere memoranda zároveň vyslovila i ubezpečenie: „*môže byť považované za dané, že ČSR bude ochotná prijať akékoľvek záväzky týkajúce sa jazykových, náboženských alebo rasových menšín, ktoré budú všeobecne prijaté a uplatnené vo všetkých európskych štátoch*“.⁶

V decembri 1944, osobitným memorandum adresovaným prezidentovi Benešovi, informovala vláda ZSSR československú reprezentáciu v Londýne o želaní Dočasnej maďarskej vlády uzavrieť so Spojencami prímerie. Predstavy exilovej vlády o stanovovaní prímeria s Maďarskom vyložil 30. decembra v rozhovore so sovietskym diplomatickým zástupcom minister H. Ripka. Popri základných vojensko-politických otázkach, vrátane obnovy predmníchovských hraníc ČSR, bola vyslovená i požiadavka, aby sa do podmienok prímeria vsunula zásada o transfere a výmene maďarského obyvateľstva z Československa.⁷

Počas moskovských rokovaní o prímerí, na porade v Kremli 15. januára 1945, posudzovali sovietsky minister zahraničia V. M. Molotov, veľvyslanec USA v Moskve W. A.

6 ŠÚA SR, Šrobárov fond, kart. 12, f. 82,8/82/12. „*Memorandum československej vlády o problému nemeckej menšiny v Československu*“. Odpis, č. 84/45, na príkaz E. Beneša zaslala prezidentská kancelária v Košiciach 14. 4. 1945 V. Šrobárovi. Citáty, s. 4, 5, 11, 13, 14, 15, 17. Príloha 2, s. 1.

7 AFMZV, LA (Taj.), kr. 153, č. 11813/dův. 44. Telegram H. Ripku do Moskvy odoslaný 1. 1. 1945.

Harriman a britský zástupca J. Balfour text, pripravený Spojencami na predloženie maďarskej delegácii. Prizvaní boli aj československý veľvyslanec Z. Fierlinger spolu s reprezentantom Juhoslávie S. Simicom. Po doriešení niektorých nejasností vo formuláciách bola väčšina požiadaviek, predložených československou exilovou vládou, akceptovaná. Otvorenou ostala iba otázka výmeny maďarského a slovenského obyvateľstva, ako aj právo transferu, teda núteného vystahovania časti maďarského etnika z územia Slovenska. Už v predbežných rozhovoroch zástupcovia USA a Veľkej Británie poukazovali na to, že problém presahuje rámec dohody o prímerí a mal ba sa riešiť až na mierovej konferencii.⁸

Za návrh transferu sa odmietol angažovať i juhoslovanský zástupca S. Simic, pretože aj podľa jeho mienky patril do kompetencie mierovej konferencie. No v rozhovore so Z. Fierlingerom zároveň pripustil, že „*neskôr sa dá o transfere hovoriť a juhoslovanská vláda sa už teraz nemieni nejako obmedzovať vo svojom práve, pokiaľ ide o vypovedanie nepohodlných občanov nemeckej alebo maďarskej národnosti*“.⁹

V súvislosti s požiadavkou začleniť do podmienok prímeria s Maďarskom zásadu transferu objasňoval minister H. Ripka motiváciu československej vlády predovšetkým tým, že „*by to bolo pre nás veľmi vítané už ako precedens pre transfer sudetských Nemcov*“. Z vyhlásení H. Ripku je zrejmé aj obava pred ďalšou destabilizáciou mimoriadne zložitej politickej situácie. Otázku transferu hodnotil ako neodkladnú aj preto, že „*okamžite po oslobodení začne náš ľud vyháňať Nemcov a zrejme tiež Maďarov. Pôjde o hnutie živelné*“. Dôraz na organizovaný transfer už v memorande z novembra 1944 vychádzal z predpokladu, že oficiálna akcia dáva istú možnosť zmierniť a časovo ohraničiť ťažkosti presídlelcov.

Živá diskusia o otázke transferu na spoločnom rokovaní 15. januára ukázala pozitívne stanovisko iba zo strany Sovietskeho zväzu. Minister zahraničia V. M. Molotov nenamietal proti tomu, aby sa zásada transferu vsunula do niektorého z článkov textu prímeria. Reprezentanti USA a Veľkej Británie však túto alternatívu veľmi rozhodne odmietli. V atmosfére nepriaznivej pre transfer vyjadril napokon Z. Fierlinger pochybnosti o riešiteľnosti situácie. „*Neviem si predstaviť*“, konštatoval, „*čo máme robiť s maďarskými kolaborantmi, proti ktorým je všetko obyvateľstvo na oslobodenom území. Nechceme ich ani strieľať, ani vešať. Z hľadiska čisto ľudského riešenia je potrebné, aby naše územie okamžite opustili*“. Nato W. A. Harriman žiadal precizovať, o aké množstvo osôb ide, no J. Balfour namietol, že problém treba prenechať mierovej konferencii. Na záver debaty, trvajúcej skoro dve hodiny, Fierlinger vyhlásil, že nemá inštrukcie, aby rokovania Spojencov sťažoval, ale žiadal otázku transferu ešte zvážiť.¹⁰

Na základe informácií Z. Fierlingera z Moskvy sa minister H. Ripka obrátil priamo na britského vyslanca pri československej vláde v Londýne P. B. Nicholasa. Ten prisľúbil,

8 AFMZV, LA (Taj.), kr. 153, č. 683/dův/45. Rokovanie 15. 1. 1945 v Kremli. Depeša Z. Fierlingera zo 16. 1. 1945.

9 AFMZV, LA (Taj.), kr. 153, č. 544/dův/45. Informácia Z. Fierlingera o stanovisku S. Simica. (Došlo 12. 1. 1945).

10 AFMZV, LA (Taj.) kr. 153, č. 738/dův/45. Druhá časť informácie o rokovaní v Kremli. (Odoslané 17. 1. 1945).

že sa okamžite obráti na *Foreign Office* a požiada o jasné inštrukcie pre Balfoura. Záujem československej vlády na tom, aby sa v nejakej forme prijala aspoň zásada transferu, zdôvodnil minister Ripka aj aktuálnosťou problému, pretože sa s ním Spojenci znova stretnú okamžite po oslobodení Slovenska. O podporu požiadavky transferu žiadala Ripka aj prostredníctvom vyslanectva USA.¹¹ Rozhovory v Londýne boli však už bezpredmetné, lebo práve v tom čase sa uzatvárala redakcia definitívneho textu dohody o prímerí s Maďarskom. Princíp transferu ani výmena maďarského obyvateľstva z Československa neboli prijaté do znenia žiadneho z článkov dohody.

Moskovské rokovania zavŕšilo 20. januára 1945 podpísanie Dohody o prímerí s Maďarskom, pri ktorom všetky spojenecké vlády v mene Sovietskeho zväzu reprezentoval K. J. Vorošilov, vymenovaný aj za predsedu Spojeneckej kontrolnej komisie. Pretože všetky tri spojenecké veľmoci súhlasili s delegovaním zástupcov Československa a Juhoslávie do tohto kontrolného orgánu, bolo aktuálne menovanie československého delegáta. Už pokiaľ išlo o styčného dôstojníka, mienilo ministerstvo zahraničných vecí exilovej vlády, po dohode s predstaviteľmi Slovenskej národnej rady, určiť Slovák, dobre oboznámeného s problematikou Maďarska: stal sa ním major V. Daxner.¹² Neskôr, rozhodnutím ministerskej rady novej československej vlády v Košiciach, bol za prvého oficiálneho delegáta ČSR do Budapešti vybratý slovenský diplomat Dalibor Krno.

Začiatkom februára 1945 sa do Košíc presídlila Delegácia SNR pre oslobodené územie. Už prvý prijatý dokument, manifest SNR zo 4. februára, svedčí o tom, že slovenské orgány ani v tomto období ešte nerátali s transferom maďarského obyvateľstva, ale žiadali, aby územie Slovenska opustili exponenti maďarského režimu, ktorých sem „po roku 1938 poslala peštianska vláda“.¹³ Návrh vládneho programu, prerokovaný v Moskve, predkladala už nová československá vláda menovaná prezidentom E. Benešom. Program schválený 5. apríla 1945 v Košiciach ustanoveniami 8. kapitoly formuloval základné princípy, určujúce postavenie nemeckej a maďarskej menšiny v povojnovom Československu.

Prísny postih vojnových previnilcov nemeckej aj maďarskej národnosti, odňatie štátneho občianstva a následné vypovedanie osôb súdených za zločiny proti republike aj proti českému a slovenskému národu, boli nevyhnutné a oprávnené. Vojnových zločincov stíhali aj v ostatných oslobodených demokratických krajinách. Vypovedanie obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti, ktorí sa do Československa presťahovali po Mníchove 1938, malo precedens v totožnom opatrení juhoslovanskej vlády: tu boli vysídľovaní Maďari, usadení na území Juhoslávie po horthyovskej okupácii v apríli 1941. Na rozdiel od základných dokumentov, prijatých novými štátnymi orgánmi v Juhoslávii a Rumunsku, však Košický vládny program prinášal právne obmedzenia vo vzťahu k nemeckej a maďarskej menšine ako kolektívu. Československé štátne občianstvo, zís-

11 AFMZV, LA (Taj.), kr. 153, č. 738/dův/45. Telegram H. Ripku so Moskvy, odoslaný 19. 1. 1945.

12 AFMZV, LA (Taj.) kr. 153, č. 936/dův/45, č. 1686/dův/45. Moskva – spojenecká komisia v Maďarsku, čs. zástupca.

13 *Cesta ke květnu* /-2, c. d., s. 487. Manifest SNR (4. 2. 1945).

kané príslušníkmi nemeckej a maďarskej menšiny pred rokom 1938, sa ponechávalo len aktívnym antifašistom, ktorí boli za vernosť ČSR prenasledovaní a väznení. Všetkým ostatným osobám nemeckej a maďarskej národnosti sa československé štátne občianstvo rušilo. Pre republiku mohli, pravda, znova optovať, ale československé úrady si ponechávali právo individuálne rozhodnúť o každej žiadosti. Ak posudzujeme ustanovenia 8. kapitoly z aspektu maďarskej menšiny na Slovensku, musíme konštatovať, že prijatím princípu „kolektívnej viny“ odvádzali pozornosť od skutočných previnilcov a represii vydávali napospas nevinných ľudí. Rovnaký dosah mali aj majetkové ustanovenia. Bezprávné postavenie osôb nemeckej a maďarskej národnosti bolo kodifikované začiatkom augusta 1945 ústavným dekrétom prezidenta republiky o úprave štátneho občianstva.¹⁴

Rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938, vyhlásené dohodou o prímerí za neplatné, a okupácia pohraničných území Slovenska, charakterizovaná ako maďarská agresia,¹⁵ mali za následok násilné vypovedanie okolo 100-tisíc Slovákov aj Čechov z týchto území a tvrdý maďarizačný tlak proti ostávajúcim. V oblastiach prinavrátených pod československú zvrchovanosť sa stupňovalo národnostné napätie tak z vedomia utrpanej krivdy, ako i pod čerstvým dojmom zverstiev napáchaných od nástupu F. Szálasiho, po 15. októbri 1944, komandami Šípových krížov (nyilasov). Nenávisť voči vinnikom sa ale neraz transponovala do nacionalisticky motivovanej túžby po odвете, čo viedlo k vyburcovaniu protimaďarských nálad. Analogické stupňovanie protimaďarského nacionalizmu v Juhoslávii a predovšetkým v Rumunsku viedlo ku krvavým národnostným zrážkam. Územia týchto krajín, obsadené počas vojny Maďarskom, opúšťali predovšetkým tí, čo sa sem nastahovali po okupácii.

Povereníctvo SNR pre veci vnútorné nariadilo v máji 1945 okresným výborom a komisiám, aby v zmysle dohody o prímerí s Maďarskom a podľa smerníc československej vlády do materského štátu odsúvali všetkých občanov maďarskej štátnej príslušnosti (tzv. anyásov), ktorí sa na slovenské územie prisťahovali po Viedenskej arbitráži.¹⁶ Na pléne SNR 25. mája 1945 sa povereník vnútra zmienil o dosahu ustanovení maďarského prímeria na prinavrátených územiach Slovenska a zaoberal sa postihom fašistických, nyilasských delikventov. Dva mesiace pred publikovaním prezidentského ústavného dekrétu sa ešte dalo vyhlásiť, že ostatných obyvateľov maďarskej národnosti, „*ak nemajú na svedomí nijaký trestný čin proti národu alebo proti politickému systému, sa dotýkať nemôžeme a ani nechceme*“. Rovnako bolo možné z oficiálnych pozícií odsúdiť šovinistické praktiky niektorých miestnych orgánov na prinavrátenom území a tendencie terorizovať ľudí „*len pre ich reč*“.¹⁷

14 Program prvej domácej vlády republiky, vlády Národného frontu Čechov a Slovákov, Košice 1945, s. 18-19; Ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. (2. 8. 1945).

15 AFMZV, LA, kr. 430. Dohoda o prímerí s Maďarskom (Moskva 20. 1. 1945). Texty: ruský, anglický, maďarský. Neplatnosť Viedenskej arbitráže z 2. 11. 1938 stanovuje čl. 19. Príloha D k čl. 12. hovorí o maďarskej agresii proti československým a juhoslovanským územiám v súvislosti s povinnosťou Maďarska poskytnúť obyvateľstvu týchto území okamžitú náhradu v potravinách a tovare.

16 JABLONICKÝ, J.: *Slovensko na prelome*. Bratislava 1965, s. 397-398, 403-409.

17 ŠÚA SR, ÚP SNR, kr. 967. Zápisnica z pléna SNR 25. 5. 1945. Výstúpenie povereníka vnútra G. Husáka, s. 11-12.

Druhý článok dohody o prímerí zaväzoval Maďarsko stiahnuť z obsadených území Československa, Juhoslávie a Rumunska „*všetky maďarské jednotky a úradníctvo do hraníc Maďarska k 31. decembru 1937*“ a zároveň zrušiť „*platnosť všetkých legislatívnych a administratívnych opatrení*“, vzťahujúcich sa na anexiu týchto území. Zainteresované vlády: juhoslovanská, československá a rumunská v tomto zmysle neuznali ani oprávnenosť pobytu maďarských štátnych občanov prisťahovaných na okupované územia a vypovedávali ich do Maďarska. Dočasná maďarská vláda mala odlišný výklad príslušného článku, no podľa slov ministra zahraničných vecí J. Gyöngyösiho vzala na vedomie aj vypovedanie maďarských prisťahovalcov zo slovenského územia, usídlených tu od roku 1938. Sťažnosti, adresované Spojeneckej kontrolnej komisii, sa týkali nevhodných metód miestnych orgánov a poľutovaniahodných sprievodných javov. Maďarský minister, ako vyhlásil v parlamentnom vystúpení, pokladal však za svoju povinnosť spomenúť, že „*ani oficiálne československé zastúpenie neschvaľovalo tieto metódy a javy*“.¹⁸ Nielen na úrovni diplomacie, ale i v konkrétnych podmienkach na Slovensku štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí V. Clementis v obsiahlom prípise žiadal okrem iného, aby príslušné administratívne úrady a slovenské poverenictvo pre veci vnútorné vyšetrili každý jednotlivý „*případ atrocít*“, uvádzaných maďarskou tlačou i rozhlasom a aby boli miestnym správnym orgánom vydané „*písomné inštrukcie proti ľubovoľnému šikanovaniu a zbytočným tvrdostiam pri vykazovaní Maďarov*“.¹⁹

Z troch veľmocí zastúpených v Spojeneckej kontrolnej komisii pre Maďarsko sa o medzinárodné dimenzie národnostných otázok zaujímali predovšetkým predstavitelia Spojených štátov. Úradujúci minister zahraničných vecí USA J. Grew už začiatkom júna 1945 oboznámil budapeštianskeho pridelenca A. Schoenfelda s oficiálnym stanoviskom. Uznávalo sa právo československej vlády brať na zodpovednosť všetkých štátnych príslušníkov maďarskej národnosti, ktorí sa voči nej previnili. Zároveň ale Washington pokladal za neopodstatnené uplatňovanie princípu kolektívnej zodpovednosti a odmietal transfer aplikovaný na etnickom základe.²⁰ Prvá politická správa D. Krnu po nástupe do funkcie delegáta československej vlády pri kontrolnej komisii v Budapešti upozorňuje na ostrú reakciu maďarskej verejnej mienky aj politiky „*na práve najslabšom bode našej kampane, t.j. vo veci kolektívnej zodpovednosti maďarského etnika*“. Slovenský diplomat konštatoval, že „*časté kriklavé prehmaty lokálnych úradov na slovensko-maďarskom pohraničí poskytujú hojný materiál k úvahám*“.²¹ A treba poznamenať, že k úvahám neraz vyslovene šovinistickým, keď sa pod titulom obrany menšinových a ľudským práv brali pod ochranu aj vedúci predstavitelia maďarskej irendy na Slovensku.

18 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értésítője. Zasadnutie 6. 9. 1945, expozé J. Gyöngyösiho, s. 60.

19 ŠÚA SR, ÚP SNR, inv. č. 233, kart. č. 265, prez. Döv. 1946, MZV. Pripis V. Clementisa, podpísaný slovenskými členmi vlády, pripomína Predsedníctvu SNR záväzky prevzaté v septembri 1945, s. 2. (Praha 3. 12. 1945).

20 Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1945. Vol. IV. Washington D. C. 1968. (Dalej FRUS 1945. Vol. IV.) Telegram J. Grewa zástupcovi USA v Maďarsku A. Schoenfeldovi (4. 6. 1945), s. 928-929.

21 AFMZV, ZÚ-Budapešť/1945. Delegát Československa pri Spojeneckej kontrolnej komisii. Správa č. 1. (Budapešť 22. 6. 1945), s. 4-5.

Bolo by iluzórne predpokladať, že demokratický program dočasnej vlády mohol v maďarskej verejnej mienke automaticky zlikvidovať následky a dosah štvrt storočia trvajúcej iredentistickej propagandy, i keď 15. článok dohody o prímerí zaväzoval Maďarsko k uplatňovaniu prísnych sankcií na šírenie nepriateľstva voči Spojeným národom. Oživovanie ideí iredentizmu, ich šírenie na prinavrátených územiach Slovenska a prenikanie rôznych revizionistických materiálov cez maďarsko-slovenskú hranicu ešte v apríli a máji 1945 znepokojovalo československé správne orgány, vyžadovalo protopatrenia a ďalej vyostrovalo národnostné napätie v tejto oblasti.²²

Na druhej strane v Maďarsku, bez ohľadu na proklamácie dočasnej vlády, veľkomaďarsky orientovaní šovinistickí úradníci miestnej správy, žandári, notári, ale aj učitelia a duchovní, pokračovali v potláčaní nemaďarských národností vrátane Slovákov. Z názorov maďarskej byrokracie a, žiaľ, i verejnej mienky sa ani za rok od podpísania prímeria nestačil vytratiť tradičný urážlivý postoj, označujúci príslušníkov slovenskej menšiny hanlivým prívlastkom „buta Tót“.²³

Ukončenie vojny v Európe a oslobodenie Československa umocnilo u zahraničných krajanov túžbu po návrate do starej vlasti. Repatriácia, ako vysoko humánny akt uskutočňovania základných ľudských práv, bola medzinárodne zabezpečená dohodami s Juhosláviou, Sovietskym zväzom, Rumunskom a Bulharskom, no Česi a Slováci sa presídľovali i z viacerých ďalších štátov.²⁴ Od leta 1945 dochádzali československej vláde aj SNR reemigračné žiadosti zahraničných Slovákov z rôznych kútov Európy. Osobitným prípadom bola otázka Slovákov usídlených v Maďarsku, pretože obsahovala dva aspekty. Volanie národne citiacich vrstiev po repatriácii sa dostalo do vzájomnej súvislosti so snahou československej vlády definitívne riešiť problém maďarskej menšiny. Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, pokladaná už v Londýne za optimálne východisko, sa dostala do centra ostrej konfrontácie odlišných názorov, ako sporná otázka vzájomných medzištátnych stykov.

Úvahy o výmene obyvateľstva v parlamentných debatách aj vládnych dokumentoch sa odvolávali na oficiálne štatistické údaje od roku 1920 a sčítania ľudu tak v horthyovskom Maďarsku, ako i v demokratickom Československu. Ak chceme z domácich štatistík vypátrať, koľko Slovákov vlastne žilo v Maďarsku, za dve desaťročia máme k dispozícii iba jediný stabilne zisťovaný a teda i porovnateľný údaj: materinský jazyk. Pri sčítaní ľudu v roku 1920 sa k slovenskému materinskému jazyku hlásilo 141 822 obyvateľov v Maďarsku, v roku 1930 ich počet klesol na 104 819, no znalosť slovenského jazyka priznalo 346 053 osôb. Na tom istom území, bez oblastí pričlenených Viedenskou arbitrážou, sa v roku 1941 k slovenskému materinskému jazyku hlásilo už len 74-tisíc obyvateľov. Ako druhý údaj sa zisťovala národnostná príslušnosť, čo prinieslo ohromujúci

22 JABLONICKÝ, J.: c.d., s. 399-401

23 ŠÚA SR, ÚP SNR, prez. dôv. 1945-1946, inv. č. 277, kart. č. 267. Situačná správa z Maďarska za obdobie od 21. 12. 1945, s. 12. Informácia upozorňuje na stále bežnú nadávku: „Buta Tót, buta paraszt, magyar kenyeret zabálsz!“ (Sprostý Slováč, sprostý sedliak, žerieš maďarský chlieb!)

24 ŠÚA SR, PIO, inv.č. 68, kr. č. 18, č. 1942/49 prez. Materiál pre Úrad predsedníctva vlády. (Praha 15. 6. 1949).

výsledok: slovenskú národnosť udávalo iba 17-tisíc osôb.²⁵ Nešlo tu však len o vedomé falšovanie údajov sčítacími komisármi. Pod sústredeným oficiálnym tlakom sa nemaďarskí obyvatelia obávali nacionálne motivovaných represíí, a preto sa hlásili za Maďarov. Brutálna odnáródňovacia politika vo svojich dôsledkoch priamo potláčala a oslabovala národné cítenie nemaďarských národností. V Československu, z oficiálnej štatistiky, išlo o jednoduché priznanie maďarskej národnosti, čo v roku 1920 predstavovalo 634 827 osôb a v roku 1930, s určitým poklesom, 571 988 osôb.²⁶

Začiatkom júla 1945 sa československá vláda a prezident E. Beneš oficiálne obrátili na tri spojenecké veľmoci so žiadosťou, aby do programu blížiaceho sa rokovania zaradili otázku transferu nemeckej a maďarskej menšiny z Československa. V druhom prípade sa dôraz kládol predovšetkým na slovensko-maďarskú výmenu obyvateľstva. Konferencia Veľkej trojky v Postupime medzi úlohami povojnového usporiadania Európy prijala rozhodnutie o usporiadanom odsune nemeckého obyvateľstva z Poľska, Československa a Maďarska.²⁷

Na československé memorandá reagoval minister zahraničných vecí USA J. Byrnes inštrukciou, odoslanou zároveň na vyslanectvá v Prahe i Budapešti, aby informovali československú a maďarskú vládu, že postupimské rozhodnutie o odsune Nemcov sa nevzťahuje na maďarskú menšinu v Československu. Pritom jemne naznačil, že Washington by privítal, ak by obe zainteresované vlády spoločne vypracovali plány na úpravu menšinovej otázky a predložili ich na schválenie Spojencom.²⁸

Všetky maďarské politické strany, bez ohľadu na rozdiely v zahraničnopolitických koncepciách a názoroch jednoznačne odmietali myšlienku transferu maďarského etnika z Československa a odsudzovali retorzné tendencie v postupe miestnych slovenských orgánov. V oficiálnom stanovisku, prednesenom na zasadnutí parlamentu 6. septembra 1945, vyjadril J. Gyöngyösi ľútosť nad tým, že priame rokovanie so zástupcom československej vlády nevedlo k pozitívnemu výsledku a dostalo sa na mŕtvoty bod „*pre meravé zotrvávanie pri téze, že zo Slovenska možno odstrániť všetkých Maďarov za nedotknuteľnosti súčasných hraníc*“. K navrhovanej výmene obyvateľstva poznamenal, že ju maďarská vláda nepokladá za rozumnú aj z toho jednoduchého dôvodu, lebo „*niet čo vymieňať za viac než 600 000 Maďarov*“. „*Ak v tejto krajine dáme spolu všetkých tých*“, pokračoval maďarský minister, „*ktorí sa pri poslednom sčítaní ľudu prihlásili k slovenskému materinskému jazyku, dokážeme ustanoviť najviac ak 75 000 Slovákov*“. Hoci to priamo nespomenul, obe čísla čerpal J. Gyöngyösi zo sčítaní ľudu iba s tým rozdielom, že v prípade maďarskej menšiny vychádzal zo štatistiky vypracovanej v demokratickom Československu roku 1920, kým pre počet Slovákov použil hrubo skreslené údaje sčítania ľudu v horthy-

25 Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat: Az 1920. évi népszámlálás; Az 1930. évi népszámlálás; Magyar Statisztikai Szemle 1944/1-3, s. 1-20; Az 1941. évi népszámlálás, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1947; Társadalmi Szemle 1946/2, s. 112.

26 Státní ústřední archiv, Praha (SÚA). MZV-VA, č. krab. 17, n. 5. *Új Magyarország* 3. 7. 1945: A számok beszélnek; Statistický lexikon obcí. III. Krajina slovenská. Praha 1936.

27 *Mezinárodní konference 1943-1945 Dokumenty*. Praha 1985. Postupim (17. 7.-2. 8. 1945), s. 584, 595, 596-597.

28 FRUS. 1945. Vol. IV. C.d., s. 937-938. Telegram adresovaný vyslancom L. Steinhardtovi (Praha) a A. Schoenfeldovi (Budapešť). Dat. 19. 10. 1945.

ovskom Maďarsku z roku 1941. Za týchto okolností bolo z hľadiska československej vlády nanajvýš nepresvedčivé vyhlásenie maďarského ministra zahraničia o záujme žiť v mieri, „*dokonca v priateľskej spolupráci s českým a slovenským ľudom*“.²⁹

V pléne Slovenskej národnej rady 15. septembra 1945 vystúpil štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí V. Clementis s rozborom súčasných trendov maďarského medzinárodného úsilia a za jediné definitívne riešenie pretrvávajúcich problémov československo-maďarského vzťahu označil „*odchod maďarskej menšiny zo Slovenska*“. V podobnom duchu bolo formulované aj stanovisko SNR, v ktorom sa želanie zabezpečiť ničím neohrozený vývoj slovenského národa premietlo do žiadosti adresovanej prostredníctvom československej vlády Spojeným národom, aby podporili snahu „*o výmenu slovenského obyvateľstva v Maďarsku za Maďarov bývajúcich na Slovensku*“. Nasledujúce tajné zasadnutie určilo Predsedníctvu SNR okruh úloh, spojených s predbežnou prípravou na mierovú konferenciu.³⁰

Spravodajské materiály pre československé ministerstvo zahraničia z budapešťianskej politickej scény sa orientovali na získanie správ o prípravách maďarskej politiky na mierové rokovania. Znepokojenie vládnych kruhov v Prahe sa odrazilo v parlamentnom vystúpení prezidenta E. Beneša 28. októbra 1945, adresovanom tak maďarskej strane, ako i spojeneckým veľmociam. Vedúci československý politik spomenul priamo doklady o tom, „*ako sa v istých kruhoch v dnešnom Maďarsku už zase pripravuje revízne hnutie*“. V súvislosti s tým označil definitívne a nekompromisné riešenie nemeckej i maďarskej otázky transferom za nevyhnutný predpoklad budúceho mieru v Európe.³¹

Hlboká nedôvera československej vlády a pochybnosti o demokratizme maďarských zámerov v podunajskej oblasti sa premietali do konkrétnych postojov voči maďarskému obyvateľstvu na Slovensku. Konceptia transferu presadzovaná v medzinárodnej rovine sa bezprostredne odrážala v oficiálnej národnostnej politike. Právne a majetkové obmedzenia vo vzťahu k nemeckej a maďarskej menšine, kodifikované ústavnými dekrétmi prezidenta Beneša, boli spresnené ďalšími ustanoveniami, ako i nariadeniami SNR. Napätie medzi maďarským obyvateľstvom na Slovensku prehlbovala právna a ekonomická neistota aj represívne zásahy miestnych orgánov.³² V Maďarsku ale tá istá generácia Slovákov, ktorá bola štvrt' storočia vystavená brutálnej odnárodňovacej politike horthyovského režimu a od začiatku roku 1945 sa stala terčom útokov šovinistických úradníkov z novej miestnej správy, pocítila napokon aj odvetné opatrenia za postavenie maďarskej menšiny na Slovensku.

Na pozvanie československej vlády, začiatkom decembra 1945, odcestovala do Prahy maďarská delegácia, vedená ministrom zahraničných vecí J. Gyöngyösim. Prvé oficiálne československo-maďarské rokovanie sa pripravovalo tak v Prahe, ako i v Brati-

29 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értésítője. Zasadnutie 6. 8. 1945, expozé J. Gyöngyösiho, s. 59-61.

30 ŠÚA SR, ÚP SNR. Zápisnica zo zasadnutia pléna SNR 14.-15. 9. 1945. Tamže, inv. č. 233. kart. č. 265, prez. Dôv. 1946. MZV, Praha (3. 12. 1945). Prípís V. Clementisa.

31 Těšnopisecké zprávy o schůzích Prozatímního NZ Republiky Československé. Schůzda 28. 10. 1945. Vystúpenie prezidenta E. Beneša, s. 8-9.

32 PURGAT, J.: *Čo predchádzalo Dohode o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom*. In: *Revue dějin socialismu* 1969/4, s. 507-527.

slave na úrovni Slovenskej národnej rady.³³ Rozhodnutie československej strany pozvať maďarských predstaviteľov, ako vyplýva z vyjadrenia ministra zahraničných vecí J. Masaryka, motivovala snaha prerokovať zásadné otázky československo-maďarského vzťahu, všeobecne určeného moskovskou dohodou o prímerí. Návrh na vzájomnú výmenu obyvateľstva obsahoval východiskové aspekty: 1. úsilie československej vlády zabezpečiť prvý krok k definitívnemu riešeniu problému maďarského etnika na Slovensku, 2. snahu využiť jedinú medzinárodnoprávnú možnosť ako repatriovať Slovákov, ktorí roztrúsení po celom území Maďarska postupne podliehali asimilácii. Predstavy československej vlády o riešení otázky maďarského etnika vychádzali v decembri 1945 z úvahy, že navrhnutá výmena obyvateľstva, ako prvý krok, ešte nevyrieši kvantitatívne celý problém. Ďalším krokom malo byť rozšírenie kategórie občanov, ktorí sa môžu uchádzať o navrátenie československého štátneho občianstva a sú etnického pôvodu slovenského a konečne, že „*zvyšujúci počet Maďarov, ktorý možno odhadnúť na 150 000-200 000, by bol z územia Slovenska odsunutý*“.³⁴ Stanovisko československej vlády na pražských rokovaníach 3. – 6. decembra 1945 tlmočil štátny tajomník MZV V. Clementis.

Samotná myšlienka výmeny obyvateľstva nebola v medzinárodných reláciách ničím neobvyklým. No odlišnosť prístupu československej vlády spočívala v spojení výmeny obyvateľstva s koncepciou „definitívneho riešenia maďarskej otázky“. Vnútorne opatrenia právneho, hospodárskeho aj administratívneho charakteru, vrátane núteného odsunu na práce do Čiech a reslovakizačnej akcie, motivované princípom „kolektívnej zodpovednosti“ maďarského etnika, neskôr hodnotené ako nesprávne a nehumánne, československá vláda napokon postupne odvolávala. Pritom v rovine medzištátnych stykov s Maďarskom, najmä počas rokov 1945 – 1947, československá diplomacia precízne oddeľovala zahraničnopolitické otázky od problémov chápaných ako súčasť vnútornej politiky. Vzájomné spory sa vyostrovali aj v dôsledku rozdielnych názorov reprezentácie oboch krajín na charakter posudzovaných otázok.

Maďarský minister zahraničia na rokovaní v Prahe nevyučoval dobrovoľné presídlenie Slovákov z Maďarska a bol ochotný vziať na vedomie aj to, že sa z Československa do Maďarska vysídlia osoby maďarskej národnosti v počte zodpovedajúcom slovenským repatriantom. Rozhodne však odmietal jednostranný transfer a súhlas s výmenou obyvateľstva podmieňoval zabezpečením národnostných práv maďarskému etniku na Slovensku. Ochotu maďarskej vlády uznať a rešpektovať úsilie utvoriť z Československa národný štát Čechov a Slovákov viazal J. Gyöngyösi na podmienku, aby československá vláda zároveň vzala na vedomie neriešiteľnosť otázky vysídlením Maďarov, pretože reč môže byť najmä „*o odovzdaní maďarských roľníkov spolu s ich pôdou a územím*“.³⁵ Rokovania sa skončili predbežne bez výsledku.

33 ŠÚA SR, ÚPSNR, inv. č. 265, prez. dôv. 1946. MZV, kabinet štátneho tajomníka. (Praha 3. 12. 1945), s. 1, 3.

34 Archiv Federálního shromáždění ČSFR. Praha. (Ďalej AFS ČSFR). Výbor zahraniční PNS, kr. 19/2414. Zápis zo schôdze zahraničného výboru 20. 12. 1945, vystúpenie J. Masaryka, s. 5; Těšnopisecké zprávy o schůzích PNS. Schůzka 6. 3. 1946, expozé J. Masaryka, s. 12-17.

35 BALOGH, S.: *Magyarország külpolitikája 1945-1950. Második, bővített, atdolgozott kiadás.* Budapest 1988, s. 112-113.

V zahraničnom výbore parlamentu 20. decembra 1945 vyjadril J. Masaryk pripravenosť československej vlády rokovať o všetkých sporných bodoch, ale rozhodne odmietol riešiť maďarskú otázku na Slovensku úpravou hraníc v prospech Maďarska. Československý minister vyslovil zároveň prekvapenie nad postojom maďarskej vlády, ktorá si neuvedomila, akú úlohu zohralo Maďarsko pred vojnou i počas nej a začína opäť obnovovať svoj revizionistický program.³⁶

Všetky nasledujúce pokusy maďarskej vlády pri spojeneckých veľmociach, predovšetkým USA a Veľkej Británii, zamerané na získanie oficiálnej intervencie vo veci maďarskej menšiny v Československu sa ukázali ako neúspešné. Jedinou možnosťou uznanou i Spojencami bola bilaterálna dohoda oboch zainteresovaných štátov.

Začiatkom februára 1946, po vyhlásení Maďarskej republiky, sa z iniciatívy novej maďarskej vlády obnovili v Prahe československo-maďarské rokovania a priniesli prvý konkrétny výsledok: návrh dohody o výmene obyvateľstva. Dohodu medzi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva podpísali 27. februára 1946 v Budapešti za československú stranu štátny tajomník V. Clementis a za maďarskú stranu minister zahraničia J. Gyöngyösi. Dohoda obsahovala štrnásť článkov a dodatok so zvláštnymi ustanoveniami. Podstatu dohody tvoril v I. článku zakotvený dobrovoľný návrat Slovákov a Čechov žijúcich v Maďarsku: na výmenu z Československa, podľa článku V. mohla československá vláda určiť rovnaký počet Maďarov, ktorí prezidentským dekrétom z 2. augusta 1945 stratili československé štátne občianstvo. Výnimkou bola možnosť, stanovená VIII. článkom Dohody, jednostranne vysídliť z Československa vojnových previnilcov maďarskej národnosti, v maximálnom počte do tisíc osôb. Samotným skutkom presťahovania osoby uvedené v čl. I. prestávali byť maďarskými štátnymi občanmi, pričom Maďarsko bolo zbavené všetkých záväzkov voči nim a nadobúdali československé štátne občianstvo. Osoby presťahované podľa čl. V. a VIII. do Maďarska sa mali automaticky stať maďarskými štátnymi občanmi.

Ustanovenia právneho a majetkového charakteru z článkov VI. a VII. Dohody zabezpečovali rovnaké výhody osobám slovenskej, českej i maďarskej národnosti, označeným v texte jednotným termínom: presťahovalec (áttelepülő). Výnimkou boli osoby maďarskej národnosti, vinné trestným činom a spomínané v článku VIII. Zároveň článok XII. zakotvoval, že ustanovenia Dohody nemôžu byť použité na osoby maďarskej národnosti, ktoré sa usadili na území Československej republiky po 2. novembri 1938. Dohoda umožňovala presťahovalcom vziať so sebou všetky hnutelnosti za uľahčeného prevodu majetkových práv. Vývoz i dovoz majetku nepodliehal clu a poplatkom, ani vývozným zákazom alebo obmedzeniam. Zákaz však platil pre pamiatky historickej či umeleckej hodnoty, spisový materiál, dokumenty aj archívy obchodných, priemyselných a poľnohospodárskych podnikov, ako i doklady, týkajúce sa nehnuteľností zanechaných na území štátu doterajšieho bydliska. Za nehnuteľnosti takto zanechané pri-

36 AFS ČSFR, Praha. VZ-PNS, kr. 19/2414. Schôdza zahraničného výboru 20. 12. 1945, s. 5, 6, 39, 45. Stenografický záznam vystúpenia J. Masaryka uvádza rozhorčenú poznámku československého ministra k postoju maďarských delegátov: „...prišli ako víťazi... ako akási urazená veľmoc... Ja osobne nemám veľkú dôveru k novým maďarským stranám a nevyľučujem, že sa Tibor Eckhardt vráti“.

slúchala presťahovalcom náhrada, pri pozemkovom majetku limitovaná rozlohou do 50 hektárov.

Z hľadiska právneho postavenia presídľovaných osôb v období realizácie výmeny bolo dôležité ustanovenie ods. 2. článku VI., podľa ktorého sa presťahovalcom nemali ukladať z dôvodu presťahovania dane, dávky ani poplatky a vo vyvezení ich majetku nemal brániť ani fakt, že nespĺnili svoje verejnoprávne záväzky voči opúšťanému štátu. A napokon, ods. 1. čl. IX. obsahoval záväzok, že „*presťahovalcom budú poskytnuté všetky uľahčenia pri ich presťahovávaní*“. Platnosť Dohody určoval čl. XIV: dňom výmeny ratifikačných listín, k čomu došlo v Prahe 15. mája 1946.³⁷

V zmysle II. Článku Dohody menovala vláda Československú presídľovaciu komisiu (ČSPK) so sídlom v Budapešti, vedenú vládny zmocnencom D. Okálím, ktorá mohla začať svoju činnosť okamžite po podpísaní Dohody.³⁸ Dodatok k čl. III. poskytoval presídľovacej komisii v Maďarsku od 4. marca 1946 šesťtyždňové náborové obdobie. Materiál štatistického odboru ČSPK spracovaný koncom roku konštatuje, že celkovo v 18 oblastiach prichádzalo do úvahy pre nábor a súpisovú akciu 1066 obcí, s predpokladaným počtom 275 až 350 tisíc Slovákov. Orientačným východiskom pre oficiálny odhad bol, podľa nášho názoru, štatistický údaj o priznaní znalosti slovenského jazyka pri sčítaní ľudu v Maďarsku z roku 1930. Do stanovenej lehoty 27. júna 1946 sa na repatriáciu prihlásilo 97 421 osôb. Po odstránení duplicitných prihlášok, podľa správy evidenčného oddelenia, predstavoval skutočný počet prihlásených 92 390 osôb. Zoznam prihlásených bol podľa čl. IV. ods. 3 odovzdaný ministrovi zahraničných vecí maďarskej vlády J. Gyöngyösimu.³⁹ Ako stanovovali príslušné články Dohody, na presídlenie zo Slovenska, výmenou za dobrovoľne prihlásených Slovákov alebo na jednostranný odsun určila československá vláda celkove 105 047 osôb.⁴⁰ Na realizáciu Dohody a riešenie sporných otázok spojených s výmenou obyvateľstva ustanovoval čl. X. štvorčlennú československo-maďarskú zmiešanú komisiu, do ktorej obe zúčastnené vlády menovali v máji 1946 po dvoch členoch.

Do popredia záujmu slovenskej verejnosti ako jeden z aspektov obojstrannej výmeny obyvateľstva sa dostala repatriácia Slovákov z Maďarska. V tejto oblasti sa od roku 1945 výrazne angažoval Antifašistický front Slovanov (AFS), pretože sa stal organizáciou, do ktorej sa zo slovenskej menšiny žijúcej v Maďarsku zapojila predovšetkým jej aktívne národne orientovaná časť. K našej téme sú zaujímavé štatistické úvahy, obsiahnuté v správe *O československej národnostnej otázke v Maďarsku* vypracovanej

37 Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé. Částka 60. Vydána 27. června 1946. Obsah: 145. Dohoda mezi Československom a Maďarskom o výmene obyvateľstva. Dve originálne verzie, v slovenskom a maďarskom jazyku, podpísané 27. februára 1946, s. 1027-1035.

38 ŠÚA SR, PIO, inv. č. 72, kr. 49. Československá presídľovacia komisia. Ústredie (ČSPK), č. j. 151/dôv/47, s. 1.

39 ŠÚA SR, PIO, inv. č. 72, kr. 49, č. j. 151/dôv/47. Výročná správa ČSPK za rok 1946. Príloha č. 4, správa štatistického odboru, s. 1; ŠÚA SR, PF, inv. č. 867, sign. 122, krab. 922. Výročná správa ČSPK za rok 1948. (Bratislava 14. 1. 1949), č. j. 609/dôv. 1949, s. 9. Príloha č. 3. Výročná správa evidenčného oddelenia za rok 1948, s. 1-2.

40 ŠÚA SR, PF, inv. č. 867, sign. 122, krab. 922, č. j. 610/dôv. 1949. Konečná správa o činnosti ČSPK. (Bratislava 20. 1. 1949), tabuľka, s. 15.

prostredníctvom AFS. V novembri 1946 bol tento rozsiahly materiál odoslaný do Prahy prezidentovi E. Benešovi, predsedníctvu aj všetkým členom československej vlády a do Bratislavy predsedníctvu SNR, ako i predsedovi a všetkým členom Zboru povereníkov. Východiskovou tézou správy je konštatovanie, že „od roku 1918 v Maďarsku široké vrstvy 500-tisícovej slovenskej menšiny boli úplne zanedbané“. V čase podpísania československo-maďarskej dohody o výmene obyvateľstva v roku 1946 mal byť podľa odhadu AFS celkový počet slovenskej menšiny okolo 450-tisíc osôb, na základe čoho sa vyvozoval záver, že v „maďarskom mori“ ešte stále žije celá sedmina slovenského národa.

Zaokrúhľujúc výsledok náborovej akcie Československej presídľovacej komisie v Maďarsku na 100-tisíc prihlásených vedenie AFS, s odvolaním na diplomatickú aktivitu československej vlády a jej úsilie získať možnosť odsunúť zo Slovenska ešte 200-tisíc Maďarov, zvyrazňuje konečný cieľ: „priviesť do vlasti všetkých Slovákov“. Za svoju aktuálnu a naliehavú úlohu pokladal AFS „dokonalé uvedenie asi 350 tisíc ešte neprihlásených Slovákov“.⁴¹ Tieto štatistické úvahy, prevzaté slovenskými politikmi, nachádzame v záznamoch rokovaní pléna SNR aj v dobových článkoch slovenskej i českej tlače ako argumentáciu používanú počas prípravy mierových rokovaní v Paríži na podporu československej koncepcie transferu maďarskej menšiny.

Prvú nótu o krivdách voči maďarskému obyvateľstvu na Slovensku po podpísaní dohody odoslalo maďarské ministerstvo zahraničných vecí československému delegátovi pri Spojeneckej kontrolnej komisii F. Dastichovi už 16. apríla 1946, teda skôr, než Dohoda nadobudla platnosť. Oficiálne stanoviská československej vlády sa striktné držali jednotlivých ustanovení a sledovali iba tie sťažnosti, ktoré sa dali kvalifikovať ako priame porušenie Dohody. Tento charakter mali otázky týkajúce sa konfiškácie majetku, odmietanie sociálnej podpory a porušovanie práva disponovať hnutelným majetkom. Odpoveď československého ministerstva zahraničných vecí zdôraznila, že pokiaľ došlo ku konfiškácii hnutelného majetku, suspendovanej už vládnym nariadením z 25. 10. 1945, alebo ku konfiškácii poľnohospodárskeho majetku v čase platnosti Dohody, po 15. 5. 1946, je nevyhnutné zabezpečiť nápravu. Podľa protokolu k Dohode sa československá vláda zaviazala, že poskytne verejným zamestnancom maďarskej národnosti sociálne podpory, aby bolo zabezpečené ich existenčné minimum. Tento záväzok nadobudol platnosť iba po 15. máji a ministerstvo zahraničných vecí pokladalo za nevyhnutné, aby sa podľa neho postupovalo. V odpovedi na predmetnú sťažnosť sa vyjadrovalo aj ubezpečenie, že osobám maďarskej národnosti, ktoré budú presťahované, sa uľahčí prevod ich majetkových práv podľa čl. VI. Dohody.⁴²

Právny odbor ČSPK v sťažnostiach na postup maďarskej strany konštatoval, že už samotným prihlásením sa na presídlenie boli Slováci vystavení posmechu, nepriazni okolia a prenasledovaniu miestnymi orgánmi, najmä bezpečnostnými. Voči presídlencom

41 ŠÚA SR, ÚP SNR, inv. č. 244, krab. č. 275. Správa o československej národnostnej otázke v Maďarsku (Budapešť 12. 11. 1946). Vypracovalo predsedníctvo Antifašistického frontu Slovanov v Maďarsku. Predseda: Michal Francisci, ev. farár; podpredseda: Alexander Horák, správca spolku sv. Vojtecha v Maďarsku; hlavný tajomník: František Bartošek, novinár. Cit. s. 1, 5, 19, 30.

42 ŠÚA SR, ÚP SNR, inv. č. 233, krab. č. 265. Nóta o krivdách na Maďaroch na Slovensku po podpísaní Dohody (Budapešť 16. 4. 1946). Stanovisko československého MZV (Praha 27. 5. 1946).

sa uplatňovali rôzne formy nátlaku: perzekúcie, šikanovanie, bojkot, terorizovanie, odopieranie priznaných sociálnych dávok a podpôr. Aj stanoviská maďarskej vlády k podobným prípadom vychádzali výlučne z textu Dohody, kým prevažná väčšina sťažností sa týkala faktov presahujúcich jej ustanovenia.⁴³ Polemika okolo maďarských a československých sťažností, široko publikovaná a komentovaná dennou tlačou, vyhrcovala i tak dost napätú situáciu a vyvolávala vo verejnej mienke oboch krajín nacionalistické vášne.

Na parížskej konferencii, konanej od 29. júla do 15. októbra 1946, požiadavku československej vlády: zaradiť do mierovej zmluvy zásadu transferu 200-tisíc etnických Maďarov odmietli USA i Veľká Británia tak ako na všetkých predchádzajúcich rokovaníach. Modifikovaná verzia návrhu, prednesená v Paríži, uvažovala o bilaterálnej dohode medzi Československom a Maďarskom o osude zvyšku maďarskej menšiny na Slovensku a rátała s možnosťou pri neúspechu rokovaní požiadať o pomoc Radu ministrov zahraničných vecí. V tomto zmysle bol návrh akceptovaný ako podklad na definitívnu verziu mierovej zmluvy s Maďarskom.⁴⁴

Napätie v československo-maďarských vzťahoch, umocnené počas mierových rokovaní neúspechom dvojstranných rozhovorov oboch delegácií v Paríži, sa premietlo do zdĺhavých diskusií o konkrétnych realizačných otázkach výmeny obyvateľstva. V Zmiešanej komisii sa podarilo presadiť aspoň rozhodnutie o jednostrannom presídlení nemalejných Slovákov, z najslabších sociálnych vrstiev. Uskutočňovalo sa od polovice septembra 1946 autokolónami.⁴⁵ Štátny tajomník V. Clementis v osobnom liste už 24. septembra upozornil ministra J. Gyöngyösiho na zúfalú situáciu desaťtisícov Slovákov prihlásených na presídlenie. Pretože očakávali, že si čoskoro budú môcť v Československu založiť novú existenciu, nezariaďovali sa už na dlhší pobyt v Maďarsku, no zatiaľ ostávali v neistote, vystavení nepriazni miestnych orgánov. Za tejto situácie predkladala československá vláda minimálny presídlovací program a v zásade bola ochotná akceptovať všetky pripomienky maďarskej strany súvisiace s Dohodou. Za daných okolností sa realizácia výmeny, podľa slov štátneho tajomníka, stala pre československú vládu „otázkou existencie tých Slovákov, ktorí sa k výmene prihlásili a nad ktorými sme prevzali určitý druh konzulárnej ochrany“.⁴⁶ Oficiálna nóta maďarskej vlády, vyjadrujúca ochotu rokovať o sporných otázkach pri uskutočňovaní Dohody bola však doručená až v polovici novembra. V tom čase sa československá vláda po dlhých týždňoch márneho čakania na stanovisko Maďarska priklonila opäť k metóde „vnútorného riešenia maďarskej otázky“. Nútená pracovná mobilizácia maďarského obyvateľstva do českých krajov a pohraničných oblastí vyvolala nové protesty ministra J. Gyöngyösiho a memorandum maďarskej vlády, adresované spojeneckým veľmociam, odsudzovalo toto opatrenie ako „deportáciu“.⁴⁷

43 ŠÚA SR, PIO, inv. č. 72, kr. 49, č. j. 151/dôv/47. Výročná správa ČSPK za rok 1946. Príloha č. 3 – informácia právneho odboru; *Szabad Nép* 5. 6. 1946.

44 AFS ČSFR, VZ-ÚNS, kr. 44/2492. Zápis o schôdzi zahraničného výboru (31. 10. 1946). Vystúpenie V. Clementisa, s. 5-8, 14-16.

45 ŠÚA SR, PIO, inv. č. 72, kr. 49, č. j. 151/dôv/47. Výročná správa o činnosti ČSPK za rok 1946, s. 3.

46 AFS ČSFR, VZ-ÚNS, kr. 44/2492. Schôdza zahraničného výboru (31. 10. 1946). Vystúpenie V. Clementisa, s. 9.

47 *Értesítő*, 1. 2. 1947. No 1, s. 9-12. Memorandum maďarskej vlády.

Vyostrenie československo-maďarského rozporu, ako diabolský kruh príčin a súvislostí, na oboch stranách bezprostredne postihovalo práve tých najnevinnejších. Atmosféra vzájomnej nevraživosti medzi Československom a Maďarskom vrcholila začiatkom decembra 1946. Na vládnom úrade v Budapešti odovzdali zástupcovia Slovákov memorandum s 20-tisíc podpismi, poskytnuté zároveň československému delegátovi F. Dastichovi a odoslané do sídla OSN v New Yorku, ktoré informovalo o ťažkých životných podmienkach, existenčnej neistote a prenasledovaní Slovákov iba za rozhodnutie na presídlenie a žiadalo urýchlenú realizáciu Dohody o výmene obyvateľstva.⁴⁸

Názorové rozdiely a spor vyostrený od novembra 1946 nebolo možné preklenúť okamžite. Stretnutie V. Clementisa s J. Gyöngyösim 25. – 26. januára 1947 v Bratislave, na žiadosť maďarského ministra vyhlásené za tajné, nevedlo predbežne k žiadnemu záveru. Záujmom maďarskej vlády bolo ihneď zastaviť presuny Maďarov do českých krajov, kým podľa stanoviska československej vlády sa „*pracovná mobilizácia*“ mala *suspendovať v momente, „keď budeme vedieť, že sa začína efektívna výmena“*.⁴⁹ Po návrate do Budapešti vyhlásil J. Gyöngyösi, že je ochotný pokračovať v rokovaní s Československom.

V Paríži bolo 10. februára 1947 podpísané definitívne znenie mierovej zmluvy s Maďarskom. Politické ustanovenia v článku 5. zakotvovali povinnosť Maďarska vstúpiť „*do rokovania s Československom za účelom rozriešenia otázky tých obyvateľov maďarského etnického pôvodu, sídliačich v Československu, ktorí nebudú usadení v Maďarsku podľa dohody z 27. februára 1946 o výmene obyvateľstva*“. Ak by sa do šiestich mesiacov odo dňa, keď mierová zmluva nadobudne účinnosť, nedosiahla v tejto otázke dohoda, malo Československo právo predložiť ju Rade ministrov zahraničných vecí so žiadosťou o pomoc pri konečnom riešení.⁵⁰ Minister J. Masaryk v zahraničnom výbore parlamentu charakterizoval maďarský problém ako jeden z najťažších v československej politike. Základnú príčinu trvalých vzájomných sporov videl v tom, že politická aktivita Maďarska za celé obdobie od ukončenia vojny nedokázala v Československu získať dôveru v hlboký vnútorný prerod od obávaného iredentizmu ku skutočnej demokracii. Vo vzťahu k Maďarsku vôbec pokladal minister zahraničia za prvoradý záujem Československa konečne sa konkrétne dohovoriť a predísť tak perspektíve ďalšieho dlhodobého nepriateľstva.⁵¹

Ďalšie, opäť neúspešné kolo československo-maďarských rokovaní sa 2. marca 1947 otváralo v Prahe. Pred začiatkom rozhovorov československá vláda oficiálne odvolala „*pracovnú mobilizáciu maďarského obyvateľstva*“. Predmetom sporu však naďalej ostávalo hodnotenie: kým československá strana pokladala uvedené opatrenie za dobrovoľný ústupok maďarskej požiadavke a všetky problémy s ním spojené za vec

48 ŠÚA SR, ÚP SNR, inv. č. 23, krab. č. 7, f.č. 7/47. Memorandum Slovákov v Maďarsku (Budapešť 4. 12. 1946).

49 AFS ČSFR, VZ-ÚNS, kr. 44/2492. Schôdza zahraničného výboru 19. 2. 1947, informácia V. Clementisa, s. 25.

50 Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé. Částka 91. Vydána 22. listopadu 1947. Obsah: 192. Mierová zmluva s Maďarskom, s. 961-1036. Časť II. Článok 5, s. 968.

51 AFS ČSFR Praha, VZ-ÚNS, kr. 44/2492. Schôdza zahraničného výboru 19. 2. 1947. Vystúpenie ministra J. Masaryka, s. 6.

vnútornej politiky, podľa J. Gyöngyösiho sa malo kvalifikovať ako ukončenie predchádzajúceho porušovania Dohody o výmene obyvateľstva. Maďarský minister zahraničia sa vrátil do Budapešti. Základnou otázkou, ktorú položila československá vláda diplomatickou cestou, bolo to, či prerušenie rokovaní v Prahe treba zo strany maďarskej vlády pokladať za definitívne rozhodnutie, alebo možno ešte pomýšľať na nové rozhovory.⁵² Túto otázku na zasadnutí parlamentu 20. marca 1947 nepriamo zodpovedal J. Gyöngyösi. S polutovaním konštatoval, že Československo, ktoré oprávnené nedôverovalo horthyovskému režimu, pretože sa obávalo jeho násilného revizionizmu, nezmenilo svoj vzťah k Maďarsku ani po nástupe novej demokratickej vlády. Zároveň maďarský minister vyjadril oficiálne stanovisko, že jeho vláda chce predmetnú dohodu realizovať a doviest' do konca aj výmenu obyvateľstva, ale trvá na záväzkoch, ktoré boli v dohode prevzaté voči maďarskému partnerovi.⁵³ Toho istého dňa sa i Národné zhromaždenie v Prahe oboznámilo s vládnym stanoviskom prostredníctvom obsiahleho expozé ministra zahraničia. Na margo československo-maďarských sporov J. Masaryk vyhlásil: „*Budeme náš ďalší postup voči Maďarsku a naše vzťahy k nemu upravovať výlučne podľa činov Maďarska.*“⁵⁴

Atmosféra v porovnaní s predchádzajúcim obdobím podstatne uvoľnenejšia sa priaznivo odrazila i na rokovaníach v Bratislave, kam 23. marca 1947 pricestovala maďarská delegácia. Počas bratislavských rozhovorov, podľa rozhodnutia Zmiešanej komisie, sa od 11. apríla začala obojstranná výmena obyvateľstva a boli vypravené vôbec prvé výmenné transporty. V máji sa štátny tajomník V. Clementis zišiel s ministrom J. Gyöngyösim v Piešťanoch a Trenčianskych Tepliciach, aby doriešili niektoré otvorené otázky: rokovanie sa skončilo parafovaním niekoľkých realizačných dokumentov.⁵⁵

K istému zdržaniu došlo po vyostrení politickej krízy v Maďarsku, zavŕšenom zmenou vlády a teda i odvolaním ministra zahraničia. Na oficiálnom prijatí v júni 1947 však nový maďarský premiér L. Dinnyés ubezpečil predstaviteľov československej misie v Budapešti, že neexistujú žiadne prekážky ratifikácie realizačnej dohody o výmene obyvateľstva.⁵⁶

Mierová zmluva s Maďarskom nadobudla platnosť 15. septembra 1947 a v ten istý deň boli oficiálne obnovené československo-maďarské diplomatické styky. Prezident Československej republiky E. Beneš prijal 23. decembra novovymenovaného maďarského vyslanca E. Bolgára, ktorý mu v prítomnosti ministra zahraničia J. Masaryka a štátneho tajomníka V. Clementisa odovzdal svoje poverovacie listiny. V maďarskej

52 ŠÚA SR, ÚP SNR, inv. č. 44, L-24, krab. 26, č. 57/dôv/47. MZV, č. 120.708/VI-3/47. Materiál pre schôdzu vlády /Praha 6. 6. 1947); AFMZV, ZÚ-Budapešť/1947, č. j. 252/D/1947. Tajné! Diplomatiecké rokovanie (Budapešť 11. 3. 1947).

53 A nemzetgyűlés 113. ülése. Zasadnutie 20. 3. 1947. Expozé ministra J. Gyöngyösiho, s. 1078, 1079, 1081, 1083.

54 Těsнописеcké zprávy o schůzích ÚNS. Zasadnutie 20. 3. 1947, vystúpenie J. Masaryka, s. 8, 14.

55 AFMZV, ZÚ-Budapešť/1947, č. 481/dôv/47. Politická správa (január-marec 1947); ŠÚA SR, PF, inv. č. 867, sign. 122, krab. 922, č. j. 610/Dôv/1949. Konečná správa o činnosti ČSPK v Maďarsku (Bratislava 20. 1. 1949).

56 AFMZV, ZÚ-Budapešť/1947, č. 548/D/1947. Politická správa č. 11. (Budapešť 21. 6. 1947). Návšteva čs. zástupcu v Budapešti u nového maďarského premiéra J. Dinnyésa 20. 6. 1947.

verejnej mienke získalo dobrý ohlas vyhlásenie prezidenta Beneša, že počíta s vyriešením sporných otázok medzi Československom a Maďarskom v znamení vzájomnej dôvery a dobrej vôle. Slová najvyššieho československého štátneho predstaviteľa v plnom znení uviedla väčšina maďarských denníkov.⁵⁷ Rozhodnutie československej vlády uskutočniť s maďarskými partnermi rokovanie o usporiadaní otázky maďarského obyvateľstva na Slovensku potvrdil v decembri aj minister zahraničia J. Masaryk. maďarské vládne miesta na základe toho dospeli k záveru, že ochota československých predstaviteľov rokovať o tejto najspornejšej otázke československo-maďarského vzťahu svedčí o zámere vyriešiť vzájomné rozpory v zmysle 5. článku mierovej zmluvy na bilaterálnej úrovni, bez vonkajšieho zásahu Rady ministrov zahraničných vecí.⁵⁸

Vyvrcholenie československej vnútro politickej krízy vo februári 1948, zmena nielen vládnej zostavy, ale aj spoločenského systému, prerušila diplomatické prípravy na rokovania s maďarskou vládou. Nevyhnutnosť vyriešiť československo-maďarské rozpory sa postupne presunula do oblasti ideológie. Vládny návrh zákona o štátnom občianstve osôb maďarskej národnosti, ktorým sa riešilo ich právne postavenie v Československej republike, bol po prerokovaní v ústavnoprávnom výbore 25. októbra 1948 predložený Národnému zhromaždeniu. Spravodajca, komunistický poslanec, zdôvodňoval vládne rozhodnutie medzinárodnopolitickým postavením Československa v „tábore mieru“ na čele so Sovietskym zväzom a požiadavkou „*odstraňovať prekážky a sporné miesta medzi štátmi ľudovej demokracie*“. K textu osnovy zákona neboli podané žiadne pozmeňovacie návrhy a navrátenie československého štátneho občianstva osobám maďarskej národnosti bolo schválené väčšinou hlasov.⁵⁹

Obojstranná československo-maďarská výmena obyvateľstva sa začala v apríli 1947 a posledná železničná súprava s presídlencami opustila Maďarsko 21. decembra 1948. Jeden aspekt tejto výmeny: repatriácia Slovákov žijúcich v Maďarsku tvorila súčasť rozsiahlej reemigračnej akcie organizovanej československou vládou v povojnovom období. Štatistiky o počte presídlencov z Maďarska sú v rôznych prameňoch odlišné, podľa toho, aké kritériá sa pri ich zostavovaní uplatňovali. Materiál ministerstva práce a sociálnej starostlivosti o stave reemigrácie v júni 1949 uvádza celkový počet 65 334 presídlených osôb.⁶⁰ Podľa údajov ČSPK sa na Slovensko presídlilo v rámci Dohody 59 177 osôb. Údaje o presídlení uskutočnených pred účinnosťou Dohody, alebo vlastnými prostriedkami dopĺňajú počet repatriovaných Slovákov na 71 787 osôb, čo v pomere k počtu pôvodne prihlásených znamenalo zníženie o viac než 20-tisíc. V poslednej fáze výmeny počas roku 1948 však slovenskí presídlenci nastupovali do pripravených transportov už iba na necelých 50 %. Rezignáciu, podľa materiálov presídľovacej komisie, objasňovali viaceré dôvody: konsolidácia hospodárskej situácie v Maďarsku, prídely pôdy z pozemkovej reformy, informácie o nespokojnosti s prideleným mies-

57 AFMZV, ZÚ-Budapešť/1948. Vyslanectvo ČSR, č. 34/D/1948. Politická správa č. 4 (8. 1. 1948).

58 AFMZV, ZÚ-Budapešť/1947. Vyslanectvo ČSR, č. 1342/d/1947. Politická správa č. 37 (18. 12. 1947).

59 Národní shromáždění republiky Československé. 1. volební období, 2. zasedání. (Tisky 112 a 113); Těšnopisecké zprávy o schůzích NS. Zasadnutie 25. 10. 1948. Spravodaj Dr. K. Heim (KSS), s. 21-23.

60 ŠÚA SR, PIO, inv. č. 68, krab. č. 18, č. 1942/49, prez. Kópia pre rezorty. Ministerstvo práce a sociálnej péče. Súčasný stav reemigračných akcií. Informácia pre SNR (Praha 15. 6. 1949).

tom pobytu v Československu a napokon aj to, že v Maďarsku žijúci Slováci nemali natoľko silné národné povedomie, ako sa o nich oficiálne predpokladalo. Pokiaľ ide o druhý aspekt výmeny obyvateľstva, formulovaný československou vládou v roku 1945 ako krok k „*definitívnemu riešeniu maďarskej otázky na Slovensku*“, možno konštatovať, že podľa neúplnej štatistiky o všetkých kategóriách osôb presídlených do Maďarska bolo ich spolu 89 660. V konečnom dôsledku, ak sa orientujeme podľa známych údajov sčítaní ľudu v medzivojnovom období, presídlenie sa reálne vzťahovalo len asi na 12 – 15 % z celkového počtu obyvateľstva maďarskej národnosti v Československu.⁶¹

Po uzavretí obojstrannej výmeny ostával na Slovensku naďalej veľký počet obyvateľstva maďarskej národnosti, ale i v Maďarsku zotrvali mnohí, čo sa v roku 1930 hlásili k slovenskej národnosti alebo k znalosti slovenského jazyka. Vzájomne prijateľné, medzinárodným normám zodpovedajúce, demokratické a humánne riešenie problémov národnostných menšín malo byť prvoradým záujmom oboch štátov: tak Československa, ako i Maďarska. Ďalší vývoj však priniesol i do tejto oblasti nové komplikácie, navonok maskované fikciou monolitnej jednoty východného bloku.

1993

---

61 ŠÚA SR, PF, inv. č. 867, sign. 122, krab. 922, č. j. 609/Dôv/1949. ČSPK v likvidácii. Výročná správa za rok 1948. Tamže, č. j. 610/dôv/1949. Konečná správa, c. d., tabuľka s. 15.

3. kapitola

KONCEPCIA SLOVENSKEJ POLITIKY K OTÁZKAM HRANÍC S MAĎARSKOM (1944 – 1945)

Koncom januára 1944 sa vedúci politického oddelenia maďarského ministerstva zahraničia Aladár Szegedy-Maszák o slovensko-maďarskom vzťahu vyjadril, že v ňom za posledné týždne „nevidí nič zlého“. Maska zdanlivého pokoja však iba navonok prekryvala problém pre slovenskú vládu stále aktuálny a otvorený: otázku hraníc s Maďarskom. V „novej politike“ premiéra Miklósa Kállaya voči Slovensku sa od minulého roku zvyrazňoval maďarský záujem o uchovanie samostatnej štátnosti. Zároveň, ako upozorňoval slovenský vyslanec z Budapešti, neutíchali ani verejné prejavy na podporu stále živej idey tisícročných hraníc „Veľkého Maďarska.“¹ Tajné mierové sondáže Budapešti, orientované na Veľkú Britániu, potvrdzovali snahu maďarskej politiky uchovať si za každých okolností revízne zisky, nadobudnuté pod patronátom Hitlera.

Ciele bratislavskej vlády boli oveľa skromnejšie: od Nemcov žiadala iba určitú revíziu nemecko-talianskeho arbitrážneho rozhodnutia z 2. novembra 1938. Oficiálna slovenská politika sa vzdala hraničnej línie s Maďarskom, ktorá bola súčasťou hraníc prvej Československej republiky. S ohľadom na očakávanú nepriaznivú reakciu verejnosti však vládne kruhy tento svoj postoj nezdôrazňovali. Mapy aj štatistiky, vypracované na Ministerstve zahraničia v Bratislave a predložené už roku 1940 v Berlíne, vymedzili ako slovenskú požiadavku vrátenie 3 606 km² (z väčších miest išlo o Košice, Lučenec a Levice), zvyšok si malo ponechať Maďarsko. Zodpovední nemeckí činitelia však odmietli o tomto návrhu vôbec rokovať a celú záležitosť stále odkladali na neurčité obdobie po ukončení vojny.²

Od prvých mesiacov roku 1944 sa v Bratislave do publicistických úvah o slovensko-maďarských hraniciach, popri „umiernenom revíznom“ tóne, presadzoval aj radikálnejší, „nacionálno-romantický“. O historický rozmer obohatil aktuálnu problematiku profesor Ján Stanislav, ktorý populárnou formou rozoberal otázku južnej a východnej hranice slovenského osídlenia v stredoveku. Z tohto aspektu vyslovil záver, že „*novodobé Slovensko je len malým zvyškom starého veľkého Slovenska, ktoré sa rozprestieralo po väčšej časti Dunajskej kotliny*“.³ Šéfredaktor ústredného politického denníka Jozef Paučo vystúpil s tézou, podľa ktorej spravodlivé riešenie sporných otázok slovensko-maďarského vzťahu je možné iba vtedy, „*keď sa zmaže 2. november 1938*“ a „*Maďari nebudú vlastniť ani piadť slovenskej zeme*“. Túto požiadavku však zároveň doplnil pripomienkou, že „*slovenská zem siahala kedysi hlboko na juh*“ a Slováci majú právo žia-

1 Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej SNA), MZV SŠ, kar. 187. Vyslanectvo Budapešť. Správa č. 2/taj/1944 (26. 1. 1944); Tamže. Správa č. 1/taj/1944 (24. 1. 1944); Správa č. 3/taj/1944 (28. 1. 1944).

2 LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava 1968, s. 185; LIPTÁK, L.: *Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939-1943*. In: *Historický časopis* 1967/1, s.1-35.

3 STANISLAV, J.: *K južnej a východnej hranici slovenského osídlenia v stredoveku*. In: *Slovák*, 30. 1. 1944.

dať nielen to, čo Maďari po Viedenskej arbitráži vzali, ale aj to, „čo nám za tisíc rokov rozkradli“. Pripravované vedecké publikácie, ktoré mali dokázať historickú oprávnenosť nárokov slovenského národa na „oveľa väčšie územie, než... spravuje dnešný slovenský štát“, pokladal Paučo za dôležité i z toho dôvodu, aby sa aj „menej informovaná cudzina“ dozvedela „kam až siahali naše hranice“. Veď, uzatváral slovenský publicista, my požadujeme len to, aby územie, „ktoré nám kedysi patrilo, ktoré spravovali slovenskí vládari, na ktorom žili len Slováci, bolo opäť naše, tvoriac kompaktný územný celok pod správou samostatného, nezávislého slovenského štátu“.⁴

V tomto období už neboli verejným tajomstvom výhrady Berlína voči dvojtvárnej „hojdačkovej“ maďarskej vládnej politike. Pokusy Maďarska „vyskočiť z vojny“ Hitler dobre poznal a vojenskú okupáciu, uskutočnenú 19. marca 1944, mal nacistický generálny štáb dávno pripravenú. V budapeštianskych diplomatických kruhoch sa pár dní predtým rozšírili správy o možnom vyvrcholení nemecko-maďarského napätia vstupom nemeckých vojsk na územie Maďarska. Slovenský vyslanec Ján Spišiak pravidelne informoval Bratislavu o aktuálnom vývoji situácie.⁵ K oficiálnemu spravodajstvu z Budapešti a Berlína o dôvodoch obsadenia Maďarska, pridal bratislavský denník *Slovák* „ako najvlastnejší komentár k udalostiam“ výpočet negatívnych dôsledkov prvej Viedenskej arbitráže.⁶

Pre Bratislavu neboli veľmi povzbudzujúce ani správy budapeštianskeho vyslanca o propagandistickej kampani k nástupu novej maďarskej vlády. Oslavné úvodníky zdôrazňovali, že Maďarsko „sa prebýja k tisícročným hraniciam“. Ministerský predseda Döme Sztójay, predtým maďarský vyslanec v Berlíne, vo svojej zahranično-politickej línii na prvé miesto kládol „vernoscť voči Nemecku“.⁷ Bola to výrazná bodka za nádejami, ktoré mohli slovenské politické kruhy spájať s predstavou, že priazeň nemeckej diplomacie, sklamanej postojom Maďarska, sa tentoraz obráti v prospech Slovenska.

Slovensko-maďarská „osudová spätosť“, ktorú nacistická politika veľmi šikovne využívala už od roku 1939, nadobúdala v záverečnej etape druhej svetovej vojny nový rozmer. Nemecký vyslanec Hans Elard Ludin v hlásení z Bratislavy vyslovil svoj osobný dojem, že „udalosti v Maďarsku tu pôsobia veľmi osožne ako poučný príklad“. Rozhovor nemeckého diplomata so slovenským premiérom Vojtechom Tukom a prezidentom Jozefom Tisom koncom marca 1944 sa dotýkal aj maďarských súvislostí. Podľa Ludina „obidvaja páni jednoznačne vyhlásili, že sú si vedomí toho, že teraz nie sú na mieste slovenské revizionistické požiadavky“. Napokon vyslanec pripomenul, že on sám „pri rôznych príležitostiach vyjadril, že jediný skutočne politický kapitál budúcnosti Slovenska treba hľadať v jeho pozitívnom vojnovom úsilí“. Okrem toho Ludin priamo prikázal, „aby sa v budúcnosti upustilo od revizionistických poznámok“, hoci aj „dost miernych, ktoré sa v tlači objavili“.⁸

4 PAUČO, J.: *Vieme, čo je naše a čo bolo naše* (Vystúpenie na politickej škole Strany). In: *Slovák*, 24. 2. 1944, s.3;

PAUČO, J.: *Právo na našu zem a našu krv* (Článok prevzatý zo Slovenskej ligy). In: *Slovák*, 9. 3. 1944.

5 SNA, MZV SŠ, kar.187. Správa č. 8/taj/1944 (18. 3. 1944); Správa č. 9/taj/1944 (19. 3. 1944).

6 *Slovák*, 24. 3. 1944, s. 1. *Po odstránení Kállayho vlády. Maďarsko na nových cestách.*

7 SNA, MZV SŠ, kar.187. Správa č. 14/taj/1944 (24. 3. 1944); Správa č. 16/taj/1944 (28. 3. 1944).

8 *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty.* (Ed. Prečan,V). Bratislava 1971. Dokument 22. Hlásenie H. E. Ludina (30. 3. 1944), s. 74-75. (ďalej: *Nemci a Slovensko 1944*).

Počas prijatia budapeštianskeho diplomatického zboru u nového predsedu maďarskej vlády, v polovici apríla 1944, mal s ním slovenský vyslanec Spišiak krátky rozhovor. Po všeobecných ubezpečeniach, že on a jeho vláda budú „pracovať na zlepšené slovensko-maďarského pomeru“, hovoril Sztójay o vzájomnej odkázanosti národov dunajskej kotliny a o tom, „že ich pomer k Nemecku musí byť totožný“. Nakoľko všetky sily „musia byť sústredené na boj“ vydal vraj maďarský premiér „prísny zákaz, aby sa nič také nedialo alebo nepísalo, čo by Slovákov mohlo iritovať“. Avšak rozpor medzi osobnými príslubmi maďarských politikov a oficiálnou propagandou sa opäť, ako už mnohokrát predtým, potvrdil. Predseda vlády Jenő Rátz sa verejným vystúpením vo Veszpréme 9. mája odvolával na vznešené úlohy maďarského národa v Karpatskej kotline, v ktorej sa môže uplatniť iba jedna politická vôľa: maďarská. Zároveň, ako spoločné želanie všetkých Maďarov vyslovil rozhodnutie „znova uskutočniť tisícročnú veľkú svätoštefanskú ríšu“.⁹

Posadnutosť maďarskej politiky fixnou ideou „tisícročných hraníc“ historického Uhorska zapríčinila v oficiálnych slovensko-maďarských stykoch dokonca protokolárne komplikácie. Na hrobe neznámeho vojaka v Budapešti vytesaný nápis „za tisícročné hranice“ spôsobil, že slovenské delegácie sa počas návštev v maďarskom hlavnom meste vyhýbali obligátnemu kladeniu venca. Slovenský vyslanec vo vysvetlení príslušným maďarským miestam, ako prekážku plnenia zvyčajných protokolárnych povinností, uvádzal tento, pre Slovákov neprijateľný text. Ďalšou spornou okolnosťou, zo slovenského hľadiska priamo provokatívnou, bol maďarský zvyk prednášať pri rôznych slávnostných príležitostiach, na spolkových zhromaždeniach, alebo pri otvorení slovensko-maďarského tenisového stretnutia iredentistickú modlitbu, v slovenských diplomatických hláseniach nazývanú „Hiszekegy“.

Na tretie výročie nemecko-ruskej vojny, 22. júna 1944, sa v Budapešti konala veľká demonštrácia, za prítomnosti Edmunda Vessenmeyera, nemeckého vyslanca v Maďarsku. Pozvánku na toto zhromaždenie, adresovanú všetkým vyslanectvám štátov Osi, slovenské zastupiteľstvo odmietlo. Vo vysvetlení, tlmočenom organizátorom, sa oznamovalo, že účasť na zhromaždení otváranom iredentistickou modlitbou, v ktorej sa hovorí o „vzkriesení Maďarska“, je pre slovenskú diplomaciu neprijateľná. O mimoriadnu udalosť prejavili záujem aj nemeckí novinári a v dôvernom spravodajstve pre Berlín ju patrične rozmazali. Na margo celého prípadu vyslanec Spišiak s uspokojením konštatoval, že júnová demonštrácia znamenala pre Slovákov doteraz najväčšiu príležitosť vyjadriť protest proti „maďarskému Hiszekegy na úradných schôdzach, lebo novinárske kruhy túto záležitosť značne rozšíria“.¹⁰

Polemiky s iredentistickými prejavmi maďarskej tlače neutíchali ani v Bratislave a napriek príkazom nemeckého vyslanca mali jasný revízny zámer. Ku Dňu zahraničných Slovákov, 5. júla, sa ústredný politický denník vrátil k Viedenskej arbitráži, nazeral „cez krvavú južnú hranicu“ a pripomínal ťažký osud tých príslušníkov slovenského

⁹ SNA, MZV SŠ, kar.187. Správa č. 17/taj/1944 (19. 4. 1944); Správa č. 19/taj/1944 (6. 5. 1944).

¹⁰ Tamže. Správa č. 24/taj/1944 (26.3.1944). Znenie modlitby: „Verím v jedného Boha, verím v jednu vlasť, verím v jednu večnú božskú pravdu, verím vo vzkriesenie Maďarska, Amen.“ Prvý verš v origináli: „Hiszek egy Istenben...“, z toho skratka „Hiszekegy“.

národa, ktorí sa „dostali do Maďarska so slovenskou pôdou“.¹¹ Redakčná poznámka „na okraj dňa“ popri ironickom komentári k veľkomaďarskej propagande, vyslovovala aj názor na územné nároky „v slovensko-maďarskom pomere“. Vychádzalo sa z toho, že oprávnené požiadavky môžu mať iba Slováci, veď „nie maďarská pôda je v našom vlastníctve, ale kus slovenskej pôdy je vo vlastníctve Maďarov. Teda nie Maďari majú od nás dostať, ale my od Maďarov“.¹²

Maďarská vláda sledovala všetky politické kroky slovenských oficiálnych miest, ktoré mali Budapešti pripomenúť povinnosť dodržiavať dohodnutú zásadu reciprocitu v menšinových otázkach. Zástupca maďarského ministra zahraničia Mihály Arnóthy-Jungert pozval uprostred leta slovenského vyslanca a žiadal ho, aby v Bratislave tlmočil, že akékoľvek zásahy voči predstaviteľom maďarskej menšiny na Slovensku by „vyvolali u maďarskej vlády veľmi nepriaznivý dojem“. Maďarský činiteľ napokon označil vyvolávanie slovensko-maďarských rozporov za neúčelné v súčasnej medzinárodnej situácii, keď môžu „za tri týždne prísť Rusi tak na Slovensko, ako aj do Maďarska“.¹³

Tradičný slovensko-maďarský rozpor inšpiroval ministra národnej obrany Ferdinanda Čatloša, aby do svojho plánu na prechod Slovenska z nemeckého tábora na stranu Spojencov začlenil aj protimaďarský aspekt. Vojenská diktatúra nastolená podľa Čatlošovho plánu na Slovensku mala zrušiť vypovedanie vojny Spojencom a vyhlásiť vojnu Maďarsku, „čo by ju razom urobilo veľmi populárnou“.¹⁴ Tento program sa však nerealizoval a iniciatíva v slovenskom odboji ostala v rukách politických síl, ktoré organizovali protinacistické povstanie.

Všeobecné princípy vystúpenia z vojensko-politického zväzku Osi, platné pre všetkých vazalov nacistického Nemecka, formulovali predstavitelia spojeneckých veľmocí v závere roka 1943. Ani na jednej zo spoločných konferencií sa Spojenci nezaoberali problémom Chorvátska a Slovenska, nakoľko tieto malé satelitné štáty sa posudzovali ako súčasť spojeneckých krajín: Juhoslávie a Československa. Povstaním na Slovensku v lete 1944 sa slovenský národ zaradil do spoločenstva Spojených národov. Bratislavská vláda pod vedením nového ministerského predsedu zotrúvala vo vernosti Nemecku¹⁵ aj v čase, keď z hitlerovského tábora postupne vystúpilo Fínsko, Rumunsko a Bulharsko.

Postup frontu na územie Maďarska aktivizoval maďarskú diplomaciu. Bývalý vyslanec vo Švédsku Antal Ullein-Reviczky v septembrovom vydaní stockholmského mesačníka *L'Avenir* písal o nevyhnutnosti toho, aby maďarský národ ďalej nestrácal čas, najmä v situácii, keď Rumunsko a Bulharsko už vyhlásili Nemecku vojnu „a Slovensko sa nachádza v otvorenom povstaní“.¹⁶ Pokus Horthyho uzavrieť so Spojencami príme-

11 *Slovák*, 5.7.1944, s.3: *Slovenská krv roztečená po svete*.

12 *Slovák*, 11.8.1944, s.3: *Kde sú?*

13 SNA, MZV SŠ, kar.187. Správa č. 32/taj/1944 (28. 7. 1944).

14 LIPTÁK, L.: *Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny*. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku. Bratislava 1969, s. 244-249.

15 140. zasadnutie Snemu Slovenskej republiky dňa 25. septembra 1944; *Slovák*, 5. 10. 1944, s.1: *Nová vláda predstavila sa snemu*.

16 SNA, MZV SŠ, kar. 117. Tlačové oddelenie MZV (Prehľad z 25. 1. 1945). Článok: „*Dieľo obnovenia Maďarska*“, z 10. 9. 1944.

rie sledovala tak spravodajská služba slovenského ministerstva zahraničia v Bratislave, ako aj diplomatická služba československej exilovej vlády v Londýne. V mene regenta maďarská delegácia v Moskve 11. 10. 1944 podpísala nie dohodu o prímérií, ale iba jej predbežné podmienky.¹⁷

K rozhodujúcemu kroku sa Horthy odhodlal 15. októbra. Proklamácia o kapitulácii Maďarska odznela v budapešťianskom rozhlase. Bolo však už príliš neskoro. Nacisti ešte v ten deň obsadili rozhlas, neskôr aj rezidenciu maďarského regenta. K moci sa dostal vodca Šípových krížov (nyilasov) Ferenc Szálasi. Analýza situácie v Maďarsku, vypracovaná pre londýnsku československú vládu upozornila na to, že „*Šípové kríže sú prívržencami vypätého maďarského nacionalizmu*“.¹⁸

Slovenská tlač informovala o udalostiach v Maďarsku na základe oficiálneho spravodajstva z Berlína.¹⁹ Podľa názoru slovenského vyslanca v Budapešti sa hladký prechod moci do rúk Szálasiho dal vysvetliť tým, že Maďarsko sa už dávno vyvíjalo ako „*vzorný policajný štát*“ a dôstojnícky zbor volil túto cestu „*z obavy pred Rusmi*“.²⁰ Bolo všeobecne známe a písal o tom aj denník *Slovák*, že spojenecké veľmoci do podmienok maďarského príméria začlenili aj požiadavku „*vzdať sa všetkých územných ziskov*“ dosiahnutých za spolupráce s Nemeckom, vrátane slovenských území.²¹

V politických koncepciách bratislavskej vlády sa k pokusu o kapituláciu Maďarska viazali vlastné predstavy. O stanovisku „pozitívnych“ slovenských kruhov počas jesene 1944 písal v ďalekopisných hláseniach do Berlína Jozef Witiska, náčelník pohotovostnej skupiny bezpečnostnej služby. Postoj oficiálnej bratislavskej politiky k situácii južného suseda charakterizoval Witiska ako „*očakávanie, že územné požiadavky voči Maďarsku bude teraz možné uskutočniť, pokiaľ Slovensko verne zotrvá po boku ríše*“. Za týchto okolností bolo „*vyjasnenie situácie*“ po nástupe Szálasiho pre Bratislavu sklamaním, nakoľko, podľa Witisku, stratila predpokladanú možnosť a „*nádej z maďarskej zrady vytláča kapitál*“. Keď sa nepodarilo „*lahko prinavrátiť slovenské južné oblasti od Maďarska*“, konštatoval nacistický hodnostár, prevládla „*vo vládných kruhoch všeobecná snaha dosiahnuť diplomatickou cestou cez ríšske orgány zlepšenie postavenia slovenskej národnej skupiny v Maďarsku*“.²²

Z vývoja na európskych frontoch bolo jasné, že líniu slovensko-maďarských hraníc ku koncu vojny načrtne dohoda o prímérií medzi Spojencami a Maďarskom. Delegácia povstaleckej Slovenskej národnej rady počas rokovaní s československou reprezentáciou v Londýne začiatkom novembra 1944 vyslovila súhlas s medzinárodnou aktivitou exilovej vlády a prezidenta Eduarda Beneša. Stanovisko zástupcov SNR znamenalo z aspektu slovensko-maďarského vzťahu aj splnomocnenie k zastupovaniu záuj-

17 Archív ministerstva zahraničných vecí, Praha (ďalej AMZV). LA (dúv.) kar.84. (Londýn 16. 10. 1944); KO-ROM, M.: *A magyar fegyverszünet 1945*. Budapest 1987, s. 63-71.

18 AMZV, LA (dúv.) kar. 84. Vec: Maďarsko, puč z 15. októbra 1944 a jeho následky.

19 *Slovák*, 17. 10. 1944, s. 1: *Horthy požiadala SSSR o prímérie*; *Slovák*, 18. 10. 1944, s. 1: *Vyjasnenie v Maďarsku*; *Slovák*, 19.,10.,1944, s.,1: *Maďarsko ostáva verné Trojpaktu*.

20 SNA, MZV SŠ kar.,187. Správa č.,37/taj/1944. Budapešť 20.,10.,1944.

21 *Slovák*, 25. 10. 1944, s. 2: *Už v Quebecu ustálili podmienky pre kapituláciu Maďarska*.

22 *Nemci a Slovensko 1944*, c.d. Súbor ďalekopisných hlásení (Bratislava 23. september – 22. november 1944), citáty s. 603-608.

mov Slovenska v prípade rokovania o maďarskom prímerí. Pre československé ministerstvo zahraničných vecí bola táto úloha mimoriadne aktuálna. 14. novembra odozdal úradujúci minister Hubert Ripka osobne veľvyslancovi Sovietskeho zväzu pri československej vláde v Londýne nótu, ktorá zdôrazňovala, že Československo, ako štát susediaci s Maďarskom, obeť aj jeho agresie a okupácie, postihujúcej československé územie čiastočne od jesene 1938, čiastočne od marca 1939, má svoj vlastný záujem na podmienkach, ktoré sa Maďarsku uložia o ukončení nepriateľstva. Vychádzalo sa pritom z princípu, že postoj Československa voči Nemecku i Maďarsku je rovnaký, nakoľko existujúci rozdiel vyplýva iba „z nerovnakej sily oboch nepriateľských štátov a rôznej rozlohy československého územia, ktoré každý z nich okupoval“.²³

Sieste výročie Viedenskej arbitráže využila tak slovenská diplomacia, ako aj politická publicistika na zdôraznenie skutočnosti, že slovensko-maďarská hranica nadiktovaná nemecko-talianym rozhodnutím je voči Slovákom nespravodlivá. Hlavný úrad rišskej bezpečnosti v Berlíne bol o všetkých slovenských revíznych prejavoch z novembra 1944 informovaný pravidelnými hláseniami. Ich autor Josef Witiska si všimol nielen to, že „*myšlienka revízie hraníc s Maďarskom je v slovenskom národe veľmi silne zakorenená*“ ale upozorňoval aj na „*nepriateľskú propagandu*“, ktorá túto myšlienku využíva „*tvrdiac, že nové Československo obnoví hranice pred Viedenskou arbitrážou a tým prinesie zväčšenie Slovenska*“.²⁴

Materiály k problému hraničnej línie s Maďarskom publikované v Bratislave sledovali túto otázku z viacerých aspektov. Bývalý minister zahraničia Ferdinand Ďurčanský prednášal bratislavským vysokoškolákom o širších súvislostiach slovensko-maďarského sporu v stredoeurópskom kontexte a pritom, ako podmienku riešenia problémov strednej Európy zdôraznil nielen „*vzájomný rešpekt*“, ale predovšetkým „*právo každého národa na vlastný politický útvar*“. Revíziu hraníc si predstavoval podľa zásady „*aby politické hranice splývali s etnickými*“.²⁵ Rozsiahly článok k otázke slovensko-maďarských hraníc zverejnil v Berne slovenský vyslanec vo Švajčiarsku Jozef Kirschbaum. Poukazoval na to, že spor o hranicu „*nadiktovanú arbitrážou vo Viedni*“ je v zahraničnej tlači málo známy, i keď tento problém nie je „*o nič menej páľčivejší, ako je tomu u Rumunov*“. Zároveň Kirschbaum upozorňoval na zdržanlivosť slovenskej strany, ktorá na medzinárodných fórach túto otázku nevyzdvihovala „*z určitých taktických dôvodov a v snahe riešiť tento problém s Maďarskom tak, aby pokiaľ možno nebol diktátom tretieho*“. V podrobnom rozboře, venovanom podstate sporu medzi Slovenskom a Maďarskom, autor zdôrazňoval oprávnenosť snahy o revíziu hranice, ktorá „*odlúčila od slovenského národného tela tak vysoký počet Slovákov a hospodársky dôležité územia s niektorými mestami*“. Nacistický zástupca z Bratislavy referoval aj o tomto materiáli s poznámkou, že bol zrejme určený na ovplyvnenie Anglo-Američanov, „*aby uspokojili po Slovákmí očakávanom anglo-americkom víťazstve slovenské nároky*“.²⁶

23 AMZV, LA (taj), kar. 153. Nóta čs. londýnskej vlády k prímeriu s Maďarskom (14. 11. 1944).

24 *Nemci a Slovensko 1944*, c. d., s. 629, 630, 656. Súhrnná správa (Bratislava 28. 11. 1944) cit. s. 437.

25 *Slovenská politika*, 1. 11. 1944: *Obete nebudú márne; Slovák*, 22. 11. 1944, s. 3: *Problematika strednej Európy*. Referát o prednáške F. Ďurčanského 20. 11. 1944.

26 KIRCHBAUM, J.: *Hraničný problém slovensko-maďarský*. Článok prevzatý z „*Presse-Korrespondenz*“ slovenského vyslanectva v Berne (Roč. II č. 20). *Slovák*, 3. 11. 1944, s. 3; *Nemci a Slovensko 1944*, c. d., s. 632.

Z maďarskej strany aj po nástupe Szálasiho pozorne sledovali politické komentáre bratislavských novín. Každý náznam pozitívneho hodnotenia potom získal publicitu v budapešťianskych denníkoch. Vhodne zvolený citát mohol u maďarskej verejnosti vzbudiť dojem, že Slovensko očakávalo dohodu práve so szálásiovským režimom. Slovenský vyslanec z Budapešti, na margo podobného prípadu upozorňoval bratislavských politikov na vyhrotený nacionalizmus Szálasiho hnutia, vyjadrený i heslom „*vpred po tisícročných hraniciach*“. Za týchto okolností, podľa slovenského diplomata, boli úvahy o možnej dohode „*prinajmenšom naivitou, akej je nemiestne dopúšťať sa*“.²⁷ Vyslancu Spišiaka prijal 27. novembra sám „Vodca národa Szálasi“ a vyslovil želanie osobne sa stretnúť s prezidentom slovenského štátu Tisom. Na otázku, ako si jeho hnutie predstavuje budúce postavenie Slovenska nyílašský vodca predniesol svoju víziu súčinnosti národov Karpatskej kotliny v novej hungaristickej ríši.²⁸

O necelý mesiac, 21. decembra 1944, sa už reprezentanti maďarských demokratických síl zišli v Debrecíne na ustanovujúcom zasadnutí Dočasného národného zhromaždenia. Za prvoradú národnú úlohu vyhlásili povinnosť nepripustiť, aby pre podľu vlastizrady „*zločinnej Szálasiho bandy Maďarsko spelo k záhube ako satelit Nemecka*“.²⁹ Denník *Slovák* komentoval utvorenie dočasnej maďarskej vlády podľa správ z budapešťianskych politických kruhov a písal o nej ako o útvare, zostavenom „*z niekoľkých maďarských dôstojníkov zbehov a iných narýchlo pozbieraných osôb*“.³⁰ Zatiaľ nová reprezentácia Maďarska vypovedala vojnu Hitlerovi a požiadala Spojencov o prímerie. O tomto kroku informovalo osobitné sovietske memorandum aj československú exilovú vládu v Londýne. Minister Ripka koncom decembra 1944 osobne vyložil sovietskemu diplomatovi špeciálne československé požiadavky k maďarskému prímeriu. Pokiaľ išlo o slovensko-maďarskú hraničnú líniu malo Maďarsko stiahnuť „*svoje vojenské oddiely a celú administratívu z územia, ktoré zabralo ČSR roku 1938 a v marci 1939*“.³¹

Počas moskovských rokovaní zástupcov Sovietskeho zväzu, Veľkej Británie a Spojených štátov dostali československý aj juhoslovanský vyslanec možnosť predniesť svoje požiadavky. Neskôr bola prizvaná aj maďarská delegácia. Dohodu o prímerí s Maďarskom podpísal 20. januára 1945 v mene spojeneckých vlád sovietsky maršal Klim Jefremovič Vorošilov. Prvý článok dohody uvádza, že Maďarsko zastavilo vojnu „*proti Sovietskemu zväzu a niektorým Spojeným národom*“, pričom osobitnou vsuvkou dopĺňa „*vrátane Československa*“. V článku 2. sa Maďarsko zaviazalo, že „*z obsadených území Československa, Juhoslávie a Rumunska*“ stiahne všetky maďarské jednotky aj úradníctvo do hraníc k 31. decembru 1937 a zruší platnosť všetkých legislatívnych aj administratívnych opatrení, ktoré sa vzťahujú k pripojeniu alebo anektovaniu týchto území. Článkom 19. bolo rozhodnutie Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 vyhlásené za neplatné.

27 SNA, MZV SŠ, kar. 187. Tajná depeša z Budapešti (7. 11. 1944); Správa č. 42/taj/1944 (7. 11. 1944).

28 SNA, MZV SŠ, kar. 187. Správa č. 43/taj/1944, (27. 11. 1944).

29 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értésítője. Zasadnutie 21. 12. 1944. Výzva dočasného NZ, s. 5.

30 *Slovák*, 29. 12. 1944, s. 3. *Provizórna vláda v Debrecíne*.

31 AMZV, LA (taj), kar.153. Telegram H. Ripku do Moskvy (odoslaný 1. 1. 1945).

Prímerie s Maďarskom na medzinárodnej úrovni prvý raz oficiálne určilo líniu povojnových československých hraníc na slovensko-maďarskom úseku.³²

Udalosť, rozhodujúcu z hľadiska slovensko-maďarského sporu, charakterizoval denník *Slovák* ako podpísanie dohody „o tzv. maďarsko-sovietskom prímerí zbraní“. Presne však uviedol ustanovenia o hraniciach a povinnosť uloženú maďarskej vláde „vrátiť územia, ktoré nadobudlo Maďarsko na škodu býv. ČSR, Juhoslávie a Rumunska“. Komentár prevzaný z oficiálneho nemeckého prameňa spochyboval legitimitu maďarskej vlády Bélu Miklósa a nazýval dohodu púhou fraškou. Podľa nemeckého ministerstva zahraničia bolo na dohode z politického hľadiska zaujímavé to, že ju údajne uzavreli iba „samotní Sovieti“.³³ Pravda, v Bratislave sa vedelo, že v tomto prípade išlo o účelovú propagandistickú lož. Vojenská odpočúvacia služba zaznamenala informáciu londýnskeho rozhlasu z februára 1945 o príchode členov britskej delegácie Spojeneckej kontrolnej komisie do Maďarska.³⁴

Iróniou osudu poslednými satelitmi hitlerovského Nemecka ostával politický režim v Bratislave a Szálasiho vláda v Budapešti, ktorá snívala o začlenení Slovenska do hugaristickej ríše. Napokon szálásiovská diplomacia, ktorá nemala legitímne oprávnenie zastupovať Maďarsko, ostala okrem nacistickej ríše jediným medzinárodným partnerom slovenskej vlády. Nástupnú audienciu vykonal „nový vyslanec maďarskej kráľovskej vlády“ 17. februára 1945.³⁵ Diplomatie kontakty so Slovenskom zatiaľ postupne odmietali už i neutrálne štáty. Spolková vláda v Berne 28. februára oznámila slovenskej delegácii rozhodnutie o prerušení diplomatických stykov so Slovenskou republikou.³⁶

Vo februári a marci 1945 uverejnil denník *Slovák* ešte dve veľké série historicko-publicistických článkov poslanca Konštantína Čulena k problematike slovensko-maďarských hraníc. Autor ostrým polemickým tónom prezentoval oficiálne stanoviská predvojnovaj československej politiky v rokovaniach s Maďarskom.³⁷

Jeden z posledných materiálov odpočúvacieho oddelenia bratislavského úradu propagandy sa dotýkal práve otázky v slovenskej politike voči Maďarsku veľmi citlivej a vyriešenej za celkom iných okolností, než sa v Bratislave oficiálne predpokladalo. Bola to správa moskovského rozhlasu z 5. marca o slávnostnom zasadnutí Slovenskej národnej rady v Košiciach. Pri tejto príležitosti, za veľkých ovácií, sovietsky veliteľ odovzdal zlatý mestský kľúč Vavrovi Šrobárovi, ktorý v mene slovenského národa vyslovil veľrú vďaka a vyhlásil: „*Toto slávne mesto vždy bolo a bude slovenské*“.³⁸

1994

32 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938-1949*. Bratislava 1992, s. 56-64.

33 *Slovák*, 23. januára 1945, s. 1.

34 SNA, MZV ŠŠ, kar. 117. Úrad propagandy. Relácia z Londýna 26. 2. 1945.

35 *Slovák*, 18. 2. 1945, s. 1. *Spoločne proti boľševizmu*. (nástupná audiencia Dr. P. Forstera).

36 *Slovák*, 8. 3. 1945, s. 3. *K prerušeniu diplomatických stykov švajčiarsko-slovenských* (28. 2. 1945 v Berne).

37 ČULEN, K.: *Pokusy o dobrovoľnú revíziu slovensko-maďarských hraníc* (I.-III. časť). *Slovák*, 16.-18. 2. 1945; *Krach Benešovej zahraničnej politiky v r. 1938* (I.-III.). *Slovák*, 8.-24. 3. 1945.

38 SNA, MZV ŠŠ, kar. 117. Správy zahraničného rozhlasu. Dôverné (marec 1945).

4. kapitola

**VOĽBY V MAĎARSKU ROKU 1945
A ÚVAHY SLOVENSKÝCH POZOROVATEĽOV**

Vstupom Červenej armády na maďarskú pôdu sa pokusy regenta Miklósa Horthyho „vyskočiť z vojny“, dovtedy orientované na Veľkú Britániu, obrátili do Moskvy. V budapeštianskom rozhlase odznelo vyhlásenie o vojenskej kapitulácii Maďarska, ale v ten istý deň, 15. októbra 1944, prevzal moc Ferenc Szálasi, vodca strany Šípových krížov (nyilašov), dosadený nacistami. V Budapešti, centre maďarského politického života, bolo vylúčené legálne vystúpenie antihitlerovských, demokratických síl, stupňoval sa teror proti všetkým prejavom odboja. Zatiaľ na Potisi, sa vojenskými operáciami počas októbra, pod sovietsku kontrolu dostala už časť územia aj väčšie mestá ako Szegedín a Debrecín. Dejiskom očakávaného zásadného politického obratu Maďarska sa miesto hlavného mesta stala oblasť obsadená sovietskymi jednotkami.

V kruhoch ministerstva zahraničných vecí Spojených štátov, ako pozoroval jeden z reprezentantov maďarského exilu Rusztem Vámbéry, sa začínali prejavovať obavy, že „napriek všetkému úsiliu sa im už nepodarí paralyzovať ruský vplyv v Maďarsku“.¹ Predstava britskej politiky o rozdelení záujmových sfér víťazných veľmocí na Balkáne, ktorú Winston Churchill ponúkol Stalinovi pri moskovskom stretnutí v októbri 1944, počítala vo vzťahu k Maďarsku s 50-percentným sovietskym vplyvom.² K vývoju politickej situácie vo východnej časti Maďarska po vstupe sovietskych vojsk, získavali americkí aj britskí diplomati od moskovskej vlády iba zlomky informácií. Predstavitelov Spojených štátov a Veľkej Británie znepokojovala skutočnosť, že chýba zodpovedná maďarská vláda, s ktorou by bolo možné uzavrieť prímerie.³

Utvorenie demokratickej koalíciej vlády patrilo v septembri 1944 medzi aktuálne zábery odbojových skupín v Budapešti, spojených politickým rámcom Maďarského frontu. Rozhodujúcim impulzom na postupné zblížovanie rôznych prúdov maďarskej rezistencie sa stala nacistická okupácia, v dôsledku ktorej boli od polovice marca zakázané a represiami postihnuté aj politické strany dovtedy legálnej parlamentnej opozície. Prvá z nich, Sociálnodemokratická strana, zaujala svoje miesto v budapeštianskom parlamente už od 20. rokov, keď jej vedúci politik Károly Peyer uzavrel dohodu s vládou. Sociálnodemokratickí poslanci obhajovali bezprostredné hospodárske a politické záujmy robotníckej triedy, neskôr i požiadavku agrárnej reformy. K sformovaniu Nezávislej maloroľníckej strany ako významnej zložky parlamentnej opozície došlo v 30. rokoch. Pri zrode strany stáli Ferenc Nagy a Zoltán Tildy, o niečo neskôr sa k nej pridal Andre Bajcsy-Zsilinszky. Strana hlásala princíp agrárnej demokracie a v tomto

1 Archív ministerstva zahraničných vecí, Praha (Ďalej: AMZV) LA, kr. 425. Politické č. 10614/dův.44. Výňatok z listu Rusztema Vámbéryho Mihályovi Károlyimu do Londýna (október 1944).

2 CHURCHILL, S.: *The Second World War*, VI. Londýn 1949, s. 196-197.

3 *Foreign Relations the United States*. 1944. Vol III. Washington D. C. 1965, s. 928-934 (Ďalej: FRUS).

duchu žiadala politické aj hospodárske reformy. V politickom spektre strana zastupovala majetnejších, čiastočne stredných a do určitej miery aj chudobných roľníkov. Patrili k nej aj skupiny intelektuálov a prozápadne orientované občianske vrstvy. Po dlhšom období opatrného sondovania maloroľníci a sociálni demokrati uzavreli v lete 1943 dohodu o spolupráci.⁴ Výrazným javom maďarského spoločenského pohybu bolo aj hnutie „ľudových spisovateľov“, známe opozične ladeným sociologickým výskumom životných podmienok roľníctva. Polarizácia hnutia vyústila koncom 30. rokov k utvoreniu Národnej sedliackej strany, ktorá v agrárnej politike vyjadrovala sociálny radikalizmus. Zakladatelia strany – József Darvas, Ferenc Erdei a Imre Kovács nemohli počas vojny budovať organizácie a členskú základňu, preto sa angažovali najmä publicisticky.⁵ V literárnych časopisoch a denníkoch vydávaných protinemecky orientovanými skupinami maďarských intelektuálov získali publikačné možnosti aj reprezentanti ilegálnej Komunistickej strany Maďarska (KSM).

Maďarský front ako politická platforma antinacistického demokratického spoločenstva združil popri sociálnych demokratoch a maloroľníkoch aj komunistov.⁶ Počas leta 1944 v odbojovom hnutí zosilneli pozície Nezávislej maloroľníckej a Sociálnodemokratickej strany i preto, lebo ich ako vedúcu silu Maďarského frontu uznávali občianske odbojové skupiny a protinemecká časť vládnych kruhov. Na rozhraní septembra a októbra vrcholili oficiálne pokusy „vyskočiť z vojny“. Memorandá adresované Horthymu predkladali politické požiadavky Maďarského frontu a zároveň sa vnútorne dotváral aj samotný rámec maďarskej rezistencie. Aby vyvážili pozície bývalých legálnych opozičných strán, komunisti presadili začlenenie Národnej sedliackej strany do Maďarského frontu.⁷ V dňoch nacistickej okupácie sa tradičný vodca sociálnej demokracie Károly Peyer dostal do rúk gestapa a viacerí funkcionári sa museli skrývať. Vedenie strany prevzal reprezentant ľavicového prúdu Arpád Szakasits. Vedúci politici budapeštianskeho vedenia KSM László Rajk a Gyula Kállai navrhli sociálnym demokratom dohodu o spoločnej aktivite v odboji a rozsiahlej povojnovej spolupráci. V septembri 1944 začali rokovania a dohoda podpísaná 10. októbra už v 2. bode, v súvislosti s ďalším vývojom „jednoty robotníckej triedy“, jednoznačne formulovala požiadavku utvoriť jedínú politickú stranu. Riešenie otázky v praxi však odsunula na povojnové obdobie.⁸

Nástupom Szálasiho, od polovice októbra, zavládla hrôzovláda nyilášov. Represie zúriace v Budapešti ochromili maďarskú rezistenciu. Žiaden z politických zámerov Maďarského frontu sa nepodarilo uskutočniť.

Na území obsadenom Červenou armádou, bezprostredne po prechode frontu, spontánne vzniklo málo diferencované a pomerne jednotné demokratické hnutie.

4 *Magyarország története 8. 1918 – 1945*. Ed. Ránki, Gy. Budapest 1976, s. 447, 456-464, 620-623, 835-837.

5 *A magyar népfront története dokumentumok 1935-1976*. Budapest 1977, zv. 1, s. 232 (ďalej: Népfront dokumentumok 1.).

6 Tamže. Výzva Maďarského frontu (jún 1944 – 1947), s. 429-432.

7 VIDA, I.: *A Független Kisgazdapárt politikája 1944 – 1947*. Budapest 1976, s. 28-29. Maďarský front, spolu s rôznymi občianskymi skupinami pripravoval v Budapešti ozbrojené povstanie. Po dvoch týždňoch boli vodcovia pozatýkani. Predseda výboru Endre Bajcsy-Zsilinszky bol 24. decembra 1944 popravený.

8 *Népfront dokumentumok 1.*, s. 459-462.

Nové miestne samosprávy sa snažili odstrániť počiatočný chaos a zabezpečiť základné životné potreby obyvateľstva. Na prázdnu politickú scénu vstúpili komunisti z moskovského exilu, delegovaní zahraničným výborom KSM. Do Szegedína 5. novembra 1944 pricestovali Mihály Farkas, Ernő Gerő, Imre Nagy a József Révai, ktorí utvorili dočasné ústredné vedenie, ako druhé, legálne centrum komunistickej aktivity.⁹ Kým sa vedúci funkcionári ostatných politických strán mohli spamätať z otrasu utrpeného v Budapešti, moskovská skupina, dobre pripravená na mocenské zápasy, začala konať. Vyslanci Mátyása Rákosiho mali po návrate domov výborné podmienky, disponovali dôverou sovietskeho vojenského velenia a priniesli so sebou hotový program.

V Szegedíne, koncom novembra, ako programový návrh KSM, publikovali moskovský materiál, prispôbený domácim podmienkam. Všeobecné demokratické požiadavky boli prijateľné pre širšie politické spektrum a bezprostredný cieľ: „*zachrániť vlasť!*“ presne vyjadril túžbu všetkých maďarských patriotov. Starostlivo pripravené formulácie ponúkali demokratickú obrodu Maďarska prostredníctvom politických, sociálnych a hospodárskych reforiem, prevzatých z programových zámerov sociálnej demokracie, alebo agrárnych strán.¹⁰ Šikovne koncipovaným programom a diplomatickým vystupovaním moskovskej skupiny sa mala prekonať nedôvera voči boľševizmu, v maďarskej spoločnosti hlboko zakorenená po praktických skúsenostiach s diktatúrou proletariátu. Nová taktika a demokratická terminológia sa pre komunistov stali aj prostriedkom, ako na úkor iných ľavicových prúdov rozšíriť členskú základňu KSM, počas dlhého obdobia ilegality mimoriadne nízku.¹¹ Výhodné pozície moskovských vyslancov znásobovala aj skutočnosť, že v prvom období boli ich partnermi málo pripravení a menej skúsení vidiecki predstavitelia politických strán Maďarského frontu.

Z iniciatívy komunistov sa v Szegedíne začala utvárať legálna platforma spolupráce demokratických politických strán. Miestni zástupcovia Nezávislej maloroľníckej strany, Sociálnodemokratickej strany, Národnej sedliackej strany a novoutvorenej Občianskej demokratickej strany, ako aj predstaviteľ slobodných odborov sa začiatkom decembra 1944 dohodli s komunistami o prijatí ich programového návrhu a prevzali z neho i názov: Maďarský národný front nezávislosti. Napriek totožnosti hlavných účastníkov nešlo o pokračovanie ilegálneho Maďarského frontu. Podľa predstáv KSM sa základom nového politického zväzku mala stať akčná jednota dvoch robotníckych strán a nie koalícia maloroľníkov so sociálnymi demokratmi.

Program Maďarského národného frontu nezávislosti, pred obyvateľmi Szegedína verejne proklamovaný 3. decembra 1944, až na malé štylistické úpravy, zopakoval známy komunistický návrh. Zahraničnopolitická stať programu odmietla „*reakčnú ilúziu Veľkého Maďarska*“ aj predstavy o vedúcej úlohe maďarského národa v Podunajsku a hlásala utvorenie „*dobrých susedských vzťahov a úprimnej spolupráce*“ so všetkými

9 *Felszabadulás 1944 szeptember 26.-1945 április 4. Dokumentumok.* Budapest 1955, s. 198 (ďalej: *Felszabadulás – dokumenty*).

10 *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944-1948.* Dokumenty. Budapest 1967, s. 37-41. (ďalej: *AMKP és a SZDP határozatai*).

11 *Felszabadulás – dokumenty*, c. d., s. 181. Členstvo KSM v roku 1945: február pod 30 000 osôb, máj 150 000, október vyše pol milióna.

okolitými štátmi.¹² Dobová publicistika charakterizovala maďarskú koalíciu ako „*politický sobáš*“, spečatený tým, že pred zrakmi nadšeného zhromaždenia predstaviteľ maloroľníckej strany, katolícky duchovný István Balogh, podal ruku komunistovi Józsefovi Révaiovi.¹³

Sovietska vláda cez vyslanectvo v Londýne informovala britské ministerstvo zahraničia o tom, že viaceré osobnosti maďarského verejného života a politiky požiadali o povolenie vstupu „*na územie Maďarska oslobodené sovietskymi jednotkami s tým cieľom, aby zjednotili národné sily krajiny a na demokratickom základe utvorili dočasnú maďarskú vládu*“.¹⁴ Konzultácie o formách, spôsoboch a možnostiach utvorenia dočasného národného zhromaždenia a vlády sa uskutočnili v Moskve, kam koncom novembra 1944 odcestovali politickí zástupcovia zo Szegedína. Na rokovaní sa zúčastnili aj členovia delegácie, poverenej v októbri Horthym rokovať o prímerí a napokon i bývalí vysokí vojenský činitelia, ktorí po dosadení Szálasiho prešli k Červenej armáde. Začlenenie štyroch reprezentantov tejto skupiny do budúcej maďarskej vlády vyjadrovalo sovietsky strategický záujem: prehĺbiť rozkol maďarských vojenských jednotiek a ďalších síl, zotrúvajúcich ešte v spojení s nacistickým Nemeckom.¹⁵

Dočasné národné zhromaždenie, zvolané na 21. decembra 1944 do Debrecína bolo prvým prijatým rozhodnutím vyhlásené za „*výlučného predstaviteľa maďarskej štátnej suverenity*“. Dohoda koalíčných strán o rozdelení 230 parlamentných mandátov presne odzrkadľovala výhodné pozície komunistov, za ktorými stála víťazná veľmoc: KSM dostala 71 mandátov, kým Nezávislá maloroľnícka strana 55, Sociálnodemokratická strana 38, Národná sedliacka strana 16, Občianska demokratická strana 12. Po 19 mandátov pripadlo zástupcom odborov a bezpartajným. Zloženie dočasného maďarského parlamentu zabezpečovalo nadpolovičnú väčšinu ľavicu: komunistom, sociálnym demokratom a sedliackej strane.¹⁶ Premiérom Dočasnej národnej vlády, utvorenej o deň neskôr, sa stal bývalý veliteľ 1. maďarskej armády, generál Béla Miklós. Parlament splnomocnil vládu, aby Spojencov požiadala o prímerie a vypovedala vojnu nacistickému Nemecku.

Dohoda o prímerí uzavretá v Moskve 20. januára 1945 zakotvovala, až do podpísania mierovej zmluvy, pôsobenie Spojeneckej kontrolnej komisie pre Maďarsko, pod vedením sovietskeho maršala Klíma Jefremoviča Vorošilova.¹⁷ Toto ustanovenie formálne poskytovalo legitimitu sovietskemu zasahovaniu do vnútornej politiky povojnového Maďarska. Pravda, predpokladala sa tým kontrola záväzkov, týkajúcich sa potrestania vojnových zločincov, zastavenia činnosti fašistických organizácií a zákazu nepria-

12 Rozbor zahraničnopolitických koncepcií maďarskej opozície, aj vo vzťahu k Slovensku, nie je predmetom tejto štúdie. Bližšie ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava 1992, s. 15-32, 42-64.

13 *Magyar Nemzet* 5. 7. 1945, s. 1.

14 *Magyar-szovjet kapcsolatok 1945 – 1948. Dokumentumok*. Budapest 1969, s. 26 (ďalej: *Magyar-szovjet dokumentumok*).

15 KOROM, M.: *A magyar fegyverszünet 1945*. Budapest 1987, s. 78-82.

16 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értesítője. Zasadnutie 21. decembra 1944, s. 5, 25, 620-621; *Népfront dokumentumok 2.*, s. 15.

17 *Magyar-szovjet dokumentumok*, s. 35-42, s. 122.

teľskej propagandy namierenej proti Spojeným národom. Na rozdiel od bývalých nacistických vazalov na Balkáne: Bulharska a Rumunska, v politických zámeroch J. V. Stalina nepatrilo Maďarsko do prvého sledu krajín, kde sa presadzoval sovietsky systém. V prechodnej etape určitého akceptovania vonkajších atribútov demokracie, počas prvých parlamentných volieb, malo byť Maďarsko prezentované ako príklad sovietskej tolerancie voči bývalej nepriateľskej krajine.

Začiatkom februára 1945 pricestoval K. J. Vorošilov do Debrecína, kde 26. marca predsedal prvému zasadnutiu Spojeneckej kontrolnej komisie. Svojou osobnou prítomnosťou sovietsky maršal vždy iba zdôrazňoval vážnosť určitej politickej udalosti v Maďarsku, ale v praxi celú činnosť vykonával jeho zástupca generál V. P. Sviridov. Oslobodenie Budapešti od nacistických a nyilašských vojsk bolo zavŕšené v polovici februára, po obsadení Zadunajska sa 4. apríla 1945 ukončili vojenské operácie na maďarskom území.

Ukončením vojny v Európe sa záujem medzinárodnej politiky sústredil na prípravu mierového usporiadania, čo vo vzťahu susedných štátov k Maďarsku zvýraznilo otázky hraníc a menšín. Na maďarskej politickej scéne sa už od prvých mesiacov roku 1945 vynárali nielen rôzne koncepcie demokratického vývoja, ale aj konzervativizmus, nadväzujúci na horthyovské dedičstvo. V postoji českej a slovenskej politiky k Maďarsku prevládala nedôvera a obava, že oficiálne demokratické proklamácie iba maskujú tradičný revízny program. Všetky maďarské politické strany, bez rozdielu, jednoznačne odmietali myšlienku transferu maďarského obyvateľstva zo Slovenska. V parlamentných vystúpeniach aj v publicistike veľmi dôrazne odsudzovali protimaďarské, retorzné tendencie v postupe miestnych slovenských orgánov. Vývoj maďarskej politiky a oficiálne kroky Budapešti vnímali na Slovensku cez prizmu aktuálnych zahraničnopolitických záujmov ČSR.¹⁸

Priamo do centra maďarského politického diania sa dostal slovenský pozorovateľ v osobe Dalibora Krnu, vymenovaného ministerskou radou košickej vlády za delegáta ČSR pri Spojeneckej kontrolnej komisii. Už v prvej informácii z Budapešti Krno upozorňoval na to, že maďarské vedúce kruhy „sú rozhodne znervózené protimaďarskou kampaňou na Slovensku“. Podľa názoru slovenského diplomata vynakladali maďarskí politici mimoriadne úsilie, aby neboli „hádzaní do jedného vreca s Nemcami“. V tejto „snahe národnej rehabilitácie“ ich údajne výdatne podporovali sovietski činitelia. Za každý prejav dobrej vôle od Sovietov, konštatoval Krno, sa maďarskí politici „odvďačujú priamo servilnou pozornosťou voči Moskve. Myslím, že Sovieti sa predbežne dívajú na tieto výlevy so značnou dávkou skepsy a čakajú na činy a nie slová“.¹⁹ Zo slovenského aspektu je zaujímavé i to, že v roku 1945 bol budapeštianskym splnomocnencom Sovietskeho zväzu Georgij Maximovič Puškin, ktorý počas krátkej existencie diplomatických stykov so slovenským štátom vykonával funkciu sovietskeho vyslanca v Brati-

18 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: c. d., s. 75-90.

19 AMZV, f. ZÚ Budapešť/1945. Správa č. 1 (22. júna 1945).

slave. Informačné materiály, odoslané do Moskvy začiatkom 40. rokov dokumentujú rozsiahle znalosti Puškina o podstate a súvislostiach slovensko-maďarského sporu.²⁰

Do leta 1945 sa organizačne konsolidovali všetky politické strany Frontu nezávislosti a obraz maďarskej koalície získal jasnejšie kontúry. V pretekoch o získanie čo najvyššieho počtu členstva získala počiatočný náskok KSM: bezprostredne po prechode frontu sa komunistické organizácie vytvárali na Potisi, v južnom Maďarsku aj v severných priemyselných oblastiach. Zlúčením debrecínskeho a budapeštianskeho vedenia, po oslobodení hlavného mesta, sa vytvoril jediný legálny ÚV KSM a tajomníkom sa stal Mátyás Rákosi. Heslom „*Pôdu, chlieb, slobodu!*“, vyjadrili komunisti ciele, blízke najchudobnejším proletárskym a roľníckym vrstvám. V zložení strany, popri starých komunistoch z roku 1919 a pracovníkoch ilegálnej KSM, dôležitú časť členstva predstavovali skupiny prilákané zo sociálnej demokracie, odborov, alebo mládežníckych organizácií. V jeseni 1944 a na jar 1945 získavali komunisti nových členov, z predtým neorganizovaných vrstiev. Zámer vybudovať z KSM masovú stranu mal praktické pozadie: zvýšením počtu členstva chceli komunisti upevniť svoj vplyv pred očakávanými voľbami. V spolupráci s radikálnou Národnou sedliackou stranou presadili komunisti rekordne rýchle uskutočnenie pozemkovej reformy: nariadenie dočasnej vlády bolo publikované 18. marca a parcelácia pôdy sa zavŕšila v júni 1945. Výsledky reformy neuspokojili hlad po pôde: mnohým bezzemkom a chudobe nebolo z čoho prideliť. Za týchto okolností podnecovali komunisti vidiecke vrstvy k stále ostrejším vystúpeniam.²¹

Postupne sa prehlbovali rozpory medzi zámermi, predstavami a metódami dvoch základných prúdov maďarskej koalície: ľavicových strán a maloroľníkov. Do komunistického denníka *Szabad Nép* (Slobodný ľud) napísal jeho šéfredaktor Révai v lete 1945 o zmene pojmu „reakcia“. Podľa neho tí, čo v období boja za slobodu „*neboli bezpodmienečne reakcionári, dnes sa nimi mohli stať*“.²²

Obnoviť organizácie Sociálnodemokratickej strany vo východných oblastiach Maďarska sa koncom roka 1944 darilo iba veľmi pomaly. Bývalí členovia strany neraz vstupovali do KSM, v niektorých obciach sa presadili iba komunisti. Mnohí jednoduchí ľudia si neuvedomovali ideologické rozdiely medzi robotníckymi stranami a vstupovali do prvej, ktorá sa utvorila. Členskú základňu sociálnej demokracie tvorili priemyselní robotníci, železničiari, pracovníci dopravy, kvalifikovaná vrstva „robotníckej aristokracie“. Vplyv strany dokonca vzrástol medzi drobnými vidieckymi priemyselníkmi a v kruhoch liberálnej inteligencie. V Budapešti sa nové vedenie strany ujalo svojej funkcie od polovice februára 1945. Za generálneho tajomníka bol zvolený Árpád Szakasits, zároveň i šéfredaktor obnoveného denníka *Népszava* (Hlas ľudu). Do vedúcich funkcií v strane sa popri Szakasitsovi dostali i ďalší predstavitelia ľavicovej orientácie, ako György Marosán. Keď sa v máji 1945, po oslobodení koncentračného tábora

20 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva. Fond 0138b, 2-1-1. Správa zastupiteľstva ZSSR na Slovensku za rok 1940 (Datované 1. marca 1941), s. 48-49. Podpísaný Puškin.

21 *A MKP és a SZDP határozatai*, s. 64-65; BALOGH, S.-IZSÁK, L.: *Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944-1948)*. Budapest 1977, s. 7-16.

22 RÉVAI, J.: *A szegedi kézfogás... Szabad Nép*, 8. júla 1945.

Mauthausen Američanmi, vrátil domov známy sociálnodemokratický vodca a skúsený parlamentár Károly Peyer, našiel celkom zmenenú situáciu. Prokomunistické nálady v sociálnej demokracii sa rozšírili čiastočne z ľavicových ilúzií, čiastočne pod vplyvom vojenských víťazstiev Sovietov a zatlačili tradičné vedenie strany do menšiny. Spolupracovať s komunistami, podľa dohody podpísanej v ilegality, znamenalo radikálne zmeniť politickú líniu strany. Medzi rôznymi ideovými skupinami sa rozvírili vášnivé diskusie. Ľavicové vedenie sociálnej demokracie odmietlo obnoviť tradičné kontakty s maloroľníkmi.²³ Akčný plán sociálnej demokracie prijatý v auguste 1945 sa hlásil k programu strany z roku 1903, ale kládol si za cieľ načrtnúť úlohy súčasnosti a vyznačiť cestu do budúcnosti. Ideové stanovisko ľavicového vedenia vyjadrilo heslo: „*dnes za demokraciu, zajtra za socializmus*“.²⁴

Politickým krédom Národnej sedliackej strany zostalo hospodárske a spoločenské povznesenie maďarského roľníctva. Legálne vedenie strany sa v apríli 1945 usídlilo v Budapešti, kde sa už od marca obnovilo vydávanie ústredného denníka *Szabad Szó* (Slobodné slovo) a post šéfredaktora zaujal József Darvas. Vnútri strany pôsobili rôzne ideové prúdy od radikálnej ľavice až k nacionálne ladeným intelektuálom. Základňu strany predstavovalo chudobné a drobné roľníctvo, agrárny proletariát, časť majetnejších sedliackych vrstiev a intelektuáli spojení s hnutím „ľudových spisovateľov“. Predsedom Národnej sedliackej strany sa stal Péter Veres, generálnym tajomníkom Imre Kovács. Vo vedení si udržal významné miesto aj Ferenc Erdei. Požiadavka radikálnej pozemkovej reformy zblížila stanovisko sedliackej strany so zámermi komunistov. Z vedenia bol iba Imre Kovács ochotný prijať ponuku maloroľníckej strany na jednotný postup reprezentácie roľníctva. Nové programové vyhlásenie, hneď v úvode, dôrazne odmieta obvinenie, že Národná sedliacka strana je „dcérsnym podnikom“ KSM. V hospodárskych statiach programu sedliacka strana obhajuje právo maďarského roľníctva na súkromné vlastníctvo. Hlási sa k silnej demokracii, zabezpečenej pred možným zneužívaním. Strana sa obracala aj na tie vrstvy, ktoré z vidieckych organizácií prešli za prácou do hlavného mesta.²⁵

Nová politická situácia a mocenská štruktúra, na východe Maďarska vytvorená zhora, viedli v decembri 1944 k zatlačeniu Nezávislej maloroľníckej strany komunistami. Nevýhodou maloroľníkov bolo aj to, že známi vodcovia Zoltán Tildy, Ferenc Nagy a Béla Varga zostali v obklúčenom hlavnom meste a do politického života sa zapojili až v polovici februára 1945. Vydávanie ústredného denníka *Kis Újság* (Malé noviny) sa v Budapešti obnovilo koncom marca; zodpovedným redaktorom bol Gyula Dessewffy. V súvislosti s aktuálnymi zámermi Nezávislej maloroľníckej strany, na prvom povojnovom zhromaždení vyjadril Tildy svoju radosť nad tým, že „*konečne nastal čas na uskutočnenie nášho – pred mnohými rokmi proklamovaného – programu*“.²⁶ Na celoštát-

23 STRASSENREITER, E.: *A Szociáldemokrata Párt és az ország demokratikus átalakítása (1944-1945)*. In: *Párttörténeti Közlemények* 1983/1, s.1-50; *Népszava*, 22. augusta 1945, s. 1.

24 *A MKP és a SZDP határozatai*, s.99-118.

25 TÓTH, I.: *A Nemzeti Parasztpárt története 1944 – 1948*. Budapest 1972, s. 24-50; *Szabad Szó*, 6. máj 1945, s. 5.

26 *Kis Újság*, 10. apríla 1945, s. 1-2.

nej konferencii v auguste sa do vedenia maloroľníckej strany ako generálny tajomník vrátil aj Béla Kovács. Dôležitú súčasť ideových princípov maloroľníckej strany tvorila ochrana súkromného vlastníctva, demokratických slobôd a všeobecných ľudských práv. Pre politickú prax a publicistiku sa strana uspokojila s krátkym pomenovaním „Nezávislá maloroľnícka“, ale na významné oficiálne dokumenty uvádzala názov doplnený o „poľnohospodársko-robotnícka a občianska strana“. Pre tieto dve vrstvy boli vytvorené aj zvláštne sekcie. V maďarskej koalícii predstavovala maloroľnícka strana, nielen v názve, jedinú občiansku alternatívu, a tak sa povojnový obraz strany podstatne odlišoval od toho, aký bol známy v 30. rokoch.

K tradičnému roľníckemu jadru nezávislej maloroľníckej strany sa pridružili rôzne nové skupiny: veľkostatkári, podnikatelia, priemyselníci, bankári, bývalí vysokí štátni úradníci, penzionovaní aj aktívni dôstojníci, časť legitimistických kruhov, národné a kresťansky orientovaní intelektuáli. Aj noví majitelia pôdy, získanej pozemkovou reformou, ktorí sa ľavicovými stranami cítili ohrození vo svojej novej úlohe „vlastníka“, sa vo voľbách priklonili k maloroľníkom. Organizačná výstavba Nezávislej maloroľníckej strany bola do leta 1945 v zásade ukončená: podarilo sa tu nielen prekonať nevýhodu z prvých mesiacov, ale aj výrazne predbehnúť koalíčných partnerov.²⁷

Zo začiatku júla 1945 sa zachovali údaje, podľa ktorých sa dá odhadnúť celkový počet členstva Nezávislej maloroľníckej strany až na 800 tisíc, čo bol skoro dvojnásobok stúpencov z 30. rokov. Podľa veľkosti členskej základne maloroľníci v lete 1945 výrazne viedli nielen v porovnaní s KSM, ktorá mala v tom čase necelých 300 tisíc členov, ale aj voči sociálnej demokracii, združujúcej okolo 340 tisíc členov, ani nehovoriac o Národnej sedliackej strane s počtom členov málo nad 171 tisíc.²⁸

Návrat rôznych občianskych prúdov od liberálnych a radikálnych cez konzervatívne až ku kresťansko-demokratickým na maďarskú politickú scénu bol od decembra 1944 poznačený určitou neistotou. Pri zrode Frontu nezávislosti, politického rámca povojnovej koalície, stála aj Občianska demokratická strana. V polovici decembra spojila dva politické prúdy občianskej orientácie. Popri predstaviteľoch liberálnych a radikálnych skupín sa k strane hlásili aj bývalí vysokí úradníci a diplomati Horthyho obdobia, odmietajúci Szálasiho. Zakladatelia strany, v snahe zabezpečiť jej zastúpenie v dočasnej vláde, ponúkli funkciu predsedu gr. Gézovi Telekimu, bezpartajnému ministrovi kultúry, čo on v apríli 1945 aj prijal. Tento krok vyvolal mimoriadnu nevôľu komunistov, ktorí začali spochybňovať právo Občianskej demokratickej strany naďalej zotrvať v koalícii. Pod vonkajším tlakom sa Teleki vzdal predsedníctva strany a v júli 1945 ho vystriedal duchovný unitárskej cirkvi Sándor Szentiványi. K známym reprezentantom občianskej demokracie patrili Géza Supka, šéfredaktor denníka *Világ* (Svet). Od polovice mája 1945 vychádzali tieto noviny v tiráži 80 tisíc, ktorá ďaleko prevyšovala skutočný počet organizovaných členov strany. Svoj vzťah ku koalícii vyriešila Občianska demokratická strana napokon rozhodnutím prejsť do opozície.²⁹

27 VIDA, I.: c. d., s. 32, 47, 59; *Kis Újság*, 15. apríla 1945, 9. augusta 1945.

28 VIDA, I.: c. d., s. 50; TÓTH, I.: c. d., s. 36.

29 BALOGH, S.-IZSÁK, L.: *Pártok és pártprogramok*, c. d., s. 39-47; *Szabad Nép* 17. 4. 1945.

Z ďalších občianskych zoskupení iba Maďarská radikálna strana získala bez problémov súhlas s vystúpením vo voľbách. Stranu založil v jeseni 1944 Imre Csécsy, za ilegálnych podmienok nyilasského panstva. Politicky sa strana hlásila k dedičstvu historického radikálneho hnutia. Svojím programom sa nová radikálna strana obrátila na „*pokrokovu orientovanú pracujúcu inteligenciu*“. Za cieľ si vytýčila uskutočnenie „*radikálnej demokracie*“, vystupovala za práva jednotlivca a slobodu osobnosti. Vedúci politici strany sa istý čas pokúšali vstúpiť do koaličného zväzku, ale napokon sa tohto zámeru vzdali, ponechávajúc si možnosť „*nezávislej kritiky*“. Druhou výraznou osobnosťou strany bol Béla Zsolt, šéfredaktor týždenníka *Haladás* (Pokrok). Týždenník, ktorý vychádzal od začiatku októbra 1945 okamžite získal mimoriadnu obľubu v kruhoch budapeštianskych intelektuálov. Pred jesennými voľbami sa radikálna strana pokúšala do určitej miery konkurovať Občianskej demokratickej strane, ale z hľadiska celkového smerovania maďarskej vnútornej politiky bola táto rivalita zanedbateľná.³⁰

V maďarskej vnútornej politike nestáli proti sebe koalícia a organizovaná opozícia, ale politické zápasy sa odohrávali predovšetkým vnútri koaličného zoskupenia, ako konfrontácia dvoch principiálne odlišných orientácií. V ťažkej povojnovej hospodárskej situácii s neobyčajne vysokou mierou inflácie bolo nevyhnutné odstrániť dočasný charakter vládnej moci a politickou aj ekonomickou konsolidáciou zamedziť nekontrolovateľný výbuch sociálneho napätia.

Konferencia v Postupime, protokolom prijatým začiatkom augusta 1945 upozornila porazené satelitné štáty vrátane Maďarska na záujem spojeneckých veľmocí uzavrieť s uznanými demokratickými vládami týchto štátov mierové zmluvy. Bol to významný impulz pre maďarskú vnútornú politiku. V situácii, keď koaličná kríza hrozila prerásť do otvoreného konfliktu a terčom „*protireakčnej*“ rétoriky ľavice sa stala Nezávislá maloroľnícka strana, vedeli si jej vedúci politici predstaviť parlamentné voľby v Maďarsku iba pod dohľadom západných spojencov. Sovietsky návrh na konanie parlamentných volieb už v septembri predložil Vorošilov 15. augusta reprezentantom dočasných inštitúcií maďarského štátu: premiérovi Miklósovi a predsedovi parlamentu Bélovi Zsédényimu. Obaja pokladali tento termín za predčasný a informovali budapeštianskeho zástupcu USA Arthura Schoenfelda. Na zasadnutí Spojeneckej kontrolnej komisie 22. augusta Vorošilov odmietol americké obvinenie, že sa Moskva angažuje pri urýchľovaní termínu volieb. V septembrovom hlásení do Washingtonu Schoelfeld poukázal na obavy maďarskej dočasnej vlády zo sovietskeho zásahu, v dôsledku čoho nie je schopná oficiálne požiadať západných spojencov o dohľad nad voľbami. Podľa amerického diplomata tieto okolnosti zabránia v Maďarsku uskutočniť slobodné voľby.³¹

Všetky maďarské politické strany začlenili svoje predstavy o volebnom práve do povojnových programových vyhlásení. Text návrhu, posudzovaný na medzistraníckej porade 25. augusta prerokovala potom ministerská rada a 1. septembra publikovala vo forme vládneho nariadenia. Na návrh KSM sa obecné voľby v Budapešti mali uskutočniť pred parlamentnými voľbami. Na zasadnutí dočasného maďarského parlamentu,

30 BALOGH, S.-IZSÁK, L.: *Pártok és pártprogramok*, c. d., s. 55-58.

31 *FRUS* 1945. Vol. IV., s. 856-864.

v prvej polovici septembra poslanci prerokovali vládne nariadenie už ako návrh zákona, doplnený o ustanovenia k parlamentným voľbám.³²

Volebný zákon z roku 1945 zabezpečoval všeobecné, priame a tajné volebné právo. Parlamentné voľby v Maďarsku sa uskutočňovali v 16. volebných obvodoch a na každých 12 tisíc platných hlasov pripadol 1 mandát. Volebné právo aktívne aj pasívne získal každý maďarský štátny občan, ak dovŕšil 20 rokov a 1. septembra 1945 mal trvalé bydlisko na území Maďarska. Z účasti na voľbách boli vylúčení: vedúci funkcionári 25 pravicových, fašistických organizácií zrušených rozhodnutím dočasnej vlády; vlastizradcovia a vojnoví previnilci, u ktorých v zmysle nariadenia o pozemkovej reforme už začalo vyvlastňovacie pokračovanie; verejní zamestnanci, pri preverovanom pokračovaní zbavení práva vykonávať povolanie na dlhšie ako jeden rok a napokon osoby, ktoré sa pred rokom 1945 prihlásili k nemeckej národnosti. Do volieb mohli vstúpiť všetky politické strany, schválené celoštátnym národným výborom.³³

Kresťansky orientovaná Demokratická ľudová strana získala oficiálne uznanie až v septembri 1945, z hľadiska volebnej kampane príliš neskoro. Dobré vzťahy maloroľníckych politikov s cirkevnými kruhmi viedli k tomu, že kandidáti ľudovej strany aj neschváleného Kresťanského ženského tábora sa mohli ako bezpartajní dostať na kandidátsku listinu Nezávislej maloroľníckej strany.³⁴

Zásadnou otázkou je, prečo všetky politické prúdy, občianske i ľavicové, prijali a podporili rozhodnutie konať prvé povojnové voľby v Maďarsku už na jeseň roku 1945. Z hľadiska vnútornej politiky v septembrovej parlamentnej debata poukazovali poslanci občianskych strán aj maloroľníci, že súčasné rozdelenie parlamentných a vládnych kresiel nezodpovedá skutočnému pomeru síl.³⁵ Komunisti, povzbudení patronátom Sovietov a prítomnosťou ČA, nerealisticky a preexponovane odhadli možnosti upevniť svoje mocenské pozície, o čom svedčia viaceré publikované predvolebné prejavy. Rozhodujúcim podnetom na uskutočnenie maďarských volieb sa však stala zahraničnopolitická motivácia. Prvoradá bola snaha dokázať rozhodný obrat v politickej línii štátu tým skôr, že Maďarsko – na rozdiel od Bulharska a Rumunska – nestihlo už aktívne vystúpiť vo vojenských operáciách proti nacistickému Nemecku.

Predvolebnú kampaň v Maďarsku charakterizoval dôraz na vlastenecké a národné cítenie voličov. Plagáty a letáky Nezávislej maloroľníckej strany boli orámované červeno-bielo-zelenými pruhmi a rečníci sa odvolávali na maďarské národné cítenie. V politickej demagógii konzervatívnych rečníkov nadobúdali národné heslá podobu otvoreného iredentizmu. Tvrdý konkurenčný boj s maloroľníkmi viedol aj KSM k proklamovaniu národnej línie maďarskej zahraničnej politiky.³⁶

Pohľad z Bratislavy na maďarskú politickú scénu jasne odzrkadľoval pochybnosti rozšírené na Slovensku v súvislosti s novou zahraničnou orientáciou južného suseda.

32 BALOG, S.: *Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945-1947*. Budapest 1975, s. 58-62.

33 *Két év hatályos jogszabályai 1945-1946*. Budapest 1947, s. 35.

34 A Nemzetgyűlés 11. ülése, 30. januára 1946. Vystúpenie Sándora Eckhardta, s. 286-288.

35 Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értesítője. Zasadnutie 6.-13. septembra 1945. Parlamentná debata, s. 42-131.

36 VIDA, I.: c. d., s. 65-93; *AMKP és a SZDP határozatai*, s. 157-158.

Denník Demokratickej strany písal o tom, že v Maďarsku všetko „*ide v starých kola-
jach*“, iba pod zmenenou formou a maďarskí politici sa pokúšajú aj ideu demokracie „*zneužiť vo svoj prospech a proti vôli iných národov*“. Dokonca, ak sa im zdá možné zaplavenie Európy červenou žiarou, „*prečo by do svojich služieb nezapriahli aj komunizmus?*“ Veď, podľa *Času*, sa prejavy maďarských komunistických predákov „*v ničom nelíšia od rečí feudálov, grófov, liberálov a fašistov*“. Slovenskí komunisti dospeli k totožnému záveru, ešte v lete usudzovali, že je „*maďarská reakcia ďalej pri vesle*“ a s obavami rozoberali situáciu pred maďarskými voľbami.³⁷

V kruhoch maďarských komunistických politikov sa začiatkom augusta zrodil nápad, aby KSM vstúpila do volieb spoločne so Sociálnodemokratickou stranou. Po určitom váhaní ľavicoví sociálni demokrati presadili prijatie tejto ponuky a koncom augusta to oficiálne oznámil denník *Népszava*. Generálnou skúškou pred voľbami do maďarského parlamentu mali byť budapeštianske obecné voľby 7. októbra 1945. Do nich vstupovali komunisti so sociálnymi demokratmi pod hlavičkou Jednotný front pracujúcich.³⁸

Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe, obecné voľby v Budapešti, ako napísal *News Chronicle* „*priniesli víťazstvo silám liberálnej demokracie*“. Nezávislá maloroľnícka strana získala 50,54 % platných hlasov, Jednotný front pracujúcich dostal 42,76 % a zvyšok si rozdelili tri politické strany. Výsledky neprijemne prekvapili komunistov, ktorí dúfali vo väčšinu pre spoločnú kandidátku. Moskovský rozhlas v týchto súvislostiach zdôraznil, že v Maďarsku „*treba ešte viac vystupňovať boj proti reakcii*“.³⁹

Vyostrenie volebného boja pred parlamentnými voľbami a rast napätia v maďarskej koalícii vzbudili pozornosť predsedu Spojeneckej kontrolnej komisie. Maršal Vorošilov pozval vedúcich predstaviteľov koalíčných strán na poradu 16. októbra a navrhol im, aby podľa vzoru Juhoslávie vstúpili do volieb so spoločnou kandidátskou listinou. Nadhodil aj možnosť, bez ohľadu na výsledky volieb, vopred dohodnúť rozdelenie parlamentných mandátov a reorganizovať vládu. Západné veľmoci získali o „*sovietskej iniciatíve*“ informácie od maloroľníckych politikov a ihneď rozhodne protestovali. Systém „*priateľskej dohody*“ reprezentanti koalície neakceptovali. Vo výzve k maďarskému ľudu, publikovanej na upokojenie maršala Vorošilova, sa „*štyri vedúce strany*“ zaviazali zachovať „*národnú jednotu*“. Volebná kampaň aktivizovala tak koalíciu, ako aj dve malé občianske strany. U komunistov a sociálnych demokratov išlo dokonca o zmenu taktiky, veď do parlamentných volieb vstupovali samostatne.⁴⁰

Maďarsko pristúpilo 4. novembra 1945 k volebným urnám, aby v „*čistých a slobodných voľbách*“ – ako ich charakterizoval londýnsky rozhlas – zvolilo nových poslancov

37 *Čas*, 29. júna 1945, s.a3; 18. septembra 1945, s. 3; *Pravda*, (Bratislava), 9. augusta 1945, s. 3; *Nové slovo*, 12. októbra 1945, č. 20, s. 7-8.

38 *Szabad Nép*, 17. augusta 1945; 4. septembra 1945; *Népszava*, 29. augusta 1945; BALOGH, I.: *Parlamenti és pártarcok...*, c. d., s. 78-85.

39 *Kis Újság*, 11. októbra 1945, s. 1. Citát z *News Chronicle*; VIDA, I.: c. d., s. 100; *Szabad Nép*, 17. októbra 1945, s. 1.

40 *FRUS* 1945. Vol. IV., s. 891-892; *Népfront dokumentumok* 2., s. 79-81. Výzva strán Maďarského národného frontu nezávislosti (25. októbra 1945); *Népszava* 13. októbra 1945, s. 1; *Szabad Nép*, 17. októbra 1945, s. 1.

Národného zhromaždenia. Nezávislá maloroľnícka strana získala 57,03 % platných hlasov, absolútne prvenstvo v parlamente a povinnosť zostaviť novú vládu. Sociálni demokrati dostali 17,41 % hlasov, KSM 16,95 % a Národná sedliacka strana 6,87 %. Malé politické strany, podľa výsledku volieb, zostali v postavení akýchsi záujmových združení.⁴¹

Parlamentné voľby likvidovali charakter dočasnosti vo vnúropolitickom usporiadaní, ale pred uzavretím mierovej zmluvy nebola ešte zabezpečená úplná suverenita krajiny. Nový premiér Zoltán Tildy, v civile protestantský pastor, vo vládnom programe zdôraznil prvoradú povinnosť: vytvoriť priaznivé podmienky „maďarského mieru“.

Záujem o maďarské politické dianie po jesenných parlamentných voľbách vzrástol v Prahe i v Bratislave. Z budapeštianskej misie ČSR dostávala aktuálne informácie aj Slovenská národná rada. Situačné správy, i keď limitované daným stupňom poznatkov a dobovými názormi, vystihovali dusnú atmosféru a vybičované napätie v maďarskej spoločnosti. V decembri 1945 konštatuje spravodajca, že „*politické pomery nie sú v Maďarsku ustálené*“ a upozorňuje na oživenie reakčných, iredentistických prejavov, maskovaných „*rúškom demokracie*“. Píše o stupňovaní politického zápasu „*najmä však medzi KSM a Maloroľníckou stranou*“. Zároveň poukazuje na nenávisť obyvateľstva voči Rusom „*pre výčiny jednotlivých príslušníkov ČA, ktorí sa správajú k Maďarom nepriateľsky*“. Už v prvých dňoch roku 1946 situačná správa podotýka, že „*v Maďarsku sa každú chvíľu očakáva revolúcia následkom nezlučiteľných dvoch politických smerov, k čomu pristupujú tiež aj katastrofálne zásobovacie pomery*“. Zároveň tlačové spravodajstvo vyzdvihuje polemické články, odsudzujúce šovinizmus, publikované v komunistickom denníku *Szabad Nép*.⁴²

Pomer síl a štruktúra politickej moci sa po parlamentných voľbách v Maďarsku utvárali inak než v susedných štátoch strednej a juhovýchodnej Európy. Z tohto hľadiska bola pozícia Nezávislej maloroľníckej strany ojedinelá. Ak ale zoberieme do úvahy objektívne miesto maloroľníkov v maďarskom politickom spektre, môžeme nájsť paralelu s postavením demokratickej strany na Slovensku. Identita záujmovej orientácie Maloroľníckej a Demokratickej strany v maďarskej či slovenskej vnútornej politike vyplývala z toho, že obe strany pre svojich stúpencov reprezentovali jedinú vážnejšiu občiansku alternatívu a sústreďovali všetky tie politické prúdy, ktoré z ideových dôvodov odmietali nielen komunistov, ale ľavicové zameranie vôbec. V medzinárodných otázkach vyjadrovali však maďarská Maloroľnícka strana a slovenská Demokratická strana výrazne protikladné stanoviská. Viedol ich k tomu historicky určený vnútorný obsah národnej orientácie, dobovo podmienené zameranie slovenského a maďarského vlastenectva, rozdielne pohľady na riešenie menšinových otázok aj odlišnosť predstáv o mierovom usporiadaní.

41 *Az 1945. november 4-9. Nemzetgyűlési képviseelőválasztás* (Ed. Faraghó, Gyula). Statistikai album 1946. PI Arch. 283. Prevzaté z práce VIDA, I.: c. d., s. 113; komentár BBC *Szabad Nép*, 7. novembra 1945, s. 1.

42 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. ÚP SNR, kar. 264, 144 prez. dôv/45. Situačné správy za obdobie 1.-15. decembra 1945 a 31. decembra 1946 - 6. januára 1946; Tlačové spravodajstvo misie ČSR z Budapešti (5. januára 1946).

Vyhlasenie Maďarskej republiky 1. februára 1946, ako významný demokratický čin, odstránilo štátoprávne provizórium. Prezidentom sa stal Zoltán Tildy a kreslo predsedu vlády zaujal ďalší vedúci maloroľnícky politik Ferenc Nagy. Komentár denníka *Čas* charakterizuje nového maďarského premiéra ako vynikajúcu osobnosť, ktorú „*nebojácny a otvorený politický rozhľad priam predurčujú na túto dôležitú funkciu*“. Slová uznania na adresu maďarského politika boli v slovenskej tlači nevidaným zjavom. O pár dní už aj *Čas* uvažoval nad tým, či zmena štátnej formy nemá „*slúžiť za plášťik, zdobený znakom republikánskym*“. Vedomie, že občianske sily sú zo strany komunistov rovnako ohrozené v Maďarsku i na Slovensku sa do denníka *Čas* premietlo až neskôr. Zasadnutie budapeštianskeho parlamentu 1. februára v „*nevykúrenej miestnosti*“ priam drasticky opisovalo komunistické *Nové slovo*. Autor článku sa pozastavil aj nad vystúpením poslanca Dezsőa Sulyoka v rozprave k novému vládnemu programu. Známy pravicový reprezentant Maloroľníckej strany na margo príprav mierovej zmluvy zdôrazňoval „*minimálne maďarské stanovisko, od ktorého nemožno upustiť*“. Zároveň konštatoval, že Maďarsko by nebolo možné zatiahnuť do vojny po boku Hitlera, ak by neutrpeló územné krivdy.

Vyostrenie vnútro politickej krízy v Maďarsku sprevádzané demonštráciami vyslovene iredentistických skupín vyvolávalo v susedných štátoch a pochopiteľne i na Slovensku hlboké znepokojenie. Búrlivé udalosti maďarskej politiky opisovali situačné správy z Budapešti a konštatovali, že konzervatívne kruhy sa snažia ovládnuť maďarskú verejnú mienku a priviesť ju k odmietnutiu rozsudkov nad bývalými veličinami horthyovskej éry a kabinetom Ferenc Szálasiho.⁴³

Všeobecná dezorientácia maďarského obyvateľstva, neúnosné životné podmienky, bieda, hlad a inflácia, počas ktorej sa ceny bežných životných potrieb vyjadrovali astronomickými ciframi, znásobovali živelnú nespokojnosť. Na maďarskom vidieku, v marci 1946, vybuchlo mimoriadne ostré ľudové hnutie, spojené dokonca s podpaľačstvom a rabovačkami. Za týchto okolností maďarskí komunisti podporení dvoma ďalšími ľavicovými stranami prešli do politického útoku. Situácia bola o to chúlóstivejšia, že Tildy nedokázal dost energicky vzdorovať spojenému komunistickému a sovietskemu tlaku. Samotné parlamentné vystúpenie Sulyoka mohol maršal Vorošilov využiť ako zámienuku na vyžadovanie drastických disciplinárnych opatrení proti maloroľníckej pravici. Tak sa začalo decimovanie väčšinovej Nezávislej maloroľníckej strany.

Slovenskí komunisti veľmi dychtivo a so sympatiami sledovali „radikalizáciu pracujúcich“ v susednom Maďarsku a postup KSM proti Nezávislej maloroľníckej strane. Po volebnom víťazstve Demokratickej strany na Slovensku článok v *Novom slove* priamo odporúčal vziať si príklad z maďarských politických zápasov v marci 1946.⁴⁴

1998

43 SNA, f. ÚP SNR, k. č. 264. Situačná správa (1. februára-15. marca 1946).

44 OKÁLI, D.: *Tanec smrti nad krásnym modrým Dunajom*. *Nové slovo*, 1946/11, s. 4-5. Tenže: *Poučenie z dvojjich volieb*. *Nové slovo*, 1946/21, s. 1-3.

5. kapitola

**OKUPOVANÉ ÚZEMIA JUŽNÉHO SLOVENSKA.
POLITICKÉ KONCEPCIE
(1938 – 1945)**

Okupácia pohraničných oblastí Slovenska v roku 1938, ako uplatnenie územných nárokov susedných štátov voči prvej ČSR, sa po Mníchove odohrávala v troch etapách. V zmysle septembrového mníchovského rozhodnutia získalo nacistické Nemecko Petržalku, bratislavské predmostie na pravom brehu Dunaja a historický Devín. Dodatok záverečného protokolu pripomenul nevyhnutnosť upraviť otázku poľských a maďarských menšín v Československu, ale neuspokojil revízne predstavy beckovského Poľska ani horthyovského Maďarska. Ultimatívna akcia priniesla vojensky silnejšiemu Poľsku už v októbri okamžitý územný zisk, umožnila stanoviť aj novú slovensko-poľskú hraničnú líniu, čo viedlo k strate niektorých území na severe Slovenska.

Maďarská vláda, viac závislá od veľmocí, si vynútila urgentnými nótami októbrové rokovanie s ČSR v Komárne a po piatich dňoch ho ukončila pre zásadnú odlišnosť stanovísk. Svoje revízne požiadavky adresovala potom Budapešť priamo signatárom Mníchovskej dohody. Arbitrážny výrok ministrov zahraničných vecí Nemecka a Talianska, prijatý 2. novembra 1938 vo Viedni, vymedzil z územia ČSR oblasti južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi odstúpené Maďarsku. Arbitrami proklamovaný etnický princíp bol porušený odtrhnutím viacerých slovenských obcí s pásom kompaktnejšieho slovenského osídlenia. Oficiálnou revíznou politikou horthyovského Maďarska, jej východiskami, súvislosťami a dôsledkami pre prvú ČSR sa historická veda vážne zaoberá viac než tri desaťročia. Konceptie maďarskej iredenty, okupačný režim na južnom Slovensku v rokoch 1938 – 1945 a miesto maďarského problému v politike slovenského štátu spracovali Lóránt Tilkovský, Martin Vietor, Lubomír Lipták, Jörg K. Hoensch, Ladislav Deák aj niektorí ďalší.¹

Nacistická diplomacia šikovne využívala slovensko-maďarský antagonizmus a reálna hrozba teritoriálnych ambícií Maďarska zohrala svoju úlohu pri utvorení slovenského štátu. Horthyovská politika koordinovala vojenské obsadenie Podkarpatskej Rusi 15. marca 1939 s postupom Nemecka: v tom istom čase vtiahla hitlerovská armáda do Prahy.

¹ TILKOVŠZKY, L.: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938-1941)*. Budapest 1967; TILKOVŠZKY, L.: *Južné Slovensko v rokoch 1938-1945*. Bratislava 1972; VIETOR, M.: *Dejiny okupácie južného Slovenska 1938-1945*. Bratislava 1968; LIPTÁK, L.: *Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939-1943*. In: *Historický časopis* 1967/1, s. 1-35; LIPTÁK, L.: *Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny*. In.: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku. Bratislava 1969, s. 190-249; HOENSCH, J. K.: *Der Ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen 1967; HOENSCH, J. K.: *Účast Telekiho vlády na rozbití Československa (březen 1939)*. In: *Československý časopis historický* 1969/3, s. 366; DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938 – 1939*. Bratislava 1990; DEÁK, L.: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava 1991.

Maďarská vláda ako vôbec prvá uznala slovenský štát a zároveň, bez ohľadu na diplomatické gesto voči Bratislave, maďarskí vojaci porušili administratívnu hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Oficiálne maďarské zdôvodnenie Berlín akceptoval. Hneď nato 23. marca 1939 maďarská armáda zaútočila na východné Slovensko z troch smerov a začala okupovať územie smerom na západ. Nacistická politika už v deň podpísania nemecko-slovenskej ochrannej zmluvy ignorovala fakt, že sa zaviazala garantovať územnú celistvosť Slovenska. Protokolom, podpísaným v Budapešti 4. apríla, získalo Maďarsko ďalšie územie vo východoslovenskej oblasti, s obyvateľstvom takmer výlučne slovenskej a rusínskej národnosti.²

Územia okupované horthyovským Maďarskom sa stali trvalou traumou slovenskej politiky, ale možnosť korigovať tento stav závisela iba od postoja Nemecka. Mocenská rovnováha podunajskej oblasti bola jednoznačne narušená v prospech nacistickej ríše. Za týchto okolností je zaujímavé sledovať, ako sa zahraničná politika slovenského štátu, určená ochrannou zmluvou s nacistickým Nemeckom, pokúšala v zápase o Dunajskú kotlinu nájsť určitú protiváhu nemeckému vplyvu.

Správa z Berlína, publikovaná 21. augusta 1939, informáciou o dohode vlád Nemecka a Sovietskeho zväzu uzavrieť vzájomný pakt o neútočení oživila politické dianie v slovenskom hlavnom meste. Už o deň neskôr bol vydaný rozkaz, aby sa gardisti a ostatné obyvateľstvo zhromaždili večer na Hviezdoslavovom námestí. Veľká spoločná manifestácia bratislavských Slovákov a Nemcov, zvolaná „*pod hlbokým dojmom historického obratu medzi Moskvou a Berlínom*“ mala byť, podľa denníka *Slovenská politika*, potvrdením „*slovensko-nemeckého spoločenstva v našom štáte i mimo nášho štátu*“. Hlavný slovenský rečník Alexander Mach pozdravil všetkých Slovákov žijúcich za hranicami, žiadal spravodlivosť a pomstu za krivdy spáchané na slovenskom národe.³

Politické komentáre k podpísaniu nemecko-sovietskeho paktu uvažovali o mieste a možnostiach Slovenska „*v novom zvrate dejín*“. Už prvý oficiálny dokument ministerstva zahraničia, v polovici marca 1939, vyzýval viaceré krajiny, vrátane Ruska, aby uznali slovenský štát.⁴ Sovietska vláda diplomatickou nótou vyjadrila stanovisko, že „*nemôže uznať začlenenie Čiech a v tej či onej forme aj Slovenska do Nemeckej ríše*“.⁵ Vznik slovenského štátu sovietski činitelia predbežne ignorovali. Augustový moskovsko-berlínsky pakt inšpiroval bratislavských politikov k novej aktivite smerom na Rusko: diplomatické uznanie slovenského štátu 16. septembra 1939 nasledovalo po priamej diplomatickej iniciatíve slovenského vyslanectva v Berlíne. Podľa súhrnnej správy sovietskeho zastupiteľstva, napísanej neskôr, tento krok „*treba zaznamenať medzi aktíva sku-*

2 Okupované územie Slovenska, zisky Maďarska. Viedenská arbitráž 2. novembra 1938: rozloha 10390 km², obyvateľstvo – Maďari 503 980, Slováci a iní 272 145. Vojenská okupácia v marci 1939, protokol 4. apríla 1939; rozloha 1 897 km², obyvateľstvo takmer výlučne slovenskej a rusínskej národnosti 69630 osôb. Pozri DEÁK, L.: *Hra o Slovensko*, c. d., s. 169-192.

3 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Politické úvahy a súvislosti pri nadviazaní diplomatických stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom roku 1939. Historické štúdie 37*. Bratislava 1996, s. 69-87.

4 Slovenský národný archív (SNA), MZV SŠ. Politické správy 1939, kart. 112. Spis 1/1939, datovaný 14. 3. 1939. *Slovenská politika* 24. 8. 1939, s. 1; *Slovenská politika* 25. 8. 1939, s. 1.

5 *Dokumenty i materialy kanuna vtoroj mirovoj vojny 1937-1939*. Zv. 2. Moskva 1981, s. 47. Nóta z 18. 3. 1939, odovzdané nemeckému vyslancovi F. von Schulenburgovi.

*piny Ferdinanda Ďurčanského, ktorá sa snažila všetkými spôsobmi oslabiť nemecký vplyv na Slovensku a upevniť pozíciu tohto málo stabilného štátu“.*⁶

Pohľad slovenských denníkov na vojenské operácie nacistickej armády proti Poľsku v septembri 1939 sa spájal s výpočtom výhod vyplývajúcich pre Slovensko zo spojenectva s Nemeckom. Účast slovenskej armády na septembrovom ťažení sa vysvetľovala ako vyvrcholenie spravodlivého boja za navrátenie územia anektovaných poľskou vládou. Do politických komentárov k uznaniu slovenského štátu sovietskou vládou sa premietla senzačná správa o „*prekročení poľských hraníc ruskou armádou*“. Ako nový prvok zahraničnopolitických meditácií sa objavila otázka o ďalšom vývoji osudu Podkarpatskej Rusi, „*ktorú si Maďari za poľskej pomoci*“ tak „*chamtivo privlastnili*“. Ak by sa Rusko nezastavilo na poľskej hranici, uvažovali novinári, „*a chcelo by pod jednu strechu dostať všetkých Ukrajincov, môže byť ohrozená aj integrita Maďarska*“.⁷ Sovietsky postup vo vojne proti Poľsku nachádzal v slovenskej tlači nielen pochopenie, ale podnecoval aj predstavu o možnom zásahu Sovietskeho zväzu proti Maďarsku.

Začiatkom decembra 1939 sa bratislavské ministerstvo zahraničia pozastavilo nad správami, publikovanými v zahraničí. Písalo sa, že Moskva údajne vyjednáva so slovenskou vládou o zriadení sovietskeho prístavu na Dunaji v Bratislave a dokonca žiada prepustenie mesta Sovietom. Informačný prípis pre slovenské zastupiteľské úrady dôrazne odmietol podobné tvrdenia.⁸

Slovenský vyslanec Fraňo Tiso, po urgenciách ministra Ferdinanda Ďurčanského, napokon dorazil do Moskvy a sovietska vláda vymenovala za splnomocneného predstaviteľa v Bratislave Georgija M. Puškina. *Agrément* mu prezident udelil už 15. decembra, ale sovietsky zástupca pricestoval na Slovensko až začiatkom februára 1940. V úvodnom rozhovore s ruským diplomatom minister Ďurčanský aj prezident Jozef Tiso, po ukončení protokolárnej časti nástupnej audiencie, poukazovali na nevyhnutnosť dosiahnuť od Maďarska návrat okupovaných slovenských území. Z vyslaneckých hlásení si v Moskve urobili obraz o prioritách slovenskej politiky a začlenili medzi ne, popri vzťahu s Nemeckom, aj teritoriálny spor s Maďarskom.⁹ V tomto období sa však sovietska diplomacia nemienila angažovať na Slovensku, v nemeckej záujmovej oblasti: mohlo by to ohroziť vzťahy s Berlínom a také riziko si Moskva nemohla dovoliť.

Ku koncu februára 1940 prepukla na Slovensku vládna kríza. Prvý polrok charakterizoval Puškin ako obdobie „*prevahy Ďurčanského skupiny*“ a v tom čase pozoroval aj „*zvláštne pohrávanie sa Ďurčanského*“ so sovietskym zastupiteľstvom. Zároveň však Puškin rezignovane konštatoval: „*Od nás Slováci čakajú vari viac, než im môžeme dať. V tomto zmysle je moja situácia dosť delikátna.*“¹⁰

6 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva (AVP RF), f. 0138b, 2-1-1, s. 50. Správa zastupiteľstva ZSSR na Slovensku za rok 1940 (1. 3. 1941).

7 *Slovenská politika* 10. 9. 1939, s. 1; 16. 9. 1939; 17. 9. 1939, s. 1; *Národné noviny* 23. 9. 1939, s. 1: „*Rusko na scéne*“.

8 SNA, MZV SŠ, kart. 112. Prípis z 2. 12. 1939.

9 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 31-34. Informácia pre V. M. Molotova (Moskva 23. 3. 1940).

10 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 36-37. Správa za roky 1940. Tamže, 4-2-9, s. 30. Informácia G. M. Puškina (4. 3. 1940).

V máji 1940, pozvaním slovenskej delegácie na univerzitné slávnosti do Moskvy, odpovedali oficiálne miesta na srdečné prijatie sovietskych hostí v Bratislave, počas januárovej inštalácie Vojtecha Tuku za rektora univerzity. Slovenskú delegáciu, vedenú ministrom školstva Jozefom Sivákom prijal v Kremli vedúci sovietskej diplomacie Vjačeslav M. Molotov. Zatiaľ sa v Bratislave obnovili protimaďarské kampane slovenskej tlače a písalo sa o „*revízii pokojnou cestou*“. Sovietski ataše Ivan A. Zajcev zaznamenal rozhovor s generálnym tajomníkom HSLŠ Jozefom Kirschbaumom, ktorý v súvislosti s otázkou návratu „*slovenských oblastí odtrhnutých Maďarskom*“, pripúšťal aj možnosť vojenského konfliktu. Na signály z Bratislavy reagoval budapešťiansky parlament a minister Ďurčanský, v rozsiahlej pasáži prvomájového prejavu, ako si všimol Puškin, „*vyslovil ostré výpady proti Maďarom*“.¹¹

Slovensko-maďarský „dialóg“ sledovalo oddelenie pre strednú Európu Ludového komisariátu zahraničných vecí v Moskve. V súvislosti s politickou hrou Nemecka v Maďarsku a na Slovensku moskovskí experti usúdili, že zatiaľ nemožno definitívne zodpovedať otázku, či bude slovenské územie použité ako východisko nemeckého vpádu do Maďarska, alebo či Slovensko posluží iba „*ako výmenná minca medzi Nemeckom a Maďarskom*“.¹²

Bratislavské koketovanie s Moskvou sa v oficiálnej aj neoficiálnej podobe premietlo do súperenia maďarskej a slovenskej politiky o priazeň ríše. Maďarský premiér Pál Teleki 20. mája 1940 upozorňoval Adolfa Hitlera na panslavistické nebezpečenstvo a komunistický vplyv, siahajúci až po Bratislavu. V budapešťianskych kuloároch sa hovorilo zasa o tom, že politický režim na Slovensku vyslal do Moskvy ministra Siváka, aby sa „*uchádzal o pomoc sovietskeho Ruska*“.¹³

V moskovských diplomatických kruhoch od začiatku júna 1940 zavládla živá aktivita: na maďarskom vyslanectve sa hovorilo, „*že v každom momente možno očakávať útok sovietskeho Ruska na Besarábiu*“. Tento názor, upozorňoval slovenský vyslanec Tiso – „*iní diplomati nepotvrdzujú*“.¹⁴ Maďarské vyslanectvo malo osobitné dôvody sledovať sovietsky postup voči Rumunsku, veď jedným z programových cieľov oficiálnej politiky Budapešti bolo uskutočnenie revízie v Sedmohradsku ešte pred ukončením vojny v Európe. Po nemeckých vojenských úspechoch a páde Paríža pokladala maďarská vláda za aktuálne hlásiť sa o svoje nároky. Z tohto hľadiska nebolo vôbec žiaduce, aby sa do hry zamiešali sovietske vojská. V tajnom dodatočnom protokole nemecko-sovietskeho paktu z augusta 1939 zdôraznila sovietska strana „*svoj záujem o Besarábiu*“. Po určitom váhaní Nemci akceptovali aj nárok Moskvy na severnú Bukovinu. Sovietska vláda, tvrdil Molotov, „*si přeje sledovat pouze vlastní zájmy a nemá v úmyslu*

11 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Predstavy slovenskej politiky a realita vo vzťahu so Sovietskym zväzom (január - júl 1940)*. In: *Historický časopis* 1997/2, s. 257-264.

12 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 83-95. Prehľad slovensko-maďarských vzťahov v apríli a začiatkom mája 1940 (Moskva 23. 5. 1940).

13 *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*. Series D. Vol. IX. Dokument 284, s. 392-395; SNA, MZV SŠ, kart. 113. Politické správy 1944. Správa ÚŠB (Bratislava 7. 6. 1940).

14 SNA, MZV SŠ, Zastupiteľský úrad v Moskve (ZÚ), kart. 198. Dva telegramy datované 7. 6. 1940.

podnecovať druhé štáty (Maďarsko a Bulharsko), aby vznášely požiadavky vŕči Rumunsku“.¹⁵

V Bratislave, mimoriadne prístupnej politickým klebetám sa začalo povrávať, že Sovietsky zväz v polovici júna poslal Maďarsku ultimátum „do 24 hodín opustiť Karpatskú Ukrajinu“. Na postup Moskvy v oblasti, hraničiacej s maďarskou záujmovou sférou, boli zvedaví politici z okruhu slovenského ministerstva zahraničia. Na pozvanie Ďurčanského sa 27. júna zišiel bratislavský diplomatický zbor a Puškin si lakonicky zapísal: „... z rumunskej misie na prijatí nikto nebol“. Celý rozhovor sa krútil okolo sovietskej nóty doručenej Rumunsku.¹⁶

Po vstupe sovietskych vojsk na územie vynútené od rumunskej vlády, sa hranice Sovietskeho zväzu posunuli na západ a dosiahli až po Dunaj. Záujem slovenskej politiky riešiť jeden z vážnych problémov podunajskej oblasti – konflikt s Maďarskom, sa obrátil smerom na Moskvu.

U sovietskeho zástupcu Puškina, vedúci politického oddelenia bratislavského ministerstva zahraničia Jozef Mračna, poverený Ďurčanským zisťoval, či sú pravdivé zvesti o sovietskej nóte Maďarsku. V tomto prípade Puškin upozornil na nedávne dementi publikované maďarskou tlačou. Záujem Slovenska o osudy oblasti, zo sovietskeho hľadiska bezvýznamnej počtom obyvateľstva i rozlohou, vysvetľoval Mračna v spojitosti so slovensko-maďarským sporom. „Je jasné, že bojovať muž proti mužovi s Maďarmi nebudeme“ – povedal. „Dúfame naše protirečenia s Maďarmi vyriešiť mierovou cestou za okrúhlym stolom, kde budú prítomní okrem Slovenska a Maďarska tiež Nemecko a Sovietsky zväz.“ Sovietsky diplomat sa od Mračnu dozvedel aj o želaní slovenských politických činiteľov „mať spoločnú hranicu so Sovietskym zväzom“. Na pozvanie, ale aj z vlastnej iniciatívy navštívil Puškin v polovici júla ministra Ďurčanského a opäť dostal otázku: „Kedy už obsadíte Karpatskú Ukrajinu?“¹⁷ Od sovietskej účasti pri riešení sporu s Maďarskom si slovenskí politici zrejme sľubovali účinnú veľmocenskú podporu. Spoločné hranice so Sovietskym zväzom v podkarpatskej oblasti mali, podľa predstáv Ďurčanského skupiny, posilniť medzinárodné postavenie slovenského štátu a slúžiť na vyváženie nemeckého vplyvu.

Pozvanie maďarského premiéra Pála Telekiho a ministra Istvána Csákyho do Mníchova, znásobilo v júli 1940 obavy slovenských politikov z toho, „že Nemci môžu predať Slovensko Maďarom“, písal Puškin. K tejto informácii pripojil svoje vlastné pozorovania. „Slovenská tlač, ktorá iba pred mesiacom viedla protimaďarskú kampaň s revíznymi požiadavkami“ – konštatoval sovietsky diplomat, „teraz udržuje úplné mlčanie. Naviac, slovenská tlač mlčí aj vtedy, keď sa v maďarskom oficiálnom Pester Lloyd objavujú články ostro protislovenské. Možno cítiť, že Berlín kategoricky zakázal Slovákom demonštrovať svoje revízne tendencie“.¹⁸

15 *Pakty Stalina s Hitlerem. Výběr dokumentů z let 1939 a 1940* (Ed. Toman Brod). Praha 1990, s. 34, 86, 87.

16 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 90-92. Denník Zajceva (19. 6. 1940), denník Puškina (27. 6. 1940). V ruskom texte sa používa názov Karpatská Ukrajina.

17 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 120, 143. Rozhovor Puškina s Jozefom Mračnom (29. 6. 1940) s F. Ďurčanským (16. 7. 1940).

18 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 111-112. Informácia G. M. Puškina (17. 7. 1940).

Výhrady nemeckých predstaviteľov voči slovenskej politike, vyslovené počas rozprav v Salzburgu 27. júla 1940, obsahovali aj obvinenie z panslavisticky motivovaného príklonu k Rusku. V rozhovore s Hitlerom takúto výčitku vehementne odmietol prezident Jozef Tiso.¹⁹ Riešenie politickej krízy na Slovensku zmenou v ministerských kreslách pre zahraničné veci a vnútro, komentoval Puškin konštatovaním, že od Salzburgu nemecká vláda „bezprostredne zasahuje do slovenských záležitostí“. Podľa legendy rozšírenej v Bratislave bol minister Ďurčanský odvolaný preto, lebo sa príliš často stretával so sovietskym zástupcom a mal s ním „blízke vzťahy“.²⁰

Z hľadiska sovietskej politiky, usudzoval Puškin, bolo možné Slovensko pokladať iba za „pozorovateľňu“. Pri rozlúčke s odchádzajúcim nemeckým vyslancom Hansom Bernardom sa ruský diplomat zaujímal o to, ako treba chápať postupne uskutočňované cesty Slovákov, Rumunov, Bulharov a predtým Maďarov na rokovania do Nemecka. Tu, tvrdil Bernard, išlo o posúdenie niektorých požiadaviek spomínaných národov. Podľa záznamu Puškina, nemecký diplomat podotkol, že Maďari nedostanú celé Sedmohradsko, ale ani Slováci „nemôžu očakávať návrat celého územia, na ktoré si robia nároky od Maďarska“.²¹

Vzťahy medzi štátmi Dunajskej kotliny sledoval Puškin aj cez kontakty s juhoslovenským zastupiteľstvom v Bratislave. Vyslanec Stanoe Simić dal ruskému diplomatovi súbor fotokópií piatich máp a tvrdil, že ich získal z nemeckých zdrojov. Stredo-európske oddelenie Ludového komisariátu zahraničných vecí postúpilo materiály priamo Molotovovi. Komentár zodpovedného referenta upozorňoval aj na to, že z jednej mapy vyplýva „zväčšenie Slovenska na konto časti území, ktoré pripadli Maďarsku podľa Viedenskej arbitráže z roku 1938“.²²

Oficiálna slovenská politika sa medzitým potichu vzdala hraničnej línie s Maďarskom, ktorá bola súčasťou hraníc prvej ČSR. S ohľadom na očakávanú nepriaznivú reakciu verejnosti vládne kruhy tento svoj postoj nezdôrazňovali. Mapy a štatistiky predložené Berlínu v roku 1940 vymedzili ako slovenskú požiadavku návrat menej než tretejiny územia okupovaného Maďarskom. Zodpovední nemeckí činitelia odmietli o tomto návrhu vôbec rokovať a celú záležitosť stále odkladali na neurčité obdobie po ukončení vojny.²³

Druhým arbitrážnym rozhodnutím vo Viedni, koncom augusta 1940, predstavitelia Nemecka a Talianska určili novú rumunsko-maďarskú hranicu. V Rumunsku, zahraničnopoliticky orientovanom na veľmoci Osi, pôsobil diplomatický zástupca sloven-

19 LIPTÁK, L.: *Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu*. In: *Historický časopis* 1965/3, s. 358-364; SNA, fond Národný súd, inv. č. 41, Th Iud 6/46, II. A-926. výpoveď Dr. Jozefa Tisu.

20 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Správa za rok 1940, s. 36-37; Tamže 4-2-9, s. 117-123. Informačný list G. M. Puškina (Bratislava 4. 8. 1940).

21 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 75-76. Tamže 4-4-3, s. 148-149. Rozhovor Puškina s Hansom Bernardom (Bratislava 28. 7. 1940).

22 AVP RF, f. 0138b, 4-4-3, s. 208-209. Hlásenie V. M. Molotovovi (Moskva 12. 12. 1940). Označenie: Absolútne tajné! Príloha: 5 fotokópií máp (v archíve nepriložená). Dodatočný komentár 16. 12. 1940.

23 LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava 1968, s. 185. Požadoval sa návrat 3 606 km² okupovaného územia, z väčších miest išlo o Košice, Lučenec a Levice.

ského štátu Ivan Milecz a sledoval reakcie rumunských činiteľov na revízne úspechy horthyovského Maďarska. Stratu severného Sedmohradsku pokladal vtedajší minister zahraničia za zvlášť bolestnú. Ako reprezentantovi „*spriateleného národa*“, slovenskému vyslanecovi, minister dôverne naznačil, že po „*vnútropolitickej očiste a regenerácii Rumunska*“, môže nastúpiť obdobie „*zdravého a silného revizionizmu, ktorý povedie k náprave nespravodlivých hraníc*“.²⁴

K problémovým oblastiam Dunajskej kotliny, kde sa horthyovské Maďarsko pokúšalo obnovovať „tisícročné hranice“ – okupovanému územiu Slovenska a severnému Sedmohradsku získanému od Rumunska – pribudlo v apríli 1941 územie obsadené maďarskou armádou počas nacistickej agresie v Juhoslávii.

Sovietsky zástupca v Bratislave informoval Moskvu o tom, že „*Slovensko prvé pretrhlo diplomatické styky s Juhosláviou, hneď ako sa dozvedelo o útoku Nemecka*“. Zároveň Puškin upozorňoval na zhoršené komunikačné možnosti, nakoľko nemecké miesta venovali zvýšenú pozornosť sovietskemu vyslanectvu a robili všetko, aby jeho osadenstvo pozbavili „*každý možnosti mať kontakty so Slováckmi, a s diplomatickým zborom*“. Za týchto okolností ostávala tlač a osobné pozorovania „*hlavnou formou výskumu situácie na Slovensku*“.²⁵

V Záhrebe, obsadenom nemeckými vojskami, bol 11. apríla vyhlásený samostatný chorvátsky štát a o niekoľko dní nasledovalo oficiálne uznanie z Nemecka, Talianska a zo Slovenska. Na príkaz premiéra Vojtecha Tuku bratislavské ministerstvo zahraničia už 24. apríla poverilo vyslanectvo v Berlíne, aby hľadalo spojenie so záhrebskou vládou a žiadalo *agrément* pre slovenského zástupcu. Prvý slovenský *chargé d'affaires* v Chorvátsku, Karol Murgaš, pricestoval do hlavného mesta už počas mája, no určitá konsolidácia chorvátskej diplomacie trvala o niečo dlhšie.²⁶

Zo zahraničnopolitických predstáv bratislavskej vlády sa úvahy o ruskej podpore pri budúcom rokovaní o otázkach slovensko-maďarských hraníc vytratil už v júli 1940 a oficiálnej politike ostalo iba vyčkávanie na rozhodnutie Berlína. Súperenie slovenskej a maďarskej vlády o priazeň Hitlera dospelo v lete 1941 až do súťaže o získanie vojenských zásluh po boku nacistickej armády vo vojne proti Sovietskemu zväzu. Vedúce kruhy slovenského štátu využívali všetky prostriedky na zvýraznenie prejavov oddanosti voči ríši: mala to byť politická vizitka Slovenska a pripomienka, aby nemeckí činitelia napokon akceptovali skromné revízne nároky Bratislavy.

Zájmové zoskupenie Slovenska s odporcami maďarskej revíznej politiky vo zväzku satelitných štátov Osi, sa pohľadom zvonka zdalo ako pravdepodobná regionálna zostava. V Berlíne, na tlačovej konferencii ministerstva zahraničných vecí 16. septembra 1941, švédsky novinár Fredborg, známy perfektnou znalosťou maďarského jazyka, položil dosť provokatívnu otázku. Spýtal sa, či je pravda, že v Bratislave sa koná, alebo

24 SNA MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 192. Rozhovor s ministrom zahraničia Sturdzom (20. 9. 1940).

25 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 137. Informácia G. M. Puškina (23. 4. 1941). Tamže, 2-1-2; s. 1-2. Anotácie na správy Puškina z 23. 4. a 28. 5. 1941.

26 SNA MZV SŠ, ZÚ Záhreb, kart. 213. slovenské diplomatické zastúpenie v Záhrebe (Bratislava 6. 5. 1941). Telegram o príchode Murgaša do Záhrebu (21. 5. 1941). Agrément pre chorvátskeho vyslanca Dr. Dragutina Totha (Bratislava 25. júna 1941).

bude konať rokovanie zástupcov Slovenska, Chorvátska a Rumunska o spoločnom postupe proti Maďarsku. Oslovený nemecký predstaviteľ von Stumm žiadal doplniť otázku o zdroj informácií, k čomu redaktor Fredborg vyhlásil, že sa o veci „iba tak dopyčul“. Ríšske ministerstvo zahraničia oficiálne dementovalo podobné zvesti ako nepravdivé, bez akéhokoľvek reálneho podkladu. Senzačnú správu o údajnej konferencii v slovenskom hlavnom meste, pod titulom „*Slováci, Chorváti a Rumuni delia Maďarsko*“, z pera toho istého zvedavého žurnalistu, priniesol ale denník *Svenska Dagbladet* už deň pred tlačovou konferenciou.²⁷ Slovenská diplomacia mala však v jeseni 1941 k pokusom o regionálnu spoluprácu, informačné zdroje priamo v Bukurešti a Záhrebe.

Podpredseda rumunskej vlády a minister zahraničia, profesor medzinárodného práva Mihail Antonescu, od leta 1941 v rozhovoroch so slovenským vyslancom Mileczom, vyjadroval znepokojenie v súvislosti s revíznymi ambíciami Maďarska a prikláňal sa k určitej regionálnej politickej aktivite.²⁸ Aj v Záhrebe si slovenskí zástupcovia postupne uviedomovali, že „*chorvátske kruhy budú zo dňa na deň viacej forsírovať spoluprácu slovensko-chorvátsku*“.²⁹ Začiatkom novembra 1941 vyslanec Milecz osobne referoval v Bratislave ministerskému predsedovi Tukovi o prípravnej fáze rozhovorov medzi Rumunskom, Chorvátskom a Slovenskom. V diplomatických kruhoch Osi nastal rozruch: prvé upozornenie na to, že „*Rumunsko, Chorvátsko a Slovensko už obnovujú ducha Malej dohody a začínajú ju v inej forme zase tvoriť*“, dostalo ríšske ministerstvo zahraničia z Ríma. Okamžite, hoci formálne nezávisle, bola podaná aj *démarche* z Maďarska. Projekt osobitnej regionálnej spolupráce zabrzdil Berlín ihneď v začiatkoch: Bukurešť, Bratislava aj Záhreb dostali striktné pokyny, že „*táto spolupráca nesmie byť obnovením Malej dohody a musí sa obmedziť len na hospodárstvo a kultúru*“.³⁰

Predstavitelia Chorvátska a Rumunska od začiatku roku 1942 v interných debatách so slovenským zástupcom v Bukurešti neraz kritizovali oficiálny postoj Nemecka k teritoriálnym sporom v Podunajsku. Chorvátsky vyslanec v Rumunsku, Branko Benzon, ako informoval slovenského kolegu, o porušení etnických princípov na okupovaných územiach Chorvátska, údajne hovoril „*so samotným vodcom nemeckej ríše*“. Vo svojej odpovedi Hitler zdôraznil, že za vojnových podmienok nemožno tieto veci riešiť a „*treba teda trpezlivo čakať až do konca vojny*“. Vyslanec Benzon vyjadril vraj pochopenie tomuto stanovisku, iba sa spýtal, prečo napríklad „*Maďarsko nemusí čakať a dostáva už behom tejto vážnej vojny také územia, ktoré mu etnicky nepatria*“, kým Chorváti, Rumuni a Slováci čakať musia? Na túto otázku, konštatoval chorvátsky diplomat, „*vodca ríše nevedel dať patričné vysvetlenie*“. Vzťah chorvátsko-maďarský bol, podľa Benzona, definitívne zakalený aj preto, lebo „*Maďari si môžu robiť vlastne čo chcú a všetko je potom schválené,*

27 SNA, MZV SŠ. Politické správy, kart. 114. Ďalekopisná správa tlačového atašé Ruda Striezenca z Berlína (17. 9. 1941). Prísne dôverná správa pre sekretariát Úradu propagandy v Bratislave (Berlín 18. 9. 1941).

28 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 194. Návšteva Dr. Milecza u ministra M. Antonescu (10. 7. 1941).

29 SNA, MZV SŠ, ZÚ Záhreb, kart. 213. Informácia pre Ministerstvo zahraničných vecí v Bratislave (14. 11. 1941).

30 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 192. Rozhovor vyslanca Milecza s podpredsedom rumunskej vlády. Tajné!! Veľmi súrne!! (Bukurešť 17. 1. 1942). Rozhovor Milecza s Tukom sa konal 4. 11. 1941. Ďalšie materiály v korešpondencii vyslanectva s Bratislavou.

i keď je to paradoxné ... a tým sa hlavné zásady národného socializmu jednoducho znásilňujú“. Tému, že Maďarsko si v zahraničnej politike môže dovoliť všetko „aj také veci, ktoré veľmi ostro protirečia zásadám národného socializmu“, zopakoval Benzon v rozhovore s Manfredom von Killingerom, ktorý bol preložený do Bukurešti po niekoľkomesačnom pôsobení v Bratislave. Ríšsky vyslanec si tieto úvahy so záujmom vypočul, ale poukázal na výbornú organizovanosť Maďarska aj veľmi dobrú administratívu, v porovnaní s administratívou rumunskou, čo treba „brať vraj tiež do úvahy“. Chorvátsky diplomat potom Mileczovi povedal svoj záver, že „ani Rumunsko, ani Chorvátsko, ani Slovensko nemajú dajakú krásnu budúcnosť pred sebou, keď taký reprezentatívny muž nemeckého národného socializmu, akým je pán von Killinger, dáva prednosť kvalitám administrácie a zatláča tým do pozadia zásadu etnickú“.³¹

Koncom februára 1942 prijal slovenského vyslanca podpredseda rumunskej vlády a minister zahraničia profesor Antonescu. Hovoril o memorande, ktoré predložil v Berlíne Hitlerovi a ministrovi Joachimovi von Ribbentropovi. I keď išlo o rumunské problémy, predsa vraj poukázal na neudržateľnosť situácie tak pre Rumunsko, ako aj pre Slovensko a Chorvátsko, pretože „na jednej strane docieľuje Maďarsko u veľmoci Osi čo chce“, ale na druhej strane, keď ide o životné záujmy uvedených krajín, má sa „zasa len Maďarsku vyhovieť a ustúpiť“. Uskutočnenie rumunských, slovenských alebo chorvátskych nárokov sa odkladá na neurčito. Rumunský minister ukázal aj dobrú informovanosť o slovenských sťažnostiach, keď konštatoval, že v sporných otázkach medzi Maďarskom a Slovenskom vedúci bratislavskí činitelia dostávajú vždy z Berlína príkaz, aby Slováci, v záujme mieru „Maďarom v tej či onej forme ustúpili“. Úžasný rozdiel v prístupe Berlína, podľa ministra Antonesca, sa ukazoval aj pokiaľ išlo o maďarsko-bulharskú dohodu, otvorene podporovanú celou nemeckou a talianskou tlačou, kým okolo projektu „spolupráce medzi Rumunskom, Slovenskom a Chorvátskom bolo hneď plno kriku“. V Berlíne, na záver rozhovoru, vraj minister Joachim von Ribbentrop spomenul protimaďarské memorandá, ktorými je v poslednom čase zahŕňaný z Bukurešti, Záhrebu a Bratislavy. Rumunský politik už samotný tento fakt hodnotil ako „dobrý kus práce, lebo Berlín berie mlčanie len ako prejav trvalej spokojnosti“.³²

Návštevu slovenskej vojenskej delegácie v Rumunsku, na rozhraní februára a marca 1942, sledovala miestna tlač s mimoriadne veľkým záujmom a vodca štátu Ion Antonescu, pri oficiálnom prijatí zdôraznil neochvejnosť starého rumunsko-slovenského priateľstva, založeného „na spoločných cieľoch a spoločných nádejách oboch národov“. Tieto skutočnosti upútali pozornosť diplomatického zboru v Bukurešti a vyslanec Milecz bol zahrnutý otázkami, „či »náhodou« táto misia nemá aj nejaké politicko-vojenské úlohy“. Slovenský diplomat vysvetľoval, že návšteva je iba „prejavom vojenského kamarátstva v rámci priateľských stykov rumunsko-slovenských“. Vedúci delegácie generál Jozef Tura-

31 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 192. Rozhovor s chorvátskym vyslancom 14. 2. 1942. Politická správa 46/42. Tamže. Rozhovor s Dr. Brankom Benzonom dňa 28. 2. 1942. Politická správa 55/42. Tajné!!

32 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 192. Rozhovor s podpredsedom vlády. Politická správa 54/42. Tajné!! Vyslanca Milecza prijal prof. Antonescu 27. 2. 1942.

nec v osobitnom hlásení vyzdvihol všetky prejavy najvyššej sympatie „v zmysle úzkeho priateľstva a spolupráce medzi Rumunskom a Slovenskom“.³³

O ceste Slovákov do hitlerovskej „novej Európy“ a medzinárodnej situácii v marci 1942 hovoril pred zahraničným výborom slovenského Snemu predseda vlády a šéf diplomacie Vojtech Tuka. Na prvom mieste vyzdvihol „*pomer k nášmu veľkému priateľovi a ochrancovi, k nemeckému národu*“. Spomínal prehlbovanie priateľskej spolupráce s Rumunskom v hospodárstve i kultúre, srdečný vzťah k samostatnému Chorvátsku aj spoločné ciele s bratským národom bulharským. Susednému Maďarsku venoval Tuka pomerne veľký priestor, ale vôbec sa nezmieňoval o slovensko-maďarskom teritoriálnom spore. Zdôrazňoval predovšetkým požiadavku, aby sa v národnostnej politike oboch krajín dodržiaval princíp reciprocity.³⁴ Užší politický zväzok Slovenska, Rumunska a Chorvátska ostal iba nereálnou predstavou, alebo predmetom diplomatických dohadov: Berlín usmernil vzájomné vzťahy malých štátov do vymedzeného rámca satelitného systému Osi.

Vzťahy Maďarska so slovenskými, chorvátskymi a rumunskými susedmi boli napäté počas celej vojny. Vonkajšie zdanie pokoja sa dosahovalo iba pravidelnými intervenciami nemeckej diplomacie. Podpredseda rumunskej vlády prof. Antonescu ešte vo februári 1943 vyjadroval ľútosť nad určitým zmrazením rumunsko-slovenskej spolupráce, „*ktorá tak slubne začala*“ a vyslancovi Mileczovi znova zdôraznil, že „*nerozumie, prečo sa Nemecko obáva politickej spolupráce medzi nami*“. Podľa názoru slovenského diplomata bol v tomto prípade rozhodujúci postoj Maďarska, ktoré v spolupráci Rumunska s Chorvátskom a Slovenskom videlo „*obnovenie, ba vzkriesenie Malej dohody*“, proti čomu protestovalo tak v Berlíne ako aj v Ríme. Za týchto okolností rumunský činiteľ navrhoval oživiť najmä rumunsko-slovenské kontakty a žiadal vyslanca, aby o tom referoval priamo premiérovi Vojtechovi Tukovi. Slovenský diplomat v informácii pre Bratislavu dôrazne upozorňoval na to, že „*v stredoeurópskej oblasti je Rumunsko naozaj jediným našim priateľom*“ a odporúčal vláde reagovať pozitívne. Odpoveď zo Slovenska nespĺnila očakávania rumunského iniciátora: Tuka iba lutoval, že vzájomná spolupráca nemôže „*tak rozkvitnúť, ako by si to obe strany priali*“. Slovenský ministerský predseda, vysvetľoval vyslanec, nemohol prejavovať väčšiu aktivitu, „*lebo tú by mu Berlín iste zazlieval*“. Je preto vecou silnejšieho Rumunska, ktoré nie je viazané žiadnym „*Schutzvertragom*“, a tak veľmi si želá rumunsko-slovenskú spoluprácu, aby presvedčilo Berlín o jej výhodnosti aj z hľadiska utvárania „*novej Európy*“. Zásadnou otázkou bolo však to „*ako vymámiť od Nemcov súhlas k regionálnej spolupráci*“.³⁵

Mimoriadne okázala oslava štvrtého výročia vyhlásenia slovenského štátu, 14. marca 1943 v Bukurešti, formálne organizovaná rumunsko-slovenskou spoločnosťou, ale za výdatnej pomoci a z iniciatívy ministerstva propagandy, mala i navonok zdô-

33 SNA, MZV SŠ. Politické správy, kart. 115. Správa č. 864/42. Slovenská vojenská misia vedená gen. Jozefom Turancom navštívila Rumunsko v dňoch 28. 2.-5. 3. 1942 (Bukurešť 9. 3. 1942).

34 SNA, fond Snem SR. Zasadania snemových výborov, kart. 62. Zasadnutie zahraničného výboru 12. 3. 1942; *Slovák* 14. 3. 1942, s. 2.

35 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 193. Správa 41/43 pol. Tajné!! (3. 2. 1943). Tamže. Správa 65/43 pol. (3. 3. 1943).

razniť atmosféru priateľstva. Na slávnostnej akadémii v Národnom divadle sa zúčastnil podpredseda rumunskej vlády, viacerí ministri, verejní činitelia a vedúci diplomatických misií. Na záver dlhého prejavu o tradíciách vzájomných vzťahov, predseda spoločnosti univ. prof. Ioan Lupas vyslovil želanie, aby sa „*všetci Slováci mohli zjednotiť v samostatnom Slovensku*“. Revízny zámer tejto narážky bol jasný a zrozumiteľný: vyslanec Milecz sa neskôr dozvedel, že minister propagandy Marcu musel slávnostný prejav „*omnoho ostrejši práve po stránke revíznej*“ veľmi zcenzurovať, nakoľko „*nechcel povoliť, aby oslava 14. marca viedla k nejakým politickým zápletkám*“. Záverečnú tézu, po osobnej prosbe rečníka, napokon povolil predniesť sám podpredseda vlády. Celkový dojem umocnila rumunská tlač dlhými článkami o Slovensku a Slovákoch, aj vystúpenie šéfa propagandy v rozhlase.³⁶

Slovenského vyslanca o pár dní prijal prof. Mihail Antonescu a odovzdal mu list, adresovaný Tukovi. Pri stretnutí sa hovorilo o vzťahu k Maďarsku i preto, lebo práve pred Mileczom navštívil podpredsedu rumunskej vlády maďarský zástupca László Nagy. Rumunský činiteľ spomínal pokusy Budapešti za každú cenu sa zbližiť s Rumunskom, ale zároveň spochybnil všetky tieto „*medové reči*“ a rozhorčene pripomenul problém Sedmohradka.³⁷

Od polovice roku 1943 sa zintenzívnila snaha oficiálnej maďarskej politiky o zblíženie so Slovenskom. V rozhovoroch so slovenským vyslancom v Budapešti Jánom Spišiakom, naliehali predstavitelia maďarskej vlády na vzájomnú dohodu, „*kým nepríde niekto druhý!*“ Bratislavská vláda v ovzduší federalizačných plánov začala aj prostredníctvom neutrálnej cudziny zdôrazňovať životaschopnosť slovenského štátu ako suverénnej jednotky v hocakej z možných budúcich kombinácií. Vyhlásenia o slovenskej národnej identite a funkčnosti slovenského štátu, zo strany oficiálnej maďarskej politiky, prijímali predstavitelia Slovenska s uspokojením, ale ich nedôveru voči Budapešti to nijako nezmenšilo.³⁸

Maďarské vládne kruhy do leta 1943 podnikli niekoľko konkrétnych pokusov nadviazať priame kontakty s britskou diplomaciou. K materiálom tajných maďarsko-britských rokovaní bolo zaradené aj memorandum Aladára Szegedy-Maszáka, vedúceho politickej sekcie ministerstva zahraničných vecí. Autor vychádza z toho, že „*maďarsko-slovenské hranice utvorené ako výsledok prvej Viedenskej arbitráže vcelku zodpovedajú etnickému princípu*“ a preto, z uvedeného hľadiska požaduje už iba „*niektoré drobnejšie korekcie*“. No z ekonomických a geografických aspektov predpokladá posunutie týchto hraníc ďalej do slovenského vnútrozemia. Nakoľko Slováci, ako svojbytný národ potvrdili svoju suverenitu, píše maďarský diplomat, treba zachovať ich samostatnosť. Ale samostatné Slovensko je štátom, patriacim do Karpatskej kotliny, preto musí udržiavať so štátmi tejto oblasti úzke hospodárske a politické väzby, podľa Szegedy-Maszáka

36 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 506. Materiál 25/1943. Tamže, kart. 193. Oslava 14. marca v Bukurešti (6. 4. 1943).

37 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 193. Správa 80/43/pol. Tajné. Rozhovor s podpredsedom vlády (17. 3. 1943).

38 LIPTÁK, L.: *Maďarsko v politike slovenského štátu v rokoch 1939-1943*. In: *Historický časopis* 1967/1, s. 1-35.

vyjadrené možno aj personálnou úniou. Popri úplnej politickej samostatnosti musí teda Slovensko nadviazať federatívny zväzok s Budapešťou.³⁹

Maďarské návrhy, diplomatickou cestou predkladané slovenským politikom, neostali skryté pred vedúcimi činiteľmi Bukurešti. Myšlienku, uskutočniť oficiálnu cestu ministra propagandy Marcua na Slovensko, ako odpoveď na nedávnu návštevu šéfa Úradu propagandy Tida J. Gašpara v Rumunsku, prijal podpredseda rumunskej vlády slovami: „*po všetkých tých pokusoch, ktoré robili Maďari, aby sa zblížili so Slovenskom, po všetkom tom, keď sa všade pokúšali predstierať, že so Slovenskom sú už v poriadku ... a majú ho takrečeno vo vrecku (»dans leur poche«), je podobná manifestácia potrebná.*“ Profesor Antonescu potom vyslanca Milecza ubezpečil o pevnom základe verného a úprimného rumunsko-slovenského priateľstva, ktoré nemôže nič oslabiť, a preto „*každý pokus Maďarov o podobnú vec je úplne jalový a úplne zbytočný*“.⁴⁰

Zo slovenskej strany očakávali od Rumunska nielen priateľské demonštrácie, ale celkom reálnu aktivitu. V jeseni 1943 vyslovil slovenský vyslanec obavu, či Nemecko nežiada priveľký podiel rumunskej armády za východnom fronte, lebo by to mohlo „*oslabiť tú časť rumunskej brannej moci, ktorá by eventuelne mohla prísť do úvahy pre vojenskú akciu proti Maďarsku*“. Vyjadrenie podpredsedu rumunskej vlády bolo jednoznačné: „*povedzte doma, že Rumunsko je tu, jeho armáda je pripravená a bude vždy pripravená aj proti Maďarsku*“. Slovenský diplomat v komentári pre Bratislavu zdôraznil zainteresovanosť rumunskej vlády na tom, aby maďarské vojsko nepodniklo nič proti Slovensku, nakoľko „*Rumunom nikdy nemôže byť ľahostajné, aby sa potenciál Maďarska posilnil ešte aj Slovenskom, a táto dispozícia rumunská je hodná skoro toľko, ako formálna garančná zmluva*“.⁴¹

Od prvých mesiacov roku 1944 sa v Bratislave, do publicistických úvah o slovensko-maďarských hraniciach, popri „umierneno-reviznom“ presadzoval aj radikálnejší „nacionálno-romantický tón“. Spravodlivé riešenie sporných otázok je možné iba vtedy, „*keď sa zmaže 2. november 1938*“ a „*Maďari nebudú vlastniť ani piadť slovenskej zeme*“, písal v denníku *Slovák* šéfredaktor Jozef Paučo. Nakoľko však „*slovenská zem siahala kedysi hlboko na juh*“, uvažoval ďalej, Slováci majú právo žiadať nielen to, čo Maďari po Viedenskej arbitráži vzali, ale aj to, „*čo nám za tisíc rokov rozkradli*“.⁴²

V tomto období boli už verejným tajomstvom výhrady Berlína voči maďarskej politike a Hitler dobre poznal jej pokusy „vyskočiť z vojny“. Vojenskú okupáciu Maďarska, uskutočnenú 19. marca 1944, mal nacistický generálny štáb dávno pripravenú. Pre Bratislavu neboli veľmi povzbudzujúce správy budapeštianskeho vyslanca o propagandistickej kampani k nástupu novej maďarskej vlády. Oslavné úvodníky zdôrazňovali, že Maďarsko „*sa prebija k tisícročným hraniciam*“. Ministerský predseda Döme Sztójay, predtým vyslanec v Berlíne, vo svojej zahraničnopolitickej línii na prvé miesto kládol

39 *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban.* (Ed. Juhász, Gyula). Budapest 1978. Dokument 46/b. Memorandum Aladára Szegedy-Maszák, záznam Foreign Office o doručení 27. 8. 1943, s. 190-216, cit. 211-213.

40 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 193. Správa 27/taj./44. Rozhovor s podpredsedom vlády (9. 2. 1944).

41 SNA, MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, kart. 193. Správa 173/43/pol. (Bukurešť 8. 9. 1943).

42 *Slovák* 24. 2. 1944, s. 3. PAUČO, J.: *Vieme čo je naše a čo bolo naše; Slovák* 9.3.1944, s. 3. PAUČO, J.: *Právo na našu zem a našu krv.*

„vernost voči Nemecku“.⁴³ Bola to výrazná bodka za nádejami, ktoré mohli slovenské politické kruhy spájať s predstavou, že priazeň nacistickej diplomacie, sklamanej postojom Maďarska, sa tentoraz obráti v prospech Slovenska.

Nemecký vyslanec Hans Elard Ludin v hlásení z Bratislavy vyslovil svoj osobný dojem, že „*udalosti v Maďarsku tu pôsobia veľmi osožne ako poučný príklad*“. Rozhovor nemeckého diplomata so slovenským premiérom Vojtechom Tukom a prezidentom Jozefom Tisom koncom marca 1944 sa dotýkal aj maďarských súvislostí. Podľa Ludina „*obidvaja páni jednoznačne vyhlásili, že sú si vedomí toho, že teraz nie sú namieste slovenské revizionistické požiadavky*“. Napokon, pripomenul vyslanec, on sám „*pri rôznych príležitostiach vyjadril, že jediný skutočne politický kapitál budúcnosti Slovenska treba hľadať v jeho pozitívnom vojnovom úsilí*“. Okrem toho Ludin priamo prikázal, „*aby sa s budúcnosťou upustilo od revizionistických poznámok*“, hoci aj „*dost' miernych, ktoré sa v tlači objavili*“.⁴⁴

Počas prijatia budapeštianskeho diplomatického zboru u nového maďarského premiéra, mal s ním slovenský vyslanec Spišiak krátky rozhovor. Po všeobecných ubezpečeniach, že on a jeho vláda budú „*pracovať na zlepšení slovensko-maďarského pomeru*“, hovoril Sztójay o vzájomnej odkázanosti národov Dunajskej kotliny a o tom, že „*ich pomer k Nemecku musí byť totožný*“. Rozpor medzi osobnými prísľubmi maďarských politikov a oficiálnou propagandou sa onedlho potvrdil. Podpredseda vlády Jenő Rátság sa verejným vystúpením vo Veszpréme odvolával na vznešené úlohy maďarského národa v Karpatskej kotline, v ktorej sa môže uplatniť iba jedna politická vôľa – maďarská. Zároveň, ako spoločné želanie všetkých Maďarov, vyslovil rozhodnutie „*znova uskutočniť tisícročnú veľkú svätoštefanskú ríšu*“.⁴⁵

Povstaním v lete 1944 sa Slováci vojensky aj politicky zaradili do spoločenstva Spojených národov a deklarácia Slovenskej národnej rady (SNR) vyhlásila obnovenie ČSR na povstaleckom území. Bratislavská vláda pod vedením nového ministerského predsedu zotrvala vo vernosti Nemecku i v čase, keď z hitlerovského tábora postupne vypadlo Fínsko, Rumunsko a Bulharsko. Keď nová rumunská vláda oznámila, že neuznáva slovenský štát a požiadala Švajčiarsko o zastupovanie na Slovensku, Bratislava nedala k tomu súhlas. Ministerstvo zahraničia namietalo proti postoju Rumunska, vraj neobvyklému v medzištátnych stykoch a v dôsledku toho neuznalo ani „*jestvovanie nejakých rumunských záujmov na Slovensku, ani potrebnosť ich ochrany*“.⁴⁶

Vstupom Červenej armády na maďarskú pôdu sa pokusy Miklósa Horthyho „vyskočiť z vojny“, dovtedy orientované na Veľkú Britániu, obrátili do Moskvy. V budapeštianskom rozhlase odznelo vyhlásenie o vojenskej kapitulácii Maďarska, ale v ten istý deň 15. októbra 1944 prevzal moc Ferenc Szálasi, vodca Strany Šípových krížov (nyilasov), dosadený nacistami. Podľa názoru slovenského vyslanca sa hladký prechod moci do rúk

43 SNA, MZV SŠ, ZÚ Budapešť, kart. 187. Správa č. 14/taj./1944; Správa č. 16/taj./1944 (28. 3. 1944).

44 *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty* (Ed. Prečan, Vilém). Bratislava 1971 (Ďalej: Nemci a Slovensko). Dokument 22 (Bratislava 30. 3. 1944), s. 74-75.

45 SNA, MZV SŠ, ZÚ Budapešť, kart. 187. Správa č. 17/taj./1944 (19. 4. 1944); Správa č. 19/taj./1944 (6. 5. 1944); Správa č. 20/taj./1944 (10. 5. 1944).

46 SNA, MZV SŠ, kart. 116. Informácia MZV o postoji Rumunska (Bratislava 24. 10. 1944).

Szálasiho dal vysvetliť tým, že Maďarsko bolo už dávno budované ako „vzorný policajný štát“ a dôstojnícky zbor volil túto cestu „z obavy pred Rusmi“.47 Sám „vodca národa“ prijal v novembri vyslanca Spišiaka a vyslovil želanie osobne sa stretnúť s prezidentom slovenského štátu Jozefom Tisom. Na otázku, ako si jeho hnutie predstavuje budúce postavenie Slovenska, predniesol Szálasi svoju víziu spolužitia národov Karpatskej kotliny v novej hungaristickej ríši.48

V politických koncepciách bratislavskej vlády sa k pokusu o kapituláciu Maďarska viazali vlastné predstavy. O stanovisku „pozitívnych“ slovenských kruhov počas jesene 1944 písal v ďalekopisných hláseniach do Berlína Jozef Witiska, náčelník pohotovostnej skupiny nacistickej Bezpečnostnej služby. Postoj oficiálnej bratislavskej politiky k situácii u južného suseda charakterizoval Witiska ako „očakávanie, že územné požiadavky voči Maďarsku bude teraz možné uskutočniť, pokiaľ Slovensko verne zotrvá po boku Ríše“. Za týchto okolností bolo „vyjasnenie situácie“ po nástupe Szálasiho pre Bratislavu sklamaním, nakoľko, podľa Witisku, stratila predpokladanú možnosť a „nádej z maďarskej zrady vytĺcť kapitál“.49

Z vývoja na európskych frontoch bolo jasné, že líniu slovensko-maďarských hraníc ku koncu vojny načrtne dohoda o prímerí medzi Spojencami a Maďarskom. Delegácia povstaleckej SNR počas rokovaní s československou reprezentáciou v Londýne začiatkom novembra 1944 vyslovila súhlas s medzinárodnou aktivitou exilovej vlády a prezidenta Edvarda Beneša. Stanovisko predstaviteľov SNR znamenalo z aspektu slovensko-maďarského vzťahu aj splnomocnenie k zastupovaniu záujmov Slovenska v prípade rokovania o maďarskom prímerí. Onedlho úradujúci minister zahraničia exilovej vlády ČSR, Hubert Ripka, odovzdal sovietskemu veľvyslancovi pri tejto vláde nótu k podmienkam maďarského prímeria. Vychádzalo sa z princípu, že postoj ČSR voči Nemecku a Maďarsku je rovnaký, nakoľko existujúci rozdiel „je spíše než kvalitatívni jen kvantitatívni, což plyne v první řadě z nestejně síly obou nepřátelských států a různé rozlohy československého území, které každý z nich okupoval“.50

Dejiskom očakávaného politického obratu v Maďarsku sa miesto hlavného mesta, ovládaného Szálasim, stala oblasť obsadená postupujúcimi sovietskymi vojskami. Dočasné národné zhromaždenie bolo zvolané do Debrecína na 21. decembra 1944, o deň neskôr sa vytvorila maďarská dočasná vláda. Nová reprezentácia Maďarska vypovedala vojnu Hitlerovi a požiadala Spojencov o prímerie. Žiadosť o podmienky prímeria dostal do rúk aj G. M. Puškin, politický poradca sovietskeho vládneho zmocnenca pre Maďarsko.51 Ruský diplomat, zasvätený v júni 1940 do predstáv vtedajšieho ministra zahraničia slovenského štátu Ďurčanského o rokovaní k slovensko-maďarskému sporu

47 SNA, MZV SŠ, ZÚ Budapešť, kart. 187. Správa č. 37/taj/1944 (20. 10. 1944).

48 SNA, MZV SŠ, ZÚ Budapešť, kart. 187. Správa č. 43/taj/1944 (27. 11. 1944).

49 *Nemci a Slovensko*, c.d. Súbor ďalekopisných hlásení (Bratislava 23. 9.-22. 11. 1944), cit. s. 603-605.

50 Archív ministerstva zahraničných vecí ČR, Praha (ďalej AMZV). LA(Taj), kart. 153. Nóta vlády ČSR v Londýne k prímeriu s Maďarskom (14. 11. 1944).

51 *Magyar-szovjet kapcsolatok 1945-1948. Dokumentumok*. Budapest 1969. Dokument č. 5. Informácia pre sovietskú vládu (Budapešť 24. 12. 1944), s. 22.

za účasti Moskvy a Berlína, sa na príprave maďarského prímeria skutočne podieľal, ale v celkom odlišnej medzinárodnej situácii.

Sovietska vláda, memorandom, doručeným 26. decembra, informovala prezidenta Beneša o rozhodnutí maďarskej dočasnej vlády a minister Ripka v Londýne osobne predstrel sovietskym diplomatom špeciálne československé požiadavky k podmienkam prímeria. Išlo predovšetkým o to, „*aby Maďarsko vyklidilo svými vojenskými oddíly i celou administráciú území, ktoré zabralo z ČSR v 1938 a v březnu 1939*“. Požiadavku, „*aby do podmínek příměří byla vsunuta zásada o transferu a výměně maďarského obyvatelstva z ČSR*“ vysvetlil Ripka tým, „*že by to pro nás bylo velmi vítáno už jako precedent pro transfer tzv. sudetských Němců do Německa*“.⁵²

Na moskovskom rokovaní o prímerí s Maďarskom v polovici januára 1945 dostali vyslanci ČSR a Juhoslávie možnosť predniesť svoje požiadavky. Živá diskusia k otázke transferu na spoločnom rokovaní 15. januára ukázala pozitívne stanovisko iba u Molotova, ktorý nenamietal proti tomu, aby sa zásada transferu vsunula do niektorého z článkov prímeria. Reprezentanti USA a Veľkej Británie túto alternatívu veľmi rozhodne odmietli.⁵³ V mene spojeneckých vlád podpísal 20. januára 1945 dohodu o prímerí s Maďarskom sovietsky maršal Kliment Jefremovič Vorošilov, ktorý sa stal aj predsedom Spojeneckej kontrolnej komisie pre Maďarsko, stanovenej prímerím. Podľa prvého článku Maďarsko zastavilo vojnu „*proti Sovietskemu zväzu a ostatným Spojeným národom*“, pričom osobitná vsuvka dopĺňa „*vrátane Československa*“. V článku 2. sa Maďarsko zaviazalo stiahnuť do hraníc k 31. decembru 1937 svoje vojská a úradníctvo „*z obsadených území Československa, Juhoslávie a Rumunska*“. Článkom 19. boli rozhodnutia viedenských arbitráží z novembra 1938 a z augusta 1940 vyhlásené za neplatné.⁵⁴ Prímerie s Maďarskom na medzinárodnoprávnej úrovni prvý raz oficiálne riešilo otázku okupovaného územia Slovenska.

2002

52 AMZV, LA (Taj), kart. 153. Telegram Ripku vyslancovi Fierlingerovi do Moskvy (odoslaný 1. 1. 1945).

53 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu 1938-1949 (Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti)*. Bratislava 1992, s. 53-64.

54 *Magyar-szovjet kapcsolatok*, c. d. Dokument 13. Dohoda o prímerí s Maďarskom (Moskva 20. 1. 1945), s. 35-42.

6. kapitola

**SPORNÉ OTÁZKY MEDZI ČSR A MAĎARSKOM
V PRÍPRAVE MIEROVÉHO USPORIADANIA
(1943 – 1947)**

Maďarský referát ministerstva zahraničia londýnskej exilovej vlády ČSR v lete 1943 upozorňoval na knižnú novinku z Budapešti, publikáciu prešovského rodáka Istvána Borsodyho. Východiskovou myšlienkou práce, zameranej na osobnosť Edvarda Beneša, bolo tvrdenie, že v súčasnosti je tento politik „*najobávanejším nepriateľom Maďarska*“. Podľa autorovho názoru „*maďarsko-českú antitézou vytvárali české ambície voči Felvidéku*“, predovšetkým orientácia politického úsilia Dr. Beneša na úplnú likvidáciu „*štátnotvornej úlohy Maďarska v Karpatskej kotline*“.¹ Tézy, prezentované v knihe, nadobudli aktuálny podtón v období, keď horthyovská politika do koncepčných úvah o mieste Maďarska v povojnovej Európe začleňovala aj vlastné predstavy o budúcom osude Slovenska.²

Vládne kruhy horthyovského Maďarska popri väzbách na hitlerovskú ríšu hľadali kontakty so západnými veľmocami a počas roku 1943 podnikli niekoľko konkrétnych pokusov získať podporu britskej diplomacie. Dokumenty tajných rokovaní potvrdzujú snahu oficiálnej politiky udržať pre Maďarsko, podľa možnosti, väčšinu území nadobudnutých s pomocou nacistického Nemecka. Koncepčné úvahy britského ministerstva zahraničia vo vzťahu k horthyovskému Maďarsku vychádzali z toho, že „*ako nepriateľský štát si v otázkach budúcich hraníc nemôže robiť nároky na zvláštne ohľady, najmä tam, kde sa tieto otázky dotýkajú našich spojencov Československa a Juhoslávie*“.³

V priebehu druhej svetovej vojny sa stanovisko českých a slovenských exilových politikov k problematike Maďarska sformulovalo postupne, do celého komplexu navzájom prepojených otázok. Predstaviteľ maďarskej demokratickej emigrácie v USA Rusztem Vámbéry zaznamenal v máji 1943 rozhovor, uskutočnený počas americkej cesty E. Beneša. K otázke štátnych hraníc ČSR, aj na slovensko-maďarskej línii, vyslovil Beneš zásadnú požiadavku, že po porážke nepriateľa musia byť najskôr obnovené v predmníchovskej podobe. Český politik, ako uvádza Vámbéry, pripustil aj možnosť určitej zmeny po demokratickej prestavbe maďarskej spoločnosti, keď nové Maďarsko i v tomto ohľade nájde u ČSR pochopenie. V uvedenom stanovisku badať dozvuky známých úvah Dr. Beneša, zo začiatku štyridsiatych rokov o federatívnom útvare ČSR

1 Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR, Praha. (Ďalej: AMZV). LA, k. 423. Materiál o publikáciách Istvána Borsodyho. Cit. kniha BORSODY, I.: *Beneš*. Budapest: 1943, s. 198, 220.

2 LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. (Druhé vydanie). Bratislava: 2000, s. 186-193. ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava: 1992, s. 28-32.

3 *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943 – ban*. Dokumenty. (Ed. Juhász Gy.) Budapest: 1978. Poznámky k Maďarsku s. 245-248.

a Poľska za účasti Maďarska, ale zároveň aj vplyv jeho osobného postoja k otázke Slovenska.⁴

Mierové sondáže malých európskych satelitov Osi sa v októbri 1943 dostali do programu prvej spoločnej konferencie ministrov zahraničných vecí vedúcich spojeneckých veľmocí USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu. Diplomatické misie exilovej londýnskej vlády ČSR získali významnú informáciu, že na moskovskom stretnutí nebol slovenský štát vôbec spomenutý.⁵ Žiadne z nasledujúcich rokovaní sa nezaoberalo Slovenskom ani Chorvátskom a Spojenci vnímali oba štáty, utvorené z milosti Hitlera, ako územnú časť spojeneckých krajín: ČSR a Juhoslávie.

Návrh podmienok kapitulácie, vypracovaný koncom júla 1944, vyjadruje zahraničnopolitické stanovisko USA v osobitnom prípade Maďarska. Zdôrazňuje záruky nezávislosti a suverenity štátu v hraniciach k 31. decembru 1937, s podmienkou vojenského aj administratívneho uvoľnenia území získaných alebo okupovaných po tomto dátume. Výhodou okamžitej kapitulácie mala byť pre Maďarsko možnosť rokovať o sporných otázkach hraníc, no v prípade ČSR a Juhoslávie iba so súhlasom ich vlád.⁶

V londýnskom exile utvorené kontakty medzi vedúcimi politikmi reprezentácie ČSR a maďarským demokratickým hnutím sa aktivizovali pri úvahách o budúcom mieri v Európe. Začiatkom apríla 1944 prednášal minister zahraničia Jan Masaryk v klube *New Democratic Hungary*. Vo vzťahu k Maďarsku vyslovil východiskový princíp: ísť na mierovú konferenciu s mapou ČSR v predmníchovských hraniciach a nebrať do úvahy Viedenskú arbitráž, ani iné revízne zásahy. Zakladateľ Maďarskej vlády v Londýne, Mihály Károlyi, napriek známemu kritickému stanovisku k versaillskej mierovej sústave, zdôrazňoval potrebu „*vychádzať z premisy, že Maďarsko nemôže prijať územie, ktoré mu daroval Hitler. Musí prijať predmníchovskú hranicu.*“ Program podpísaný Károlyim a zverejnený agentúrou Reuter, v 7. bode poukázal na nezákonný charakter záverov viedenského rozhodnutia, ako aj okupácie Zakarpatska a juhoslovanských území.⁷ Rovnaký prístup očakával prezident Edvard Beneš od predstaviteľov protihorthyovskej opozície, ako všeobecný atribút nových koncepcií maďarskej demokracie. Maďarskí exiloví politici, odsudzovaní počas vojny oficiálnou propagandou ako vlastizradcovia, nemali však v domácich podmienkach žiadne zázemie ani vplyv.

Vstupom sovietskych vojsk na maďarskú pôdu sa pokusy regenta Horthyho „vyskočiť z vojny“, dovtedy orientované na Veľkú Britániu, obrátili do Moskvy. V budapešťianskom rozhlase odznelo vyhlásenie o vojenskej kapitulácii Maďarska, ale v ten istý deň, 15. októbra 1944, prevzal moc Ferenc Szálasi, vodca stany Šípových krížov (nyilašov),

4 OTÁHALOVÁ, L. – ČERVINKOVÁ, M. (Ed.): *Dokumenty z histórie československej politiky 1939 – 1943*, zv.1. Praha: 1966. Záznam R. Vámbéryho (New York 28. 5. 1943), s. 332-333. V roku 1940 E. Beneš predpokladal, že „na Slovensku nedostaneme úplne predchádzajúce hranice a tiež ani nemáme záujem, aby sme si kvôli tomu zase kazili budúci vzťah k Maďarom. Obzvlášť zato, ako sa Slováci správali a správajú.“ Tamže, s. 101-102.

5 AMZV LA, k. 141. Záznam správy z Moskvy pre V. Hurbana do USA.

6 *Foreign Relations of the United States* (Ďalej: FRUS), 1944. Vol. III. Washington D. C. 1965, s. 882-887.

7 AMZV LA, k. 420. Prednáška J. Masaryka (4. 4. 1944): Ustanovenie Maďarskej rady 28. 3. 1944; Program (Reuter 3. 3. 1944).

dosadený nacistami. Dejiskom očakávaného politického obratu namiesto hlavného mesta Budapešti sa stala oblasť obsadená sovietskymi jednotkami.

Postup frontu urýchlil možnosť uzavrieť dohodu o prímerí medzi Spojencami a Maďarskom. Nóta, odovzdaná 14. novembra 1944 veľvyslancovi ZSSR pri exilovej vláde v Londýne, potvrdzuje záujem ČSR na podmienkach, ktoré budú Maďarsku uložené pri ukončení nepriateľstva. Vychádza z princípu totožného prístupu československej diplomacie k Nemecku a Maďarsku, zdôvodneného rovnakou situáciou ČSR voči oboj krajinám, nakoľko existujúci rozdiel, iba kvantitatívny, vyplýva z „*v prvom rade z nerovnakej sily oboch nepriateľských štátov a rôznej rozlohy československého územia, ktoré každý z nich okupoval*“.⁸

Medzinárodné záruky územnej integrity ČSR v predmníchovských hraniciach mali podľa názoru prezidenta Beneša predstavovať aj účinnú ochranu pred možným opätovným zneužitím pohraničného nemeckého a maďarského osídlenia. V probléme menšín videl český politik základnú otázku osudu a samotnej existencie štátu, nakoľko usúdil, že minoritné zmluvy realizované po prvej svetovej vojne sa neosvedčili, ale priamo sklamali. Z danej situácie nenachádzal Beneš iné východisko, než „*pokúsiť sa presunom obyvateľstva, uskutočňovaným podľa možnosti všeobecne, slušne a ľudsky, počet menšín v cudzích štátoch čo najviac znížiť*“. Ďalšia fáza predpokladala „*zvyšujúce zlomky menšinového obyvateľstva rozumným spôsobom asimilovať*“. Svoju koncepciu pokladal Beneš za lepšie a humánnejšie riešenie, „*než nové neludské masakry v povojnových výbuchoch občianskej vojny a brutálnej pomsty*“.⁹

Analýzu národnostných koncepcií exilovej vlády ČSR z medzinárodných, vnútropolitických, právnych i ekonomických aspektov obsahuje memorandum, odovzdané 23. novembra 1944 v Londýne zástupcom USA, Veľkej Británie a ZSSR. Dokument označuje „*transfer väčšej časti nemeckého obyvateľstva, ktoré prejavilo svoj aktívne nepriateľský postoj voči československému štátu*“ ako podmienku, nevyhnutnú z hľadiska vnútornej i vonkajšej bezpečnosti vôbec. Prítomnosť „*maďarskej menšiny v ČSR*“ pokladá memorandum za problém menej nebezpečný, ale vláda si vyhradila právo postupovať navrhovaným spôsobom „*voči tým príslušníkom maďarskej menšiny, ktorí sa ukázali byť nepriateľskými voči republike*“. Riešiť tento problém do veľkej miery „*ako výmenu obyvateľstva*“ mala umožniť „*prítomnosť značnej slovenskej menšiny*“ na území Maďarska. Nakoľko v diplomatických kruhoch USA a Veľkej Británie, ako i vo verejnej mienke oboch veľmocí prevládalo odmietavé stanovisko voči akejkoľvek násilnej forme presunov väčších skupín obyvateľstva, memorandum v Prílohe 2. konfrontuje najčastejšie uvádzané námietky s oficiálnymi protiargumentmi. Zásadná obhajoba stanoviska exilovej vlády ČSR vychádzala z tézy, že kým podržanie menšín sa môže stať príčinou medzinárodných konfliktov, alebo aspoň zámienkou k nim, transfer je „*len malou cenou*“, ktorú jedna generácia zaplatí, aby sa zabránilo „*neporovnateľne väčšiemu utrpeniu budúcich generácií celých národov i celého kontinentu, či dokonca celého ľudstva*“.

⁸ AMZV LA (Taj.). K.153. Nóta vlády ČSR (Londýn 14. 11. 1944).

⁹ BRNEŠ, E.: *Paměti*. Praha: 1947, s. 328-330.

Z koncepcie transferu vyplynulo aj rozhodnutie zbaviť všetkých príslušníkov nemeckej národnosti, okrem aktívnych antifašistov, štátneho občianstva ČSR a neposkytnúť „*Nemcom a Madarom v ČSR tie jazykové výsady, ktoré doteraz mali a ktoré sú v strednej Európe najdôležitejším znakom kolektívnych menšinových práv*“. Hoci exilová vláda hodnotila ako mimoriadne nebezpečné opäť poskytnúť „*menšinový štatút Nemcom v ČSR*“, v závere memoranda zároveň vyslovila ubezpečenie: „*Môže byť považované za dané, že ČSR bude ochotná prijať akékoľvek záväzky týkajúce sa jazykových, náboženských alebo rasových menšín, ktoré budú všeobecne prijaté a uplatnené vo všetkých európskych štátoch.*“¹⁰ Po ukončení vojny, na prípravných rokovaníach Spojencov k mierovému usporiadaniu Európy však prevládol názor, že medzinárodnoprávna úprava menšinových otázok nie je potrebná, nakoľko sú vnútornou vecou každého štátu.

Vo vzťahu k Maďarsku exilová reprezentácia ČSR ako zásadné priority sledovala otázky hraníc a menšín. Obnova južného úseku československej štátnej hranice na slovensko-maďarskej línii patrila k základným záujmom Slovenska. Delegácia povstaleckej SNR počas pobytu v Londýne¹¹ začiatkom novembra 1944 vyslovila súhlas s medzinárodnou aktivitou prezidenta Beneša a exilovej vlády. V aktuálnej rovine príprav na rokovanie o maďarskom prímerí sa daný súhlas *de facto* vzťahoval aj na túto oblasť zahraničnej politiky.

Sovietska vláda cez vyslanectvo v Londýne informovala britské ministerstvo zahraničia, že viaceré osobnosti maďarského verejného života a politiky požiadali o povolenie vstúpiť „*na územie Maďarska oslobodené sovietskymi jednotkami s tým cieľom, aby zjednotili národné sily krajiny a na demokratickom základe utvorili dočasnú maďarskú vládu*“.¹² V londýnskom exile prijali utvorenie novej maďarskej reprezentácie s určitými rozpakmi: pre ministerstvo zahraničia vlády ČSR bola otázna najmä účasť štyroch bývalých činiteľov Horthyho režimu vo vládnej zostave, ku ktorým nemal dôveru ani M. Károlyi. O želaní Dočasnej maďarskej národnej vlády uzavrieť prímerie a vypovedať vojnu Nemecku informovala sovietska vláda prezidenta Beneša osobitným memorandom 26. decembra 1944 a zároveň požiadala o československé stanovisko.¹³

Minister Hubert Ripka v osobných rozhovoroch so sovietskymi diplomatickými zástupcami v Londýne koncom decembra načrtnol predstavy exilovej vlády ČSR o podmienkach maďarského prímeria a v telegrame do Moskvy informoval veľvyslanca Zdeňka Fierlingera. V základných bodoch sa požadovalo: 1., aby Maďarsko stiahlo svoje vojenské oddiely a celú administratívu z územia, ktoré zabralo ČSR toku 1938 a v marci 1939; 2., aby sa výslovne zrieklo Viedenskej arbitráže aj aktu z marca 1939, aby tieto násilné akty odmietlo a aby uznalo čs. suverenitu v rámci predmníchovských hraníc; 3., aby do podmienok prímeria bola vsunutá zásada o transfere a výmene maďarského oby-

10 Slovenský národný archív, Bratislava. (Ďalej: SNA) Šrobárov fond, k. 12, f. 82, 8/82/12. „Memorandum československej vlády o problému nemecké menšiny v ČSR“. Odpis č. 84/45.

11 PREČAN, V.: *Delegace SNR v Londýně (říjen-listopad 1944). Nové dokumenty*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: 1999, s. 159.

12 Magyar-szoviet kapcsolatok 1945-1948. Dokumentumok. Budapest. Text rusky, anglicky, maďarsky; SNA, ÚP SNR, k. 1969, s. 26. Memorandum vlády ZSSR (21. 12. 1944).

13 AMZV LA (Taj.), k. 1536. Memorandum vlády ZSSR (26. 12. 1944).

vateľstva z ČSR; 4., aby sa uznalo, že vojnový stav medzi ČSR a Maďarskom sa začal 7. októbra 1938; 5., aby sa Maďarsko zaviazalo odčiniť škody spáchané voči ČSR. V súvislosti s požiadavkou začleniť princíp transferu do textu prímeria objasňoval minister Ripka tým, že „*by to pre nás bolo veľmi vítané už ako precedens pre transfer tzv. sudetských Nemcov do Nemecka*“.

Na porade v moskovskom Kremli 15. januára 1945 posudzovali sovietsky minister zahraničia V. M. Molotov, veľvyslanec Spojených štátov W. A. Harriman a britský zástupca J. Balfour text, pripravený Spojencami na predloženie maďarskej delegácii. Prizvaný bol aj veľvyslanec Fierlinger a reprezentant Juhoslávie Stanoe Simić. Po doriešení niektorých nejasností vo formuláciách bola väčšina požiadaviek exilovou vládou ČSR akceptovaná. Živá diskusia k otázke transferu časti maďarského etnika z územia Slovenska potvrdila pozitívne stanovisko iba zo strany Sovietskeho zväzu, predstavitelia USA a Veľkej Británie túto alternatívu veľmi rozhodne odmietali. Za návrh transferu sa nechcel angažovať ani vyslanec Simić, no v rozhovore s Fierlingerom pripustil, že Juhoslávia sa nemieni neskôr nijako obmedzovať vo svojom práve vypovedať nepohodlných občanov nemeckej alebo maďarskej národnosti. Po správach z Moskvy sa minister Ripka pokúsil získať podporu vyslancov veľkej Británie a USA, akreditovaných pri londýnskej vláde ČSR. Medzitým sa už uzatvárala redakcia definitívneho textu dohody o prímerí s Maďarskom a rozhovory v Londýne boli bezpredmetné. Princíp transferu ani výmena obyvateľstva neboli prijaté do znenia žiadneho z článkov dohody.¹⁴

Rokovania v Moskve skončili 20. januára 1945 a Dohodu o prímerí s Maďarskom za spojenecké vlády podpísal predstaviteľ Sovietskeho zväzu K. J. Vorošilov, ktorý sa stal aj predsedom Spojeneckej kontrolnej komisie. Všetky tri spojenecké veľmoci súhlasili s delegovaním zástupcov ČSR a Juhoslávie do tohto kontrolného orgánu. Po dohode vojenských činiteľov exilovej vlády s predstaviteľmi SNR sa našim styčným dôstojníkom stal Slovák, dobre oboznámený s maďarskou problematikou, major Vladimír Daxner.¹⁵

Z textu dohody vyjadrovali prvoradá záujmy ČSR niektoré základné ustanovenia. Článok 1.a konštatuje, že „*Maďarsko zastavilo vojnu vedenú proti Sovietskemu zväzu a proti ostatným Spojeným národom – vrátane Československa*“ a vypovedalo vojnu Nemecku. V článku 2 sa Maďarsko zaviazalo „*z obsadených území Československa, Juhoslávie a Rumunska*“ stiahnuť všetky „*maďarské jednotky a úradníctvo*“ do hraníc k 31. decembru 1937 a zrušiť „*platnosť všetkých legislatívnych a administratívnych opatrení*“, ktoré sa vzťahujú k pripojeniu alebo anektovaniu uvedených území. Článkom 19 sú „*rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 a Viedenská arbitráž z 30. augusta 1940*“ prehlásené za neplatné. Reparácie určené Maďarsku 12. článkom dohody predstavovali čiastku 300 miliónov US dolárov, z toho 200 mil. pre Sovietsky zväz, zvyšok pre ČSR a Juhosláviu spolu. Podľa vzájomnej dohody oboch krajín pripadla ČSR suma 30 mil. US dolárov. Príloha D. k článku 12 zaväzovala maďarskú vládu

14 AMZV LA /taj.) k. 153. Materiály MZV exilovej vlády ČSR k prímeriu s Maďarskom. Číslo podľa protokolu. Londýn-Moskva 30. 12. 1944 – 19. 1. 1945.

15 Tamže, č. 936/dův./45. Spojenecká komisia v Maďarsku, zástupca ČSR.

okamžite poskytnúť potraviny a tovar všeobecnej potreby ako pomoc a odškodnenie obyvateľstvu území ČSR a Juhoslávie „*postihnutých počas maďarskej agresie*“. Podľa článku 20 nadobudla dohoda platnosť okamihom podpisu.¹⁶

Ustanovenia programu novej vlády ČSR, prijatého v Košiciach 5. apríla 1945, poznáme z viacerých aspektov. V zahraničnopolitickej oblasti, vo vzťahu k Maďarsku, program vyjadril zámer plne využiť stav prímeria a neskôr, po náprave „*všetkých krívd a zločinov spáchaných maďarskými okupantmi*“, podporovať snahy skutočne demokratického Maďarska o zblíženie s okolitými slovanskými národmi a štátmi. Dokumenty dočasnej maďarskej vlády a tlačová konferencia ministra zahraničia Jánosa Gyöngyösiho v apríli 1945 po oslobodení celej krajiny proklamovali zásadný odklon od zahraničnopolitických ilúzií „*Veľkého Maďarska*“.¹⁷ Z hľadiska ČSR mali tieto materiály príliš všeobecný charakter, chýbalo v nich konkrétne a jednoznačné stanovisko Budapešti k otázke slovensko-maďarskej hraničnej línie. V zložitých podmienkach permanentných vnútorných konfliktov povojnovej maďarskej spoločnosti bolo neobyčajne zložitú postrehnúť líniu, odkláňajúcu sa od horthyovskej tradície.

Na územiach, navrátených pod štátnu zvrchovanosť ČSR, Juhoslávie a Rumunska, dohoda o prímerí rušila platnosť maďarských zákonov a nariadení z obdobia okupácie. Zainteresované vlády v tomto zmysle neuznali ani oprávnenosť pobytu maďarských štátnych občanov, prisťahovaných na okupované územia. Dočasná maďarská vláda mala odlišný výklad druhého článku prímeria, no podľa slov ministra zahraničia vzala na vedomie aj vypovedanie maďarských prisťahovalcov zo Slovenska. Sťažnosti adresované Spojeneckej kontrolnej komisii sa týkali nevhodných metód miestnych orgánov a poľutovaniahodných sprievodných javov. Maďarský minister na zasadnutí dočasného parlamentu v Budapešti, vyhlásil za svoju povinnosť spomenúť, že „*ani oficiálne česko-slovenské zastúpenie neschvalovalo tieto metódy a javy*“.¹⁸

Maďarská politická scéna už od prvých mesiacov roku 1945 prinášala nielen rozdielne koncepcie demokratického vývoja, ale aj predstavy, nadväzujúce na horthyovské dedičstvo. Politické úvahy v denníkoch apelovali na vlastenecké cítenie verejnosti, ospravedľovali oficiálnu politiku Maďarska, odmietali iba puč Ferenc Szálasiho a hrôzovládu Šípových krížov. Oživovanie revizionistických ideí sa na slovensko-maďarské pohraničie prenieslo od polovice apríla 1945 v podobe iredentistických prejavov, poplašných správ o likvidácii ČSR a obnovení monarchie s územím bývalej svätoštefanskej koruny alebo aspoň zachovaní výsledkov Viedenskej arbitráže.

Základný prvok tradičného politického myslenia: presvedčenie o nezadateľnom historickom práve a zvláštnom poslaní Maďarska v podunajskom regióne, známy počas medzivojnového obdobia z oficiálnej podoby alebo i z názorov parlamentnej opozície, sa vo viacerých variantoch preniesol i do politickej reality roku 1945. Sociológ a právnik

16 AMZV LA, k. 430. Dohoda o prímerí s Maďarskom (Moskva 20. 1. 1945). Text rusky, anglicky, maďarsky; SNA, ÚP SNR, k. 265, prez. dôv. 1946. Dohoda medzi ČSR a MR (6. 4. 1946).

17 *Program prvej domácej vlády republiky, vlády národného frontu Čechov a Slovákov*. Košice: 1945; *Népszava* 20. 4. 1945, s. 1; *Szabad Nép* 20. 4. 1945, s. 2.

18 *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értesítője*, 6. 9. 1945, s. 60.

István Bibó v teoretickej analýze publikovanej krátko po vojne upozorňoval na hlboké vnútorné protirečenia naďalej živých politických predstáv budovaných na úvahe, že Európa je stálym dlžníkom maďarského národa. Keď sa však po roku 1938, písal Bibó, maďarská vláda cítila zbavená všetkých európskych záväzkov a otvárala sa jej možnosť zmeniť územný status, „*neostala pri maďarsky hovoriacich územiach*“, ale v dostupných medziach „*ďalej naháňala prelud historického veľkého Maďarska, rovnou cestou napredujúc ku katastrofe 1944 roku*“. Táto oficiálna politika – súdil Bibó – viedla nielen k rozbitiu veľkomaďarských ilúzií, ale navyše privodila situáciu, keď sa Maďarsko muselo pripraviť na definitívne mierové usporiadanie, nezabezpečujúce ani etnické hranice.¹⁹

Hlboká nedôvera vedúcich politických kruhov ČSR a pochybnosti o zámeroch Maďarska v podunajskej oblasti sa premietali do konkrétnych postojov voči maďarskému obyvateľstvu na Slovensku. Situáciu komplikovali protimaďarské nálady, rozšírené v pohraničných oblastiach na Slovensku práve tak ako v Juhoslávii a Rumunsku už bezprostredne po prechode frontu. Štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí ČSR Vladimír Clementis žiadal, aby príslušné administratívne úrady a poverenictvo pre veci vnútorné vyšetrili každý jednotlivý prípad atrocít, uvádzaný maďarskou tlačou i rozhlasom, a aby boli miestnym správnym orgánom vydané „*písomné inštrukcie proti ľubovoľnému šikanovaniu a zbytočným tvrdostiam pri vykazovaní Maďarov*“.²⁰

Téza o štátnej nespoľahlivosti Nemcov a Maďarov, známa už z dokumentov exilovej vlády ČSR, sa v zahraničnopolitickej rovine a diplomatickej aktivite odrazila snahou presadiť na medzinárodných fórach Spojencov požiadavku transferu. Vnútroštátna rovina problému, oficiálne vyjadrená v niektorých ústavných dekrétach prezidenta Beneša, obsahovala opatrenia právneho, administratívneho aj hospodárskeho charakteru. Na Slovensku, v špecifických podmienkach po 2. svetovej vojne oživená sebaobranná motivácia národného hnutia z historického Uhorska, aj v roku 1945 zvýrazňovala protimaďarský akcent. Vedúci predstavitelia slovenskej politiky sa stotožnili s menšinovými koncepciami vládneho programu. Všeobecný prístup k národnostným otázkam, v konkrétnych podmienkach predovšetkým k obyvateľom maďarskej národnosti, sa premietol do rozhodnutí SNR, nariadení rezortných povereníctiev a činnosti Osídlovacieho úradu pre Slovensko. V rokovaníach s Maďarskom k výmene obyvateľstva československá diplomacia striktné oddeľovala zahraničnopolitickú rovinu menšinového problému od vnútro politickej a odmietala pripomienky, hodnotené ako zasahovanie do vnútorných záležitostí štátu.

Priamo do centra politického diania v Maďarsku sa dostal slovenský pozorovateľ Dalibor Krno vymenovaný za delegáta ČSR pri Spojeneckej kontrolnej komisii. Už v prvej informácii z Budapešti Krno zaznamenal ostrú reakciu maďarskej verejnej mienky a politiky „*na práve najslabšom bode našej kampane, t.j. vo veci kolektívnej zodpovednosti maďarského etnika*“. Podľa názoru slovenského diplomata vynakladali politické kruhy v Maďarsku mimoriadne úsilie, aby neboli „*hádzaní do jedného vreca*“

19 BIBÓ, I.: *A keleteurópai kisállamok nyomorúsága. Új Magyarország* 28. 5. – 16. 7. 1946.

20 SNA, f. SNR, inv. 233, k. 265. Prípís MZV (Praha 3. 12. 1945).

s *Nemcami*“. Za každý prejav dobrej vôle od Sovietov, konštatoval Krno, sa maďarskí politici „*odvďačujú priamo servilnou pozornosťou voči Moskve*“.²¹

Maďarská vláda stovkami diplomatických nôt upozorňovala na diskriminačné opatrenia voči maďarskému obyvateľstvu v ČSR. Kritickými vystúpeniami sa angažovali maďarskí diplomati a predstavitelia rôznych skupín emigrácie v európskych krajinách aj v zámorí. Z diplomatického hľadiska bolo dôležité stanovisko Spojených štátov. Oficiálny názor vlády USA, formulovaný v júni 1945, vychádzal z toho, že vláda ČSR má právo brať na zodpovednosť všetkých príslušníkov maďarskej národnosti, ktorí sa voči nej previnili. Uplatňovanie zásady kolektívnej zodpovednosti pokladal ale Washington za neopodstatnené a striktnie odmietal transfer aplikovaný na etnickom základe.²²

Súvislosť medzi menšinovou politikou a problémom slovensko-maďarskej hraničnej línie veľmi jednoznačne vyjadril minister Gyöngyösi. V interview pre domácu tlač koncom júna 1945 maďarský politik odporučal ČSR dve alternatívy riešenia menšinovej otázky: alebo návrat k demokratickým princípom, alebo úpravu hraníc tak, aby obsahovali len Čechov a Slovákov. Ako precedenčný príklad uviedol posledné udalosti „*zvlášť odstúpenie Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu*“, ktoré ukazuje, že „*predmníchovské hranice Československa nie sú posvätné*“.²³

Ukončenie vojny aktualizovalo v kruhoch zahraničných krajanov, Slovákov i Čechov, požiadavku návratu do vlasti. Repatriácia, vysoko humánný akt uplatňovania základných ľudských práv, bola v konkrétnej medzinárodnoprávnej podobe zabezpečená reemigračnými dohodami, ktoré vláda ČSR uzavrela so Sovietskym zväzom, Rumunskom, Juhosláviou a Bulharskom. Individuálne sa vrátili českí a slovenskí emigranti z mnohých ďalších štátov sveta.²⁴ Osobitnú kapitolu predstavoval problém Slovákov, po generácie žijúcich v susednom Maďarsku, nakoľko obsahoval dva protikladné aspekty: záujem národne uvedomelých slovenských vrstiev o presídlenie a zároveň politický zámer ČSR znížiť na Slovensku počet príslušníkov maďarskej menšiny.

Mierové usporiadanie povojnovej Európy podľa zahraničnopolitických očakávaní vlády ČSR malo nielen definitívne potvrdiť ustanovenia príméria s Maďarskom, teda anulovať teritoriálne zmeny a napraviť dôsledky maďarskej okupácie, ale aj pre budúcnosť účinne zamedziť možnosť návratu revízie a iredenty do maďarskej politiky. Návrhy a požiadavky, adresované spojeneckým veľmociam v mene vlády a prezidenta Beneša, opakovali tézy známeho memoranda z novembra 1944. Obavy Prahy z možnej obnovy revíznych ambícií Maďarska s pochopením sledoval vyslanec Spojených štátov L. Steinhardt a dospel k záveru, že Maďarsko si chce udržať piatu kolónu v ČSR s nádejou na budúcu pomstu za utrpenú porážku. V telegrame do Washingtonu charakterizoval protesty maďarskej vlády pre atrocitu na Slovensku ako „*hyperkritické a pokrytecké*“, označoval ich dokonca za „*trik, ktorého cieľom je ovplyvniť anglickú aj americkú*

21 AMZV, Fond ZÚ Budapešť/1945. Správa č. 1 (22. 5. 1945).

22 FRUS, 1945, Vol. VI. Telegram J. Grewa (4. 6. 1945) s. 928.

23 SNA, f. ÚP SNR, inv. č. 227, k. 264. Politické hlásenie PV (10. 12. 1945). Vyhlásenie Gyöngyösiho publ. 28. 5. 1945.

24 SNA, f. PIO, inv. č. 68, k. 18, č. 1942/49 prez. Materiál Ministerstva práce a sociálnej starostlivosti. (Praha 15. 6. 1949).

verejnú mienku a vzbudiť sympatie pre porazené Maďarsko“. Skúsený diplomat upozorňoval na pravdepodobný následok maďarských protestov: zvýšené odhodlanie vlády ČSR a slovenských činiteľov oslobodiť sa od podstatnej časti maďarskej menšiny.²⁵

Konferencia Veľkej trojky v Postupime jedným z článkov deklarácie prijatej začiatkom augusta 1945 potvrdila predsavzatie spojeneckých veľmocí „*aby sa terajšie neprirodzené postavenie Talianska, Bulharska, Fínska, Maďarska a Rumunska skončilo uzavretím mierových zmlúv*“. Na aktivity československej diplomacie reagoval minister zahraničných vecí Spojených štátov J. Byrnes nariadením, odoslaným na vyslanectvá v Prahe a Budapešti, aby Steinhardt a Schoenfeld informovali československú a maďarskú vládu, že postupimské rozhodnutie o odsune Nemcov sa nevzťahuje na maďarskú menšinu v ČSR. Pritom jemne naznačil, že Washington by privítal, ak by tieto zainteresované vlády spoločne vypracovali plány na úpravu menšinových otázok a predložili ich na schválenie Spojencom.²⁶

Výsledky postupimskej konferencie a vyhliadky na uzavretie mierovej zmluvy sa v Maďarsku okamžite premietli do politickej kampane k voľbe budapeštianskej obecnej rady a parlamentným voľbám, obom ohláseným na jesenné termíny. Predvolebná agitácia občianskych strán využívala vlastenecké a národné cítenie voličov. Rečníci sa odvolávali na maďarské tradície, plagáty a letáky boli orámované červeno-bielo-zeleňými pruhmi. Vo vystúpeniach konzervatívne orientovaných politikov predvolebná demagógia národných hesiel nadobúdala miestami až podobu otvoreného iredentizmu. Myšlienku transferu maďarského etnika z ČSR jednoznačne odmietali všetky politické strany v Maďarsku, občianske aj ľavicové a odsudzovali retorzné tendencie v postupe miestnych orgánov na Slovensku. Predbežné rozhovory k návrhu ČSR na výmenu obyvateľstva sa podľa úradujúceho ministra zahraničia, maloroľníka Jánosa Gyöngyösiho, dostali na mŕtvty bod „*pre meravé zotrúvanie pri téze, že zo Slovenska možno odstrániť všetkých Maďarov za nedotknuteľnosti súčasných hraníc*.“²⁷

Záujem Spojených štátov o problematiku mierovej zmluvy s Maďarskom, v kontexte strednej Európy sa v jeseni 1945 výrazne prehĺbil. Podľa vierohodnej informácie z oficiálnych kruhov navštívili už 9. októbra ministra Gyöngyösiho významní diplomatickí predstavitelia USA: moskovský veľvyslanec A. Harriman a budapeštiansky zástupca A. Schoenfeld. Po prísne dôvernom rozhovore sa za prítomnosti členov kabinetu ministra zahraničia konala ešte takmer dvojhodinová beseda. Z viacerých zápisníc a sťažností získal Schoenfeld ďalšie informácie o atrocitách spáchaných voči maďarskému obyvateľstvu na Slovensku a zároveň bol oboznámený s dokumentačným materiálom pripraveným pre mierovú konferenciu. Referoval I. Kertész, vedúci politickej sekcie, poverený vedením maďarských mierových príprav: americkým hosťom vyznačil na mape líniu etnických hraníc, ktoré podľa sčítania ľudu z roku 1910 požadovalo Maďarsko.²⁸ Na medzi-

25 FRUS, 1945, Vol. IV. Telegram, s. 933-935. (Praha 10. 9. 1945).

26 Tamže, s. 937-938. Telegram z Washingtonu (19. 10. 1945).

27 *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Értesítője*, 6. 9. 1945, prejav ministra zahraničia s. 59-61.

28 AMZV, ZÚ Budapešť/1945. Delegácia ČSR pri Spojeneckej kontrolnej komisii v Maďarsku. Prísne dôverné. (10. 10. 1945).

národnoprávnom oddelení ministerstva zahraničia sa v nasledujúcich dňoch pre úzky okruh poslucháčov konali tajné ankety. Jednou z posudzovaných otázok bolo, či môže maďarská vláda žiadať od veľmocí, aby trianonskú hranicu vyhlásili za demarkačnú čiaru, v dôsledku čoho by sa priestor, z druhej strany vymedzený líniou určenou Viedenskou arbitrážou, pokladal za sporné územie, spravované až do uzavretia mierovej zmluvy verejnou správou, zostavenou zo zástupcov ČSR aj Maďarska. Výkonným technickým orgánom oddelenia na prípravu mieru bol vedecký ústav Pála Telekiho. Súčasť dokumentácie, podľa získaných informácií, tvorili niektoré varianty maďarsko-slovenskej hraničnej línie a predstavu maďarského ministerstva zahraničia vyjadrovala línia, v zásade zodpovedajúca Viedenskej arbitráži.²⁹

Vystúpenie prezidenta Beneša na zasadnutí parlamentu v Prahe 28. októbra 1945 bolo adresované tak Maďarsku, ako i spojeneckým veľmociam. Najvyšší štátny predstaviteľ ČSR v súvislosti s ideou transferu a výmeny obyvateľstva hovoril o nevyhnutnosti problém menších medzi Maďarskom a všetkými jeho susedmi „*riešiť na čisto národných základoch a aby menšiny boli z dnešných hraníc všetkých týchto štátov presunuté do svojich národných štátov*“. Z minoritných problémov sa maďarská otázka dostala do popredia, ako Beneš vyslovene vyhlásil: „*Preto, že už dnes máme doklady o tom, ako sa v istých kruhoch v dnešnom Maďarsku už zase pripravuje revízne hnutie*.“ Jedinú záruku budúceho mieru v strednej Európe a mieru vôbec videl Beneš v „*definitívnom a nekompromisnom riešení národnostnej otázky po druhej svetovej vojne*“. Uvedomoval si, aké ťažké problémy prináša navrhované riešenie, vrátane utrpenia nevinných, spolu s vinníkmi. Ale, pýtal sa Beneš, až z otázky minorít „*vznikne opäť vojna, tu potom nevinní s vinníkmi trpieť nebudú a nebude to potom utrpenie neporovnateľne väčšie?*“³⁰ parlamentné expozé prezidenta republiky v celej hĺbke odzrkadlilo nedôveru vedúcich kruhov ČSR voči smerovaniu maďarskej zahraničnej politiky.

Vítazstvo Nezávislej maloroľníckej strany v novembrových parlamentných voľbách zvýšilo záujem Prahy a Bratislavy o vnútropolitickú scénu v Maďarsku. Z budapeštianskej misie ČSR dostávala aktuálne informácie aj Slovenská národná rada. Situačné správy, i keď limitované daným stupňom poznatkov a dobovými názormi, vystihovali dusnú atmosféru a vybičované napätie v maďarskej spoločnosti. Začiatkom decembra 1945 spravodajca konštatoval, že „*politické pomery nie sú v Maďarsku ustálené*“, upozorňoval na oživanie reakčných, iredentistických prejavov, maskovaných „*rúškom demokracie*“ a písal o stupňovaní politického zápasu, najmä však medzi komunistami a Maloroľníckou stranou.³¹ Zdôraznený nacionálny podtón, charakteristický pre publicistické polemiky v Budapešti, sa objavoval na slovensko-maďarskom pohraničí novou sériou prejavov ilegálnej revíznej a iredentistickej propagandy. K typickým znakom plagátov vylepovaných a zároveň rozhodných v Nových Zámkoch, Rožňave, Dunajskej Strede a okolitých obciach patrilo orámovanie v maďarských národných farbách, veršovaný text s ubezpečeniami typu „*onedlho prídeme naspäť*“, „*nikdy viac neodídeme*“,

29 Tamže. Prísne dôverné správy datované 11. 12. a 24. 10. 1945.

30 Těsnopisecké zprávy o schůzích PNS Republiky Československé. Expozé E. Beneša 28. 10. 1945, s. 8-9.

31 SNA, f. ÚP SNR, k. 264, č. 144, prez. dôv/45. Situačná správa za obdobie 1.-15. 12. 1945.

výzvy na neposlušnosť voči štátnej správe a jednoznačný záver „*toto je maďarská pôda*“. K autorstvu materiálov, vytlačených v maďarskom jazyku, sa nehlásila žiadna skupina, uvádzalo sa iba datovanie v Budapešti.³²

Do politických úvah na Slovensku, iba pol roka po ukončení vojny v Európe, sa obavy pred novými revíznymi požiadavkami Maďarska, odrazili v otázke bezpečnosti slovensko-maďarskej hranice. Žiadosť o rozšírenie bratislavského predmostia podával však Národný výbor mesta Bratislavy koncom novembra 1945 zo zásadného dôvodu: aby sa hlavné mesto Slovenska zbavilo doterajšieho charakteru pohraničnej oblasti, a preto navrhoval pripojiť k veľkej Bratislave obce nielen z maďarského územia, ale i z Rakúska. Vychádzal pritom z poznatku, že obce na pravom brehu Dunaja, ležiace južne v susedstve Petržalky, boli od polovice 16. storočia stále chorvátskymi osadami a slovanský ráz si aj udržali. Z maďarskej strany uvažovala žiadosť o týchto obciach: Horváthjáfalu (Jarovce), Oroszvár (Rusovce), Dunacsun (Čunovo), Rajka a Bezenye. Nakoľko sa v danom období predpokladalo uzatváranie mierovej zmluvy s Maďarskom, za aktuálnu bola uznaná iba požiadavka v tomto smere. Dôvodová správa poverenictva vnútra odporučila žiadosť podporovať, „*nakoľko nie je želatelné a účelné, aby Bratislava, ako hlavné mesto Slovenska, po zlúčení so susednými obcami ostala priamo na štátnej hranici*“, a to z dôvodov politických, národohospodárskych, urbanistických a bezpečnostných.³³ Žiadosť s dôvodovou správou boli začlenené k materiálom na prípravu mierových rokovaní s Maďarskom. Predstavitelia ČSR zdôrazňovali, že žiadosť o rektifikáciu hraníc vychádzala z nevyhnutnosti zabezpečiť hlavnému mestu Slovenska podmienky rozvoja v nasledujúcich desaťročiach a nemala „*žiaden agresívny charakter voči Maďarsku*“.³⁴

V Budapešti od začiatku decembra 1945 prinášali ústredné tlačové médiá koalíčných aj opozičných politických strán rozsiahlu diskusiu k maďarským mierovým cieľom. Úvodný príspevok v maloroľníckom denníku *Kis Újság*, priamo z pera šéfredaktora, označil možnosť stanovenia etnických hraníc ako „*oprávnenú nádej*“ Maďarska. Názory predkladané Nezávislou maloroľníckou stranou charakterizovali komunisti ako eskaláciu šovinistických tendencií. Ostrá polemika sa stala výrazom postupujúcej polarizácie maďarskej vnútornej politiky. Predstavám aj očakávaniam maďarskej verejnosti v súvislosti s mierovým usporiadaním zodpovedali však tézy maloroľníkov, kým postoje komunistov boli odmietané ako antinárodné.³⁵

Na pozvanie vlády ČSR odcestovala v decembri 1945 do Prahy maďarská delegácia, vedená ministrom zahraničných vecí Jánosom Gyöngyösim. Záujmom ČSR bolo prerokovať zásadné otázky vzťahu s Maďarskom, všeobecne určeného Dohodou o prímerí a predniesť návrh na výmenu obyvateľstva. Stanovisko vlády na pražských rokovaníach 3. – 6. decembra tlmočil štátny tajomník MZV Vladimír Clementis. Východis-

32 SNA, f. ÚP SNR, k. 284, inv. 247, č. 900/58/46. Hlásenia PV o materiáloch rozširovaných na slovensko-maďarskom pohraničí (október 1945 – máj 1946). Prílohy: originály a fotokópie letákov.

33 SNA, f. ÚP SNR, k. 284, inv. 247. Žiadosť NV v Bratislave o rozšírenie bratislavského predmostia (27. 11. 1945). Stanovisko PV (22. 12. 1945).

34 Těsnopisecké zprávy o schůzích ÚNS, 30. 9. 1947, Clementis s. 16.

35 DESSEFFY, Gy.: *A béke előkészítése. Kis Újság* 2. 12. 1945; RÉVAI, J.: *Nemzetrontó sovinizmus. Szabad Nép* 25. 12. 1945.

kové aspekty návrhu ČSR na výmenu obyvateľstva s Maďarskom zhrnul neskôr v zásadných vystúpeniach minister zahraničia Jan Masaryk. Na jednej strane išlo o úsilie vlády zabezpečiť prvý krok k „definitívnemu riešeniu“ problému maďarského etnika na Slovensku a na druhej strane to bola snaha využiť jediná medzinárodnú možnosť repatriovať Slovákov, roztrúsených po celom území Maďarska a vystavených národnej asimilácii. Predpokladaný prvý krok podľa oficiálnych koncepcií ešte kvantitatívne nemal vyriešiť celú otázku. Ďalej sa mala rozšíriť kategória občanov, ktorí sa mohli uchádzať o navrátenie štátneho občianstva z titulu slovenského etnického pôvodu a konečne „zvyšujúci počet Maďarov“, odhadovaný na 150- až 200-tisíc osôb, mal byť z územia ČSR odsunutý.³⁶

Maďarský minister na rokovaní v Prahe vyhlásil, že jeho vláda odmieta výmeny obyvateľstva vôbec, nevyklučuje však dobrovoľné presídlenie Slovákov z Maďarska, dokonca je ochotná vziať na vedomie vysťahovanie osôb maďarskej národnosti z ČSR v počte zodpovedajúcom slovenským presídlencom. No Gyöngyösi rozhodne odmietol jednostranný odsun a ochotu k výmene obyvateľstva podmienil zabezpečením práv maďarským obyvateľom na Slovensku. Maďarsko, zdôraznil minister, je ochotné akceptovať úsilie vlády utvoriť z ČSR národný štát, ale táto vláda musí vziať na vedomie, že otázka nie je riešiteľná vysídlením, ale že maďarských roľníkov treba odovzdať „*spolu s ich pôdou a územím*“.³⁷ Rokovania skončili bez výsledku.

V zahraničnom výbore parlamentu minister Masaryk 20. decembra 1945 vyhlásil, že „*Československo je ochotné rokovať o všetkých sporných otázkach, ale nedopustí, aby riešenie maďarskej otázky na Slovensku bolo realizované formou úpravy hraníc v prospech Maďarska*“. Podľa oficiálneho záznamu minister zahraničných vecí ČSR vyjadril poľutovanie nad tým, že sa nedospelo k dohode, ale zároveň prejavil aj prekvapenie nad postojom maďarskej vlády, nakoľko, uvedomujúc si dobre úlohu, ktorú Maďarsko zohralo pred vojnou a počas vojny, začína obnovovať svoj revizionistický program.³⁸

Rok 1946, rozhodujúci pre mierové usporiadanie Európy, charakterizovala na všetkých úrovniach zvýšená diplomatická aktivita. V Budapešti pokračovala tlačová kampaň k mierovým cieľom Maďarska. Politický týždenník maloroľníckej strany prinášal úvahy o prirodzenom práve maďarského národa na uplatnenie etnických princípov pri stanovovaní štátnych hraníc. Písal, že „*celou silou a keď je treba i päsťou udrieme na onen zelený stôl, kde rokujú o týchto problémoch*“. Z publikovaných polemík je dôležitý názor predstaviteľov Národnej sedliackej strany: podľa nich možno ako šovinizmus, škodlivý a nedemokratický element v maďarskej politike hodnotiť iba snahy o „tisícročné hranice“, ale nie úsilie o vytvorenie národného štátu tak, „*aby sa kryl s územím obývaným maďarským etnikom*“.³⁹

36 Archiv národního shromáždění ČSR, Praha. Výbor zahraniční PNS (ďalej: VZ: PNS). K. 19/2414. Vystúpenie J. Masaryka 20. 12. 1934; Těsнопisecké zprávy PNS, 6. 3. 1946.

37 Podrobne ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938-1949*. Bratislava: 1992, s. 88-99.

38 VZ-PNS, k. 19/2414. Zasadnutie 20. 12. 1945, s. 5-6, 39-45. Zaznamenaná poznámka Masaryka: „...prišli ako víťazi... ako urazená veľmoc“.

39 *Igazság* 22. 1. 1946; *Szabad Szó* 1. 1. 1946, 6. 2. 1946.

Vyhlasenie Maďarskej republiky 1. februára 1946 ako významný demokratický čin odstránilo štátoprávne provizórium. Podľa výsledkov parlamentných volieb z minulého novembra kreslo premiéra zaujal ďalší vedúci politik maloroľníckej strany. Nový predseda maďarskej vlády Ferenc Nagy v programovom vystúpení nadhodil otázku „*úpravy pomerov v Dunajskej kotline*“, ktorú mala riešiť mierová konferencia. Jasne formulované názory predniesol reprezentant konzervatívneho prúdu v Nezávislej maloroľníckej strane Dezső Sulyok. Odmietol riešenie maďarskej otázky „*uskutočnené v rokoch 1919 a 1920*“, hodnotil ako dôsledok „*územných krívd*“ zavlečenie Maďarska do vojny po boku Hitlera a konštatoval, že aj maďarský ľud úprimne dúfal prostredníctvom Nemcov „*dostať nazad tie územia, na ktoré má podľa historického a hospodárskeho práva nezaťažateľné nároky*“.⁴⁰ Nasledujúca debata priniesla kritické prejavy ľavicových poslancov: komunistov a sociálnych demokratov, s varovnými slovami o katastrofálnych dôsledkoch minulej šovinistickej politiky.

Pozíciu Nezávislej maloroľníckej strany v maďarskom politickom spektre možno porovnať s postavením Demokratickej strany na Slovensku. Identita ich záujmovej orientácie ako subjektov vnútornej politiky vyplývala z toho, že obe strany pre svojich stúpencov reprezentovali jedinu vážnejšiu občiansku alternatívu a sústreďovali všetky tie politické prúdy, ktoré z ideových dôvodov odmietali nielen komunistov, ale ľavicové zameranie vôbec. V medzinárodných otázkach však maďarskí maloroľníci a slovenská DS vyjadrovali výrazne protikladné stanoviská dané odlišnosťou predstáv o mierovom usporiadaní po druhej svetovej vojne.

Vyostrenie politickej krízy v Maďarsku, sprevádzané demonštráciami vyslovene iredentistických skupín, vyvolávalo v susedných štátoch hlboké znepokojenie. Bezprostredné prípravy na mierové rokovania umocňovali v Prahe aj Bratislave vždy veľmi živý záujem o maďarskú vnútornú politiku. Jednotlivé búrlivé udalosti zo začiatku roku 1946 opisovali situačné správy, pripravované v budapešťianskom úrade delegácie ČSR pri Spojeneckej kontrolnej komisii. Autori informácií poukazovali na pokusy konzervatívnych kruhov ovládnuť maďarskú verejnú mienku.⁴¹

Z iniciatívy maďarskej vlády sa 6. februára 1946 obnovili v Prahe rozhovory, prerušené koncom minulého roku, návrh textu bilaterálnej dohody bol sformulovaný za päť dní. Po redakčných úpravách Dohodu medzi ČSR a Maďarskom o výmene obyvateľstva podpísali 27. februára 1946 v Budapešti štátny tajomník MZV V. Clementis a minister zahraničia J. Gyöngyösi. Podstatou dohody bolo dobrovoľné presťahovanie osôb slovenskej a českej národnosti z Maďarska, zakotvené v článku I., kým na výmenu z ČSR, podľa článku V. sa mal oficiálne určiť rovnaký počet osôb maďarskej národnosti, ktoré dekrétom prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. Stratili štátne občianstvo. Výnimku tvorila možnosť podľa článku VIII. jednostranne vysídliť z ČSR osoby maďarskej národnosti, vinné trestným činom podľa § 1-4 nariadenia SNR zo 14. mája 1945 č. 33 a podľa § 5, v maximálnom počte tisíc osôb. Článok X. určoval na realizáciu Dohody ustanovenie Zmiešanej komisie, zloženej z dvoch členov za ČSR a dvoch za Maďarsko. Minis-

40 *A Nemzetgyűlés ülése*, 7. 2. 1946, F. Nagy s. 382; 8. 2. 1946.

41 SNA, f. ÚP SNR, k. 264. Situačná správa 1.-15. 3. 1946.

ter zahraničných vecí ČSR, Jan Masaryk na marcovom zasadnutí parlamentu prehlásil, že „v pomere k Maďarsku možno s uspokojením konštatovať určité uvoľnenie, ktoré došlo k výrazu dohodou o výmene obyvateľstva“.⁴²

Uzavretá dohoda však nebola a ani nemohla byť cestou k uvoľneniu napätia vo vzťahoch medzi Prahou a Budapešťou. Koncepčný prístup vlády ČSR k výmene obyvateľstva obsahoval principiálne protirečivé prvky: proklamovaná záchrana Slovákov pred národnostnou asimiláciou v maďarskom prostredí sa mala stať jedným z prostriedkov oficiálneho znižovania počtu maďarskej národnosti na Slovensku. Za týchto okolností sa do presídľovacej propagandy dostali nereálne prísluby a popri humannej myšlienke dobrovoľnej repatriácie Slovákov sa objavila dokonca požiadavka povinného presťahovania. Slovenská komunita v Maďarsku bola vnútorne rozštiepená konfliktom odlišných názorov. Na druhej strane téza o štátnej nespoľahlivosti maďarských obyvateľov na Slovensku, zásada „kolektívnej zodpovednosti“ vytvárala priestor pre rôzne formy nátlaku pri oficiálnom výbere osôb určených na výmenu.

Parlamentné voľby roku 1946 priniesli v ČSR podľa celoštátnych výsledkov najvyšší počet poslancov miest komunistom, ministerským predsedom sa stal Klement Gottwald. Nový premiér v pohľade na Maďarsko opakoval známe stanovisko povojnovej politiky ČSR, s dôrazom na tézu, že „existencia maďarskej menšiny u nás udržuje revizionizmus a mári pokojný vývoj v strednej Európe“.⁴³

Koncepcia definitívneho riešenia maďarskej otázky v ČSR sa premietla do metód oficiálnej národnostnej politiky. Požiadavku transferu, presadzovanú v medzinárodnej rovine, dopĺňali zámery uskutočňované vo vnútroštátnej oblasti. Napätie medzi maďarským obyvateľstvom na Slovensku prehlbovala právna a ekonomická neistota aj represívne zásahy miestnych orgánov. Súpis všetkých krívd adresovala maďarská vláda diplomatickým zástupcom Spojencov, a predstavitelia Maďarska sledovali tento problém aj v debatách k realizačným otázkam výmeny obyvateľstva.⁴⁴ V Maďarsku tá istá generácia Slovákov, ktorá bola za štvrt storočia Horthyho éry vystavená oficiálnym odnárodňovacím praktikám, sa po vojne stala terčom útokov šovinistických úradníkov zamaskovaných v novej štátnej správe a napokon zažila viaceré prejavy prenasledovania, ako odvetu za postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. Sťažnosti na postup maďarskej miestnej správy zbieral právny odbor Československej presídľovacej komisie. Polemika okolo maďarských a slovenských sťažností, publikovaná a komentovaná dennou tlačou, emotívne pôsobila na verejnú mienku v Budapešti, Prahe aj Bratislave. Do politickej krútnavy príčin, súvislostí a rozporov sa na oboch stranách hranice dostali nevinní, jed-

42 Sbirka zákonů a nařízení... R. 1946, s. 1027-1035. Těsnopisecké zprávy o schůzích PNS. Expozé 6. 3. 1946, s. 10.

43 Těsnopisecká zpráva o schůzi ÚNS, 8. 6. 1946, s. 23.

44 Bibliografia k riešeniu maďarskej otázky na Slovensku (1945 – 1948) presahuje možnosti tejto štúdie. Príkladom rôznych pohľadov na danú tému sú práce JANICS, K.: *A hontalanság éve. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945 – 1948.* (3. opravené, 1. maďarské vydanie). Budapest: 1989; ŠUTAJ, Š.: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. (Východiská a prax politiky k maďarskej menšine na Slovensku)*. Bratislava: Veda 1993; BOBÁK, J.: *Maďarská otázka v Československu (1944 – 1948)*. Martin: Matica slovenská 1996; VADKERTY, K.: *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948. Trilógia o dejinách maďarskej menšiny*. Bratislava: Kalligram 2002.

noduchí ľudia. Rozbor zložitých peripetií národnostnej praxe v ČSR nie je cieľom tejto štúdie: skúma iba odraz menšinových problémov v zahraničnopolitickej aktivite ČSR a Maďarka počas príprav mierového usporiadania Európy.

V Paríži od apríla do júla 1946 s mesačnou prestávkou rokovala Rada ministrov zahraničných vecí USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu o návrhoch mierových zmlúv. Maďarský premiér Ferenc Nagy už začiatkom apríla 1946 cestoval s vládnuou delegáciou do Moskvy. Jeden z delegátov, sociálnodemokratický štátny minister Árpád Szakasits, dva dni po návrate prijal zástupcu budapeštianskej misie ČSR. Na otázku, ako si jeho vláda predstavuje východisko pre maďarských obyvateľov na Slovensku, Szakasits pripomenul dva varianty: poskytnutie všetkých občianskych práv Maďarom v ČSR, alebo, ak si Praha praje vytvoriť z republiky čisto národný štát „*bude treba pomýšľať na istú úpravu hraníc a postúpiť Maďarsku tolko územia, aby nové maďarské obyvateľstvo malo z čoho vyžiť*“.⁴⁵ Maďarská vládna delegácia navštívila v priebehu júna Washington, Londýn a Paríž, aby s oficiálnymi mierovými cieľmi zoznámila ďalšie víťazné veľmoci. Zo spoľahlivého prameňa získala vláda ČSR informáciu, že návrh Maďarska na riešenie problému maďarských menšín v susedných štátoch obsahuje územné požiadavky. Voči ČSR malo ísť o úpravu hraníc na etnickom základe a ďalšie korektúry z ekonomického a dopravného hľadiska. Za východisko etnického princípu sa pokladalo sčítanie ľudu v Uhorsku z roku 1910, výrazne skreslené silným maďarizačným tlakom.⁴⁶

Vláda ČSR, zainteresovaná na mierovej zmluve s Maďarskom, informovala o svojom stanovisku Radu ministrov zahraničných vecí osobitným memorandom v máji 1946. Presadzovalo sa plné odznanie Mníchova a Viedenskej arbitráže do všetkých dôsledkov, uznanie princípu národného štátu Čechov a Slovákov, ako i práva na presídlenie zvyšku maďarskej menšiny, ktorá by v ČSR ostala po ukončení výmeny obyvateľstva a reslovakizácii. Prílohy memoranda zvlášť rozpracovali otázku transferu 200 tisíc etnických Maďarov z územia ČSR a problém rozšírenia bratislavského predmestia na pravom brehu Dunaja. Počas rozhovorov s vedúcimi diplomatmi spojeneckých veľmocí, ešte pred otvorením konferencie v Paríži, minister Masaryk a štátny tajomník Clementis nepresvedčili ani predstaviteľa Spojených štátov J. F. Byrnesa, ani zástupcu Veľkej Británie E. Bevína o nutnosti riešiť otázku maďarskej menšiny v ČSR transferom.⁴⁷

Mierová konferencia v Paríži bola otvorená 29. júla 1946. V úvodnej debate plenárneho zasadnutia minister zahraničia Jan Masaryk pripomenul historické korene konfliktu ČSR s maďarskom, uviedol príklady z nedávnej minulosti a požiadavky predložené ako doplnky či návrhy ku konceptu mierovej zmluvy s Maďarskom zdôvodnil nutnosťou zabezpečiť republike ochranu pred novým revíznym hnutím. S oficiálnym maďarským stanoviskom oboznámil plénum minister Gyöngyösi. Východiskovým motívom vystúpenia bola snaha priviesť konferenciu k akceptovaniu etnického princípu pri stanovení

45 AMZV, ZÚ Budapešť/1996. Polit. správa č. 6. Tajné! (22. 4. 1946).

46 Tamže, Politická správa č. 11. (8. 6. 1946).

47 VZ-ÚNS, k. 44/2492, schôdza 31. 10. 1946, prejav V. Cimetisa s. 5; Tisky ÚNS, zv. IV. 1947. List prezidenta rep. (17. 5. 1947).

hranic. K problémom sporu s ČSR predniesol maďarský minister návrh dvoch možností, známy už od júna 1945.⁴⁸

Neoficiálny poradca maďarskej delegácie Mihály Károlyi vo svojich pamätiach hodnotil parížske vystúpenie Gyöngyösiho ako nevelmi úspešné i preto, lebo minister zahraničných vecí nedokázal dať svetu na vedomie, „že sa Maďarsko skutočne zmenilo alebo aspoň k tejto premene smeruje“. Namiesto toho vedúci maďarskej delegácie žiadal od mierovej konferencie územia, ktoré Maďarsko predtým získalo ako odmenu od Hitlera. „Prejav ministra zahraničia“, napísal Károlyi, „bol určený maďarským nacionalistom“.⁴⁹

Na mierovej konferencii podporili stanovisko delegácie ČSR zástupca sovietskeho ministra zahraničných vecí A. J. Vyšinský a juhoslovanský minister zahraničia Stanoe Simić. Kompromisný návrh prednesený vedúcim delegácie USA a v zásade identický s názorom Veľkej Británie, predpokladal unifikáciu otázky transferu a úpravy štátnych hraníc ČSR na slovensko-maďarskej línii. V prípade dohody sa mal počet transferovaných osôb znížiť na minimum odstúpením území ČSR, obývaných výlučne maďarskou menšinou. Neoficiálny návrh britskej delegácie rovnako spájal princíp transferu s výmenou území, ktorá by sa na Slovensku týkala troch úsekov 1. parkanského (štúrovského) okresu, 2. výbežku pod Filakovom a 3. kráľovsko-chlmeckého okresu. Na druhej strane by Maďarsko muselo ČSR odstúpiť niekoľko dedín juhozápadne od Košíc a ďalšie na východ od Rožňavy. Delegácia ČSR striktno odmietla, oficiálne či neoficiálne, na tomto základe rokovať.⁵⁰

Konferencia v Paríži skončila 15. októbra 1946, ale prípravu mierových zmlúv neuzavrela. Návrhy textov doplnila a spracovala Rada ministrov zahraničných vecí počas novembra a decembra na zasadnutí v New Yorku. Definitívne znenie mierovej zmluvy s Maďarskom podpísali najskôr zástupcovia Sovietskeho zväzu, Veľkej Británie a USA, potom v Paríži 10. februára 1947 predstavitelia deviatich spojeneckých krajín, medzi nimi minister zahraničných vecí ČSR Jan Masaryk a štátny tajomník Vladimír Clementis. Za Maďarsko podpísal mierovú zmluvu minister zahraničia János Gyöngyösi.

Z rozsiahleho textu mierovej zmluvy mali niektoré ustanovenia osobitný význam pre štátne záujmy ČSR. O hraniciach Maďarska pojednáva I. časť zmluvy. Samostatný odsek 4. a v článku 1. vyhlasuje za nulité rozhodnutia Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938. Hranica medzi ČSR a Maďarskom sa obnovila podľa *statu quo* 1. januára 1938, s úpravou pre „bratislavské predmostie“, utvorené pripojením troch obcí na pravom brehu Dunaja: Horvátjáfalu (Jarovce), Oroszvár (Rusovce) a Dunacsun (Čunovo) k územiu ČSR. Do II. časti zmluvy, politických ustanovení, ako samostatný článok 4., v nadväznosti na príslušné rozhodnutie dohody o prímerí, bol aj pre budúcnosť zakotvený zákaz revizionistickej propagandy v Maďarsku, tiež organizácií, či už politických, alebo vojenských, nepriateľsky zameraných proti Spojeným národom. V nasledujúcom

48 KRNO, D. M.: *Paríž 1946. Pripravoval sa mier s Maďarskom*. Bratislava: 1947, s. 47-49; *Szabad Nép* 18. 8. 1946, s. 1-2.

49 KÁROLYI, M.: *Hit, illúziók nélkül*. Budapest: 1977, s. 399.

50 VZ-ÚNS, k. 44/2492, schôdza 31. 10. 1946, s. 5-16.

5. článku bola stanovená povinnosť Maďarska „vstúpiť do rokovania s Československom s cieľom vyriešiť otázku tých obyvateľov maďarského etnického pôvodu, ktorí žijú v Československu a nebudú presídlení do Maďarska v zmysle Dohody o výmene obyvateľstva z 27. februára 1946“. V prípade, že do 6 mesiacov od doby, keď mierová zmluva nadobudne platnosť, nebude dosiahnuté riešenie tejto otázky, mala ČSR právo predostrieť ju Rade ministrov zahraničných vecí. Bod 1 článku 11. politických ustanovení zaväzoval maďarskú vládu najneskôr do 18 mesiacov vydať Juhoslávii a ČSR predmety kultúrneho dedičstva, pochádzajúce z oboch štátov, ktoré prešli do držby maďarského štátu alebo inštitúcií v dôsledku maďarskej nadvlády pred rokom 1919.

Reparácie a reštitúcie určovala V. časť mierovej zmluvy v tom istom rozsahu, ako rozhodla už dohoda o prímerí. Na žiadosť Maďarska vlády ZSSR, Juhoslávie a ČSR ešte pred rokovaním v Paríži predĺžili lehotu reparačných splátok zo 6 na 8 rokov. V 23. článku mierovej zmluvy je zakotvená predĺžená lehota. Do 26. článku hospodárskych ustanovení, bod 3., bola zaradená povinnosť poskytnúť občanom ČSR náhradu za hodnoty násilne zabavené maďarskou vládou a správnymi orgánmi na okupovanom území po 2. novembri 1938. Mierovú zmluvu podľa 42. článku mali povinnosť ratifikovať spojenské veľmoci a štáty, ako aj Maďarsko.⁵¹

Napätie vo vzťahoch medzi ČSR a Maďarskom, umocnené počas mierovej konferencie bezvýsledným dvojstranným rozhovorom ministrov zahraničia Masaryka a Gyöngyösiho v Paríži, sa premietlo aj do zdĺhavých debát ku konkrétnym realizačným otázkam výmeny obyvateľstva. V jeseni 1946 väčšina európskej tlače venovala metódam „vnútorného riešenia“ maďarskej otázky na Slovensku veľa priestoru, pod výraznými titulkami o deportácii do českého pohraničia, vnútornom presídľovaní a perzekúciách.⁵²

Na zasadnutí zahraničného výboru parlamentu v polovici februára 1947 minister Masaryk charakterizoval maďarský problém ako jeden z najťažších v politike ČSR. Zásadnú príčinu sporu s Maďarskom videl minister zahraničia v tom, že maďarská politika za celé obdobie od ukončenia vojny nedokázala získať dôveru ČSR vo svoj hlboký prerod od obávaného iredentizmu ku skutočnej demokracii.⁵³

Debata v budapeštianskom parlamente 20. marca ponúkla aj ministrovi Gyöngyösimu možnosť vyjadriť stanovisko k aktuálnym otázkam zahraničnej politiky. S poľutovaním konštatoval, že ČSR, ktorá oprávnene nedôverovala horthyovskému režimu, nakoľko sa obávala jeho násilnému revizionizmu, tendencií pohlcovať cudzie národy a väzieb na medzinárodnú reakciu, nezmenila svoj vzťah k Maďarsku ani po nástupe novej, demokratickej vlády. Minister vyjadril zámer vlády do konca doviest i výmenu obyvateľstva, ale trval aj zo strany ČSR na dodržiavaní prevzatých záväzkov.⁵⁴ Obojstranná výmena po rokovaní v Bratislave začala od apríla 1947.

51 Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé 1947. Mierová zmluva s Maďarskom (10. februára 1947) s. 961-1037.

52 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Medzinárodné súvislosti prístupu k maďarskej menšine na Slovensku (1944-1948)*. *Historický časopis*, 44, č. 2., s. 241.

53 VZ-ÚNS, k. 44/2492, schôdza 19. 2. 1947, J. Masaryk s. 6.

54 *A Nemzetgyűlés ülése*, 20. 3. 1947, Gyöngyösi s. 1078.

Do popredia medzinárodného záujmu sa Maďarsko nedostalo iba pre polemiky s vládou ČSR, ale najmä pre rozruch vyvolaný od januára 1947 nebezpečnou eskaláciou vnútropolitckej krízy. Po hrubom nátlaku komunistov podal premiér Ferenc Nagy v júni demisiu a nevrátil sa z dovolenky vo Švajčiarsku. Spravodajská informácia pre Prahu zdôraznila, že v podstate ide o zmenu režimu, nakoľko v Maďarsku nastupuje k moci ľavica.⁵⁵ Voľby v auguste iba ilustrovali túto skutočnosť.

Zvláštnosťou júnových rokovaní o mierovej zmluve v maďarskom parlamente bol fakt, že post ministra zahraničia dočasne reprezentoval minister informácií Ernő Mihályfi. K ratifikácii mierovej zmluvy sa vyjadril ako k tragickej úlohe, pretože „*demokratické Maďarsko musí prijať mier zrodený z vôle víťazných veľmocí, ktorý si svojou politikou za minulé desaťročie vyslúžili previnili vládcovia maďarského ľudu*“. Napriek ostrým výhradám, predneseným v diskusii, všetky politické sily prijali mierovú zmluvu ako obnovenie plnej suverenity a upevnenie medzinárodného postavenia Maďarska.⁵⁶

Mierová zmluva nadobudla platnosť 15. septembra 1947, v Budapešti posledný raz zasadla Spojenecká kontrolná komisia a obnovili sa diplomatické styky ČSR s Maďarskom. Premiér novej maďarskej vlády Lajos Dinnyés vyjadril želanie v najbližšom čase uskutočniť rokovanie s Prahou na základe 5. článku politických ustanovení mierovej zmluvy.⁵⁷

Diplomatické pozadie mierového usporiadania Európy odhalilo hĺbku rozporov medzi svetovými veľmocami a postupnú izoláciu východného bloku.

2004

---

55 A MZV, ZÚ Budapešť/1947. Politická správa č. 5 (31. 5. 1947).

56 *A Nemzetgyűlés ülése*, cit. 26. júna 1947, s. 118.

57 *Az Országgyűlés ülése*, 7. 10. 1947, expozé s. 46.

7. kapitola

SLOVENSKÁ VEREJNOSŤ A ROK 1956

V decembri 1956 vedúci reprezentant komunistickej štátostrany v Bratislave Karol Bacílek presne definoval situáciu, na ktorú podľa jeho slov upozornili „*udalosti v Maďarsku a do určitej miery i v Poľsku*“. Z hľadiska oficiálnych vlastníkov pravdy uplynulé mesiace potvrdzovali často opakovanú tézu „*aké nebezpečie sa môže skrývať v tom*“, hovoril Bacílek, „*keď vnútri strany i vo verejnosti nadobudnú prevahu večne kolísajúci intelektuáli*“.¹ Na Slovensku v podmienkach politických represálií a duchovného teroru verejné médiá do polovice 50. rokov odzrkadľovali iba jeden prípustný ideologický variant, diktovaný totalitnou mocou.

Ilúziu monolitnej jednoty sovietskeho bloku v Európe udržiavali domáci vládcovia či už v Prahe, Bratislave, Budapešti, ale i vo Varšave s účinnou podporou moskovského centra. Zo spravodajských hlásení korešpondentov TASS-u, z informácií diplomatov akreditovaných v tzv. bratských krajinách a z mnohých ďalších zdrojov sa pre ústredný aparát sovietskych komunistov zostavovali podrobné situačné správy, s mimoriadnym dôrazom na analýzu „*nálad obyvateľstva*“. K otázkam prísne sledovaným z Moskvy patrili možnosti a intenzita „*nepriateľskej propagandy*“. Už roku 1953, pri rozbere aktuálnej politickej atmosféry v Československu, autor materiálu upozorňoval, že „*situácia na Slovensku je stále vážna*“ a k faktorom osobitnej aktivizácie „*nepriateľských elementov*“ začlenil aj vystúpenie maďarského premiéra Imre Nagya. V týchto súvislostiach pisateľ pripomínal: „*Treba mať na zreteli, že v ČSR je na každých päť obyvateľov jeden rádiový prijímač*“ a zo zahraničia sa v českom a slovenskom jazyku vysiela súčasne na viac než 60 rôznych vlnových dĺžkach.² Znalosť maďarského jazyka, medzi slovenskými intelektuálmi vtedy ešte dosť bežnú, si ani vedúce stranícke kruhy v Bratislave zatiaľ nevšíkali. A práve táto skutočnosť umožnila určitej časti verejnosti na Slovensku udržať si roku 1956 bezprostredný kontakt s dianím v Budapešti, prostredníctvom najdôležitejších médií – rozhlasu a tlače.

Stranícka elita v ČSR pokladala kritické prejavy z jari roku 1956 za vrcholne nežiaduce, i keď sa odvolávali na „*skutočné hodnoty socializmu*“, vychádzali z výsledkov XX. Zjazdu KSSZ a boli namierené predovšetkým proti stalinizmu. Marcové zasadnutie ÚV KSC rozhodlo usmerniť diskusie radových komunistov o kulte osobnosti do prísne vymedzeného rámca. Konsolidačným prvkom vo vnútornej politike mali byť čiastkové reformy v ekonomike a nadnesené vyhlásenia o upevňovaní socialistickej zákonnosti. Uvoľnenie sociálneho napätia sa očakávalo po zvýšení niektorých miezd

1 Slovenský národný archív Bratislava (SNA). Fond (f.) ÚV KSS, kartón (kart.) 1836. Zasadnutie ÚV KSS z 12.-13. 12. 1956 (stenografický záznam, strán 294). Referát prvého tajomníka Karola Bacílka.

2 *Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope 1944 – 1953*. Tom 2. Dokumenty. Ed. T. V. Volokitina a kol. Moskva 2002. Dok. 317. Hlásenie oddelenia ÚV KSSZ pre styky so zahraničnými KS o situácii v ČSR (20. 10. 1953), s. 829-834.

a platov, skrátení týždenného pracovného času a znížení maloobchodných cien určitých druhov spotrebného tovaru. Na záchranu celej garnitúry skompromitovaných politikov bol obetovaný vcelku bezvýznamný Alexej Čepička, odvolaný z funkcie prvého podpredsedu vlády a ministra národnej obrany. Kritický pohyb vyvrcholil v apríli pražským zjazdom československých spisovateľov.

Hlavným zámerom všetkých oficiálnych opatrení v celoštátnom meradle bolo upokojiť robotnícke vrstvy, aby sa dali ľahšie zmanipulovať do protestných akcií proti večne nespokojným intelektuálom. Tento scenár sa opakoval aj v slovenských podmienkach, kde Karol Bacílek pobúrene odsudzoval opovážlivosť spisovateľov, publicistov a predstaviteľov inteligencie, ktorí neboli ochotní vziať na vedomie železné pravidlo, že „*diskusiu nemožno rozvíjať ľubovoľne*“.³

Na Slovensku boli prvé vystúpenia proti stalinizmu skôr rozhorčené a živelné než premyslené a fundované. Debaty na straníckych schôdzkach, v pracovných prestávkach, na tzv. desaťminútovkách i v súkromí mali živý až vášnivý charakter, aj keď boli väčšinou ešte dosť opatrné.⁴ Dobová tlač odzrkadlila základný konflikt politického myslenia na Slovensku: rozpor medzi inovačnými snahami a neochvejným dogmatizmom vládnucej kliky. Stranícke denníky a týždenníky udržiavali „pevnú líniu“, zatiaľ čo kritické ohlasy našli podporu v literárnych časopisoch, ako bol *Kultúrny život*. Verejnosť očakávala odpovede na otázky aktuálne vo všetkých európskych krajinách sovietskeho bloku, ale vychádzala aj z vnútorných, domácich podnetov. Slovenskí odporcovia stalinského modelu neraz získavali inšpiráciu od opozičných prúdov u severných i južných susedov, čiže v Poľsku a Maďarsku.

Vysokoškolskí študenti v Bratislave preniesli debaty o demokracii a slobode z uzavretých posluchárňí priamo na verejnosť a svojou odvahou vyvolali ohromenie straníckych šéfov, ako aj paniku mládežníckych funkcionárov. Sprievody masiek počas študentských majálesov roku 1956, divákmi nadšene pozdravované, s veľkou dávkou humoru a recesie pranierovali vážne neduhy slovenskej spoločnosti vrátane problémov školstva. Časopis *Mladá tvorba* vyzýval slovenskú mládež „*Brať si za vzor Maďarsko a Poľsko*“. *Kultúrny život* privítal študentské vystúpenia ako zdravý a revolučný prejav mladosti. Podľa názoru vedúcich komunistických politikov boli študentské majálesy „*namierené proti vedeniu strany*“ a byro ÚV KSS sa osobitne zaoberalo situáciou na slovenských vysokých školách.⁵

Komunistické ústredie v Bratislave od jarných mesiacov roku 1956 sledovalo všetky verejné prejavy pokladané za prejavy buržoáznej ideológie. Z vrcholu straníckej hierarchie Karol Bacílek prízvukoval, že bez „*sústavného a každodenného boja*“ nie je možné vytvárať „*morálno-politickú jednotu*“ nášho ľudu. Materiál k ideologickým otázkam, vypracovaný v prvej polovici októbra pre politické byro, podrobne referoval o protistraníckych vystúpeniach na Slovensku. Oponenti vládnucej kliky boli zaradení do vyme-

3 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Zasadnutie byra 18. 10. 1956, vystúpenie K. Bacílka, s. 19.

4 LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Druhé vydanie. Bratislava, 2000, s. 329-330.

5 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Zasadnutie byra 18. 10. 1956, P. David a K. Bacílek. Tamže, kart. 930, rokovania byra 20. 9.-12. 10. 1956.

dzených priehradiek a opatrení nálepkami buržoázni nacionalisti, trockisti, sionisti, kozmopoliti, alebo jednoducho nepriateľské živly. Toto členenie pretrvalo po dlhé roky a umožňovalo oficiálnym vlastníkom pravdy okamžite klasifikovať nepohodlných kritikov. Všetky skupiny boli podľa názoru Pavla Davida spojené „*nenávisťou proti strane*“ a vyslovovali požiadavky „*totožné so štvými heslami Slobodnej Európy*“.⁶

Pre totalitných stranických vládcov boli najnebezpečnejšie myšlienky, ktoré sa do povedomia slovenskej verejnosti dostali v publikovanej podobe. Bratislavský *Kultúrny život* žiadal nielen uvoľnenie podmienok literárnej a umeleckej tvorby, ale aj demokratickú obrodu spoločenských pomerov na Slovensku. Príspevky známych literátov, predstaviteľov humanitnej inteligencie a publicistov v širokom zábere obsiahli základné problémy doby. Hovorilo sa o nutnosti získať istotu, že nijaký autor nebude za svoje dielo šikanovaný, vyhadzovaný z miesta, prípadne vyšetrovaný. Politické zameranie kritických úvah sa väčšinou spájalo s predstavou o možnosti obnoviť „*skutočné hodnoty socializmu*“. Na adresu tzv. tiežsocialistov a polovzdelancov sa v redakčnom úvodníku písalo, že „*v strachu, aby sa neodhalila ich nečinnosť a neschopnosť, udržiujú si pozície rozduchávaním demagógie proti inteligencii*“.⁷ Stanoviská pražskej straníckej elity k politickým aktualitám a reakcie ústredných denníkov pozorne zaznamenávali na sovietskom zastupiteľstve v ČSR. Podľa dávnych a osvedčených zvyklostí s uznaním referovali do Moskvy o zdržanlivosti komunistického centra pri zverejňovaní nevhodných informácií z rokovania XX. zjazdu KSSZ. Podrobný rozbor tajného listu ÚV KSC, rozoslaného všetkým krajským výborom KSC a KSS, vysoko oceňuje najmä rozhodnutie pražských súdruhov „*bezodkladne reagovať na ohováračskú kampaň podniknutú buržoáznyimi stranami a tlačou*“. Záujem sovietskych diplomatov sa počas leta 1956 obrátil na ohlasy českej a slovenskej tlače publikované k uzneseniu ÚV KSSZ *O prekonaní kultu osobnosti a jeho následkov*. Z produkcie stranických denníkov – pražského *Rudého práva* a bratislavskej *Pravdy* – autor hlásenia pripomína, že písali o „*istých ťažkostiach*“, ktoré jednotlivým komunistickým stranám prinieslo „*posudzovanie kultu osobnosti*“. Z hľadiska Moskvy bolo však dôležité konštatovanie o pevnom stanovisku československej tlače, ktorá „*ostro vystupuje proti pokusom apológétov imperializmu ohovoriť Sovietsky zväz a podkopať medzinárodnú jednotu robotníckeho hnutia*“. V citovanom hlásení však pisateľ nerozoberal iné, než tzv. pokrokové články a komentáre komunistickej žurnalistiky. K denníkom ostatných politických strán v ČSR iba poznamenal, že materiály z Moskvy zverejňovali v skrátenej verzii.⁸

Slovenská verejnosť dokázala aj v straníckej tlači čítať medzi riadkami, ale jednoznačne dávala prednosť *Kultúrnemu životu*. Búrlivú diskusiu vyvolala kritická úvaha spisovateľa Dominika Tatarku *Démon súhlasu*. V reportážach z ciest po Anglicku a Francúzsku prinášal Tatarka pohľad do európskej súčasnosti. Podľa názoru straní-

6 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku (strán 35). Citát s. 1: Diskusia 18. 10. 1956, vystúpenie P. Davida.

7 *Kultúrny život*, časopis Zväzu slovenských spisovateľov, šéfredaktor Juraj Špitzer. Citáty v texte sú z príspevkov publikovaných od marca do septembra 1956. K autorom komentárov patril aj predseda SAV Ondrej Pavlík.

8 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie Moskva (AVP RF). f. 138, inv. č. 37, fascikel 109, spis 30, s. 47-52. Informáciu vypracoval atašé J. Meškov (Praha 14. 7. 1956).

nych ideológov tu išlo o zámer autora „*obdivovať takmer všetko v cudzine a doma vidieť iba tienisté stránky a chyby*“. Zo stranického ústredia v Bratislave K. Bacílek vyčítal slovenským spisovateľom, že podliehajú predstave o poslaní „*byť svedomím národa*“, hlásajú „*ideológiu nadradenosti*“ a „*povyšujú sa nad stranu*“.⁹ Členovia politického byra potom dopĺňali svojho šéfa výroky o „*infikovaní čitateľa londýnskymi a parížskymi kuriozitami*“ a o „*bagatelizovaní vedúcej a radiacej úlohy strany*“. Vysielanie Slobodnej Európy v septembri 1956 hodnotilo *Kultúrny život* ako „*tribúnu hlasov domáhajúcich sa väčšej slobody literárnej tvorby a hlasov kritizujúcich dusnotu zvieracej kazajky*“. Ale táto publikačná voľnosť nemala dlhé trvanie. Povereník vnútra Oskár Jeleň videl v nej „*zakolísanie tlačového dozoru*“.¹⁰

Dokument nazvaný *Poučenie XX. zjazdu KSSZ pre nás*, doručený viacerým vedúcim slovenským politikom, označil Karol Bacílek za dielo „*trockistickej skupiny*“. Patrili do nej údajne slovenskí a maďarskí intelektuáli. Autori spisu využili výroky Nikitu S. Chruščova, aby dokumentovali oprávnenú nespokojnosť pracujúcich vrstiev so stranickým vedením na Slovensku. Kritická analýza hospodárskej a politickej situácie uvádzala na pravú mieru oficiálne údaje o dosiahnutých výsledkoch. K vysloveným požiadavkám patrilo oslobodenie politických väzňov obvinených z buržoázneho nacionalizmu, liberalizácia politiky, otvorenie stránok tlače aj opozičným názorom, previerka stranického aparátu a odstránenie stalinistických elementov. Tieto zmeny sa mali uskutočniť v mene „*pravého socializmu*“.¹¹

V súvislosti s tým, že na Slovensku sa čoraz častejšie ozývali hlasy, ktoré spochybňovali výsledky politických procesov, Bacílek vyhlásil tzv. buržoázny nacionalizmus za najväčší ideologický problém Slovenska a začal proti nemu nové ťaženie. Zmeny vo vymedzení úloh Slovenskej národnej rady a Zboru povereníkov, ohlásené celoštátnou konferenciou KSČ, boli propagandisticky vydávané za „*rozšírenie právomoci slovenských národných orgánov*“. Aj k tejto otázke, ako sa sťažoval Bacílek, sa objavili „*veľmi časté prípady neplodných a škodlivých diskusií a nejasností*“.¹²

Celoštátna konferencia KSČ v júni 1956 uzavrela vnútrostranícku a verejnú diskusiu odmietnutím všetkých kritických hlasov, ktoré sa nedali umlčať príkazmi zhora. Zdôrazňovalo sa, že „*robotníci prejavili rozhorčenie, keď sa dozvedeli o rôznych provokačných rezolúciách*“ a keď videli, aké živly sa zmocnili hesla slobody. Na hrubé útoky proti spisovateľom, prednesené na konferencii, odpovedal slovenský spisovateľ Ladislav Mňačko otvoreným listom členovi byra ÚV KSČ Václavovi Kopeckému. Tento odvážny protest však politická cenzúra zadržala a zakázala publikovať.¹³

Napätie medzi slovenskými spisovateľmi neustále rástlo a politickému tlaku sa odmietli podrobiť aj členovia strany. Neúčinkovali na nich ani hrozby v podobe poho-

9 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Zasadanie byra 18. 10. 1956, vystúpenie K. Bacílka.

10 Tamže. Materiál k ideologickým problémom s. 25-27. O. Jeleň v diskusií 18. 10. 1956. Kart.1836, M. Marko a P. David na pléne 12. 12. 1956. Relácia Slobodnej Európy 29. 9. 1956.

11 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 10-14.

12 Tamže. I. časť materiálu, s. 1-2.

13 *Pod zástavou socializmu*, 1956, č. 13 (júl). Celoštátna konferencia KSČ 11.-15. 6. 1956; SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 15-36.

vorov na oddelení kultúry ÚV KSS. Ani na plenárnej schôdzi straníckej skupiny spisovateľov neboli disciplinované prijaté závery celoštátnej konferencie. Otvorená politická debata odsúdila kampaň vedenú proti spisovateľom a inteligencii z najvyšších politických miest v Prahe. O slovenskej oficiálnej politike sa hovorilo, že vedie „*náš ľud do socializmu so zhrbenou chrbtovou kosťou*“. Popri požiadavke zrušiť tlačový dozor a cenzúru odznelo na adresu bratislavského vedenia aj priame obvinenie, že sa vo svojej slabosti bojí povoliť „*zverejňovanie diskusií z Poľska a Maďarska*“. Po tomto kritickom výbuchu sa ostrážitosť komunistického ústredia ešte znásobila. Sprísnená cenzúra mala blokovat všetky pokusy „*prepašovať do Kultúrneho života protistranícke články*“. Na bratislavskom politickom byre vydesení dogmatici zhromažďovali články, úvahy, reportáže, veršiky aj karikatúry zadržané cenzúrou a presviedčali sa o tom, že slovenskí intelektuáli neprestávajú „*polemizovať s líniou strany*“.¹⁴

Zrkadlom kritického dobového politického myslenia na Slovensku sa od jesene 1956 mohli stať materiály zadržané cenzúrou. Na interných zasadnutiach si členovia stranického vedenia v Bratislave často pripomínali úryvky z nedovolených prác, ako bola úvaha Dominika Tatarku *Čierna reportáž z Maríkovej*, článok Vladimíra Mináča *Ako ma pokúšal diabol* alebo postrehy Jozefa Vavru z cesty po Rakúsku, kde si autor uvedomil, že „*s ľuďmi sa zaobchádza ozaj ako s ľuďmi*“. Za vyslovenú provokáciu pokladal Karol Bacílek snahu poselať do *Kultúrneho života* články, o ktorých malo byť jasné, „*že nebudú zverejnené*“. Popri satirických glosách známych literátov najväčšiu zlosť vyvolala karikatúra Alexandra Richtera „*o tom, ako ÚV KSS potláča kritiku*“, alebo verše Tomáša Janovica vysmievaťce servilnosť voči „*sovietskemu vzoru*“. Na príkaz zhora cenzúra po celý rok 1956 blokovala v slovenských médiách publikovanie vnútrostraníckych politických a ekonomických debát z Budapešti i Varšavy. V kruhoch bratislavského politického byra sa hovorilo o tom, že v súčasnosti sa „*domáhajú rehabilitácie*“ aj osoby, postihnuté straníckymi čistkami. Dokonca v redakcii oficiálneho časopisu *Pod zástavou socializmu*, bol na publikovanie pripravený článok Eda Friša, v ktorom autor „*kritizuje vedenie strany*“. Na signály o všetkých „*nebezpečných tendenciách*“, ohrozujúcich vedomie slovenskej verejnosti, odpovedali totalitní vládcovia rozhodnutím „*poskytnúť väčšiu pomoc a podporu tlačovému dozoru*“.¹⁵

Na zasadnutí politického byra v Bratislave 18. októbra 1956 sa osobne zúčastnil aj sám tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný. Stranícku analýzu ideologických problémov na Slovensku zrekapituloval bratislavský prvý tajomník. Vrcholom jeho útokov proti inteligencii bolo obvinenie, že predseda Slovenskej akadémie vied (SAV) Ondrej Pavlík z tejto vedeckej inštitúcie vytvára nové politické centrum. Rôzne „*nespokojné živly*“ a „*protistranícke elementy*“ sa údajne na pôde akadémie schádzajú, hovoria o stranic-

14 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 15-30.

15 SNA, f. ÚV KSS, kart. 931. Materiál k ideologickým problémom s. 25, 30, 32, 35, príspevok K. Bacílka. Tamže, kart. 986. Zasadnutie ÚV KSS 12.-13. 1956. Diskusia: šéfredaktor *Pravdy* Miloš Marko a Miloš Krno. „*Hanebné veršiky akéhosi Janovica*“ predniesol M. Krno a potom prehlásil: „*myslím, súdruhovia, pánbožko zaplať, že máme tlačový dozor*“. Spomínané verše Janovic, T. (1956): „*Povedal jeden redaktor: sovietske auto je náš vzor, povedal druhý redaktor: sovietsky Komenský je náš vzor, povedal tretí redaktor: sovietska bryndza je náš vzor a dodal štvrtý redaktor: sovietske omyly náš vzor.*“

kych otázkach a kritizujú „*súdruhov na vedúcich miestach*“. Pocit ohrozenia mal na účastníkov rokovania deprimujúci účinok. Celkovú atmosféru poznačili aj aktuálne správy z Maďarska. Ale Bacílek sa zároveň sťažoval, že oficiálne politické informácie z Prahy neprinášajú dost' jasný obraz o tom, čo sa u našich južných susedov vlastne deje. Poukázal pritom na nesporný vplyv maďarských materiálov, veď ich pôsobeniu bolo v slovenskej verejnosti vystavené nielen „*menšinové obyvateľstvo*“, ale aj Slováci, „*ktorí čítajú po maďarsky*“. Spomedzi asi tristo titulov maďarských denníkov, týždenníkov, revue a obrázkových časopisov, ktoré v tom čase dochádzali na Slovensko, boli ako najnebezpečnejšie označené najmä tri: spoločensko-kritický *Irodalmi Újság* (Literárne noviny), humoristický *Ludas Matyi* (Husiar Maľko) a obrázkový *Béke és Szabadság* (Mier a sloboda). Mimoriadny záujem o maďarskú tlač dokazovalo aj okamžité rozpredanie všetkých zásielok v Košiciach a v Bratislave. Tak mohli v prvej polovici októbra spôsobiť veľký rozruch „*články a fotografie o pohrebe László Rajka*“. Diskusia napokon dospela k záveru, že „*skupiny dobrých komunistov nedostatočne bojujú proti nesprávnym názorom*“.

Znepokojenie pražského centra situáciou na Slovensku tlmočil vo svojom vystúpení Antonín Novotný. Vyhlásil, že v českých krajinách dostalo politické vedenie pod kontrolu väčšinu politických zoskupení a ďalšie postupne odhaľuje. Na margo toho vyčítal slovenským súdruhom nedostatočné poznatky o mnohých „*protistraníckych skupinách*“, zatiaľ čo na Slovensku pokračujú „*otvorené útoky proti strane, vláde a princípom nášho zriadenia*“. Doslova pobúrený bol Novotný samotnou možnosťou využívať SAV ako legálne centrum, v ktorom sa „*môžu zgrupovať všetky nespokojné živly*“. Napokon dôrazne pripomenul, že „*nebojovať proti týmto nedostatkom znamená dostať sa do situácie ako v Maďarsku a Poľsku*“.¹⁶

Proti prenikaniu nevitáných myšlienok a ideí z Maďarska sa na Slovensku okamžite zavádzali karanténne opatrenia. Do zoznamu podozrivých tlačových materiálov sa dostal aj ústredný denník maďarských komunistov *Szabad Nép* (Slobodný ľud). Nešlo iba o jednorazový zásah a rozhodnutie nepustiť do predaja číslo z 19. októbra. Správa tlačového dozoru mala sústavne sledovať všetky maďarské časopisy zasielané na Slovensko a tzv. nesprávne zadržať. Obmedzenie počtu časopiseckých titulov dovážaných z Maďarska dostal za úlohu osobne povereník vnútra. Do všetkých slovenských krajov putoval z Bratislavy ďalekopis, schválený sekretariátom ústredného výboru. „*Naši pracujúci*“ mali dostať vysvetlenie, že „*pre nás platia len uznesenia ÚVKŠČ potvrdené celoštátnou konferenciou*“.¹⁷

Demonštrácia študentov a obyvateľov Budapešti začínala 23. októbra ako výraz nespokojnosti s oficiálnou zadržiacou taktikou v prístupe k riešeniu už priznaných deformácií vo vývoji Maďarska. Arogantná reakcia komunistických vodcov a strelba do demonštrantov vyostřila situáciu. Nasledujúci revolučný výbuch proti existujúcim mocenským štruktúram a nadvláde Moskvy bol po dvanástich búrlivých dňoch brutálne

16 SNA, f. UV KSS, kart. 931. Záznam zo zasadnutia byra 18. 10. 1956. Maďarský komunistický politik László Rajk popravený roku 1949, po prvom „obrovskom procese“ spomedzi krajín sovietskeho bloku.

17 SNA, f. UV KSS, kart. 143. Uznesenia sekretariátu z 19. – 20. 10. 1956.

potlačený zásahom sovietskych vojsk. Do politickej atmosféry na Slovensku sa udalosti maďarskej revolúcie premietli špecifickým spôsobom a priniesli celú škálu reakcií. Horúčkovitá aktivita bratislavského komunistického ústredia, pod vedením a dohľadom Prahy, sa zamerala na rôzne formy ideologického a propagandistického pôsobenia priamo v Maďarsku.¹⁸ Smerom dovnútra sa hlavná pozornosť orientovala na tie vrstvy slovenskej verejnosti, u ktorých sa podľa nedávnych skúseností predpokladala väčšia kolísavosť. Ďalekopisná inštrukcia vyslaná 24. októbra nariadovala na Slovensku pohotovosť všetkých krajských a okresných výborov strany. V spojení s miestnymi orgánmi bezpečnosti mal stranický aparát prísne sledovať politickú situáciu a „za žiadnu cenu nepripustiť kontrarevolučné reči alebo výčiny“. Úradnú situačnú správu o masových opozičných demonstráciách a vystúpeniach v Budapešti, vypracovanú na ÚV KSSČ v Prahe, dostali k dispozícii všetky masmédiá. Hlavný dôraz sa kládol na zverejnenie oficiálneho stanoviska v novinách a rozhlasovom vysielaní.¹⁹

Ústredný denník slovenských komunistov *Pravda* venoval od 24. októbra neobyčajne veľa priestoru jednostrannému a tendenčnému spravodajstvu z Maďarska. Politická propaganda šikovne využívala prirodzený odpor verejnosti voči krviprelievaniu a pohotovo organizovala „ohlasy našich pracujúcich“ k maďarským udalostiam. Protiváhu k správam o vyhocovaní maďarskej krízy, ako neskôr vyhlásil šéfredaktor *Pravdy* Miloš Marko, mali programovo vytvárať obsiahle články o konsolidovaných pomeroch na Slovensku. Titulky hlásali „jednotu nášho ľudu“ v postoji k vývoju v Maďarsku a ubezpečovali, že „pokusy nepriateľa nezostanú bez odpovede“. Seriál ohlasov pokračoval pod heslom „zomknutí okolo strany znásobíme moc a silu našej republiky“. Stále sa písalo o bdelosti a istote. Ústredný výbor, podľa skúseností šéfredaktora bratislavského *Új Szó* (Nové slovo) Ferenc Dénesa úzkostlivo dbal o to, aby slovenská tlač neskĺzla „na tú cestu, na ktorú sa dostali noviny poľské a maďarské“.²⁰

Situácia na Slovensku, ako ju prezentovali publikované komentáre, aktuálne informácie komunistického stranického aparátu a oficiálne hodnotenia, poskytovala v porovnaní s Maďarskom idylický obraz o tzv. jednote strany a ľudu. Za touto prikrášenou fasádou bola ukrytá úporná snaha bratislavského centra nepripustiť, „aby sa viedli protistranícke reči“, a prostredníctvom komisárov vyslaných na jednotlivé krajské výbory strany dostať pod kontrolu mládež, odbory a všetky spoločenské organizácie. Pod osobitný dohľad sa dostal Csemadok (Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu) a jeho vedúci funkcionári boli zvlášť usmernení, ako majú pracovať.²¹

Reálnejšiu predstavu o celkovej atmosfére počas krízových dní možno získať z interných diskusií na zasadnutiach ÚV KSS. Dozvedáme sa, že ani na krajských a okresných výboroch strany nebolo všetko v absolútnom poriadku. Keď vyslaní členovia byra dora-

18 Činnosť „operatívneho štábu“ ÚV KSS rozobral PEŠEK, J.: *Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko*. In: *Historický časopis*, 41, 1993, č. 4, s. 430-442.

19 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Zasadnutie byra 24. 10. 1956. Podľa správneho členenia platného do r. 1960 zo šiestich slovenských krajov hraničili s Maďarskom kraj Bratislavský, Nitriansky, Banskobystrický a Košický.

20 *Pravda* (Bratislava) v dňoch 25. – 31. 10. a 1. – 4. 11. 1956 zverejňovala osobitné bloky venované Maďarsku; SNA, f. ÚV KSS, kart. 1836 (F. Dénes a M. Marko v diskusií 12. 12. 1956).

21 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Uznesenie byra z 25. 10. 1956. Tamže, kart. 933, zasadnutie byra 29. 10. 1956.

zili z Bratislavy na miesto určenia, niektorí funkcionári si neodpustili komentár: „*Vidíte, teraz chodíte jeden za druhým.*“ Hlásenia odborárskych výborov, určené ako podklad na súhrnné hodnotenie práce strany na Slovensku počas maďarských udalostí, nadneseným tónom opisovali aktivitu odborov. Impozantné bolo vyčíslenie počtu schôdzí konaných v danom období. Lenže, ako konštatoval Pavol David, vôbec sa „*nespájali s udalosťami v Maďarsku*“. Slovenskí odborári sa venovali svojim každodenným starostiam. Miesto okázalých prejavov podpory strane a vláde väčšina obyvateľstva podľahla predovšetkým nákupnej horúčke. Na aktívoch a schôdzach zvolávaných komunistickým aparátom sa povinne zúčastňovali predstavitelia jednotlivých zložiek Národného frontu, ale to bolo všetko. Potom už vôbec nenasledovali tie desiatky a stovky zhromaždení, ktoré podľa očakávania bratislavských komisárov mali zvolať odbory aj mládežnícke a rôzne ďalšie zväzy. Ich funkcionári, usudzoval Jozef Valo, „*nepovažovali za potrebné, aby po svojej línii mobilizovali členstvo*“. Zrejme tu však nešlo iba o nedostatok iniciatívy – aj reprezentanti obyčajných spoločenských organizácií ovládaných stranou sa v kritickom období obávali predstúpiť pred svojich členov.

Ludia znechutení ohlupujúcou propagandou a cieľavedomým zahmlievaním faktov sa utiahli do svojho súkromia. Tak ďaleko už totalitná kontrola nesiahala. Z hľadiska moci bolo veľkým nedostatkom bezpečnostných útvarov, ako sa vyjadril J. Valo, že „*nemali v rukách*“ spravodajské spracovanie slovenských miest a dedín. Iba čakali, „*kde to vybuchne*“, ale nevedeli, koho majú vlastne pozorovať. V októbri 1956 neboli schopní poskytnúť ústrednému výboru informácie o tých osobách, ktoré sa „*tajne schádzajú*“, sympatizujú „*s druhou stranou*“ a „*nesúhlasia s našim spoločenským zriadením*“.²²

Bratislavské komunistické vedenie od spravodajskej aktivity bezpečnostných zložiek zrejme očakávalo odhalenie nejakého dobre organizovaného sprisahaneckého centra. Už na druhý deň po demonstrácii 23. októbra sa z Prahy do celej republiky rozšíril príkaz ministra vnútra Rudolfa Baráka okamžite začať prieskum verejnej mienky obyvateľstva „*zameraný k udalostiam v Poľsku a Maďarsku*“. Záznam o tom, čo „*vyprávajú*“ členovia vysokoškolského basketbalového družstva, ktorí sa práve vrátili z Budapešti, patrí k najzaujímavejším výsledkom usilovného pátrania. Bez ohľadu na oficiálnu propagandu v slovenských médiách mladí športovci hovorili o tom, ako „*do pokojnej demonstrácie začali strieľať tanky*“ a z osobnej skúsenosti potvrdzovali fakt, „*že všetok maďarský ľud sa stotožňuje s povstalcami, lebo Rusi tam robili útlak a ide o maďarský oslobodzovací boj*“. Policiajná správa o situácii na vysokých školách a medzi mládežou začiatkom novembra spomína rozhodnutie krajského výboru strany v Košiciach zrušiť lampiónový sprievod ohlásený pri príležitosti osláv výročia Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie (VOSR), aby nemohol byť zneužitý „*k nejakým kontrarevolučným činom zo strany reakcie*“. Do spravodajstva tajných služieb o náladách slovenskej verejnosti sa pod hlavičkou „*reči protištátnych živlov*“ dostávali výroky jednotlivcov, ako bol lekár nemocnice v Humennom, podľa ktorého sa to v Maďarsku dalo očakávať, „*nakolko tam boli nemožné pomery*“ a napokon Európania nemôžu žiť podľa „*sovietskeho spôsobu*“.

²² SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Diskusia na zasadnutí byra 9. 11. 1956 (J. Valo, P. David). Tamže, kart. 1836, J. Valo na pléne 12. 12. 1956.

Lekárova kolegyňa bola presvedčená, že „*ruské tanky masakrovali maďarských ľudí a za tých pár dní pobili 50 000 občanov*“. Ďalšie zapísané názory a úvahy spojené so situáciou v Maďarsku pochádzali od dedinských učiteľov, bývalých dôstojníkov, jednoduchých gazdiniek, mladých radových vojakov alebo rôznych amatérskych teoretikov medzinárodnej politiky. Časť vyhlásení bola vyslovená či vykričaná, pod „*vplyvom liehovín*“.²³

Na rozdiel od Maďarska nebolo v slovenskej spoločnosti roku 1956 natoľko výbušné sociálne napätie, aby sa dala očakávať masová podpora opozičných vystúpení intelektuálov alebo študentov. Platilo to aj vo vzťahu k maďarskej kríze a tým možno do určitej miery objasniť, že prejavy otvorených sympatií boli ojedinelé. Pokusy vyjadriť v tlači vlastný názor, odlišný od oficiálnej demagógie, zadržala bdelá cenzúra.

Vystúpenie maďarskej mládeže vyvolalo v bratislavskom straníckom centre trvalé zdesenie. Naliehavou úlohou aj na Slovensku bolo podľa K. Bacílka „*dať pozor na študentov!*“ Už 24. októbra sa na zasadnutí byra ÚV KSS hovorilo o prísnych opatreniach na vysokoškolských internátoch. Študentské diskusie o vývoji v Maďarsku a Poľsku mali byť usmernené tak, aby neprekročili vymedzené hranice. Demagogická propaganda, tendenčné spravodajstvo a oficiálny tlak mali študentom zabrániť utvoriť si o Maďarsku reálnejší obraz. Tak sa navonok medzi študentmi udržiaval pokoj, hoci ústredný výbor dostával signály o „*grupovaní sociálnodemokratických a iných živlov*“. V prostredí bratislavských vysokoškolákov sa však veľmi výrazne prejavil „*odpor a váhanie*“, keď sa malo schváliť nariadenie o vylúčení „*organizátorov študentských nepokojov z mája 1956*“.²⁴

Slovenský ústredný vbor Československého zväzu mládeže (ČZM) zdôrazňoval najmä postoje mladých robotníkov a roľníkov, ktorí sa podľa slov prvého tajomníka Milana Rázusa v jeseni 1956 „*ešte pevnejšie zomkli okolo strany*“. No v úzkom kruhu byra ÚV KSS odznela na adresu mládežníckych funkcionárov výčitka, že nedokázali zabrániť študentským provokáciám. Snaha zistiť pravdu o skutočných príčinách a súvislostiach udalostí v Maďarsku bola veľmi silná, ale iba zriedka sa prejavila verejne. Na Elektrotechnickej fakulte Vysokej školy technickej v Bratislave však študenti zorganizovali diskusný večer, ktorý vyústil do záverov podstatne odlišných od straníckych hodnotení. Na Fakulte banského inžinierstva v Košiciach, pod vplyvom oduševneného vystúpenia dvoch odvážnych študentov na verejnom zhromaždení prítomní poslucháči minútou ticha vzdali hold padlým maďarským kolegom. Študenti maďarskej národnosti neboli pri získavaní informácií z Budapešti brzdení jazykovou bariérou. Počas debát na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave vysvetľovali a obhajovali stanoviská maďarskej mládeže. Pohoršenie straníckych dogmatikov vyvolala aj príhoda z Lučenca, okresného sídla jedného zo slovenských krajov. Študenti miestnej maďarskej strednej školy vyjadrili úctu pamiatke mŕtvych budapeštianskych povstalcov nosením smútočných čiernych pások. Vysvetlenie napätia atmosféry medzi študentmi na celom Slovensku sa hľa-

23 ZAVACKÁ, M.: *Kto žije za ostnatým drôtom? (Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku 1956-1966: teórie, politické smernice a spoločenská prax)*. Bratislava, 2005, s. 97-104. Autorka čerpala z materiálov tajného fondu AMV SR.

24 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Zasadnutia byra 24. a 25. 10. 1956. Diskusia (L. Benada, K. Bacílek, M. Rázus). Tamže, kart. 933, byro 29. 10. 1956.

dalo v podvratnom pôsobení spisovateľov, intelektuálov zo SAV, vysokoškolských profesorov aj asistentov a napokon tiež učiteľov zo stredných škôl.²⁵

Ochrana slovenskej verejnosti pred novými a neschválenými myšlienkami zamestnávala komunistických pohlavárov počas októbra 1956 oveľa intenzívnejšie než kedykoľvek predtým. A odrazu sa zistilo, ako s hrôzou hlásil na zasadnutí byra 24. októbra tajomník Augustín Michalička, že po Bratislave chodí „*delegácia maďarskej Spoločnosti pre šírenie politických poznatkov*“. Podľa programu sa prednášalo „*na rôzne témy o problémoch hospodárstva*“, a to, podľa názoru Michaličku, „*pochybne*“. Maďarských odborníkov, údajne bez vedomia ÚV KSS, pozvala na prednáškové turné po republike Československá spoločnosť pro šírení politických a vedeckých znalostí. Samotná predstava, že nepreverené osoby z Maďarska môžu na Slovensku vzbudzovať nevhodný záujem o nebezpečné témy, mala pre vedúcich súdruhov v danom období takmer príchuf politického hororu. Členovia byra s veľkým uľahčením prijali návrh požiadať maďarských hostí „*veľmi slušne, aby odišli do vlasti*“.²⁶

Počas jesene 1956 neboli zaznamenané nápadnejšie opozičné prejavy slovenských spisovateľov a inteligencie. No predseda Slovenskej národnej rady Rudolf Strechaj videl v tejto skutočnosti iba „*obavy pred tvrdším zásahom*“, nie odmietnutie predchádzajúcich kritických vystúpení. Dokonca si všimol, že *Kultúrny život* neuverejnili nijaký komentár k udalostiam v Maďarsku. Nesporné súvislosti si uvedomovali aj na bratislavskom ústrednom výbore strany: veď boli dobre známe kontakty slovenských spisovateľov s kolegami v Poľsku a Maďarsku.²⁷

Vedúci stranícki politici na Slovensku svoje výhrady voči spisovateľom maskovali tzv. hlasom ľudu. Odvolávali sa na to, že slovenská verejnosť údajne očakávala od spisovateľov väčšiu aktivitu a najmä mobilizujúce protesty „*proti duchovným inšpirátorom*“ maďarských udalostí. Namiesto toho tlačový dozor počas najkritickejšieho obdobia zachytil vyhlásenie, v ktorom sa vyjadroval súhlas „*s liberalizmom maďarských spisovateľov*“. V bratislavskej *Pravde* bola potom 28. októbra publikovaná „*správna rezolúcia*“, dodaná v mene spisovateľskej obce z celoštátneho centra. Podľa oficiálneho názoru slovenskí spisovatelia zaujali k maďarskej kríze „*vlažné*“ stanovisko. Z podobného postoja bol obvinený aj tajomník spisovateľského zväzu Ctibor Štítnický. Vyčítalo sa mu dokonca, že nielen ovplyvňoval samotných Slovákov, ale aj na zasadnutí maďarskej sekcie dokázal vyvolať „*protistranícku*“ náladu. V takomto zmysle rovnako zapôsobila telefonická informácia, zháňaná dva dni z Budapešti, o rozhodnutí maďarských spisovateľov zdržať sa akejkolvek spoločenskej aktivity dovtedy, kým „*posledný sovietsky vojak neopustí Maďarsko*“.²⁸

25 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Diskusia na zasadnutí 9. 11. 1956 (P. David, M. Rázus). Tamže, kart. 1836. Vystúpenia na pléne 12. 12. 1956 (K. Bacílek, M. Rázus).

26 SNA, f. ÚV KSS, kart. 932. Diskusia na zasadnutí byra 24. 10. 1956 (Augustín Michalička). Názov maďarskej spoločnosti: Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat.

27 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 9. 11. 1956, príspevok R. Strechaja.

28 SNA, f. ÚV KSS, kart. 1836. Vystúpenia na pléne 12. 12. 1956 (K. Bacílek, M. Krno, M. Marko, F. Dénes). *Pravda* (Bratislava), 28. 10. 1956, s. 2.

Na utvorenie vlády Jánosa Kádára reagovalo stranické centrum v Prahe cielavedomou politickou kampaňou. Úradná správa „*o víťazstve v Maďarsku*“ už poobede a večer 4. novembra 1956 odznela v rozšírenom počte spravodajských relácií a bola publikovaná vo zvláštnych vydaniach úradných denníkov.²⁹ Inštrukcie byra ÚV KSČ, doručené ďalekopisom všetkým krajským výborom strany a na ústredný výbor do Bratislavy, nariaďovali stranickému aparátu okamžite zvolať 5. novembra ráno, pri nástupe do práce, krátke schôdze. Z týchto zhromaždení sa potom mali strane a vláde odosielať rezolúcie pracujúcich z celého Československa, doplnené pracovnými záväzkami. Funkcionári na všetkých stupňoch komunistickej hierarchie v zrýchlenom tempe, doslova za pár dní, zorganizovali požadované tzv. spontánne ohlasy. Pražský ústredný výbor tak v uznesení z 8. novembra mohol už konštatovať, že dostal „*tisíce rezolúcií a listov vyjadrujúcich veľkú dôveru v našu stranu, v jej správnu politiku*“ a zároveň aj „*tisíce záväzkov z najrôznejších pracovísk*“.³⁰

V polovici novembra prijalo politické byro uznesenie o zmenách v systéme vydávania maďarskej tlače na Slovensku. Navonok to malo pôsobiť ako pozitívne opatrenie, keď sa o tisíce výtlačkov zvyšoval náklad časopisov *Dogozó Nő* (Pracujúca žena), *Új Ifjúság* (Nová mládež) a *Szabad Földművés* (Slobodný poľnohospodár). Od decembra 1956 mal časopis *A hét* (Týždeň), vydávaný maďarským spolkom Csemadok, vychádzať ako dvojfarebne tlačený obrázkový týždenník. Náklad komunistického denníka *Új Szó*, najvyšší zo všetkých maďarských periodík na Slovensku, ostával nezmenený. Ale zo štátnej rezervy sa pridelo 17 ton papiera na jednorazové zvýšenie nákladu a rozsahu týchto novín v decembri 1956. Tak pokračovala propagandistická kampaň medzi maďarským obyvateľstvom. Zároveň bratislavské politbyro prijalo rozhodnutie naďalej obmedzovať dovoz tlače z Maďarska.³¹

Slovenská verejnosť ako celok bola do veľkej miery dezorientovaná tendenčnými informáciami o situácii v Maďarsku. Zdôrazňovanie tragických stránok októbra 1956, i keď bez presného vymedzenia skutočných vinníkov, vyvolávalo na Slovensku, podobne ako správy o iných živelných katastrofách, silnú vlnu čisto ľudského súcitu. Odporné a nehumánne bolo konanie komunistických vládcov, ktorí bezostyšne využívali nepolitické pohnútky verejnosti na svoje vlastné ideologické zámery. Výzva Slovenskej odborovej rady (SOR) na pomoc Maďarsku, zverejnená 7. novembra, bola už súčasťou oficiálnej propagandy. O zriadení fondu solidarity a výzve Predsedníctva Slovenského národného frontu informoval ústredný politický denník v Bratislave. Napriek tomu reakcie aspoň určitej časti obyvateľstva nepochybne motivovala snaha uľahčiť utrpenie prostých maďarských ľudí. Odborárske noviny *Práca* prinášali počas novembra články o finančných zbierkach, príprave dodávok liekov, potravín, dreva, skla i ďalších mate-

29 Zvláštne číslo *Pravdy* 4. 11. 1956 prinieslo na titulnej strane mohutný nápis: „*Maďarský ľud zvíťazil nad kontrarevolúciou.*“

30 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Ďalekopis ÚV KSČ zo 4. 11. 1956, prijatý v Bratislave o 15.45 hod. Tamže, uznesenie ÚV KSČ z 8. 11. 1956 (cyklostyl).

31 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 16. 11. 1956. Uznesenia k otázkam maďarskej tlače na Slovensku. Zmeny nákladu: *Dogozó Nő* z 15 na 19 tisíc, *Új Ifjúság* zo 6 na 10 tisíc, *Szabad Földművés* z 13 na 15 tisíc, *Új Szó* náklad 50 tisíc.

riálov pre zásielky do Maďarska.³² Za osem dní od výzvy už Sekretariát ÚV KSS rokoval o návrhu „na usporiadanie manifestácie pracujúcich v Komárne z príležitosti príchodu vlaku s darmi“ určenými pre Maďarsko. Propagandistická aktivita stranických výborov sa očividne rozrastala. Pod taktovkou oddelenia agitácie a propagandy bratislavského ústredia mal okresný výbor strany v Komárne zabezpečiť manifestáciu miestnych obyvateľov, ktorá – slovami uznesenia – „bude vyjadrením solidarity“ so snahou pracujúcich Maďarskej ľudovej republiky „ísť naďalej cestou výstavby socializmu“. Bratislavská *Pravda* písala o odchode „prvého nákladného vlaku“ do Maďarska a potom pravidelne sledovala stav celoštátneho „úctu 999“. Vklady zozbierané z príspevkov závodov, podnikov, inštitúcií i jednotlivcov dosiahli podľa denníka *Pravda* k 20. novembru 1956 výšku takmer 8 miliónov československých korún.³³ Totalitní vládcovia na Slovensku neustále režírovali najrôznejšie „spontánne“ prejavy „našich pracujúcich“. V programovo udržiavanej mocenskej schéme mal samotný pojem slovenská verejnosť vyjadrovať iba súčet pešiaikov vysokej politickej hry.

Novembrové rokovania byra a sekretariátu bratislavského ústredného výboru KSS zdôrazňovali všetky prijaté represívne opatrenia nutnosťou vyvodit’ „poučenie z maďarských udalostí“. Do centra nového ideologického tlaku sa medzi prvými dostali tie vrstvy mládeže, ktoré sa ukázali ako najmenej prispôsobivé. V celoštátnej kampani narežirovaných rezolúcií sa od slovenských vysokých škôl požadovalo, aby odsúdili všetky študentské vystúpenia a vyhlásenia prijaté v máji. Za tejto situácie sa potom hovorilo o „určitých prvkoch konsolidácie a vytriezvenia“ v prostredí vysokoškolákov. Základným prostriedkom politickej výchovy mládeže mala byť tvrdá demagógia. Do budúcnosti sa zavrholi akékoľvek diskusie. Podstatné bolo z „triedneho hľadiska“ prezentovať mladým ľuďom pojmy ako demokracia a sloboda. Za osobitne dôležité sa pokladalo hovoriť s mládežou „o úlohe Sovietskej armády v Maďarsku“.³⁴

Na stredných a vysokých školách sa pod titulom „zlepšovanie sociálneho zloženia študentov“ sprisňovali kritériá prijatia a zostroval triedny numerus clausus. Objektom politických čistiek sa stali študenti, učitelia aj akademickí funkcionári známi ako „organizátori a iniciátori študentských akcií na slovenských vysokých školách“. Všeobecná previerka, nariadená pre učiteľov vysokých škôl a vyšších ročníkov stredných škôl, vnášala do slovenského školstva ubíjajúci pocit existenčnej neistoty. Stranícke komisie dostali do rúk osudy pedagógov a rozhodovali o prepustení každého, koho označili za tzv. politicky nehodného vychovávať mládež.³⁵

Rok 1956 uzatvorilo decembrové zasadnutie ÚV KSČ oficiálnym odsúdením „pokusu o kontrarevolučný prevrat v Maďarsku“. Publikované komuniké, s odvolaním sa na známe „spontánne“ ohlasy československých pracujúcich, zdôrazňovalo upevne-

32 Výzva SOR na pomoc Maďarsku: *Práca*, 7. 11. 1956, s. 2; Výzva predsedníctva ÚV SNF: *Všetci prispejeme na fond 999*. *Pravda*, 7. 11. 1956, s. 2. Denník *Práca*, 7.-15. 11. 1956.

33 SNA, f. ÚV KSS, kart. 144. Sekretariát, 45. schôdza, november 1956; *Pravda*, 15. 11. 1956, s. 1: *Prvý nákladný vlak odišiel do Maďarska*; *Pravda*, 20. 11. 1956, s. 1: *Na konte 999 už 7 809 201 Kčs*.

34 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 9. 11. 1956, vystúpenie M. Rázusa.

35 SNA, f. ÚV KSS, kart. 933. Zasadnutie byra 16. 11. 1956. Tamže kart. 144, uznesenia sekretariátu 23. 11. 1956.

nie „jednoty strany a ľudu“. Onedlho sa zišiel aj ústredný výbor v Bratislave. Prvý tajomník Karol Bacílek v mene „nášho ľudu“ vyhlásil nové politické ťaženie proti intelektuálom, spisovateľom a umelcom. Celé spoločenské dianie na Slovensku sa malo ešte pevnejšie spútať zosilneným straníckym dozorom. Nepohodlné názory ostávali v rezorte všemocnej cenzúry. Vedúca garnitúra v strachu o svoje pozície presadzovala tézu, že „nie je možné ani na okamih strácať našu revolučnú bdelosť a ostrážitosť“.³⁶

Záujem slovenských intelektuálov o nasledujúci politický vývoj v Maďarsku napriek hrubej demagogickej propagande vychádzal zo základnej otázky: čo sa z nekonvenčných ideí predsa len podarilo zachrániť. Od polovice 60. rokov sa bratislavský *Kultúrny život* opäť stával verejnou tribúnou. Známi literáti a publicisti informovali slovenských čitateľov o „nevídaných“ špecifikách, ktoré odlišovali Maďarsko od ostatných európskych krajín sovietskeho bloku. Vyzdvihovanie noviniek z Budapešti sa na Slovensku stalo jednou z foriem politického protestu a možnosťou, ako nepriamo kritizovať dogmatizmus domáceho komunistického vedenia. Bola to tiež jedna z ciest k roku 1968 v ČSR.

2006

---

36 SNA, f. ÚV KSS, kart. 1836. Zasadnutie ÚV KSS 12.-13. 12. 1956. Referát K. Bacílka.

SLOVENSKO A SOVIETSKY ZVÄZ

8. kapitola

SOVIETSKA POLITIKA V STREDNEJ A JUHOVÝCHODNEJ EURÓPE POHĽADOM ČESKOSLOVENSKEJ DIPLOMACIE (1944 – 1949)

Postupom Červenej armády do priestoru strednej a juhovýchodnej Európy roku 1944 nadobudli predstavy sovietskej politiky o povojnovom usporiadaní tohto regiónu osudovo aktuálny význam. K vyhlídkam budúceho mieru minister zahraničia československej vlády v Londýne Jan Masaryk v jednej zo svojich prednášok poznamenal, že Sovietsky zväz vstúpil do Európy a či sa to niekomu páči alebo nie „*hodlá v Európe ostať*“.¹

Spravodajské materiály získané československou exilovou vládou za posledný vojnový rok dokumentujú situáciu európskych krajín začlenených do sféry sovietskeho vplyvu s neprikrášeným realizmom, i keď popri tom odrážajú aj určitú dávku súdobých ilúzií. Záujem ministerstva zahraničia o perspektívy politického vývoja v Poľsku a Juho-slávii vyplynul zo vzájomných kontaktov vládnych kruhov v londýnskej emigrácii. V prípade Rumunska, Bulharska a Maďarska sa informácie orientovali nielen na vnútornú politiku, ale predovšetkým k podmienkam očakávaných dohôd o prímerí so Spojencami.

Z exilových reprezentácií spojeneckých krajín malo za daných okolností navonok najlepšiu medzinárodnú pozíciu oficiálne zastúpenie Československa, uznané Veľkou Britániou a Spojenými štátmi, ako aj Sovietskym zväzom. Prezident Eduard Beneš zrejme predpokladal, že záväzok o rešpektovaní nezávislosti a zvrchovanosti, ako aj nezasahovanie do vnútorných záležitostí druhého štátu, zakotvený v československo-sovietskej zmluve z decembra 1943, bude aj Stalin akceptovať ako súčasť dohodnutej „*úzkej a priateľskej spolupráce v období po obnovení mieru*“.² Komentáre z diplomatických zdrojov však londýnsku vládu upozorňovali na pochybnosti o nezištnom sovietskom vzťahu k Československu.

Na prahu druhej svetovej vojny, v období spolupráce s nacistickým Nemeckom, sovietska politika svoje územné nároky formulovala v tajných dohodách s Hitlerom a presadila ich vojenskou intervenciou v Poľsku aj tvrdým nátlakom na Rumunsko. Požiadavky, ktoré Stalin predkladal neskôr, na diplomatických fórach Spojencov, potvrdzujú kontinuitu sovietskych geopolitických záujmov v strednej a juhovýchodnej

1 Archív ministerstva zahraničných vecí, Praha. Londýnsky archív exilovej vlády (Ďalej: AMZV, LA), kart. 420. J. Masaryk o povojnovej Európe (4. 4. 1944). Štúdiá sleduje sovietsku politiku v strednej a juhovýchodnej Európe s dôrazom na zahraničnopolitické záujmy Československa a čerpá z archívnych fondov československej diplomacie.

2 *Dokumenty sovětské zahraniční politiky 1945 – 1961.* (Ed. V. Kotyk). Praha 1962, s. 84-85.

Európe.³ Kým Spojené štáty a Veľká Británia uvažovali o definitívnom stanovení hraničných línií až po ukončení vojny v rámci mierového usporiadania, Stalin svoje zámery *de facto* realizoval ihneď po vstupe sovietskych vojsk na príslušné územie.

V apríli 1944 sa zdĺhavá kríza sovietskeho vzťahu k londýnskej reprezentácii Poľska výrazne prehĺbila. Podľa československého zástupcu u exilovej poľskej vlády sa navonok zachovávala zdržanlivosť, pokým trvala určitá nádej, že Stalin nenechá bez formálnej odpovede posledné námety na politické riešenie problému, tlmočené prostredníctvom britského premiéra. Zo súkromných rozhovorov bolo možné už vycítiť vyústenie problému do slepej uličky, nakoľko poľské kruhy zotrvali pri zásade: „*Vmešovanie sa do našich vnútorných vecí nikto z nás neznesie.*“⁴

Letná ofenzíva Červenej armády dosiahla koncom júla Vislu a z politických krokov Stalina bolo zrejmé, že za krátky čas sa Poľsko dostane do rúk Sovietov. Onedlho získala československá londýnska vláda dôvernú správu o utvorení poľskej reprezentácie v Moskve z komunistov, socialistov a ďalších ľavicových politikov, pripravených už na presun do Poľska. Manifest Poľského výboru národného oslobodenia vyhlásený 22. júla 1944 v Lubline, zamietol právo londýnskej vlády reprezentovať poľský národ a vyjadril súhlas s revíziou predvojnových poľsko-sovietskych hraníc. Oficiálnu informáciu o konštituovaní nového mocenského centra na domácej pôde adresoval jeho predseda E. Osóbka-Morawski aj československému veľvyslancovi v Moskve. Sovietska vláda začiatkom augusta uznala Lublinský výbor za jediného predstaviteľa štátnej suverenity Poľska.⁵ Cesta premiéra poľskej exilovej vlády S. Mikolajczyka do Moskvy v lete 1944 neprispela k riešeniu konfliktu. Z britských prameňov pochádza správa o nanajvýš stiesnenej nálade poľských exilových vládnych kruhov pod dojmom moskovských rokovaní.⁶ Ministerstvo zahraničia československej vlády v Londýne získalo z poľských zdrojov informáciu, že Stalin sa v Poľsku pokúša „*organizovať režim kamuflované komunistický*“. Za okolností, keď rozhodujúcu úlohu zohrával Sovietsky zväz a výbor v Lubline sa mohol oprávnenne pokladať iba za nástroj sovietskej politiky, malo akékoľvek vyjednávanie malé šance na úspech.⁷ Noví predstavitelia Poľska vyvinuli v Moskve živú diplomatickú aktivitu, zameranú na všetky oficiálne zastupiteľstvá. O posedení pri čaji telegrafoval do Londýna aj Zdeněk Fierlinger. Z rozhovoru s predsedom poľskej Krajinskej národnej rady B. Bierutom vyplynulo, že tento komunistický politik „*je veľmi spokojný, ako sa vyvíja vzájomný vzťah medzi Poľskom a Sovietskym zväzom*“.⁸ Napätie v poľskej emigrácii vyvrcholilo vystúpením S. Mikolajczyka a ďalších politikov z londýnskej vlády. V tejto situácii aj britský premiér Winston Churchill v parlamentnom expozé z polovice decembra 1944 predniesol názor, že všetky nádeje na zmierenie medzi lon-

3 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Kontinuita sovietskych geopolitických záujmov v strednej a juhovýchodnej Európe v rokoch 1939 – 1947*. In: *Historický časopis*, 41, č. 5-6, s. 669-683.

4 AMZV, LA (dův) kart.102. Poľsko-sovietsky vzťah (Londýn 3. 4. 1944).

5 AMZV, LA (dův) kart.102. Telegramy Z. Fierlingera z Moskvy, odoslané 24. 7., 30. 7. a 1. 8. 1944.

6 AMZV, LA (dův) kart.102. Informácia vyslanectva čs. republiky u vlády Veľkej Británie (31. 8. 1944).

7 AMZV, LA (dův) kart.102. Pomer poľsko-sovietsky (15. 9. 1944).

8 AMZV, LA (dův) kart. 101. Správa z Moskvy (5. 10. 1944).

dýnskou reprezentáciou a Lublinským výborom, za ktorým stojí sovietska vláda „*definitívne ustúpili do pozadia*“.⁹

K politickým problémom Juhoslávie pristupoval domáci odboj jednoznačne a priamočiaro. Ako jediný predstaviteľ suverenity juhoslovanských národov a štátu vystúpil koncom novembra 1943 Antifašistický výbor národného oslobodenia, pričom oficiálne zbavil všetkých práv exilovú kráľovskú vládu. Pod vedením Josifa Broz Tita prevzal funkciu dočasnej vlády Národný výbor. Juhoslovanskí komunisti videli v Moskve ideové a politické centrum, pokladali sa za jej najdôslednejšieho stúpenca, vo svojom revolučnom radikalizme však uplatňovali vlastné predstavy. V tomto prípade bol J. V. Stalin postavený pred hotový fakt. Sovietska vojenská misia sa v Titovom hlavnom štábe akreditovala osem mesiacov po britskej, vo februári 1944. Nasledujúca návšteva juhoslovanskej delegácie v Moskve mala nielen vojenský, ale aj straníckopolitický charakter.¹⁰ Správa pre československú londýnsku reprezentáciu charakterizovala prijatie juhoslovanskej vojenskej misie v sovietskom hlavnom meste ako „*okázalé a vrelé*“. Na tlačovej konferencii usporiadanej začiatkom mája v Londýne s členmi Titovej vojenskej misie sa v rôznych variantoch objavovala otázka ideovej spriaznenosti s Moskvou. Diplomatically zdržanlivá odpoveď juhoslovanských delegátov nepopierala vedúcu úlohu komunistov v partizánskom odboji, ale zároveň zvýraznila rozhodnutie budovať národný štát a nie „*sovietsku Juhosláviu*“.¹¹ Vojenský činitelia československej exilovej vlády usporiadali pre generála Velebita a majora Vogelnika večeru, na ktorej sa zúčastnil aj úradujúci minister zahraničia H. Ripka. Juhoslovanskí hostia hovorili o „*úzkej spolupráci s Ruskom*“, pokladanej za základný prvok zahraničnopolitickej línie. Boli tiež presvedčení, že po oficiálnom uznaní sovietskou vládou dôjde k uzavretiu zmluvy s Juhosláviou, podobnej ako existuje už s Československom.¹²

Po utvorení novej juhoslovanskej kráľovskej vlády v Londýne sa záujem exilových kruhov a československej diplomacie upriamil na moskovské rozhovory premiéra Dr. I. Šubašiča s maršalom Titom. Z dlhého pobytu v Belehrade, kam Šubašič cestoval v novembri 1944 priamo z Moskvy sa usudzovalo, že rokovania a dohodu sprevádzali nemalé ťažkosti. Po návrate do Londýna sa predseda juhoslovanskej exilovej vlády vyjadroval veľmi zdržanlivo o politickom dosahu svojej cesty. K účasti Červenej armády na belehradskej operácii konštatoval, že ruské vojsko na srbskom území privítali „*bez zvláštneho zápalu a vcelku chladne*“. Uspokojenie vyvolala až správa o presune sovietskych jednotiek za vojenskými povinnosťami do Maďarska.¹³

Od vstupu Červenej armády do Rumunska v auguste 1944 ministerstvo zahraničia československej exilovej vlády hľadalo informácie k podmienkam prímeria, najmä k ustanoveniam o rumunsko-maďarskej hranici. Zo sovietskej strany sa očakával pres-

9 AMZV, LA (dův) kart. 101. Debata o Polsku v britskom parlamente (Londýn 15. 12. 1944).

10 DILAS, M.: *Találkozások Sztálinnal*. (Preklad diela Susreti sa Staljinom). Budapest 1989, s. 9-16.

11 AMZV, LA (dův) kart. 80. Pobyt juhoslovanskej vojenskej misie v Moskve (Londýn 24. 4. 1944); Tlačová konferencia (Londýn 4. 5. 1944).

12 AMZV, LA (dův) kart. 80. Rozhovor s členmi juhoslovanskej vojenskej delegácie. Tajné! (Londýn 11. 5. 1944).

13 AMZV, LA (dův) kart.80. Stanovisko H. Ripku rokovaniu Tito – Šubašič (Londýn 2. 12. 1944); kart. 81. rozhovor s Dr. I. Šubašičom (Londýn 19. 12. 1944).

nejší výklad formulácie o navrátení celého územia Sedmohradska, alebo jeho väčšej časti Rumunsku.¹⁴ Podľa správ z Moskvy sa v sovietskych oficiálnych kruhoch tento pasus príméria podpísaného 12. septembra vysvetľoval ako motivačný prvok. Rumunsko malo odhodlanie vybojovať si právo na Sedmohradsko a jeho odmena bola viazaná na splnenie tejto vlasteneckej povinnosti. Československý veľvyslanec bol však presvedčený o tom, že „*na sovietskej strane je úprimná vôľa dať celé Sedmohradsko Rumunsku*“.¹⁵ Na oficiálnu otázku obnoviť československo-rumunské styky, najmä v hospodárskej oblasti, odpovedal námestník ľudového komisára pre zahraničie A. J. Vyšinský, že je nevyhnutné obrátiť sa na Spojeneckú kontrolnú komisiu.¹⁶ Správa o situácii v Rumunsku, získaná od anglosaských pozorovateľov, spomínala „*výstrelky zo strany sovietskych okupantov*“, čo u rumunského obyvateľstva vyvolalo veľké znepokojenie. Ale ubezpečenia Sovietov, že nemienia zasahovať do vnútorných otázok politického režimu, vyvolali isté ilúzie aj u samotných spravodajcov. Z pozorovaní koncom októbra dokonca usúdili, že vedúci politici historických strán I. Maniu a D. Bratianu dobre ovládajú situáciu a majú aj dôveru, kým snahy komunistov o vedenie sú brzdené a ich výstrelky sú údajne „*ihneď korigované samotnými sovietskymi autoritami*“.¹⁷

Vojenská a politická situácia Bulharska získala nový spád od 5. septembra 1944, keď tejto krajine Sovietsky zväz vyhlásil vojnu so zdôvodnením, že bulharská vláda viedla prakticky protisovietsku vojnu už od roku 1941. O tri dni nato prekročili sovietske vojská rumunsko-bulharskú hranicu a vstúpili na bulharskú pôdu. Z nasledujúceho povstania vzišla 9. septembra 1944 nová vláda a v politickom živote sa zvýraznila dominancia komunistov, podporovaných Sovietmi. Britský veľvyslanec P. B. Nichols osobne odovzdal úradujúcemu ministrovi zahraničia československej vlády v Londýne H. Ripkovi text dohody o prímerí medzi Spojencami a Bulharskom, podpísanej 28. októbra. Na vysvetlenie dodal, že akonáhle Sovieti vypovedali vojnu bulharskej vláde, podmienky príméria museli byť stanovené dohodou medzi Sovietskym zväzom, Veľkou Britániou a Spojenými štátmi. Tak sa stali bezpredmetnými všetky predbežné prípravy bulharského príméria iniciované Štátnym departmentom USA.¹⁸ Pre sovietsku vládu bolo najdôležitejšie vedúce miesto v Spojeneckej kontrolnej komisii.

Koncom septembra 1944 prenikli jednotky Červenej armády na územie Maďarska a po štyroch týždňoch vkročili do Debrecína. Vnútropolitické perspektívy postupne obsadzovanej krajiny sa stali aktuálnym problémom. Z rozhovorov na Ministerstve zahraničia Spojených štátov amerických vycítil predstaviteľ maďarskej demokratickej emigrácie Vámbéry prejavy silnej antipatie voči „*ruskému spojencovi*“ motivované aj obavami, že napriek všetkému úsiliu sa už „*nepodarí paralyzovať ruský vplyv v Maďarsku*“.¹⁹ Československá exilová vláda zainteresovaná na budúcom maďarskom prímerí,

14 AMZV, LA (dův) kart. 113. Depeša H. Ripku čs. veľvyslancovi do Moskvy (18. 9. 1944).

15 AMZV, LA (dův) kart. 113. Podmienky príméria s Rumunskom – Moskva (13. 9. 1944).

16 AMZV, LA (dův) kart. 113. Telegram Z. Fierlingera z Moskvy (12. 9. 1944).

17 AMZV, LA (dův) kart. 113. Situácia v Rumunsku, telegram Dr. Hanáka (Ankara 29. 10. 1944). Historické strany: Národno caranistická (roľnícka) – I. Maniu, Národno liberálna – D. Bratianu.

18 AMZV, LA (dův) kart. 62. Príméria s Bulharskom. Záznam rozhovoru s Nicholom (Londýn 2. 11. 1944).

19 AMZV, LA, kart. 425. List R. Vámbéryho z New Yorku. Preklad. (Londýn, október 1944).

s odvolaním na článok 2. československo-sovietskej zmluvy, v nóte odovzdanej sovietskemu veľvyslancovi žiadala, aby sa mohla zúčastniť na prípravnom rokovaní.²⁰ O podmienky prímeria požiadala Sovietsky zväz maďarská dočasná vláda, utvorená v Debrečíne 22. decembra. 1944. V situácii, keď odmietavý postoj sovietskej politiky k exilovým vládam Poľska a Juhoslávie vnášal napätie do vzťahu spojeneckých veľmocí, predvádzal J. V. Stalin ukážkový pomer k československej reprezentácii v Londýne. O želaní maďarských predstaviteľov uzavrieť prímerie, bol už o štyri dni informovaný priamo prezident Beneš osobitným memorandom sovietskej vlády. V rozhovore so sovietskym zástupcom sa český politik zaujímal o to, aký bude mať Maďarsko právny status po vstupe do vojny s Nemeckom. Vyslovil predpoklad, že to bude postavenie porazeného štátu, rovnaké ako v prípade Rumunska.²¹

V novembri a decembri 1944 prenikli sovietske vojská do východných, juhovýchodných a južných oblastí Slovenska. Uznanie kontinuity vzájomných vzťahov od mája 1935 v československo-sovietskej zmluve podpísanej počas vojny sa v diplomatických kruhoch chápalo ako potvrdenie predmníchovských hraníc Československa. K československému štátu patrila vtedy aj Podkarpatská Rus, ktorej časť získalo horthyovské Maďarsko už prvou Viedenskou arbitrážou z novembra 1938 a okupáciu zavŕšilo vojenskou akciou v marci 1939. Skúsenosti z Poľska a Rumunska ukázali, že sovietske územné nároky sa uplatňovali *de facto* už vstupom Červenej armády. Kým sovietsko-rumunskú hranicu stanovila dohoda o prímerí, voči Poľsku presadzoval Stalin svoje záujmy utvorením Lublinského výboru. Po prechode frontu a obsadení podkarpatského územia sovietske vojenské velenie podporovalo akcie miestnych komunistov, verejné schôdze obyvateľstva a rezolúcie, ktoré vyústili do manifestu z 26. novembra, žiadajúceho spojiť tieto oblasti, ako Zakarpatskú Ukrajinu, s „*bratskými národmi Sovietskeho zväzu*“.²² Posunutím východných československých hraníc sa Sovietsky zväz stával novým susedom nielen Československa, ale i Maďarska. Svojím charakterom táto otázka patrila do kompetencie budúcej mierovej konferencie. Exilová vláda aj E. Beneš sa v tejto súvislosti odvolávali na dohodu so Sovietskym zväzom, podpísanú 8. mája 1944 v Londýne, o pomere medzi československou správou a hlavným velením po vstupe sovietskych vojsk na československé územie. Na margo žiadostí o pripojenie Zakarpatskej Ukrajiny k sovietskemu územiu minister zahraničia Jan Masaryk koncom novembra telegrafoval Z. Fierlingerovi do Moskvy, že „*prezident Beneš a vláda nemôžu inak, ako zotrvať na stanovisku československých zákonov a zmluvy*“.²³

Ministerstvo zahraničia československej exilovej vlády v Londýne od začiatku januára 1945 dostávalo materiály z Európy aj zámoria k odozvám tlače ale i verejnosti na aktuálne udalosti po vstupe Červenej armády do oblastí patriacich k predmníchovskej republike. Medzi ohlasmi ako sa dalo očakávať, nechýbali ani reakcie z rumun-

20 AMZV, LA, (Taj.) kart. 151. Nóta čs. vlády (Londýn 14. 11. 1944).

21 AMZV, LA, (Taj.) kart. 153. Rozhovor sovietskeho diplomata s E. Benešom. (Londýn 26. 12. 1944). Memorandum vlády ZSSR.

22 *Dokumenty moderní doby*. Praha 1978, s. 453-456.

23 KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V.: *Cesta ke květnu*. Zv. 1-1. Praha 1965, s. 125-128; FIERLINGER, Z.: *Ve službách ČSR*. Zv. II. Praha 1948, s. 446.

ských diplomatických kruhov. Osadenstvo zastupiteľských úradov Rumunska preriedila v jeseni 1944 politická čistka, ale osvedčení diplomati starej školy ostali neoficiálnymi poradcami a naďalej udržiavali tradičné kontakty. Bývalý rumunský tlačový radca v Štokholme G. Seinescu v rozhovore na československom vyslanectve spomenul rovnaký záujem Rumunska i Československa o zachovanie spoločnej hranice na Podkarpatskej Rusi a dúfal, že sa to podarí. Presvedčenie o reálnosti tejto nádeje vyvodzoval z ruského postoja voči Maďarsku a faktu, že rumunské prímerie rušilo druhú viedenskú arbitráž, ktorá v auguste 1940 rozhodla o pripojení severného Sedmohradska k maďarskému územiu.²⁴ Rumunský vyslanec z Helsínk P. Caranfil, počas návštevy československého zastupiteľstva vo Švédsku, vyjadril veľkú dávku pochybností v súvislosti so sovietskou politikou a odmietol rozšírený názor, že záujem o americké úvery „*donúti Rusko k rozumu*“. Sovietske nároky na Podkarpatskú Rus hodnotil ako výsledok propagandy, ktorá počas vojenskej okupácie má neobmedzené možnosti a Sovietsi v nej získali dobrú prax „*z obdobia obsadzovania pobaltských štátov*“. Rumunský diplomat sa pozastavoval nad formou sovietskeho postupu voči takému „*dávnemu a oddanému spojencovi ako je Československo*“ a vyjadril pľutovanie nad prerušením koridoru, spájajúcim československé a rumunské územie.²⁵

Otázka pripojenia podkarpatskej oblasti k Sovietskemu zväzu vzbudila rozruch aj vo Fínsku, ktoré malo s presadzovaním sovietskych nárokov svoje vlastné skúsenosti. V helsinskej tlači sa objavila dokonca správa o tom, že zároveň s územím žiada Stalin aj odstúpenie prezidenta Beneša. V neutrálnom Švédsku malo agentúrne spravodajstvo vecný charakter a predkladalo predovšetkým overené informácie. No správu o sovietskej požiadavke prijali politicky neangažovaní, radoví švédski občania ako potvrdenie vžitých predstáv „*o ruskej záškodnosti, temných cieľoch a snahe po ovládnutí Európy bolshevizmom*“.²⁶ Z prostredia maďarskej emigrácie v Spojených štátoch amerických je zaujímavá úvaha zverejnená v denníku *Amerikai Magyar Népszava*, známym svojím kritickým pohľadom na postup súdobej československej politiky voči Maďarsku. V skutočnosti, že Beneš odovzdáva Podkarpatskú Rus sovietskej vláde, videl komentátor potvrdenie problémov československo-sovietskeho vzťahu.²⁷

V československom exile sa uvažovalo o tom, kto bude reprezentovať Maďarsko pri uzatváraní prímeria. Zloženie dočasnej maďarskej vlády vzbudzovalo rozpaky i preto, že v ňom figurovali aj štyria členovia známi z horthyovského obdobia. Na čele vlády stál bývalý veliteľ 1. maďarskej armády gen. B. Milkós-Dálnoki, ktorý spolu s ďalšími vojenskými činiteľmi horthyovského štábu prešiel pri postupe frontu k Sovietom. Už počas konzultácií v Moskve o zostave novej maďarskej vlády bolo však jasné, že Stalin pri formulovaní svojich záväzných odporúčaní sledoval predovšetkým vojenské ciele. Snaha aktivizovať Horthyho prívržencov v Maďarsku a získať ich pre vojnu proti Nemecku je

24 AMZV, LA (dův) kart. 113. Politická správa č. 3. (Štokholm 5. 1. 1945).

25 AMZV, LA (dův) kart. 113. Rozhovor s rumunským diplomatom (Štokholm 27. 1. 1945).

26 AMZV, LA (dův) kart. 113. Tamže. Dodatok č. 49/dův/45. Výstrižok z fínskeho denníka *Uusi Suomi*, 13. 1. 1945.

27 AMZV, LA, kart. 427. *Amerikai Magyar Népszava* (New York), 28. 1. 1945: Benes in Trouble.

zrejmä aj z vládneho vyhlásenia, ktorého návrh bol sformulovaný v rámci moskovského pobytu maďarskej delegácie.²⁸ V januári 1945 rokovali v Moskve o maďarskom prímerí zástupcovia USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu. Voči požiadavke zaradiť do textu prímeria transfer maďarskej menšiny z Československa, ponímaný v kruhoch londýnskej vlády ako precedens pre vysídlenie sudetských Nemcov, nevyslovil námietky iba sovietsky minister zahraničia. Dohoda o prímerí s Maďarskom, podpísaná 20. januára určila líniu československo-maďarských hraníc do stavu pred 31. decembrom 1937 a vyhlásila za neplatné ustanovenia prvej Viedenskej arbitráže. Vzhľadom na Maďarsko sa teda obnovoval predmníchovský stav, čo znamenalo aj anulovanie maďarskej okupácie Podkarpatskej Rusi. Vyslanec v Moskve bol poverený oficiálne tlmočiť V. M. Molotovovi „úprimnú vďaku prezidenta a vlády“ už za podporu československých návrhov k maďarskému prímeriu. Žiadosť menovať pri kontrolnej komisii v Budapešti aj delegáta Československa, bola akceptovaná. Poďakovanie v mene londýnskej vlády mal Z. Fierlinger tento raz vyjadriť „za účinnú sovietsku podporu pri dosiahnutí tohto výsledku“.²⁹ Na margo prímeria s Maďarskom aktuálne politické komentáre v Spojených štátoch nepochybovali o pravom poslaní Spojeneckej kontrolnej komisie pod vedením jej predsedu K. J. Vorošilova. Konštatovali, že „*Allied High Command je a bude v skutočnosti len Russian High Command*“.³⁰

Krymská konferencia vedúcich spojeneckých veľmocí vo februári 1945 sa konala v období výrazných úspechov postupujúcich sovietskych vojsk a poznamenali ju mnohé ústupky voči nárokom Stalina. Deklarácia o oslobodenej Európe zdôraznila demokratické princípy politického vývoja, ale od sovietskej politiky sa dal očakávať svojsky výklad základných pojmov.³¹ Počas rokovaní na Jalte prezident Spojených štátov amerických F. D. Roosevelt a britský premiér Winston Churchill akceptovali požiadavku Stalina utvoriť v krajinách susediacich so Sovietskym zväzom vlády priateľsky naklonené veľkému susedovi, a tým pripustili aj určitý stupeň zasahovania do ich vnútorných záležitostí. V Rumunsku, Bulharsku a Maďarsku toto zasahovanie navonok legitimovalo pôsobenie Spojeneckých kontrolných komisií ovládaných Sovietmi.³² Politická realita však potvrdzovala presadzovanie sovietskych záujmov aj v okruhu spojeneckých štátov: Poľsku, Juhoslávii a Československu, aj keď metódy zvolené Stalinom boli v tomto ohľade rôzne diferencované.

Začiatkom roku 1945 československá diplomacia nemala v Bukurešti a Sofii vlastné zastúpenie. Od vstupu Červenej armády a po uzavretí prímerí sa oficiálne spravodajstvo o politickom vývoji v Rumunsku i Bulharsku dostalo pod sovietsku kontrolu. Pre

28 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938 – 1949*. Bratislava 1992, s. 53-64.

29 AMZV, LA, (Taj.) kart. 153. Telegramy H. Ripku veľvyslancovi Fierlingerovi do Moskvy, odoslané z Londýna 19. 1. a 26. 1. 1945.

30 AMZV, LA, (dův) kart. 85. Informácia veľvyslanectva ČSR v Spojených štátoch o komentároch k prímeriu s Maďarskom (Washington 27. 1. 1945).

31 *Mezinárodní konference 1943 – 1945. Dokumenty*. Praha 1985, s. 245-329.

32 Predsedami SKK sa stali maršali sovietskej armády, ale v praxi túto funkciu vykonávali ich zástupcovia. V Rumunsku: R. J. Malinovský a gen. I. Z. Susajkov, v Bulharsku: F. I. Tolbuchin a gen. S. S. Birjuzov, v Maďarsku: K. J. Vorošilov a gen. V. P. Sviridov.

londýnsku vládu za týchto okolností predstavovalo významný zdroj informácií československé veľvyslanectvo v Ankare. Aktuálne správy prinášali korešpondenti amerických a britských agentúr, ale aj súkromné osoby, zdržiavajúce sa istý čas po návrate z Rumunska či Bulharska v niektorom z veľkých tureckých miest. Zaujímavú charakteristiku podstatných črt politickej situácie balkánskych krajín sovietskej sféry za prvé mesiace roku 1945, odrážajúcu osobné dojmy a dobrý postreh, priniesol obchodník, ktorý sa po prieskumnej ceste vrátil do Istanbulu. Bol zrejme jedným z posledných zahraničných podnikateľov, čo sa do tejto oblasti vôbec mohli dostať. Z politickej atmosféry v Rumunsku i Bulharsku upozornil na novú terminológiu zavedenú pod nepochybným sovietskym vplyvom, a to používanie pojmu „fašista“ vo veľmi širokom zmysle. Predstavitelia rumunských historických strán ako I. Maniu a D. Bratianu, hoci presvedčení demokrati, neboli zaradovaní medzi „antifašistov“ i preto, lebo rozhodovanie o tejto kategórii sa stalo doménou komunistov.³³

V československo-rumunských reláciách mala politický podtón aj otázka vzájomných kontaktov v diplomatických kruhoch zastupiteľských úradov. Z aspektu londýnskej vlády bol rozhodujúci fakt, že dohoda o prímerí oficiálne upravila rumunské postavenie voči Sovietskemu zväzu a ďalším spojeneckým veľmociam. Snahou československej zahraničnej politiky, ako ju formuloval H. Ripka, bolo v povojnovom období obnoviť „*náš priateľský pomer k Rumunsku*“.³⁴

Výrazné zhoršenie podmienok rumunskej vnútornej politiky zaregistroval spravodajca na základe skúseností z Bukurešti koncom januára 1945. Podľa neho, na rozdiel od prvých týždňov po príchode Červenej armády, nadobudla sovietska vojenská prítomnosť všetky vonkajšie znaky nepriateľskej okupácie, vrátane politických dôsledkov. Napätá atmosféra vystupňovaného nátlaku donútila najviac osočovaných reprezentantov nekomunistických strán otvorene prejsť do opozície.³⁵ Dramatické okolnosti zmeny rumunskej vlády vyvolali pobúrenie v medzinárodnom meradle. Nástup nového premiéra P. Grozu a vlády ľavicového bloku 6. marca 1945 znamenal pre Rumunsko zásadný presun v rozložení politických síl.

Správy o rumunskej politickej kríze, určené E. Benešovi, odosielalo londýnske ministerstvo zahraničia do Moskvy, ktorá sa v marci stala dejiskom rokovaní s československou komunistickou emigráciou. Informácie z britských zdrojov zdôrazňovali kritiku samotných okolností výmeny rumunskej vlády. Sovietsky zásah bol charakterizovaný ako jasné porušenie spojeneckých dohôd. Skutočnosť, že Sovieti konali bez konzultácie so svojimi americkými a britskými partnermi pokladali vedúce politické kruhy v Londýne za dôkaz, že spojenecká mašinéria nefunguje a závery krymských či iných podobných rokovaní majú len minimálny význam.³⁶ Dôverná interná informácia pre československú londýnsku vládu, získaná od očitých svedkov, opisovala spôsob, akým

33 AMZV, LA, (dův) kart. 62. Tajné spravodajstvo o situácii v Bulharsku a Rumunsku. MZV Londýn (13. 2. 1945).

34 AMZV, LA (dův) kart. 113. Pomer čs.-rumunský. Telegram do Ríma (podpísaný Ripka). Londýn 13. 1. 1945.

35 AMZV, LA (dův) kart. 113. Situačná správa z Rumunska, vyslanec M. Hanák (Ankara, 20. 1. 1945).

36 AMZV, LA (dův) kart. 113. Situácia v Rumunsku (9. 3. 1945).

bol zbavený svojho postu už druhý premiér od vstupu sovietskych vojsk do Rumunska. Pred kráľovský palác sa presunula sovietska delostrelecká batéria „*a Vyšinský nariadil, aby vláda N. Radescu zmizla do dvoch hodín*“. Československého vyslanca v Ankare navštívili 10. marca 1945 členovia rumunskej obchodnej delegácie. Prosili o doručenie odkazu, aby E. Beneš počas nastávajúcej návštevy v Moskve pripomenul Stalinovi naprosto kladné a úprimné stanovisko I. Maniu k Rusku už od roku 1929, za čo by bol rumunský politik veľmi vďačný, nakoľko „*ťažko nesie útoky z poslednej doby, ktoré ho predstavujú ako fašistu*“.³⁷

Želanie československej vlády akreditovať čo najskôr vlastného diplomatického zástupcu v Sofii, prednesené v polovici januára 1945, prijali v Moskve s porozumením. Zo sovietskeho aspektu Bulharsko vzorne plnilo podmienky určené prímerím, preto sa v otázke diplomatického zastúpenia dal očakávať jednoduchší oficiálny postup než v prípade Rumunska.³⁸ Sovietsky vplyv v bulharskej politike nemal navonok mimoriadne nápadnú formu i vzhľadom na to, že komunistická dominancia sa presadila okamžite od príchodu Červenej armády. Formálna koalícia vo vláde K. Georgieva, založená na spojení občianskych a socialistických strán sa udržiavala iba ustupovaním pred komunistami v každej dôležitej otázke. Atmosféru strachu umocňovalo masové zatýkanie. Procesy pred ľudovými súdmi sa odohrávali podľa komunistickej réžie. Potvrdzovalo to rovnaké zaobchádzanie s demokratickými ministrami posledných bulharských vlád ako s predstaviteľmi vyslovene fašistickej orientácie. Významný roľnícky politik Dr. G. M. Dimitrov si bol vedomý toho, že jeho strana má v Bulharsku najsilnejšie pozície, ale „*prítomnosť sovietskej armády mení pomer síl v prospech komunistov*“. Už v januári 1945 bol prinútený ako nežiaduca osoba z vedenia agrárnej strany odstúpiť a na poste ho vystriedal N. Petkov. Postupne všetky kľúčové pozície prechádzali do rúk komunistov, čo malo za následok aj politické čistky v diplomatických službách.³⁹ Odvolaný bulharský vyslanec v Ankare sa rozhodol nevrátiť do vlasti a volil emigráciu. Za daných okolností „*s ohľadom na Sovietov*“ londýnske ministerstvo zahraničia neodporúčalo udržiavať styky československých zástupcov s bývalými diplomatmi.⁴⁰

Na záver vzájomných kontaktov s juhoslovanskou exilovou vládou, začiatkom marca 1945, získal československý vyslanec programový materiál Dr. I. Šubašiča. Pokladalo sa za nesporné, že dokument je súčasťou dohody s Titom, ktorou sa obaja politici snažia predísť „*veľkému povojnovému nebezpečeniu – občianskej vojne*“.⁴¹ Novú vládu utvoril Tito 7. marca 1945 a podľa odporúčania jaltskej konferencie poskytol kreslo ministra zahraničných vecí Šubašičovi. Radikálna ľavicová orientácia povojnového vývoja a skutočnosť, že zatiaľ ešte nedochádzalo k výraznejšiemu stretu záujmov sovietskych a juhoslovanských komunistov, predurčovali Juhosláviu k úlohe sovietskeho spojenca čísl

37 AMZV, LA (dův) kart. 133. Politický vývoj v Rumunsku. Telegram z Ankary (10. 3. 1945).

38 AMZV, LA (dův) kart. 62. Správa Z. Fierlingera (Moskva 19. 1. 1945).

39 AMZV, LA (dův) kart. 62. Taj HV 2. odd. (Londýn 13. 2. 1945); Bulharská ľudová roľnícka strana: Dr. G. M. Dimitrov (Gemeto) a N. D. Petkov.

40 AMZV, LA (dův) kart. 62. Čs. vyslanectvo v Ankare (16. 4. 1945).

41 AMZV, LA (dův) kart. 81. Tajné! Program I. Šubašiča a komentár čs. vyslanca pri juhoslovanskej exilovej vláde (1. 3. 1945).

jedna. Zmluva o priateľstve a spolupráci, podpísaná 11. apríla v Moskve, zakotvovala princíp vzájomného rešpektovania suverenity a nezasahovania do vnútorných záležitostí.⁴² Avšak už o tri roky sa jasne ukázalo, že Stalin nemal v úmysle chápať túto klauzulu ako skutočný záväzok.

Československý zástupca pri juhoslovanskej vláde od mája 1945 zmenil svoje londýnske pôsobisko za Belehrad. Prvá tajná správa adresovaná prezidentovi Benešovi do Prahy upozorňovala na zložitú politickú situáciu. Všade sa dala vycítiť nespokojnosť, „*ale z dôvodu osobnej bezpečnosti nie je dávaná najavo*“. Podľa názoru občianskej opozície komunistická propaganda očividne zneužívala pojmy ako „demokracia“ a „sloboda“. V novej Juhoslávii sa žilo, podľa poetického prirovnania „*ako v nejakom zamračenom kúte, kam ťažko preniká svetlo pravdy o tom, čo sa tu aj inde skutočne deje*“. Srbi pokladali všadeprítomné červené hviezdy, rôzne boľševické emblémy, skratky a názvy nových úradov za cudzie a nepríjemné porušenie domácich tradícií. Občianske vrstvy vnímali povojnové zmeny ako národnú tragédiu. V podpore preukazovanej Ruskom juhoslovanským komunistom videla opozícia protisrbský zámer, motivovaný v sovietskej politike vedomím, že Srbi „*sú vlastne chrbticou Balkánu*“⁴³ a chýba im zmysel pre asimiláciu.

Neprekonateľné rozpory v juhoslovanskom politickom spektre sa vyhrotili v októbri 1945 a viedli k demisii ministra zahraničia aj ďalšieho zástupcu občianskych síl vo vláde. Sovietsky vyslanec v Belehrade v tom videl zámernú „provokáciu“, podľa neho inšpirovanú Veľkou Britániou a Spojenými štátmi, aby získali argument ku tvrdeniu, že Juhoslávia nedodržala dohodu Tito – Šubašič práve tak, ako Sovietsky zväz porušuje závery z Jalty. Na podnet sovietskej strany bol za nového ministra zahraničia menovaný S. Šimič.⁴⁴ Rozhovor československého vyslanca s americkým a britským kolegom potvrdil odmietavý postoj oboch veľmocí k juhoslovanskej vláde a režimu Broza Tita. Predstaviteľ Spojených štátov R. C. Paterson nepochyboval o tom, že „*v slobodných voľbách by kandidáti Ludového frontu prepadli. Sú to alebo komunisti, alebo ľudia im podriadení*“.⁴⁵ Prvé parlamentné voľby v Juhoslávii 11. novembra 1945 demonštrovali vedúce pozície komunistov.

Belehradský vyslanec informoval Prahu aj o situácii povojnového Albánska, politicky i vojensky viazaného na Juhosláviu. Totožnosť vládnuceho režimu a postavenie partizánskeho odboja sa stali určujúcim prvkom úzkych a srdečných albánsko-juhoslovanských vzťahov. Podpora zo strany Juhoslávie bola bezprostredne po vojne základným faktorom medzinárodného postavenia malého Albánska.⁴⁶ V tomto období ešte Sovietsi akceptovali juhoslovanské zaangažovanie v Albánsku a neprejavovali v tomto smere výraznejšiu aktivitu. Zo sovietskeho hľadiska mala všeobecná albánska orientá-

42 DILAS. M.: c. d., s. 95-97; *Maršal Tito k ratifikaci smlouvy se SSSR, Svobodné noviny* 13. 6. 1945.

43 AMZV, ZÚ Belehrad/1945. Vyslanectvo ČSR. Tajné! (18. 5. 1945); Politická správa č. 1 (20. 6. 1945); Politická správa č. 5 (1. 7. 1945).

44 AMZV, ZÚ Belehrad/1945. Tajná správa nového čs. vyslanca (13. 10. 1945); Rozhovor so sovietskym vyslancom I. V. Sadčikovom (15. 10.).

45 AMZV, ZÚ Belehrad/1945. Tajné! Rozhovor s vyslancom Veľkej Británie a USA (9. 11. 1945).

46 AMZV, ZÚ Belehrad/1945. Juhoslávia a Albánsko (22. 6. 1945); Politická správa č. 18 (16. 11. 1945).

cia vítaný smer: dočasnú vládu vytvoril komunistický vodca E. Hodža a na jej čele zotrval aj po parlamentných voľbách 2. decembra 1945.

Vo vzťahu k Poľsku presadzoval Stalin svoje politické a strategické záujmy mimo-riadne dôrazne. Sovietsko-poľská spojenecká zmluva bola 21. apríla 1945 podpísaná už s prvou dočasnou vládou prokomunisticky orientovaného premiéra, socialistu E. Osóbku-Morawského. Zásada vzájomného rešpektovania suverenity a nezasahovania do vnútorných záležitostí druhého štátu⁴⁷ patrila aj v tomto prípade do oblasti mystifikácií. Z posledných dokumentov londýnskeho obdobia exilových vlád sa zachovala správa o prekvapení poľských skupín v zahraničí, keď československá vláda uznala prvú dočasnú vládu Poľska ešte pred konferenciou Veľkej trojky na Jalte.⁴⁸ Do druhej dočasnej poľskej vlády, utvorenej v júni 1945 podľa jaltských odporúčaní a po rokovaní v Moskve, bol ako podpredseda začlenený aj S. Mikolajczyk. Poľský exil v Londýne hodnotil politickú situáciu vo Varšave ako „*diktatúru komunistickej strany a jej agentov*“. Za týchto okolností post vicepremiéra pre vedúceho roľníckeho politika nemal žiadny praktický význam. Dohoda o sovietsko-poľských štátnych hraniciach, podpísaná 16. augusta 1945 v Moskve, akceptovala sovietske záujmy a propagandisticky bola označovaná ako ďalší prvok upevňovania priateľského zväzku oboch krajín.⁴⁹

Politické rokovania predstaviteľov londýnskeho exilu a členov slovenskej delegácie s vedením komunistickej emigrácie v Moskve sa odohrávali od 22. marca 1945. Do sovietskeho hlavného mesta pricestoval aj prezident E. Beneš. Premiérom prvej vlády Čechov a Slovákov, menovanej 4. apríla sa stal ľavicový sociálny demokrat Z. Fierlinger. V Košiciach prijatý vládny program ako „*neochvejnú vedúcu líniu československej zahraničnej politiky*“ proklamoval „*najuzšie spojenectvo s víťaznou slovanskou veľmocou na východe*“. Sympatie k Rusku, prejavované veľkou časťou českého a moravského obyvateľstva, vyjadrovali – podľa zahraničnej tlače – túžbu „*zatlačiť tieň Mníchova leskom Kremľa*“.⁵⁰ Modifikáciu východného úseku predmníchovskej československej hranice definitívne určila československo-sovietska zmluva o Zakarpatskej Ukrajine podpísaná 29. júna 1945. Hraničná línia, oddelujúca za prvej republiky Slovensko a Podkarpatskú Rus, sa stala štátnou hranicou so Sovietskym zväzom.⁵¹ Z maďarskej strany okamžite reagovali na zmenu, ktorá aj im priniesla susedstvo rozpínavej veľmoci. Minister zahraničia J. Gyöngyösi však označil odstúpenie Podkarpatska Sovietskemu zväzu za dôkaz toho, že „*predmníchovské hranice Československa nie sú posvätné*“.⁵²

Kritické obdobie koncom vojny a na začiatku mieru sa pre Moskvu stalo vhodnou príležitosťou účelovo oživiť všeslovanské heslá v sovietskom exportnom balení.⁵³ V nových podmienkach „*všeslovanstvo*“, ako vítaný propagačný prvok, maskovalo

47 *Dokumenty sovětské zahraniční politiky*, c. d., s. 87.

48 AMZV, LA (dův) kart. 102. Poľská reakcia na čs. uznanie varšavskej vlády (3. 2. 1945).

49 *Dziennik Polski* (Londýn) 25. 6. 1945; *Pravda* (Moskva) 17. 8. 1945; *Izvestija* 18. 8. 1945. Poľská ľudová strana (roľnícka) – vedúci činiteľ S. Mikolajczyk.

50 *Dokumenty moderní doby*, c. d., s. 479; *Der Bund* 7. 9. 1947 „*Sturmzeichen in Osteuropa*“.

51 *Dokumenty moderní doby*, c. d., s. 526-528.

52 Slovenský národný archív, Bratislava. Fond: ÚP SNR, inv. 277, kart. 264. Poverenictvo vnútra.

53 BROD. T.: *Stalinův Sovětský svaz za války v letech 1941 – 1945* (II.). In: *Slovanský přehled* 1991/5, s. 406-411.

Stalinove politické ciele v strednej a juhovýchodnej Európe. Rozhovor počas nástupnej audiencie nového československého veľvyslanca sa odohrával v znamení „*solidarity slovanských národov*“. Nevyhnutnosť tieto väzby všestranne podporovať zdôraznil A. J. Vyšinský. Podľa jeho slov nastalo najvhodnejšie obdobie a príležitosť dať „*vzájomným slovanským vzťahom pevný základ*“. V moskovských diplomatických kruhoch sa sovietsky záujem sústredil na zástupcov Juhoslávie, Poľska, Československa a Bulharska. Začiatkom decembra 1945 usporiadal Vseslovanský výbor v Moskve spomienkový večer venovaný výročiu utvorenia dočasnej vlády Titovej Juhoslávie. Za predsedníckym stolom sedeli slovanskí predstavitelia a námestník ľudového komisára zahraničných vecí S. A. Lozovský vo svojom vystúpení vyzdvihoval „*nové demokratické systémy v Poľsku, Juhoslávii a Bulharsku*“. Sovietsky činiteľ dôrazne odmietol „*nepriaznivú kritiku*“ na adresu slovanských národov a zároveň konštatoval, že práve od nich by sa mnohé iné mohli učiť „*správne demokratickému postupu*“.⁵⁴

Vnútropolitický vývoj povojnového Maďarska, Bulharska a Rumunska určovali zábery Stalina, presadzované sovietskym vedením Spojeneckých kontrolných komisií. V strategických úvahách Moskvy nepatrila Budapešť predbežne do prvého sledu a v prechodnej demokratickej etape bolo možné podmienky maďarskej politiky prezentovať ako príklad sovietskej tolerancie voči bývalej nepriateľskej krajine. Parlamentné voľby v novembri 1945, hodnotené britským komentárom ako „*čisté a slobodné*“, priniesli absolútne víťazstvo, 57 % hlasov Maloroľníckej strane, a tým aj povinnosť zostať vládou. V koalícnej vláde premiéra Z. Tildyho museli komunisti zaujať významné pozície. Nový kabinet tak mohol predstúpiť pred samotného predsedu kontrolnej komisie v Budapešti K. J. Vorošilova.⁵⁵ Politické pomery v Bulharsku sa novembrovými parlamentnými voľbami vôbec nezmenili, komunistický scenár rozhodol o spoločnej kandidátskej listine a štyri legálne opozičné strany účasť na voľbách odmietli. Premiérom ostal nenápadný K. Georgiev. V Rumunsku pokračovala vnútropolitická kríza, ktorú nemohla utlmiť ani okázalá sovietska podpora vlády P. Grozu. Moskovské rokovania na diplomatickej úrovni troch veľmocí vyústili napokon do odporúčania rozšíriť rumunskú vládu o dvoch členov, z každej historickej strany po jednom predstaviteľovi. Nasledujúce politické porady v Bukurešti začiatkom januára 1946 o konkrétnych návrhoch opozície, napätú situáciu formálne vyriešili.⁵⁶

Komunistické strany v Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku už od konca vojny vystupovali ako jediní spoľahliví garanti nového a pozitívneho vzťahu k Moskve. Ideologicky zveličené tvrdenia upierali občianskej politike akýkoľvek realizmus, čo nezodpovedalo skutočnosti. V rozhovore s československým zástupcom vyjadril rumunský minister zahraničia, liberálny politik G. Tatarescu, základný princíp tohto realizmu, daný

54 AMZV, ZÚ Moskva/1945. Politické správy J. Horáka 12. 11. a 8. 12. 1945.

55 Kis Újság 21. 11. 1945. „*A kormány Vorosilov Marsallnál*“. Nezávislú maloroľnícku stranu po 1. 2. 1946 zastupoval J. Nagy a Z. Tildy sa stal prezidentom republiky.

56 AMZV, ZÚ Bukurešť. Tajná politická správa (18. 10. 1945); Rozšírenie rumunskej vlády (28. 1. 1946).

akceptovaním „*pozície Sovietskeho zväzu ako najväčšej vojenskej veľmoci v Európe a bezprostredného suseda Rumunska*“.⁵⁷

Záverečná etapa príprav mierových zmlúv s bývalými satelitmi hitlerovského Nemecka v roku 1946 zamestnávala sovietsku politiku na úrovni ministrov zahraničných vecí víťazných veľmocí a zároveň i z aspektu protikladných snáh jednotlivých krajín sovietskej záujmovej oblasti. Hoci dohody o prímerí s Rumunskom a Bulharskom určovali podmienky ich vystúpenia z vojny, mierové zmluvy mali definitívne garantovať systém vzájomných hraníc. V pomere k Rumunsku išlo Sovietom predovšetkým o potvrdenie spoločnej hranice, ktorej nemennosť za daných okolností nespochybňovala žiadna rumunská politická strana.⁵⁸ Otvorené spory sa však vyostrovali medzi štátmi s totožným medzinárodným postavením – Rumunskom a Maďarskom, ale i vo vzťahoch Československa s porazeným južným susedom. Rozhodnutia o povojnovej hranici v zmluvách s Bulharskom a Maďarskom mali význam pre susednú Juhosláviu. O sovietsku podporu pri formulácii ustanovení budúceho mieru usilovali československá i juhoslovenská vláda, ale aj vlády Maďarska, Rumunska a Bulharska. Na rozšírení sovietskeho vplyvu v strednej a juhovýchodnej Európe bol Stalin maximálne zainteresovaný, ale vnútri vlastnej sovietskej sféry nehodlal podporovať väčšie presuny hraničných línií. Vo všetkých otázkach mierového usporiadania presadzovala sovietska politika vlastné zábery a konflikty medzi malými štátmi tejto oblasti pokladala za neúnosné. Ešte pred parížskou mierovou konferenciou sovietsky vyslanec v Budapešti, pravda neúspešne, sprostredkoval pranie maďarskej vlády nadviazať s Československom normálne diplomatické styky.⁵⁹

Konfrontácia diametrálne odlišných predstáv o povojnovom usporiadaní vyostrovala rozpory Stalina so západnými veľmocami. Aktuálnym predmetom diplomatickej aktivity sa roku 1946 stal problém demokratickej rekonštrukcie bulharskej vlády. Pohľad na fungovanie Spojeneckej kontrolnej komisie v Sofii, vyjadrený vedúcim vojenskej misie USA, odzrkadľuje celú hĺbku konfliktu ako aj istú dávku rezignácie. Pri stretnutí s československým diplomatom začiatkom októbra 1946 generálmajor W. M. Robertson konštatoval, že v skutočnosti v Bulharsku vládne podpredseda kontrolnej komisie S. S. Birjuzov a Sovietmi podporovaný G. Dimitrov, zatiaľ čo minister zahraničia G. Kulišev „*neznamená vôbec nič*“. Americkú stranu rozhorčoval teror, ktorý komunisti používali ako metódu politického ovládania. Počet osôb uväznených v koncentračných táborech, odhadovaný na 120-tisíc, ďaleko presiahol stav za posledných bulharských vlád. Bez väzenia a zastrasovania, súdil Robertson, by komunisti „*nedosiahli ani 20 % hlasov*“. Táto otázka bola zaujímavá v situácii, keď vrcholila príprava v poradí už druhých parlamentných volieb. Nóta americkej vlády žiadala, podobne ako v Rumunsku, pribrať do bulharskej vlády dvoch zástupcov opozície. Opozičné strany však boli namiesto toho úplne vyradené: nemali možnosť organizovať primeranú kampaň, ani využívať predvolebné zhromaždenia a rozhlas. Kto sa verejne prihlásil k opozícii, ris-

57 AMZV, ZÚ Bukurešť. Správa J. Krausa. Taj. (14. 6. 1945).

58 AMZV, ZÚ Bukurešť/1946. Mierová konferencia v Paríži a Rumunsko (22. 5. 1946).

59 AMZV, ZÚ Budapešť/1946. Úrad vládneho delegáta ČSR pri SKK v Maďarsku. Tajná správa (11. 7. 1946).

koval uväznenie.⁶⁰ Ako sa dalo očakávať, voľby 27. októbra priniesli Bulharsku definitívne víťazstvo stranického bloku ovládaného komunistami. Za danej politickej situácie sa opozičným stranám podarilo získať asi štvrtinu hlasov. Už o dva mesiace obvinil moskovský rozhlas bulharskú opozíciu z toho, že jej predstavitelia boli počas vojny „*nemeckými agentmi*“ a pomáhali meniť Bulharsko na nemeckú kolóniu. Toto tvrdenie N. D. Petkov odmietol a pripomenul protinacistický postoj roľníckej strany, ktorá spolu s celým bulharským národom stála „*na pozíciách vlastenectva a večného priateľstva s bratským ruským národom*“.⁶¹ V bulharských pomeroch sa však polemika s vysielaním z Moskvy hodnotila ako presvedčivý dôkaz zrady.

Pred vôbec prvými parlamentnými voľbami bola politická situácia Rumunska predmetom stálej a sústredenej pozornosti sovietskych činiteľov tak v Bukurešti, ako aj v Moskve. Ustanovenie v mierovej zmluve s Maďarskom o prinavrátení celého územia Sedmohradska, úľavy v reparačných záväzkoch, alebo návrat rumunských zajatcov, to všetko podľa československého vyslanca vyjadrovalo snahu zlepšiť obraz Sovietskeho zväzu v očiach verejnosti a „*otupiť ostrie propagandy historických strán*“. Za okolností, keď výkonný vodca spojeneckej komisie v Rumunsku gen. I. Z. Susajkov jednoznačne podporoval prokomunistickú rumunskú vládu, bolo isté aj volebné víťazstvo tohto bloku. Opozičné strany získali 19. novembra 1946 iba 17 % hlasov a v parlamente podali protest „*proti spôsobu, akým boli voľby uskutočnené*“.⁶²

Májové parlamentné voľby v Československu, pomerne slobodné a spontánne, priniesli nielen prekvapujúce víťazstvo komunistov, ale i najlepší výsledok aký kedy v nezmanipulovaných voľbách dosiahli. Celostátne pripadlo komunistom 38 % hlasov a kreslo premiéra pre K. Gottwalda. Špecifikom volieb bola zreteľná polarizácia politických síl na Slovensku, dokumentovaná absolútnou väčšinou 62 % pre Demokratickú stranu.

V zložitých politických okolnostiach povojnového Poľska sa termín prvých parlamentných volieb neustále odsúval. Nielen politické zápasy a tlak komunistov, ale priamo blokovanie činnosti vrátane zatýkania významných prívržencov oslabovali roľnícku ľudovú stranu. Táto sa napokon rozštiepila na dva prúdy: koalíčný a opozičný. Počas volebných príprav, ako informoval československý vyslanec vo Varšave, „*došlo k nerovnému boju, v ktorom vládne strany plne využili všetky mocenské prostriedky, aby si zabezpečili víťazstvo*“. Od začiatku nemohli vzniknúť žiadne pochybnosti o pevnom rozhodnutí „*lublinských strán*“ nedať si vytrhnúť z rúk moc „*prostredníctvom hlasovacích lístkov*“, hoci veľká časť poľského obyvateľstva nebola spokojná s daným stavom. Z platných volebných lístkov odovzdaných 19. januára 1947 získala spoločná kandidátka koalície 80,1 % hlasov, roľnícka opozícia Mikolajczyka 10,3 % a zvyšok ostatné strany.⁶³

60 AMZV, ZÚ Sofia/1946. Politické pomery v Bulharsku americkým pohľadom. Správa č.11 (7. 10. 1946).

61 PETKOV, N. D.: *Edno izkazvane na radio Moskva... Narodno Zemedelsko Zname* 27. 12. 1946.

62 AMZV, ZÚ Bukurešť/1946. Politická správa č. 8 (23. 5. 1946); Mimoriadna správa k voľbám v Rumunsku (19. 11. 1946).

63 AMZV, ZÚ Varšava/1947. Voľby v Poľsku (24. 1. 1947).

Juhoslovanskú politiku od prvých povojnových rokov ovládol revolučný dogmatizmus. O príčinách výrazného zhoršenia vzťahu Spojených štátov s juhoslovanskou vládou uvažoval v rozhovore s československým diplomatom nový americký veľvyslanec v Belehrade C. W. Cannon. Už po príchode si všimol nesprávny a zavádzajúci výklad zámerov zahraničnej politiky USA, tak z oficiálnych juhoslovanských miest, ako aj v tlači. Spojeným štátom sa na Balkáne pripisovalo utvorenie siete agentov, usilujúcich o zvrhnutie „dnešných režimov“. V Juhoslávii sa inscenovali procesy založené na obvineniach o stykoch amerického zastupiteľstva s domácimi špiónmi. A pritom, konštatoval veľvyslanec – „juhoslovanská vláda dobre vie, že to nie je pravda“. ⁶⁴ V polemike s poukazovaním zahraničných médií na nedemokratické juhoslovanské pomery argumentoval J. Broz Tito tým, že národy jeho krajiny si vôbec nepriali obnovenie „takzvanej západnej demokracie“. Vo verejných vystúpeniach komunistický vodca nazýval Spojené štáty i Veľkú Britániu „bývalými spojencami“. Koncom marca 1947, v parlamentnom expoze, zdôvodňoval Tito prosovietsku orientáciu Juhoslávie a ostatných malých východoeurópskych krajín presvedčením o nezištnej dobroprajnosti Sovietskeho zväzu, ktorý ako jediný z veľmocí „neohrozuje ich nezávislosť“. ⁶⁵ Susedné Albánsko zotrvalo v tomto období naďalej vo svojich úzkych väzbách na juhoslovanskú vládu. Premiér E. Hodža objasňoval životný význam albánsko-juhoslovanských dohôd „bezvýhradnou a úprimnou pomocou“, poskytovanou albánskemu ľudu v jeho nastúpenej ceste s „bratskými národmi Titovej Juhoslávie“. ⁶⁶

Základným heslom všeslovanského kongresu v Belehrade, slávnostne otvoreného 8. decembra 1946 pod ovenčenými portrétmi Tita, Stalina, Beneša, Bieruta a Dimitrova bola oslava Sovietskeho zväzu a chválospevy adresované „najlepšiemu priateľovi slovanských národov Stalinovi“. Predseda kontrolnej komisie v Bulharsku maršal F. I. Tolbuchin vo svojom vystúpení charakterizoval súdobú realitu ako uskutočnenie dávnych snov o slovanskej vzájomnosti „vo svetle Leninových a Stalinových ideí“. Pravda, nezabudol pridať varovanie pred rozvratným pôsobením „reakčných síl“. Oficiálny záverečný dokument kongresu zvýraznil „obrovské úspechy“, ktoré slovanské národy strednej a juhovýchodnej Európy dosiahli „v stopách Sovietskeho zväzu – krajiny dôslednej demokracie“, čím zároveň dali „príklad demokratického prerodu všetkým národom sveta“. ⁶⁷ Na kongrese utvorený spoločný výbor vo svojom belehradskom sídle zvolával porady diplomatických zástupcov slovanských štátov. Informácia o zasadnutí v Moskve na jar roku 1947 zdôrazňovala rozhodnutie prezídia „zvýšiť bdelosť“ voči „provokáciám reakcie“. V modernizovanej podobe „slovanská solidarita“ znamenala vlastne poslušnosť voči Moskve a úvahy sovietskeho veľvyslanca A. Lavrentieva o nevyhnutnosti „zostríť boj“ voči nepriateľským tendenciám najmä v jednotlivých slovanských štátoch, nadobúdali hrozivý politický podtón. ⁶⁸

64 AMZV, ZÚ Belehrad/1947. Rozhovor s americkým veľvyslancom. Tajné! (28. 7. 1947).

65 AMZV, ZÚ Belehrad/1947. Prehľad za IV. štvrtrok 1946 (20. 1. 1947); Expozé J. Broza Tita (9. 4. 1947).

66 AMZV, ZÚ Belehrad/1947. Albánsko: novoročný prejav ministerskeho predsedu E. Hodžu (3. 1. 1947).

67 AMZV, ZÚ Belehrad/1947. Slovanský kongres (24. 5. 1947).

68 AMZV, ZÚ Belehrad/1947. Zasadnutie spoločného slovanského výboru (24. 5. 1947).

Program ekonomickej obnovy vojnou zničenej Európy navrhnutý v júni 1947 ministerstvom zahraničných vecí Spojených štátov, Marshallov plán, pokladal Stalin za neprijateľný. Podľa názoru bývalého juhoslovanského politika M. Djilasa sa Sovietsi obávali, že americká hospodárska pomoc môže narušiť ich „vojenskou silou získané nové impérium“.⁶⁹ Napriek odmietavému postojovi sovietskej vlády dostali pozvanie na konferenciu do Paríža všetky štáty strednej a juhovýchodnej Európy. Predsedníctvo československej vlády prijalo 7. júla rozhodnutie vyslať do Paríža oficiálneho pozorovateľa. O dva dni nato rokovala už vládna delegácia v Moskve a na Stalinov rozkaz účasť v Paríži odvolala. Také hlboké poníženie veľmi ťažko znášal demokrat, akým bol Jan Masaryk. Z jeho vyhlásenia po návrate sa traruje výrok: „do Moskvy som šiel ako minister zahraničia nezávislej vlády a vrátil som sa ako lokaj moskovskej vlády“.⁷⁰ Malý svet diplomatických zástupcov slovanských štátov vzrušila prvá správa o potvrdení účasti Československa. Poľský vyslanec v Sofii neveril, že prvé rozhodnutie Prahy je konečné, pretože mal podobné skúsenosti z vlasti, kde sa Marshallov plán všeobecne vítal, dokonca sa chystali cestovať do Paríža a napokon predsa nešli. Po zverejnení správy o zmene rozhodnutia pražskej vlády prejavovali slovanskí diplomati, najmä sovietsky predstaviteľ „hlboké uspokojenie“. Na margo rýchleho obratu československého postoja šéf americkej vojenskej misie v Bulharsku W. M. Robertson otvorene poznamenal: „Ukázali ste, že ste vazalským štátom Ruska“.⁷¹ Z rozhovorov so západnými diplomatmi usúdil československý zástupca v Belehrade, že „sú veľmi deprimovaní súčasným stavom“. Francúzsky veľvyslanec Payart, i keď pripustil istú nešikovnosť americkej diplomacie, zdôraznil hlavnú politickú zodpovednosť Sovietskeho zväzu, ktorý si očividne prial „rozdeľenie sveta na Západ a Východ“.⁷²

V strednej a juhovýchodnej Európe sa od začiatku roku 1947 rozpútali obrovské kampane okolo „odhalených protištátnych sprisahaní“. Kým nenadobudli platnosť mierové zmluvy podpísané vo februári, ostávali Spojenecké kontrolné komisie na svojich pôsobiskách v Budapešti, Bukurešti aj Sofii a sovietske velenie účinne pomáhalo komunistom vyriešiť vnúropolitické krízy vo svoj prospech. Americkí a britskí partneri v kontrolných komisiách reagovali na udalosti ostrými protestnými nótami – ale celkom zbytočne. Východiskovým motívom a cieľom tejto fázy mocenského nástupu komunistických strán bola definitívna likvidácia politickej konkurencie. Hlavný nápor sa v Maďarsku, Rumunsku, Bulharsku i Poľsku orientoval proti významným agrárnym stranám bez ohľadu na to, či patrili ku vládnej koalícii alebo k opozícii. Nekomunistickým politikom sa pripisovala aktívna účasť na prípravách vojenských sprisahaní usilujúcich o zvrhnutie „demokratických režimov“.

V Maďarsku, na základe vykonštruovaného obvinenia, sovietske vojenské orgány zatkli generálneho tajomníka Nezávislej maloroľníckej strany B. Kovácsa. Bolo jasné,

69 DJILAS, M.: c. d., s. 117.

70 KRÁTKÝ, K.: *Několik poznámek ke vztahu SSSR a Československa po II. světové válce*. In: *Slovanský přehled* 1990/4, s. 298-300.

71 AMZV, ZÚ Sofia/1947. Marshallov plán a Československo (23. 7. 1947).

72 AMZV, ZÚ Belehrad/1947. Tajná správa (21. 7. 1947).

že od januára 1947 komunisti začali frontálny útok proti väčšinovej politickej sile. Hrubý nátlak, hrozby i varovania viedli maďarského premiéra Imre Nagya k tomu, aby počas dovolenky vo Švajčiarsku 1. júna odstúpil, ale oficiálnu správu o jeho demisii vydali v Budapešti o deň skôr. Vedúci agrárny politik sa nevrátil domov a emigroval do Spojených štátov amerických. Koncom júla 1947 v Rumunsku úradne rozpustili Národnú roľnícku stranu pre údajnú „*protištátnu a protivládnu činnosť*“. Z oficiálneho komuniké sa verejnosť dozvedela, že vyšetrovanie sa blíži ku koncu a medzi zatknutými je aj I. Maniu. Rozsudok vojenského súdu na jeseň rozhodol o jeho doživotnom väznení. V Bulharsku, za necelé štyri mesiace, ako „*agenta imperializmu*“ odhalili, odsúdili a za „*prípravu protištátneho sprisahania*“ popravili vedúceho opozičného politika Bulharskej roľníckej ľudovej strany N. Petkova. Z Poľska, pod tlakom politických hrozieb a vydierania emigroval reprezentant roľníckej opozície, predstaviteľ Poľskej ľudovej strany S. Mikolajczyk. V československých podmienkach, vzhľadom na volebné výsledky z roku 1946, bolo prvé „*rozsiahle sprisahanie proti republike*“ odhalené na jeseň 1947 na Slovensku a hlavný úder sa zamerail proti Democratickej strane.⁷³

Ratifikácia mierových zmlúv s Maďarskom, Rumunskom a Bulharskom v septembri 1947 mala týmto krajinám zabezpečiť úplnú štátnu suverenitu, potvrdenú aj odchodom Spojeneckých kontrolných komisií. Na československom vyslanectve v Budapešti usporiadali rozlúčkovú večeru pre vedúce sovietske osobnosti. Podpredseda kontrolnej komisie V. P. Sviridov v záverečnom príhovore odporúčal pražskej vláde nadviazať dobré styky s Maďarskom, aby sa stalo „*článkom našej oblasti*“ a posilnilo spoločný front. „*Nevadí, že Maďari nie sú slovanským národom*“, zdôraznil sovietsky generál, keď dôležité bolo predovšetkým „*nedat Maďarsko »tým druhým«*“. Odchod podpredsedu kontrolnej komisie I. Z. Susajkova z Rumunsku bol sprevádzaný mimoriadnymi pocťami: jeho zvláštny vlak, za veľkých ovácií, vyprevádzali ešte i zástupcovia kráľovského dvora, vlády a diplomatického zboru. Prejav na stanici, adresovaný aj celému rumunskému národu ukončil sovietsky generál pozdravom: „*La revedere!*“ (Dovidenia!) U nejedného z prítomných táto rozlúčka nepochybne vyvolala neprijemné asociácie. Počas posledného mesiaca pôsobenia Spojeneckej kontrolnej komisie v Bulharsku oficiálne miesta a bulharská vláda demonštratívne ignorovali existenciu americkej a britskej zložky. Na námestí pred budovou parlamentu v Sofii pri oslavách štátneho sviatku, 9. septembra 1947, neboli po prvý raz vyvesené štátne vlajky všetkých troch veľmocí, ale iba červená, sovietska.⁷⁴

Z hlavných miest štátov strednej a juhovýchodnej Európy v politicky búrlivom roku 1947 smerovali diplomatickou poštou do Prahy tajné správy československých vyslanectiev. Informovali o drastických opatreniach voči opozícii, zbavovaní nekomunistických politikov poslaneckej imunity, opisovali súdne procesy a rozsudky, zároveň tiež tlmočili

73 AMZV, ZÚ Budapešť/1947. Tajné politické správy (11. 1. 1947, 31. 5. 1947); ZÚ Bukurešť/1947. Opatrenia voči rumunskej opozícii (27. 3., 20. 7. a 15. 8. 1947); BRZEZINSKI. K. K.: *Sovětský blok. Jednota a rozpor*. (Originál The Soviet Bloc: Unity and Conflict). Praha 1970, s. 31-45.

74 AMZV, ZÚ Budapešť/1947. Gen. Sviridov o vzťahu k Maďarsku (27. 9. 1947); ZÚ Bukurešť/1947. Politická správa (1. 11. 1947); ZÚ Sofia/1947. Oslavy 9. septembra (12. 9. 1947).

rôzne pohľady z domácej politickej scény aj z prostredia diplomatického zboru. V týchto súvislostiach ministerstvo zahraničia vyčítalo moskovskému veľvyslancovi J. Horákovi nedostatočné politické spravodajstvo. Nasledujúca odpoveď, formulovaná ako tajná správa, vyjadrila údiv nad tým, že pražské ministerstvo vychádzalo z predpokladov daných zvyklosťami diplomatickej služby na Západe a pokúšalo sa ich aplikovať na pomery v Moskve, čo je v sovietskom prostredí nemožné, pre mimoriadne prísne názory na „*úradnú diskretnosť*“. Diplomati v Moskve sa mohli obracať výlučne na ministerstvo zahraničia, kontakty s vedúcimi sovietskymi činiteľmi sa striktno obmedzovali na recepcie a podobné oficiálne príležitosti. Všetko, čo sovietska vláda pokladala za vhodné oznámiť verejnosti, publikovali denníky *Pravda* a *Izvestija*. Pokusy o osobné rozhovory a získanie nezverejnených zvláštnych informácií mohli spôsobiť – píše J. Horák – „*že by diplomat preukázal svojej krajine zlú službu, nakoľko by vzbudil nedôveru k sebe i ku svojej vláde*“. Priateľské návštevy na cudzích zastupiteľských úradoch a kontakty so zahraničnými novinármi boli v sovietskych podmienkach nevhodné z dôvodov, ktoré veľvyslanec nepokladal za nutné podrobnejšie objasňovať.⁷⁵ Výmena československých diplomatov vo februári 1948 odsunula otázku vierohodnosti moskovského spravodajstva *ad acta*. Do Prahy napokon smerovalo neuveriteľné množstvo materiálov označených ako politické správy, ktoré pripomínali absurdné diaľkové stranické školenie. Nová garnitúra diplomatických zástupcov v Belehrade, Varšave, Bukurešti, Budapešti a Sofii podriaďovala svoje informácie práve aktuálnej politickej línii.

Na porade deviatich európskych komunistických strán v septembri 1947, zavŕšenej utvorením Informbyra, vyslovil oficiálny sovietsky rečník A. A. Ždanov tézu o konflikte dvoch „*protikladných táborov*“ rozdeleného sveta. V politickej koncepcii J. V. Stalina sa táto téza viazala na rozhodnutie definitívne skonsolidovať sovietsky blok v strednej a juhovýchodnej Európe. Znamenalo to nielen ukončiť transformáciu režimov a presadiť vládu komunistov, ale zároveň v jednotlivých komunistických stranách dôrazne zatrhnuť všetky teoretické úvahy o „*špecifických cestách k socializmu*“. Zaužívaný pojem „*ľudová demokracia*“ sa roku 1948 s konečnou platnosťou stal synonymom diktatúry proletariátu.

Začlenenie Rumunska, Maďarska a Bulharska do sovietskeho bloku navonok dokumentovali spojenecké zmluvy s Moskvou, podpísané od začiatku februára do polovice marca 1948. Až na malé štylistické rozdiely sa texty zmlúv riadili rovnakým vzorom a v 5. článku formálne zakotvovali princíp vzájomného rešpektovania suverenity a nezasahovania do vnútorných záležitostí druhého štátu.⁷⁶ Ostrá reakcia J. V. Stalina v sovietsko-juhoslovanskom spore však jednoznačne potvrdila, že sovietsky diktátor pokladá za svoje výsadné právo miešať sa do vnútorných vecí satelitov.

Do kampane proti Titovi zapojil Stalin aj Informbyro. Rezolúcia prijatá koncom júna 1948 v Bukurešti „*o situácii v komunistickej strane Juhoslávie*“ odštartovala hysterický pohon na „*titovských agentov*“. S protijuhoslovanskou líniou sa už začiatkom júla plne stotožnilo Albánsko a vláda E. Hodžu energicky rušila väzby na silného suseda:

75 AMZV, ZÚ Moskva/1948. Tajná politická správa Dr. J. Horáka (23. 1. 1948).

76 *Dokumenty sovětské zahraniční politiky*, c. d., s. 90, 92, 94.

jednostranne anulovala všetky dohody a zmluvy s Juhosláviou, vypovedala juhoslovanských poradcov a odborníkov. Nóta, ktorou sa Juhoslávii odnímalo poverenie obhajovať záujmy Albánska tam, kde mu chýbalo vlastné diplomatické zastúpenie mala podľa belehradskej tlače „*neobyčajne drzý obsah*“. Sovietsko-albánske vojenské a zakrátko aj hospodárske rokovania v Tirane i Moskve vytvárali podmienky na to, aby Sovietsi prevzali posty opustené Juhosláviou.⁷⁷ Z krajín sovietskeho bloku sa popri albánskom premiérovi najaktívnejšie angažoval maďarský komunistický vodca M. Rákosi. Československé vyslanectvo v Budapešti už začiatkom novembra 1948 upozorňovalo na informácie, ktoré prenikali „z ústredných politických miest“ a zaradovali ministra zahraničia L. Rajka k „*pravicovému krídlu strany*“, podozrivému z tendencií „*k nacionalistickej úchylke*“.⁷⁸

Utváranie stalinského „sanitného kordónu“ okolo Juhoslávie začínalo v susedných komunistických štátoch: Albánsku, Maďarsku, Bulharsku a Rumunsku. Koncom mája 1949 maďarská štátna bezpečnosť uväznila L. Rajka a spolu s ním ďalších štátnych a politických funkcionárov. O dva týždne bol v Albánsku, po predchádzajúcej kritike a vyobcovaní zo strany, ako „*angloamerický a titovský agent*“ odsúdený a zakrátko popravený K. Dzodze. Z belehradského vyslanectva rozhorčene písali do Prahy, že juhoslovanská tlač vystúpila na obranu „*albánskeho trockistu*“, odsúdeného za „*spoluprácu s Titovou klikou*“ a rozsudok smrti vynesený nad ním kvalifikovala ako vraždu.⁷⁹ Septembrový „monsterproces“ v Budapešti sa skončil vynesením tvrdých rozsudkov, odsúdený na smrť a popravený bol aj hlavný obvinený L. Rajk. Podľa správy z Moskvy, sovietska tlač a rozhlas venovali Rajkovmu procesu mimoriadnu pozornosť, vysoko oceňovali maďarskú rozhodnosť a uvádzali analógiu „*veľkých moskovských procesov z rokov 1936 a 1937*“.⁸⁰ V Bulharsku, po úmrtí G. Dimitrova, zvýrazňovali politický význam faktu, že ešte za jeho života bola odhalená a paralyzovaná „*nebezpečná protisovietska a nacionalistická úchylka*“ T. Kostova. Proti bývalému tajomníkovi ústredného výboru pripravovali v Sofii proces, ktorý „*čo do významu*“ nemal zaosť za budapeštianskym.⁸¹ Decembrový súdny proces zavŕšilo udelenie ťažkých trestov, sám Kostov bol odsúdený na smrť a popravený. Odozvou budapeštianskeho procesu v Rumunsku malo byť pojednávanie s bývalým ministrom spravodlivosti, vylúčeným zo strany už vo februári 1948.⁸² Rumunskí komunisti v porovnaní so susedmi, však neboli dostatočne pohotoví a L. Patrascanu s „*fázovým posunom*“ popravili až v roku 1954.

Unifikáciu sovietskeho bloku v strednej a juhovýchodnej Európe zavŕšila diplomatická fraška. Sovietska nóta z 28. septembra 1949 o vypovedaní spojeneckej zmluvy s Juhosláviou argumentovala „*dôkazmi*“ z Rajkovho procesu, ktorými bola juhoslovanská vláda údajne usvedčená z dlhodobej protisovietskej nepriateľskej činnosti.⁸³ Malý

77 AMZV, ZÚ Belehrad/1948. Juhoslovansko-albánske vzťahy (30. 9. 1948); *Wiener Kurier* 28. 7. 1948.

78 AMZV, ZÚ Budapešť/1948. Politická správa č. 11 (3. 11. 1948).

79 AMZV, ZÚ Belehrad/1949. proces s K. Dzodzom (17. 6. 1949); Článok M. Djilasa v *Borbe* 14. 6. 1949.

80 AMZV, ZÚ Moskva/1949. Mimoriadna polit. správa (27. 9. 1949).

81 AMZV, ZÚ Sofia/1949. Bulharsko po úmrtí Dimitrova (11. 7. 1949); Tajná politická správa (19. 10. 1949).

82 AMZV, ZÚ Bukurešť/1949. Politická správa č. 46 (22. 9. 1949).

83 *Pravda* (Moskva) 30.9.1949. Sovietska nóta Juhoslávii z 28. septembra.

satelitný svet vzápätí anuloval všetky bilaterálne zmluvy s Juhosláviou. Sovietsky veľvyslanec v Sofii na recepciu 7. novembra nepozval zástupcu Juhoslávie, čo bol aj pre diplomatov z celého „tábora“ dôrazný signál na prerušenie všetkých stykov. Juhoslovanským predstaviteľom sa malo dať pocítiť, že nie sú iba obyčajnými nepriateľmi, ale patria do „*kategórie zradcov*“.⁸⁴

1994

---

84 AMZV, ZÚ Sofia/1949. Prerušenie stykov s juhoslovanskými diplomatmi (8. 11. 1949).

9. kapitola

POLITICKÉ ÚVAHY A SÚVISLOSTI PRI NADVIAZANÍ DIPLOMATICKÝCH STYKOV MEDZI SLOVENSKOM A SOVIETSKYM ZVÄZOM ROKU 1939

Prvý oficiálny dokument ministerstva zahraničia odoslaný z Bratislavy 16. marca 1939, obsahoval základnú informáciu o vyhlásení nezávislosti Slovenska, utvorení nového štátu v súčasných krajinských hraniciach a zložení slovenskej vlády. Minister zahraničia F. Ďurčanský vyzýval oslovené krajiny, aby uznali utvorenie slovenského štátu a toto svoje stanovisko potvrdili. V zozname ministerstiev zahraničných vecí jednotlivých štátov, ktorým bol spis 1/1939 určený, figurovala aj stručná adresa: Moskva, Rusko.¹ Ľudový komisár zahraničných vecí Sovietskeho zväzu M. M. Litvinov na výzvu slovenského ministra nereagoval. Nóta odovzdaná 18. marca nemeckému vyslancovi v Moskve F. von Schulenburgovi dávala však na vedomie vedúcim činiteľom ríše, že sovietska vláda „nemôže uznať začlenenie Čiech a v tej či onej forme aj Slovenska do nemeckej ríše...“² Otázka uznania slovenského štátu moskovskou vládou ostala tak otvorená.

Vzťah k Sovietskemu zväzu v slovenskom politickom myslení medzivojnového obdobia, popri idealizujúcom pohľade komunistov,³ v stanoviskách ostatných politických strán obsahoval niekoľko východiskových téz: od zásadného, ideovo motivovaného odmietnutia, cez pragmatické uznanie medzinárodnej úlohy Moskvy, ale s výhradami k stalinskej vnútornej politike až k tvrdeniu o zmenenom charaktere sovietskeho boľševizmu v porovnaní s porevolučným obdobím. Na pôde pražského Národného zhromaždenia poslanci opozičnej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany vo všetkých vystúpeniach od roku 1935 dôrazne odmietali zmluvu o vzájomnej pomoci medzi ČSR a ZSSR. Šéfredaktor denníka *Slovák* a poslanec K. Sidor v novembri 1935 poukazoval na to, že normalizáciu diplomatických stykov možno pochopiť „i medzi štrukturálne tak odlišnými štátmi ako je naša demokratická ČSR a Sovietsky zväz.“ No prejavy sympatií k tomuto štátu a jeho zriadeniu, zdôrazňoval Sidor, musia kresťansky orientovaných nacionalistov „naplniť obavami o budúcnosť nášho štátu. Viazať naše osudy s osudmi Sovietskeho zväzu, stavať na zmluvách, ktoré podpisujú boľševici, pokladám za najväčšiu chybu, akú urobila naša doterajšia zahraničná politika.“ Začiatkom decembra 1937 sa k problematike spojenectva medzi Prahou a Moskvou znovu vrátil aj J. Tiso a konštato-

1 Slovenský národný archív (SNA), MZV SŠ, Politické správy 1939, kart. 112. Spis 1/1939, datovaný 14. 3. 1939. Originál vo francúzskom jazyku. Záznam o expedícii podľa adresára.

2 *Dokumenty i materialy kanuna vtoroj mirovoj vojny. 1937 – 1939.* Moskva 1981, zv. 2, s. 47.

3 Postoje komunistických politikov k spojenectvu ČSR so Sovietskym zväzom sú známe. Z rozsiahlej produkcie českej a slovenskej historiografie stačia iba príklady. KRÁL, V.: *Spojenectví československo-sovětské v evropské politice 1935 – 1939.* Praha 1970; *Československo-sovětské vztahy jako faktor mezinárodní politiky 1917 – 1970.* (Ed. F. Hejl), Praha 1975.

val, že Slováci ako kresťanský založený národ sa musia rozhodne stavať proti boľševickej nákaze, ktorá sa šíri pod titulom pestovania kultúrnych stykov medzi ČSR a ZSSR. Z vojenského hľadiska kritizoval v marci 1938 spojenectvo s Moskvou aj vtedajší generálny tajomník HSLS M. Sokol. Podľa jeho názoru Sovietsky zväz ako vojenský spojenc nebol „*takým partnerom, na ktorého by sme sa mohli v prípade vojny bezpečne oprieť. My neveríme v silu nášho spojenectva so Sovietskym zväzom, jednoducho preto, lebo neveríme v silu režimu, aký dnes v Sovietskom zväze panuje. Štát, kde sa odstreľujú a popravia jeho zakladatelia a budovatelia, nemôže byť pre nás nijakou garanciou...*“⁴

Slovenskí predstavitelia politických strán vládnej koalície v parlamentných rozpravách podporovali oficiálnu orientáciu zahraničnej politiky ČSR a vzťah k Sovietskemu zväzu podmienený líniou Praha – Paríž – Moskva. Vedúci reprezentant slovenských agrárnikov M. Hodža, v prednáškovom cykle z roku 1932, uvažoval o základoch slovanskej spolupráce za situácie, keď „*staré koncepcie panslavistické, ktoré predovšetkým rátali s veľkým silným Ruskom, s mocným cárskym ruským impériom*“ nemôžu byť už podkladom pre pozitívnu prácu ani v kultúre ani v politike. Podľa Hodžu sa slovenskí intelektuáli nemohli vzdať zodpovednosti za vec Slovanov ani v čase, kým Rusko nie je slobodné. V opačnom prípade by urobili zlú službu aj „*veci ruskej, lebo jedného dňa, či už tým alebo oným spôsobom aj Rusko sa vráti slobodné do európskej sústavy*“.⁵ Tragickú dilemu zahraničnej politiky ČSR vo vzťahu k Sovietskemu zväzu⁶ vyjadril koncom septembra 1938, v rozhlasovom vystúpení po Mníchove, sociálny demokrat I. Dérer. „*Opustení od tých, ktorí nám sľubovali pomoc a opierajúc sa jedine o sovietske Rusko*“ – povedal slovenský politik, „*wiedli by sme vojnu s veľmi nebezpečným charakterom. Československo by bolo označené za exponenta sovietskeho Ruska a nielen naši susedia, ale aj západní naši priatelia pokladali by túto vojnu za vojnu komunizmu proti európskej civilizácii a my by sme sa boli našli v otvorenom nepriateľstve so západným svetom. Do takejto katastrofálnej situácie ani jeden zodpovedný štátnik našu vlasť postaviť nemohol a nesmel.*“

Mníchovská dohoda revidovala versaillský mierový systém, vo svojich dôsledkoch podriadila nacistickému vplyvu celú strednú Európu, ale nespĺnila revízne očakávania vládnucich kruhov horthyovského Maďarska. Dodatok záverečného mníchovského protokolu uvádzal iba nevyhnutnosť upraviť otázku poľskej a maďarskej menšiny v Československu. Rokovanie v Komárne, vynútené urgentnými nótami maďarskej vlády, sa odohrávalo už po vyhlásení autonómie Slovenska v dňoch 9. – 13. októbra 1938. Ústredná vláda v Prahe menovala delegáciu vedenú J. Tisom, ktorej ďalšími členmi boli F. Ďurčanský, I. Krno, generál R. Viest a zástupca Podkarpatskej Rusi. S poukázaním na zásadnú odlišnosť stanovísk maďarská delegácia rokovanie ukončila a oznámila rozhodnutie svojej vlády uplatňovať územné nároky voči Československu priamo u signatárov mníchovskej dohody. Arbitrážny výrok ministrov zahraničných vecí Nemecka

4 SIDOR. K.: *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918-1938)*. Zväzok II. Bratislava 1943, s. 222-224.

5 HODŽA. M.: *Články, reči, štúdie*. Zväzok VII. *Slovensko a republika*. Bratislava 1934, s. 359.

6 SIDOR. K.: *Slovenská politika*, c.d. Rozhlasové vystúpenie Dr. Ivana Déreera 30. 9. 1938, s. 257.

a Talianska prijatý 2. novembra 1938 vo Viedni, vymedzil z územia Československa oblasti južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi, odstúpené Maďarsku.⁷

Nárok maďarskej vlády na Podkarpatsko uznaný Berlínom sa mal uplatniť vojenskou okupáciou. Vyhlásením samostatnosti Podkarpatskej Rusi 14. marca 1939 bolo Maďarsko zaskočené, ale budapeštianska vláda okamžite rozhodla vyprovokovať rozsiahle pohraničné incidenty. Násilné obsadzovanie celého územia začalo 15. marca. Horthyovská armáda koordinovala svoju prvú vojenskú akciu s postupom Nemecka.⁸ V tom istom čase vtiahla nacistická armáda do Prahy a utvoril sa protektorát ovládaný Hitlerom.

Násilné rozbitie Československa, podľa nacistického programu, malo navonok pôsobiť ako prirodzený rozpad, logické zavŕšenie vnútorného rozkladu. Predstavitelia nacistickej tretej ríše kalkulovali nielen so slovenským separatizmom, ale pre svoje zábery obratne využívali aj závažnosť maďarského problému v slovenskej politike. Počas rozhovoru s J. Tisom 13. marca 1939 vyjadril Hitler nespokojnosť s váhavou politikou autonómnej vlády pri osamostatňovaní Slovenska a jasne naznačil dva možné varianty: vyhlásenie samostatnosti, alebo maďarskú okupáciu.⁹ Vyhlásenie nezávislosti Slovenska a utvorenie samostatného štátu malo byť pre Budapešť jednoznačným signálom, že v daných podmienkach nie je reálne rátať s nijakou politickou silou ani skupinou, ktorá by žiadala pripojenie Slovenska k Maďarsku.

Vláda P. Telekiho už 15. marca uznala slovenský štát *de iure* a povýšila bratislavský konzulát na vyslanectvo. Za *charge d'affaires* Maďarského kráľovstva v Bratislave bol vymenovaný Gy. Szabó de Szentmiklós.¹⁰ Novú situáciu však v Budapešti nepokladali za definitívne riešenie a Slovensko ostalo naďalej objektom maďarských geopolitických záujmov. Maďarsko-slovenské napätie vyhovovalo nacistickej politike a poskytovalo jej vhodné príležitosti: raz na posilnenie pozícií na Slovensku, raz ako nástroj na tesnejšie pripútanie maďarskej vlády k Nemecku.

Bez ohľadu na diplomatické gesto maďarskej vlády voči Bratislave už 15. marca došlo k prvým zrážkam, keď maďarskí honvédi porušili administratívnu hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou. Vojenskou akciou na východnom Slovensku sondaovala maďarská politika reakciu Nemecka a zároveň aj to, či sa podarí postaviť slovenskú vládu pred hotovú vec. Oficiálne maďarské zdôvodnenia určené pre Berlín sa odvolávalo na nevyhnutnú korektúru administratívnej hranice v šírke 10 – 20 km, aby bolo možné využívať železničnú trať v údolí Uhu. V Nemecku celkove akceptovali maďarské argumenty a vedúci ríšski činitelia, vrátane Hitlera, upokojovali slovenskú vládu aj tým, že línia dosiahnutá maďarským vojskom nie je hranicou a naďalej ostane pod slovenskou správou.

7 DEÁK, L.: *Slovensko v politike Maďarska v rokoch 1938-1939*. Bratislava 1990, s. 96-111.

8 JUHÁSZ, GY.: *Magyarország külpolitikája 1919-1945*. Budapest 1988, s. 212-214.

9 LIPTÁK, L.: *Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny*. In: Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku. Bratislava 1969, s. 190-192.

10 SNA, MZV ŠŠ. Politické správy r. 1939, kart. 112. MZV (13. 6. 1939).

Maďarská vláda za týchto okolností dospela k záveru, že situácia je vhodná aj na väčšiu vojenskú operáciu. Hneď nato 23. marca 1939 maďarská armáda zaútočila na východné Slovensko z troch smerov, začala okupovať územie smerom na západ a prenikla do hĺbky 15 – 20 km. Slovenská vláda prekvapená náhlým útokom Maďarska práve v deň podpísania ochrannnej zmluvy s Nemeckom ostro protestovala a žiadala Berlín o pomoc. Nacistická politika ignorovala fakt, že ochrannou zmluvou sa Nemecko zaviazalo brániť územnú celistvosť Slovenska. Bratislavská vláda nedostala ani povolenie presunúť na východné Slovensko ťažké zbrane a muníciu z „ochrannej zóny“ na odrazenie maďarského vpádu. Narýchlo zorganizovaným a nedostatočne vyzbrojeným slovenským jednotkám sa podarilo zastaviť a odraziť ďalšie prenikanie maďarského vojska, ale Berlín nepovolil žiadne vojenské ani politické kroky, ktoré by viedli k obnoveniu pôvodného stavu. Podľa nemeckého návrhu sa konflikt mal doriešiť na maďarsko-slovenských rokovaníach v Budapešti. V úsilí prinútiť slovenskú delegáciu k ústupu, Telekiho vláda pohrozila, že po zániku československého štátu bude žiadať zrušenie už raz vytýčenej maďarsko-slovenskej hraničnej čiary. Slovenská vláda, keď si uvedomila nereálnosť očakávanej podpory zo strany nemeckého „ochrancu“, kapitulovala pred Maďarskom. Slovenská delegácia, aby predišla ešte väčšej územnej strate, súhlasila s konečnou úpravou hranice na východe v prospech Maďarska. Záverečný protokol podpísaný 4. apríla 1939 zakotvoval odtrhnutie ďalšieho slovenského územia s obyvateľstvom takmer výlučne slovenskej a rusínskej národnosti.¹¹

Vývoj slovensko-maďarského sporu sledovala sovietska diplomacia od komárňanských rokovaní v októbri 1938, o ktorých referovalo do Moskvy pražské zastupiteľstvo. Materiály začlenené na ľudovom komisariáte zahraničných vecí do zväzku listín k problematike Slovenska a mnohé ďalšie dokumenty potvrdzujú, že moskovskí diplomati pochopili význam maďarskej otázky v slovenskej politike. Stručná analýza slovensko-maďarských vzťahov od roku 1938 vysvetľuje napätie existujúce medzi oboma krajinami *„revizionistickými nádejami, ktoré má Maďarsko voči Slovensku a na druhej strane snahou Slovenska získať nazad slovenské územia uchvátené Maďarskom.“* Materiál zároveň informuje, že *„tieto územia Slovensko stratilo v dôsledku Viedenskej arbitráže z 2. novembra 1938 a maďarskej okupácie oblastí východného Slovenska.“* Celková rozloha území odstúpených Maďarsku sa uvádza *„okolo 11 km²“*, počet obyvateľstva týchto území, bez odlišenia národnej príslušnosti, je zaokrúhlený na 902-tisíc osôb.¹² Poznatky o základných momentoch vzťahu medzi Slovenskom a Maďarskom sa v moskovských archívnych zbierkach zhromažďovali postupne, väčšinou až po príchode sovietskych diplomatov do Bratislavy. V marci 1939 sovietska zahraničná politika ešte striktno odmietala uznať diplomatické dôsledky rozbitia Československa a utvorenie slovenského štátu vôbec nebrala na vedomie.

11 DEÁK, L.: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933-1939*. Bratislava 1991, s. 190-192.

12 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva (AVP RF). Fond 138a, inv. 15, fascikel 31, spis 1, s. 2-6; Tamže, Fond 138b, inv. 2-4-1, s. 100, 101, 261.

Do pohľadu slovenskej spoločnosti na Sovietsky zväz sa koncom tridsiatych rokov premietli dva základné aspekty. Popri presvedčení ľavicových intelektuálov a ľudových vrstiev o spásanosnom poslaní socialistickej veľmoci v protinemeckom zápase, v širokom spektre politických prúdov pretrvával odpor voči represívnym metódam stalinského režimu a strach pred sovietskym kasárenským komunizmom. Oficiálna propaganda vládnucej HSLS demagogicky využívala otrasné svedectvá o hrôzovláde, terore a protiludových opatreniach moskovského centra, aby odhaľovaním stalinskej totality orientovala Slovensko na pozitívny vzťah k hitlerovskej totalite. Práve v čase, keď sa uzatváralo rokovanie o „ochrannom pomere“ medzi nacistickým Nemeckom a slovenským štátom, bola v Bratislave 22. marca 1939 okázala otvorená veľká protibolševická výstava. Otvárací prejav, v mene organizátorov výstavy, predniesol A. Mach, šéf Úradu propagandy a hlavný veliteľ HG. Medzinárodný rámec podujatia mala zvýrazniť prítomnosť zástupcov Nemecka, Talianska a „národného“ Španielska na slávnostnom otvorení. Návštevníkom bola výstava sprístupnená vo všedné dni i v nedeľu. Pre výpravy z vidieka, ktoré preukázali, že chcú výstavu naozaj navštíviť, povolilo ministerstvo dopravy znížené cestovné.¹³

Z celkovej výstavnej plochy vyše tisíc štvorcových metrov sa najviac miesta venovalo materiálom a dokumentom z krajiny soviетov. V spravodajstve z prvého dňa výstavy *Národné noviny* píše: „*Krvavé metódy Čekistov a GPU sú zachytené na dokumentárnych fotografiách, medzi materiálom je niekoľko originálnych listov zo sovietskeho Ruska, v ktorých hladujúci a vykorisťovaní robotníci prosia o pomoc a vyslobodenie spod červeného teroru. Týchto listov má výstava v archíve na 35-tisíc.*

*V táboroch nútenej práce trpí 6 miliónov nevinných ľudí. To nie sú koncentračné tábory, ale odludnené nezdravé kraje, kde sú odsúdenci najprimitívnejšími spôsobmi nútení pracovať do úpadu. Ničenie kostolov, boj proti Bohu, zosmiešňovanie náboženstva vidíme na prvých stranách orgánov »bezbožníkov«.*¹⁴

Zdôrazňovanie rozhodujúcej úlohy silného Nemecka pri ochrane katolíckeho Slovenska pred bolševickou anarchiou patrilo k základným argumentom politickej propagandy. V spomienkovom článku k výročiu „júnovej manifestácie slovenského nacionalizmu“ ústredný denník HSLS zaradil medzi svetlé dni slovenskej histórie 4. jún 1938, keď pred SND v Bratislave demonštranti symbolicky spálili sovietsku zástavu na znak toho, že trhajú i československo-sovietsku zmluvu. Komentár napísaný po ročnom odstupe hodnotil tento demonštratívny akt nielen ako „verejný rozchod so všetkým tým, čo predstavovala vtedajšia zahraničná politika československá, to jest rozchod s bolševizmom,“ ale videl v ňom začiatok „novej cesty so štátmi poriadku, najmä s naším susedom Nemeckom.“¹⁵

Minister F. Ďurčanský do svojho prvého vystúpenia pred zahraničným výborom bratislavského snemu zaradil úvahu o tom, že v malom slovenskom národe, presvedčanom o politickej a hospodárskej neschopnosti viesť samostatný národný život sa vždy

13 *Národné noviny* 22. 3. 1939. *Protibolševická výstava v Bratislave*, s. 2.

14 *Národné noviny* 23. 3. 1939. *Slávnostné otvorenie protibolševickej výstavy*.

15 *Slovák* 4. 6. 1939, *Svetlé dni slovenskej histórie*. *Slovák* 27. 6. 1939, s. 3.

našlo niekoľko príslušníkov, ktorí tiahli k Maďarom, k Čechom, k Rusom alebo k Poliakom, a bol to dôsledok ich prispôsobivosti alebo i prejav nádeje. V novej situácii, keď je slovenská verejnosť všeobecne presvedčená o dostatočnej sile a vyspelosti národa nemožno na Slovensku hovoriť „o nijakých maďarofiloch, čechofiloch, polonofiloch alebo rusofiloch v starom slova zmysle.“ Dnes na Slovensku, povedal Ďurčanský – „každý je len a len slovákom.“¹⁶

Správa nemeckej tlačovej kancelárie z Berlína publikovaná 21. augusta 1939 o dohode vlád Nemeckej ríše a Sovietskeho zväzu uzavrieť vzájomný pakt o neútočení a nastávajúcích záverečných rokovaní J. von Ribbentropa v Moskve, zapôsobila na politické dianie v slovenskom hlavnom meste mimoriadne dramaticky. *Slovenská politika* podrobne referovala o tom, ako už o deň neskôr, v utorok 22. augusta 1939 bol vydaný rozkaz, aby sa gardisti a ostatné obyvateľstvo zhromaždili večer na Hviezdoslavovom námestí. Veľká a spoločná manifestácia Slovákov a Nemcov, zvaná „pod hlbokým dojemom historického obratu medzi Moskvou a Berlínom“ mala byť, podľa slov spravodajcu, zároveň potvrdením „slovensko-nemeckého spoločenstva v našom štáte i mimo nášho štátu.“ Hlavný slovenský rečník A. Mach pozdravil všetkých Slovákov žijúcich za hranicami, žiadal spravodlivosť a pomstu za krivdy spáchané na slovenskom národe.¹⁷

Politické komentáre k podpísaniu nemecko-sovietskeho paktu meditovali o mieste a možnostiach Slovenska „v novom zvrate dejín“. Jedným z prvých zámerov bolo konštatovanie, že „tesné súručenstvo s Velkonemeckou ríšou môže nás bližšie priviesť i k uskutočneniu našich slovenských ideálov – spojeniu všetkých kompaktné bývajúcich Slovákov v jednej slovenskej vlasti.“¹⁸ Zo štúdie francúzskeho diplomata, publikovanej už v máji, po odvolaní Litvinova a dosadení V. M. Molotova do funkcie ľudového komisára zahraničných vecí, vybrala *Slovenská politika* úvahy o vnútorných premenách „Stalinovej ríše“. Podľa tvrdenia francúzskeho autora je to ríša nacionalistická a skoro taká šovinistická „ako cárské Rusko“. Nový smer J. V. Stalina, ktorý možno vraj označiť „za národný bolševizmus“ sa uplatňuje aj v zahraničnej politike a prináša zblížovanie s Nemeckom.¹⁹ *Národné noviny*, vychádzajúce už iba ako týždenník, priniesli úvodník zameraný na „ohromný obrat v kontinentálnej politike európskej.“ Autor predpokladá nielen „neobyčajne intenzívne prehĺbenie stykov medzi Ríšou a Sovietskym zväzom,“ ale priamo hodnotí „pád maršala Tučačevského a jeho druhov ako obeť, prinesenú za nové Rusko, aké sa týmto paktom neomylné začína črtiť.“ Význam paktu z hľadiska slovenských záujmov vidí autor v tom, že „ak sme sa doteraz opierali vo veci svojho zachovania o mocný germánsky val, uzavretím paktu Moskvy s Berlínom tento mohutný val zosilnel mierou nevídanou. Tým zosilnela i naša pozícia.“²⁰ Základom, na ktorom sa vytvárali podmienky rusko-nemeckého zblíženia bol podľa denníka *Slovák* antisemitizmus stalinských čistiek. Úvodník zameraný na danú otázku poukazoval na malú všímavosť pozoo-

16 *Slovák*, 16. 6. 1939, s. 1. Prvé expoé nášho ministra zahraničia.

17 *Slovenská politika*, 23. 8. 1939, s. 1. *Obrovský nástup Slovákov a Nemcov v Bratislave*, s. 2.

18 *Slovenská politika* 24. 8. 1939, s. 1. Slovensko v novom zvrate dejín; 25. 8. 1939, s. 1. *Hitler a Stalin sa rozhodli pre priateľstvo*.

19 *Slovenská politika* 27. 8. 1939, s. 1. *Svedectvo francúzskeho diplomata Fontenoya*.

20 *Národné noviny* 26. 8. 1939. ROLKO, V.: *Berlín – Moskva*, s. 1.

rovateľov „ruského vývoja v posledných rokoch,“ nakoľko si zabudli „uvedomiť pomalé a dôsledné »odžidovšťovanie« Sovietskeho zväzu.“ Prvým znakom tohto postupu bolo, podľa autora, odstránenie Trockého, pričom sa celý proces „stále zosilňuje“ a stal sa viditeľným pádom Litvinova. „So židmi odišiel kozmopolitizmus“ – uzatvára autor a zdôrazňuje: „Stalinovo Rusko vyžaduje a uctieva všetko čo je ruské, len ruské a toto slovo musíme brať v ríšskom význame, ktorý zahŕňa všetky národy, tvoriace súčasť starej ríše a dnes pripojené k ZSSR.“ Východiskom dohody medzi Moskvou a Berlínom sa mohla stať prirodzená solidárnosť Nemecka a Ruska.²¹

Zo sovietsko-nemeckého paktu o neútočení vyplynula pre Moskvu zásadná úloha: revidovať v rámci novej zahraničnopolitickej stratégie stanovisko k českej a slovenskej otázke, formulované v marci 1939. Kým pôsobilo sovietske diplomatické zastúpenie v protektorátnej Prahe, generálny konzul V. N. Jakovlov sledoval aj vývoj na Slovensku a postoje slovenskej politiky k Sovietskemu zväzu. Počas jesene 1939, keď sa oficiálne kontakty so štátnymi útvarmi anektovanými Nemeckom sústredili do berlínskeho centra a sovietske zastupiteľstvá vo Viedni, Prahe a Varšave definitívne končili svoju činnosť, nadobudol sovietsky záujem o Slovensko nové kontúry. Možnosť otvoriť oficiálne diplomatické zastúpenie v Bratislave sa chápala ako cesta k ľahšiemu získavaniu informácií o situácii v tejto časti Európy.²²

Pohľad slovenských denníkov na vojenské operácie nacistickej armády proti Poľsku v septembri 1939 sa spájal s výpočtom výhod vyplývajúcich pre Slovensko zo spojenectva s Nemeckom, spečateného na poľských bojiskách. Účasť slovenskej armády na septembrovom ťažení sa vysvetľovala ako vyvrcholenie spravodlivého boja za navrátenie území anektovaných poľskou vládou na Orave, Kysuciach a Spiši. Komentátori aktuálnych udalostí pripomínali pakt o neútočení „medzi dvoma najväčšími mocnosťami Európy: Nemeckom a sovietskym Ruskom“ uvažujúc o tom, že v rusko-nemeckej dohode bola iste reč aj o vyriešení otázky Ukrajincov a Bielorusov v Poľsku. Denník *Slovenská politika* už 10. septembra uvažoval o pravdepodobnosti utvorenia bezprostredného susedstva dvoch „spriatelenej veľmocí“.²³

Medzinárodná situácia sa ukazovala priaznivá i na presadzovanie záujmov Slovenska vo vzťahu k východnej veľmoci. Pred konkrétnu otázku oficiálneho uznania slovenského štátu bol Sovietsky zväz postavený priamo na podnet slovenskej strany. Stalo sa tak 14. septembra počas rozhovoru slovenského vyslanca v Berlíne M. Černáka s vedúcim sovietskeho zastupiteľstva A. A. Škvarcevom. Ešte toho istého dňa informoval Škvarcev Moskvu a žiadal o inštrukcie. Odpoveď V. M. Molotova nasledovala už 15. septembra a splnomocňovala berlínskeho zástupcu oznámiť, že Sovietsky zväz súhlasí s nadviazaním diplomatických stykov so Slovenskom.²⁴ Iniciatívny krok slovenskej diplomacie neskôr zhodnotil v súhrnnej správe z Bratislavy sovietsky vyslanec G. M. Puš-

21 Slovák 11. 10. 1939, s. 1. *Odžidovštenie Ruska a moskovský pakt.*

22 MARJINOVÁ, V. M.: *Brána na Balkán. Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Nemecka v letech 1939-41. Soudobé dějiny* I/6, 1994, s. 829-830. O pozitívnej reakcii Bratislavy na sovietsko-nemecký pakt získal Jakovlev informácie od L. Novomeského.

23 *Slovenská politika* 10. 9. 1939, s. 1; 16. 9. 1939, s. 1. *Moskovský záujem o Ukrajincov a Bielorusov v Poľsku.*

24 MARJINOVÁ, V. M.: *Brána na Balkán*, c. d., s. 832.

kin. Podľa jeho názoru túto udalosť „treba zaznamenať medzi aktíva skupiny F. Ďurčan-ského, ktorá sa snažila všetkými spôsobmi oslabiť nemecký vplyv na Slovensku a upevniť pozíciu tohto málo stabilného štátu.“²⁵

K uznaniu Slovenska sovietskou vládou Moskva nevydala žiadne oficiálne komuniké. Práve v tých dňoch sa zahraničnopolitická aktivita Sovietskeho zväzu celkom sústredila na posledné prípravy vojenskej intervencie v Poľsku a V. M. Molotov rokoval o koordinácii postupu s nemeckými partnermi.²⁶ V Bratislave, s odvolaním na úradné zdroje, pod titulkom *Rusko nás uznalo* denník *Slovenská politika* informoval o tom, že z poverenia rady ľudových komisárov ZSSR a jej predsedu, komisára zahraničných vecí Molotova, sovietsky veľvyslanec v Berlíne Škvarcev oznámil 16. septembra slovenskému vyslancovi Černákovi rozhodnutie, že Sovietsky zväz „uznal Slovenskú republiku de iure i de facto a chce s ňou nadviazať diplomatické styky.“²⁷

Do politických úvah slovenských komentátorov k uznaniu slovenského štátu sovietskou vládou sa premietla aktuálna správa „o prekročení poľských hraníc ruskou armádou“ a senzačné vyhlásenie Moskvy, že „nemožno už považovať poľský štát za existujúci“. Úvodník *Slovenskej politiky* práve v týchto súvislostiach zdôrazňoval pevné postavenie Slovenska „aj za zmenených územných pomerov v našom susedstve,“ dokonca konštatoval, že „bude ešte pevnejšie, lebo k nemeckej ochrane pristúpi teraz i dobrý pomer k sovietskemu Rusku a nemecko-ruský pakt bude pôsobiť konsolidačným vplyvom i na naše medzinárodné postavenie.“ Zároveň, ako nový prvok zahraničnopolitických mediácií, sa v úvodníku objavila otázka o ďalšom vývoji osudu Podkarpatskej Rusi, „ktorú si Maďari za poľskej pomoci tak chamtivo, avšak i tak nerozumne privlastnili.“ Vyslovoval sa predpoklad, že postup sovietskych vojsk v oblasti „juhopoľskej Ukrajiny“ zapôsobí na obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, ktoré iste „bude dôrazne žiadať, aby bolo oslobodené spod nenávideného maďarského jarma a privtelené k mocnej ruskej ríši.“²⁸ O chúlostivej situácii Maďarska, „ktoré si v marci tohto roku celkom obyčajným spôsobom, bez akéhokoľvek právneho a morálneho titulu privlastnilo Podkarpatskú Rus“ písali aj *Národné noviny*. Ak by sa, podľa nich, „teraz Rusko skutočne nezastavilo na poľskej hranici a chcelo by pod jednu strechu dostať všetkých Ukrajincov, môže byť ohrozená aj integrita Maďarska.“²⁹ Postup sovietskej politiky vo vojne proti Poľsku nachádzal v slovenskej tlači nielen pochopenie, ale vyvolával aj predstavu o možnom zásahu Sovietskeho zväzu proti Maďarsku.

Hospodársky prínos nového sovietskeho postoja k slovenskému štátu sa v Bratislave posudzoval z rôznych aspektov, aj ako vítaná možnosť nahradiť si na Východe to, čo Slovensko strácalo na Západe, kde sa nedalo rátať so žiadnou väčšou hospodárskou spoluprácou. Od uznania Ruskom sa očakával veľký vplyv na slovenské hospodárstvo, nakoľko obidva štáty mohli nájsť veľa spoločných záujmov napriek obrovskému

25 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Správa zastupiteľstva ZSSR na Slovensku za rok 1940 (1. 3. 1941), s. 50.

26 *Pakty Stalina s Hitlerem. Výběr dokumentů z let 1939 a 1940.* (Ed. T. Brod). Praha 1990. Rozhovory veľvyslancu F. von Schulenbergu s V. M. Molotovom (Moskva 16. a 17. 9. 1939), s. 50-52.

27 *Slovenská politika* 17. 9. 1939, s. 1.

28 *Slovenská politika* 19. 9. 1939, s. 1.

29 *Národné noviny*, 23. 9. 1939, s. 1. *Rusko na scéne.*

nepomeru či už v počte obyvateľstva, alebo v rozlohe. Slovenské záujmy v Moskve mal reprezentovať F. Tiso, príbuzný Dr. J. Tisu, zvoleného slovenským snemom za prezidenta republiky. Predseda prezídia Najvyššieho sovietsu ZSSR už 20. októbra 1939 udelil *agrément* slovenskému vyslancovi. O perspektívach rozvoja slovensko-ruských hospodárskych a obchodných stykov sa potom uvažovalo už v priamej súvislosti s osobou slovenského diplomatického zástupcu. Denník *Slovenská politika* pokladal za charakteristické, že „naša vláda vyslala do Moskvy človeka z hospodárskych kruhov,“ a tým vyjadrila aký veľký význam prikladá práve hospodárskej stránke nadväzovaných kontaktov. Výhodu slovensko-ruských hospodárskych stykov videl komentátor v možnosti nájsť na ruskom trhu odbytiská pre „*pomerne veľké množstvo*“ priemyselných výrobkov zo Slovenska a zároveň i v možnosti uspokojiť časť slovenských importných potrieb „*dovozom z Ruska*“.³⁰

Oficiálny postoj k mohutnej východnej veľmoci sa na Slovensku utváral v priamej súvislosti s nemeckou orientáciou štátu. Ako novozvolený predseda HSLŠ začiatkom októbra 1939, vzhľadom na predpokladaný medzinárodný vývoj, vyjadril J. Tiso presvedčenie, „*že z tejto orientácie vyvinie sa to, čo už dávno sa malo uskutočniť, aby sa v Európe Germáni dohodli so Slovanmi.*“³¹ Slovenská tlač, vychádzajúc zo záveru o určujúcej úlohe Nemecka a sovietskeho Ruska na východe Európy, pozorne sledovala a komentovala aj zahraničnopolitickú aktivitu sovietskej vlády. Známemu prejavu V. M. Molotova, prednesenému 31. októbra 1939 bol venovaný úvodník *Slovenskej politiky* nazvaný *Jasné slová z Moskvy*. Celkové zameranie vystúpenia zodpovedalo očakávaniu denníka, ktorý odzrkadľoval politické predstavy vedúcich kruhov slovenského štátu. Predstaviteľ sovietskej zahraničnej politiky posudzoval zmeny na mape Európy z aspektu „*sovietsko-nemeckého zblíženia*“. Účelové prehodnotenie pojmov agresia a agresor umožnilo charakterizovať nacistické Nemecko ako mierumilovný štát, usilujúci o najrýchlejšie ukončenie vojny a západné veľmoci odsúdiť ako podnecovateľov vojenských akcií. Podľa Molotova bolo „*nielen nezmyselné, ale aj zločinné, viesť takú vojnu, akou je vojna za zničenie hitlerizmu maskovaná falošnou zástavou boja za demokraciu.*“ Bratislavský komentár vítal tieto slová a zároveň zdôrazňoval, že po nich „*už ani na chvíľu nemožno pochybovať, na ktorej strane stoja sympatie sovietskeho Ruska a kam sa prikláňa Rusko s celou svojou nevyčerpateľnou mocou i váhou.*“³²

V novembri 1939 sa vyskytla prvá oficiálne príležitosť na demonštrovanie nových momentov v slovensko-ruských kontaktoch. Drobný oznam na titulnej strane *Slovenskej politiky* informoval čitateľov o blahoželaní, ktoré prezident republiky Dr. J. Tiso a minister zahraničných vecí F. Ďurčanský vyslovili 7. novembra „*k národnému sviatku ZSSR*“. Poďakovanie z Moskvy vyvolalo v bratislavských novinách väčší rozruch, než býva zvykom pri takejto rutínnej výmene diplomatických zdvorilostí. *Slovenská politika*

30 *Slovenská politika* 17. 9. 1939, s. 1; 21. 10. 1939, s. 2; 9. 11. 1939, s. 2. *Slovensko a Rusko. Obchodné a hospodárske styky.*

31 *Slovák* 3. 10. 1939, s. 3. *Historický prejav predsedu strany.*

32 *Slovenská politika* 24. 10. 1939, s. 1; *Pakty Stalina s Hitlerom. (Dokumenty)*, c. d., s. 66-77; *Slovenská politika* 3. 11. 1939, s. 1. *Jasné slová z Moskvy.*

v centre prvej strany výrazným titulkom ohlasovala „*Srdečné styky medzi Slovenskom a ZSSR*“. Z telegramu predsedu prezídia Najvyššieho sovietskeho M. I. Kalinina, adresovaného prezidentovi Slovenskej republiky, bol zvlášť zdôraznený odstavec: „*Menom národov Sovietskeho zväzu želáme čo najúprimnejšie rozkvet Slovenskej republiky.*“ Potom nasledoval text telegramu V. M. Molotova slovenskému ministrovi zahraničia. Celé znenie oboch podakovaní publikovali v menej nápadnej úprave aj denník *Slovák* a týždenník *Národné noviny*.³³ Situácia bola dosť zrelá na to, aby sa urychlila konkrétna príprava nadviazania diplomatických stykov.

Ministerstvo zahraničia v situačnej správe o právnom postavení a medzinárodných vzťahoch Slovenska, určenej predsedníctvu vlády, uvádzalo zoznam 21 štátov, ktoré do novembra 1939 uznali Slovenskú republiku. V Bratislave však fakticky pôsobili iba diplomatické zastupiteľstvá Nemecka, Talianska, Maďarska, Španielska a Rumunska, kým zastupiteľstvo Vatikánu bolo neobsadené. Konzulát Juhoslávie sa práve menil na diplomatické zastúpenie a v slovenskom hlavnom meste pracovali konzuláty Švédska, Bulharska a Belgicka. Britský a francúzsky konzulát nebol zrušený, ale obaja konzuli Bratislavu opustili. Podľa materiálu sa v najbližších dňoch mali zriadiť slovenské vyslanectvá v Moskve a Sofii, očakávalo sa tiež otvorenie sovietskeho diplomatického zastúpenia v Bratislave.³⁴ Na podnet ministra Ďurčanského sa už v polovici novembra pripravovali poverovacie listiny a nástupný prejav F. Tisu, v ktorom sa zdôrazňoval záujem Slovenska „*prispieť k posilneniu úsilia o stály a spravodlivý mier v Európe.*“ Čakalo sa len na oficiálne povolenie z Moskvy, aby slovenský vyslanec mohol vycestovať. Napokon z bratislavského centra telegrafovali M. Černákovi do Berlína, nech požiada sovietskeho vyslanca Škvarceva o „*urýchlené umožnenie odchodu Tisovho do Moskvy. Tiso vyčká rozhodnutie v Berlíne.*“³⁵

Od prvého dňa sovietskej intervencie vo Fínsku bratislavské denníky prinášali podrobné spravodajstvo, podľa materiálov nemeckej tlačovej agentúry, oficiálnych správ z Moskvy a ďalších zahraničných zdrojov. Sovietske zastupiteľstvo končiacie svoju činnosť v protektorátnej Prahe, sledovalo počas novembra a začiatkom decembra 1939 všetko, čo k sovietsko-fínskej vojne písali *Slovenská politika*, *Slovák*, *Slovenská pravda* aj *Národné noviny*. Informačný materiál okrem iného upozorňoval moskovské ústredie na nie celkom lichotivé pasáže z produkcie slovenských novín k aktuálnym udalostiam. Bol to napríklad zvýraznený názov článku na prvej strane denníka *Slovák* z 13. decembra „*Fíni zničili 36 ruských tankov*“ a najmä prirovnávanie tohto konfliktu k biblickému príbehu Dávida a Goliáša. Otvorené sympatie k malému fínskemu národu prejavoval týždenník *Národné noviny* a správy z 2. decembra nadpísal jednoznačne: „*Rusi vtrhli*

33 *Slovenská politika* 8. 11. 1939, s. 1; *Slovenská politika* 14. 11. 1939, s. 1; *Slovák* 14. 11. 1939, s. 3; *Národné noviny* 18. 11. 1939, s. 3.

34 SNA, MZV SŠ, Politické správy 1939, kart.112. Materiál uvádza zoznam štátov, ktoré do 21. 11. 1939 uznali slovenský štát: Poľsko, Maďarsko, Nemecko, Vatikán, Taliansko, Španielsko, Švajčiarsko, Libéria, Veľká Británia, Japonsko, Costarica, Ecuador, Manžukuo, Juhoslávia, Franciia, Belgicko, Švédsko, Bulharsko, Rumunsko, ZSSR, Litva.

35 Tamže, kart.198. Koncept a francúzsky text nástupného prejavu F. Tisu; kart. 180, Telegram pre slovenského vyslanca v Berlíne (podaný šifrou 27. 11. 1939).

do Fínska“. Informačný blok 8. decembra publikovali *Národné noviny* priamo pod titulom „*Dávid a Goliáš*“ a písali, že „*Fíni kladú udatný a viacmenej úspešný odpor, ale je otázka, dokedy sa im to bude dariť.*“³⁶

Postrehy k fínskej vojne zo stretnutí v diplomatických kruhoch zaznamenávali slovenskí vyslanci do politických správ pre bratislavské ministerstvo zahraničia. Veľmi zaujímavé sú informácie slovenského vyslanca v Belehrade I. Milecza. Koncom novembra navštívil slovenskú misiu nemecký vyslanec von Heeren a v rozhovore poukázal na to, že množstvo nedorozumení medzi Ruskom a ostatnou Európou vzniká preto, lebo malé štáty susediace s Ruskom si nedostatočne uvedomujú postavenie Ruska, ktoré „*je dnes znova európskou a rozhodujúcou veľmocou*“. Takejto moderne vyzbrojenej veľmoci nemôže odolať žiadna koalícia alebo blok malých a stredných štátov, pričom Rusko ako veľmoc má i svoje veľmi oprávnené nároky na prístup k moru. Podľa von Heerena by bolo veľmi dobré, keby si tento fakt uvedomili tak Fínsko, ako aj Turecko, lebo dnes „*má Nemecko ruky viazané na Západe a aj keby chcelo nemôže sa postaviť proti ruským nárokom v stredovýchodnej Európe*“. Nad politickými dôsledkami rusko-fínskeho konfliktu sa počas dlhšej besedy s Mileczom, konanej už v decembri zamýšľal belgický vyslanec v Belehrade vicomt de Theieusieus. Tento diplomat usudzoval, že v prípade ak Rusko rýchlo zlomí fínsky odpor, bude to mať vážne následky i pre Balkán, nakoľko rýchle víťazstvo nad smelým a rezistujúcim národom upevní ruské sebavedomie, posilní vnútropolitickú a zahraničnopolitickú situáciu režimu a vzbudí jeho ďalší apetít. Ak by ale fínsky odpor trval dlhšie, i keď o konečnom výsledku nemôžu byť pochybnosti vzhľadom na nepomer zaangažovaných síl, bude to mať vážne dôsledky, lebo utrpí prestíž Ruska. Ostatná Európa získa „*nepriamo dôkaz, že Rusko nie je také silné, akým sa zdalo po expedícii v Poľsku.*“³⁷

Začiatkom decembra 1939 bratislavské ministerstvo zahraničia upozorňovalo všetky slovenské vyslanectvá na správy publikované v „*cudzozemských časopisoch z anglického prameňa (New's Chronicle a i)*“. O slovensko-sovietskych stykoch sa údajne písalo, že Sovieti vyjednávajú so slovenskou vládou, s profesorom V. Tukom, o zriadení slobodného sovietskeho prístavu v Bratislave a dokonca žiadajú prepustenie Bratislavy Sovietom. Informačný prípis zdôrazňoval neopodstatnenosť tvrdení o slovensko-sovietskych rokovaníach a k formálnej stránke stykov medzi Slovenskom a Ruskom uvádzal: slovenský vyslanec F. Tiso zatiaľ neodovzdal svoje poverovacie listiny v Moskve a sovietska vláda ešte nepožiadala o *agrément* pre svojho zástupcu v Bratislave.³⁸

Po dlhom čakaní v Berlíne slovenský vyslanec napokon odcestoval do Moskvy a 11. decembra 1939 ho na Bieloruskej stanici privítal šéf protokolu ľudového komisariátu zahraničných vecí N. V. Barkov. Od prvých dní v sovietskom hlavnom meste nadviazal F. Tiso úzky kontakt s nemeckým veľvyslanectvom a na základe „*srdečnej ponuky*“ roz-

36 AVP RF, f. 138a, 16-33-4. Informačný materiál zastupiteľstva ZSSR v Prahe, s. 343-347. *Slovák* 3. 12. 1939, s. 1; *Národné noviny* 8. a 12. 12. 1939, s. 1.

37 SNA, MZV SŠ, Politické správy, kart. 180. Správy vyslanca Ivana Milecza z Belehradu, č. 455 (30. 11. 1939); č. 483 (8. 12. 1939).

38 SNA, MZV SŠ, KART. 112. Prípis č. 21107/II. (2. 12. 1939).

hodol aspoň zo začiatku časť pošty pre Bratislavu posielat prostredníctvom nemeckého kuriéra, využívaného aj inými vyslanectvami. Zásielky mali byť doručené slovenskému vyslanectvu v Berlíne a odtiaľ bratislavskému ministerstvu.³⁹ Sovietska vláda vymenovala za splnomocneného predstaviteľa v Bratislave G. M. Puškina a požiadala prezidenta Slovenskej republiky o *agrément*, udelený 15. decembra. O deň neskôr túto skutočnosť oznámil M. Černák na priamy dotaz sovietskeho vyslanectva v Berlíne. Diplomatické styky medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom tak oficiálne začali.⁴⁰

Vyslanec F. Tiso, predbežne ubytovaný v hoteli National, sa okamžite obrátil na BjuRobin, ustanovizeň poverenú prenajímaním budov zahraničným vyslanectvám v Moskve a ďalšími službami pre cudzincov. Už 20. decembra slovenský vyslanec informoval Bratislavu o prenajatí dost zachovalej budovy, kde predtým sídlilo španielske vyslanectvo. Tiso sa pokúsil získať tú časť zariadenia bývalého Československého vyslanectva, ktorá bola majetkom ČSR, ale sa mu to nepodarilo a písal o „*neprekonateľných prekážkach*“. Sovietski úradníci sa otázke vôbec vyhýbali a ani nemecké veľvyslanectvo neprejavilo zvláštnu ochotu „*zakročiť v tejto veci*“. Nemecký veľvyslanec F. von Schulenberg prisľúbil slovenskému vyslanecovi pri pôsobení v Moskve všestrannú pomoc, ale k danému problému pripomenul, že „*bývalý vyslanec Z. Fierlinger dostal od sovietskej vlády quasi azyl*“ a súkromne dodal i to, že „*Fierlingera predsa nemožno len tak jednoducho vyhodit*.“ Budovu na ulici Malaja Nikitskaja č.18, po nevyhnutných úpravách, prevzal Tiso až v polovici nasledujúceho januára.⁴¹

Vedúci predstaviteľ sovietskej zahraničnej politiky a predseda Rady ľudových komisárov V. M. Molotov prijal slovenského vyslanca Tisa 21. decembra 1939 a zástupca ľudového komisára pre zahraničie V. P. Potomkin 23. decembra 1939. Sovietska vláda neuznávala žiadne kresťanské sviatky a oficiálne odovzdávanie poverovacích listín slovenského vyslanca G. F. Badajevovi, zástupcovi predsedu prezídia Najvyššieho sovietu ZSSR, bolo určené na 25. decembra.⁴²

V deň odovzdávania poverovacích listín bývalý československý vyslanec Z. Fierlinger spolu so zvyškom úradníkov opustil Moskvu a cez Odesu odcestoval do Francúzska. Neochota nemeckého zastupiteľstva miešať sa do otázky inventára vyplývala podľa názoru slovenského vyslanca z toho, že „*Nemci vzhľadom na svoje iné veľké záujmy nechceli si kalit pomer so sovietskymi úradmi*.“ V správe z 29. decembra zdôrazňoval F. Tiso záujem Slovenska, aby jeho vzťahy k Sovietskemu zväzu boli „*čím lepšie*“ a preto prosil o striktnú úpravu pre „*celú slovenskú tlač i verejných rečníkov*“ nech sa nevyjadrujú spôsobom, ktorý by mohol vybudovanie týchto dobrých stykov hatiť a kalit. Zároveň vyslanec upozornil Bratislavu, že J. V. Stalina netreba titulovať „*prevoschoditeľstvo a prezident*“ ako sa stalo v nedávnom telegrame k jeho 60. narodeninám. Stačí jedno-

39 SNA, MZV SŠ, Zastupiteľský úrad v Moskve, kart. 198. Informácia 16. 12. 1939; *Slovenská politika* 13. 12. 1939, s. 1.

40 SNA, MZV SŠ, kart. 180. Slovenské vyslanectvo v Berlíne (16. 12. 1939); *Slovenská politika* 16. 12. 1939, s. 1; *Slovák* 16. 12. 1939, s. 1.

41 SNA, MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Správy č. 10 a 25/1939; č. 51/1940 (Moskva 17. 1. 1940).

42 SNA, MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Telegram pre MZV (prijatý v Bratislave 23. 12. 1939); *Slovák* 27. 12. 1939.

ducho adresovať pánu Stalinovi. Pre potreby ministerstva zahraničia objednal vyslanec denníky *Pravda* a *Izvestija*.⁴³

Komentár Tida J. Gašpara, publikovaný v denníku *Slovák* ešte pred prijatím slovenského vyslanca vedúcimi sovietskymi činiteľmi, vychádzal z oficiálnej koncepcie a slovensko-sovietske vzťahy začleňoval do nemeckých súvislostí. Pripomínal posolstvo, v ktorom prezident J. Tiso vyzdvihol „našu vôľu aktívne pracovať na prežiteľnom zblížovaní germánskeho a slovanského sveta v úlohe spojovacieho mostu.“ Autor komentára vyjadril potešenie nad možnosťou vítať nemecko-ruskú priateľskú spoluprácu, ako „najrozhodujúcejšieho nositeľa budúceho vývinu“. Nasledujúce riadky svojou, možno náhodnou symbolikou, však ďaleko presahovali zaužívaný rámeček. „A rovnako nás teší,“ – písal Tido J. Gašpar, že „tam v Moskve, kam v časoch poroby s veľkou nádejou pozeralo toľko slovenských očí, máme dnes nášho slovenského vyslanca a že sovietska vláda vo svojom telegrafickom pozdrave želá rozkvet Slovenskej republiky. Veríme, že náš vzájomný pomer bude sa vyvíjať tak, aby prispel k splneniu tohto dobrého želania a budeme sa o to úprimne usilovať.“⁴⁴

V januári 1940 k otázkam prestíže slovenského štátu patrila inaugurácia premiéra V. Tuku za rektora slovenskej univerzity v Bratislave. Tajomník slovenskej misie v Moskve Dr. J. Bellai sa v rozhovore s vedúcim protokolu ľudového komisariátu zahraničných vecí N. N. Barkovom zaujímal o zloženie delegácie sovietskych univerzít, vysielanej do Bratislavy. Po získaní informácie, podľa Barkovho záznamu, Bellai vyhlásil, že pre Slovensko je veľkou cťou, keď „Sovietsky zväz vysielá na otvorenie slovenskej univerzity takú autoritatívnu delegáciu.“⁴⁵ Na dotaz slovenskej misie odpovedal ľudový komisariát zvláštnou nótou, v ktorej uvádzal presný zoznam členov sovietskej delegácie a oznamoval termín jej príchodu do Bratislavy dňa 13. januára 1940.⁴⁶

Bratislavský rozhlas pohotovo informoval verejnosť o veľkolepých slávnostiach, rozvrhnutých na celý týždeň, ktoré boli otvorené večer 13. januára reprezentačným vysokoškolským plesom v mestskej Redute. Nasledujúci deň 14. januára sa konali slávnostné bohoslužby v Bratislavskom dome a v evanjelickom kostole. Samotná inaugurácia začínala o pol jedenástej za prítomnosti prezidenta republiky J. Tisu, členov slovenskej vlády, bratislavského diplomatického zboru, zahraničných hostí a pozvaných osobností. Po úvodných ceremóniách a zložení prísahy prevzal V. Tuka svoje insígnie a prítomní mu pripravili búrlivé ovácie, za ktoré poďakoval vztýčenou pravicom. Potom predniesol vstupnú rektorskú prednášku na tému: *Krvná pomsta v Albánsku*. S pozdravnými

43 SNA, MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Správa 30/1939 (Moskva 29. 12. 1939). Narodeniny J. V. Stalina boli 21. 12. 1939.

44 GAŠPAR, T. J.: *O pomere k ostatným. Slovák* 20. 12. 1939, s. 1.

45 AVP RF, f. 138b, 4-2-2. Denník šéfa protokolu ľudového komisariátu zahr. vecí Barkova (Záznam 9. 1. 1940).

46 AVP RF, f. 138b, 1-1.-1. Nóta ľudového komisariátu zahraničných vecí slovenskej misii. (Moskva 9. 1. 1940). Zloženie delegácie: 1. S. V. Kaftanov, vedúci, predseda všezväzového výboru pre vysoké školstvo pri rade ľudových komisárov ZSSR; 2. S. A. Novikov, profesor, člen všezväzového výboru pre vysoké školstvo, náčelník správy univerzít ZSSR; 3. A. M. Kolmogorov, člen sovietskej AV a profesor Moskovskej štátnej univerzity; 4. D. G. Vilenskij, profesor Moskovskej štátnej univerzity; 5. D. I. Dejneka, zaslúžilý činiteľ vedy, profesor Leningradskej štátnej univerzity; 6. A. M. Jegolin, profesor Moskovského inštitútu filozofie, histórie a literatúry.

prejavmi vystúpili predstavitelia zahraničných univerzít z Nemecka, Belgicka, Bulharska, Maďarska, Talianska, Švédska a Ruska. Slávnosť bola ukončená štátnou hymnou a prezident J. Tiso opustil veľkú aulu univerzity za zvukov fanfár. Celý priebeh inaugurácie vysielal slovenský rozhlas.⁴⁷

Pobyt sovietskej vedeckej delegácie na Slovensku pochopili v Moskve ako prvú príležitosť získať bezprostredné informácie a dojmy zo štátu, v ktorom sa mal onedlho ujať svojej funkcie diplomatický zástupca Sovietskeho zväzu. Na rozdiel od ostatných zahraničných hostí sa sovietski delegáti nezúčastnili na bohoslužbách, ale zato sa neobmedzovali iba na prehliadku hlavného mesta a veľmi pozorne sledovali dianie na Slovensku. Predstaviteľov sovietskeho vysokého školstva sprevádzal vyslanec F. Tiso, ktorý sa počas januára a februára 1940 zdržiaval v Bratislave.

Vedúci sovietskej delegácie S. V. Kaftanov už v úvode svojej cestovnej správy napísal: „*na Slovensku nás prijali dobre.*“ Samotnej inaugurácii venoval veľkú pozornosť a hodnotil ju ako „*dost' teatrálnu vec,*“ nakoľko všetky rekvizity, reťaze a plášte „*svedčia iba o zovňajšku.*“ Vedeckú úroveň, usúdil Kaftanov, „*majú Slováci poslabšiu... Treba ale povedať, že navonok je u nich veľký poriadok.*“ Pozdravný prejav, prednesený za sovietsku delegáciu v ruskom jazyku, sa presne pridržiaval toho, čo bolo vopred napísané a zrejme prekonzultované na ľudovom komisariáte zahraničných vecí. Vystúpenie, ktoré vyjadriло želanie nadviazať užšie kultúrne a vedecké zväzky medzi oboma krajinami, vzbudilo veľký dojem a bolo sprevádzané potleskom. Pred odchodom sa s vedúcim delegácie zhováral M. Gacek, vymenovaný neskôr za archívneho riaditeľa slovenského zastupiteľstva v Moskve. Podľa záznamu Kaftanova Gacek povedal: „*...otvorene hovoriac, keď sme sa dozvedeli, že prichádzate vy, boli sme strašne rozrušení. Mysleli sme, že sa prídete sem zaoberať propagandou komunizmu a budete sa málo zaujímať o univerzitu a kultúru. Na náš obdiv prejav, ktorý ste predniesli na otvorení, bol jediný zameraný na podstatu otázky.*“ Vyslanec F. Tiso aj profesori bratislavskej univerzity požiadali Kaftanova, aby zariadil v Moskve zásielku vysokoškolských učebníc na Slovensko. V cestovnej správe sa zdôrazňuje, že súbor vybraných učebníc bude dobrým spôsobom na rozbeh sovietsko-slovenských kultúrnych stykov, pričom sa ani Nemci „*nebudú veľmi rozčuľovať*“, pretože oni sami prijali vysokoškolské učebnice z Moskvy.⁴⁸

Informácia S. V. Kaftanova určená ľudovému komisariátu zahraničných vecí podáva farbistý náčrt niektorých prvkov politického myslenia na Slovensku začiatkom roku 1940. Na prvom mieste, ako veľmi silný dojem, sa spomínajú protinemecké nálady Slovákov, prejavované v rôznych náznakoch i počas inauguračných slávností. Večer 14. januára, po oficiálnom prijatí u nového rektora univerzity a premiéra V. Tuku, navštívili zahraničné delegácie Národné divadlo, ktoré dávalo operu M. Musorgského *Chovanščina*. Hudobná dráma z ruských dejín, o náboženských zápasoch proti starovercom, má výrazný národný charakter, podčiarknutý mohutnými zbormi. Nemecký vyslanec H. Bernard, prítomný v divadle sa očividne dostal do veľkých rozpakov už pre samotný výber repertoáru a z opery predčasne odišiel. O dva dni sa na nemeckom vysla-

47 SNA, MZV SŠ, Politické správy r. 1940, kart. 113. Spravodajstvo slovenského rozhlasu, s. 1-2.

48 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 1-2, 4-5, 12-13.

nectve konalo zvláštne prijatie a vyslanec na vyše dve hodiny prinútil všetkých účastníkov počúvať prednes nemeckej literatúry. Kaftanov k tomu poznamenáva: „*Medzi sebou si Slováci povrávali, že to bola odpoveď na »Chovanščinu«*“.

Spontánne prejavy romantického rusofilstva si sovietski hostia neraz vysvetľovali ako „*výnimočný vzťah slovenského ľudu k Sovietskemu zväzu*.“ Na vedúceho delegácie zvlášť zapôsobil výlet do Vajnor, kde miestni obyvatelia spievali staré ruské piesne a sám slovenský vyslanec F. Tiso bol predspevák. K osobe vyslanca sa ako zaujímavosť uvádza, že „*na Slovensku objektívne rozpráva o výdobytkoch Sovietskeho zväzu*.“⁴⁹

Medzinárodné postavenie Slovenska sa v prvých mesiacoch roku 1940 podstatne neodlišovalo od stavu z minulej jesene, zmapovaného materiálom ministerstva zahraničia. Slovenské vyslanectvo v Berlíne, ako určité centrum diplomatických väzieb na „spriatelенý svet“ neustále sondovalo možnosti nadviazania ďalších zahraničných kontaktov. Správa M. Černáka z februára 1940 upozorňovala na malé vyhliadky slovenského štátu, aby bol uznaný ďalšími veľmocami. Príčinu toho videl vyslanec vo vojnovej situácii, lebo „*kým nie je boj ešte nijako rozhodnutý, stavajú sa skoro všetky štáty viac na vyčkávacie stanovisko, aby potom po niekoľkých mesiacoch nemuseli zase prípadne revidovať svoje rozhodnutia*“. Podľa Černákovho názoru by sa v tomto smere na Estónsko a Lotyšsko mohol použiť prípadne aj moskovský nátlak.⁵⁰

Sovietske zastupiteľstvo v Bratislave bolo pripravené začať svoju diplomatickú aktivitu a očakávalo príchod splnomocneného predstaviteľa ZSSR na Slovensku G. M. Puškina. Kým sídlo slovenského vyslanectva bolo možné prevziať až po pár týždňoch skutočného fungovania v Moskve, budova na Gunduličovej ul. č. 12 bola pre potreby sovietskeho zastupiteľstva prenajatá v polovici januára 1940.⁵¹ Do slovenského hlavného mesta pricestoval Puškin, sprevádzaný ďalším pracovníkom zastupiteľstva, večer 2. februára a na stanici ho privítal G. Krno, budúci legačný tajomník moskovského zastupiteľstva slovenského štátu. Sovietsky predstaviteľ, v tom čase tridsiatnik a začínajúci diplomat, sa pozastavil nad skutočnosťou, že príchod diplomatov z Moskvy miestne noviny nijako zvlášť nepropagovali a „*ohraničili sa len na krátku správu*“. Na ministerstve zahraničných vecí, u vedúceho protokolárneho oddelenia Radlinského sa Puškin spolu s atašé zastupiteľstva A. A. Smirnovom ohlásil 5. februára. Ešte v ten deň prijal sovietskych diplomatov slovenský minister zahraničia F. Ďurčanský. Do svojho záznamu Puškin uviedol, že obaja: vedúci protokolu aj minister „*sú mladí ľudia a majú okolo 33 rokov*“. Sovietsky predstaviteľ odovzdal ministrovi zahraničia kópie poverovacích listín a nástupného prejavu. Zároveň požiadal o to, aby bol vopred oboznámený s odpoveďou prezidenta. V rozhovore F. Ďurčanský upozornil sovietskeho diplomata na podstatu najpálčivejšieho problému slovenskej politiky vo vzťahu k susednému Maďar-

49 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9. Informácia V. Kaftanova o ceste na Slovensko, s. 1-28.

50 SNA, MZV SŠ, Politické správy, kart. 180. Správa M. Černáka (Berlín 8. 2. 1940).

51 SNA, MZV SŠ, ZÚ ZSSR v Bratislave, kart. 221. Umiestnenie ruského vyslanectva (január 1940). Oficiálne názvy v roku 1940: Polnomočnoje Predstaviteľstvo SSSR v Slovákii (skratka polpredstvo), G. M. Puškin : polnomočnyj predstaviteľ (skratka polpred.). Nóty zo 14. a 17. mája 1941: podľa výnosu Najvyššieho sovietu ZSSR z 9. 5. 1941 sa zmenili názvy na: Misia ZSSR na Slovensku; Puškin: Mimoriadny a splnomocnený vyslanec ZSSR na Slovensku.

sku. Podľa hlásenia do Moskvy povedal asi toto: „*Maďari zabrali časť nášho územia, ale my nestrácame nádej získať ho nazad.*“ O deň neskôr šéf protokolu oznámil termín nástupnej audiencie u prezidenta J. Tisu. K tejto príležitosti sa požadoval frak a Puškin si poznamenal: „*fraky bude náš zbor potrebovať aj na oficiálne prijatia k oslavám vzniku Slovenskej republiky*“.⁵²

Diplomatické styky s mohutnou východnou veľmocou už samotným faktom svojej existencie upevňovali medzinárodné sebavedomie slovenskej politiky. Nástupné audiencie sovietskeho predstaviteľa u vedúcich činiteľov slovenského štátu priebehom aj obsahom odrážali vedomie o význame Sovietskeho zväzu pre zahraničnú prestíž malého Slovenska. Poverovacie listiny odovzdal G. M. Puškin prezidentovi J. Tisovi 14. februára. Pomerne dlhé trvanie audiencie, okolo štyridsať minút, hodnotil Puškin, nie celkom presne, ako úsilie Slovenska prejavíť „*sympatie k Sovietskemu zväzu*“. V rozhovore prezident spomenul zámer nadviazať so Sovietskym zväzom rozsiahle hospodárske kontakty a poukázal na slovenské sympatie k Rusku. Neobišiel ani slovensko-maďarský spor a vyslovil názor na hlavné príčiny rozpadu Československa. Jeho úvahy zahrotené proti českej politike Puškin pozorne zaznamenal.⁵³ Predseda vlády V. Tuka prijal Puškina a Smirnova 27. februára. Hlavným námetom rozhovoru boli možnosti slovensko-sovietskych kultúrnych stykov a, ako vyplýva z Puškinovho záznamu, Tuka prejavil väčšiu zaangažovanosť, než býva zvykom pri suchých protokolárnych stretnutiach. Slovenský premiér prosil o pomoc pri získavaní dobrého prednášateľa ruského jazyka a oznámil, že na Slovensku sa čoskoro bude organizovať spoločnosť pre kultúrne styky so Sovietskym zväzom. Sovietski diplomati požiadali Tuku, „*aby v tejto spoločnosti neboli ruskí emigranti, ktorých je mnoho na slovenskej univerzite a na ktoromkoľvek slovenskom ministerstve*“. Ako rektor bratislavskej univerzity sa Tuka spýtal, kedy sa bude sláviť jubileum prvej Moskovskej štátnej univerzity a, podľa Puškina, zjavne naznačoval záujem „*o vyslanie slovenskej delegácie na túto oslavu.*“⁵⁴

Mladý ruský diplomat za prvé týždne svojho pôsobenia v Bratislave získaval základné poznatky k politickým problémom a potom neskôr konštatoval: „*Doteraz málo známe a nenápadné Slovensko Nemci odrazu premenili na »vzorový« štát pre budúce štátne útvary »novej Európy*“.⁵⁵ Minister obrany F. Čatloš už pri úvodnom stretnutí s Puškinom a Smirnovom „*otvorene hovoril o tom, že sovietsko-nemecké priateľstvo je veľmi dobré pre Slovensko. A Slovensko sa zvlášť upevnilo ako samostatná krajina po nadviazaní diplomatických stykov so Sovietskym zväzom.*“⁵⁶

Minister zahraničia F. Ďurčanský podával 14. februára v jednej prímestskej reštaurácii oficiálny obed na počesť novoakreditovaného predstaviteľa Sovietskeho zväzu. Nakoľko „*slovenská tlač ani jedným slovom nespomenula toto prijatie*“, Puškin usúdil, „*že sa Slováci obávali podráždiť Nemcov.*“ Na obede boli prítomní viacerí pracovníci slo-

52 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Záznamy Puškina 2. – 6. februára 1940, s. 10.

53 AVP RF, f. 0138b, 4-2-4. Záznam G. M. Puškina o audiencii u prezidenta J. Tisu (Bratislava 14. 2. 1940), s. 1-3.

54 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Záznam Puškina 27. 2. 1940, s. 15.

55 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Správa zastupiteľstva ZSSR za rok 1940, s. 39.

56 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Záznam Puškina. 29. 2. 1940, s. 16.

venského ministerstva zahraničia a prezidentskej kancelárie, za sovietsku stranu okrem Puškina traja ďalší členovia sovietskeho zastupiteľského zboru. V odvetnom prejave na Ďurčanského uvítaciu reč vedúci sovietskeho zastupiteľstva poďakoval za „*srdečné prijatie na Slovensku*“. Počas obeda sa Puškin zhováral so slovenským ministrom zahraničia a k rozhovoru si poznamenal: „*Ďurčanský má na Slovensku veľkú autoritu. Hovorí sa, že Nemci ho nemajú radi. Mne sa sťažoval na Nemcov... Nepomohli Slovensku v jeho spore s Maďarskom... Maďari uskutočnili svoju poslednú okupáciu slovenského územia už po uzavretí ochrannej dohody medzi Nemeckom a Slovenskom.*“ Po ukončení obeda sa stratil posledný oficiálny náter. Do denného záznamu si udivený Puškin napísal: „*Slováci spievali svoje národné piesne. Zvlášť sa vyníma vyslanec Tiso, ktorý má pekný hlas. Ďurčanský sa do spevu zapojil tiež.*“⁵⁷ Nadväzovanie kontaktov v slovenskom prostredí, pre začínajúceho ruského diplomata celkom novom, nadobúdalo niekedy, ako vidno, veľmi nenútenú podobu.

V bratislavskom diplomatickom zbore prvá cesta G. M. Puškina viedla na nemecké vyslanectvo. Z rozhovoru s vyslancom H. Bernardom si sovietsky zástupca poznamenal najsilnejší dojem: „*Vcelku sa Bernard otvorene posmieva Slovákom, cítiac sa na Slovensku pánom.*“ Počas odvetnej návštevy na sovietskom zastupiteľstve sa Bernard dotkol aj problematiky slovensko-maďarských vzťahov a podľa Puškinovho záznamu vyhlásil: „*Svojho času sme oslobodili Maďarov. Maďari sú nám zviazaní. Oslobodili sme Slovákov. Oni sú nám zviazaní tiež. Dobré vieme, že Maďari sa snažia o uchvátenie Slovenska a na druhej strane Slováci sa usilujú o navrátenie časti územia obsadeného Maďarmi. Ako vidíte, naši priatelia sa hádajú. Jediným východiskom je to – zostávať neutrálnymi a udržiavať dobré vzťahy s tými, ako aj s druhými.*“⁵⁸

Maďarský vyslanec Gy. Szabó de Szentmiklós už pri prvej zdvorilostnej návšteve Puškina a Smirnova začal sám hovoriť o slovensko-maďarských vzťahoch. Sťažoval sa na obťažnosť práce na Slovensku, kde ho nemajú radi a on sa cíti izolovane, hoci jeho úloha pozostáva z úsilia o normalizáciu vzťahov medzi Maďarskom a Slovenskom. Slováci, podľa slov maďarského vyslanca, „*prliš zveličujú otázku svojej národnej menšiny v Maďarsku*“ a vo všeobecnosti, uskutočňujúc „*mimoriadne nacionalistickú politiku dospievajú až do absurdnosti*“. Napríklad v súčasnosti je on, Szabó, nútený viesť korešpondenciu so slovenským MZV vo francúzskom jazyku, hoci Slováci dobre vedia po maďarsky.⁵⁹ Spor medzi Slovenskom a Maďarskom sledoval G. M. Puškin mimoriadne pozorne, s vedomím, že popri vzťahu s Nemeckom ide o najvážnejší problém slovenskej politiky.

„*Zemepisná poloha Slovenska je za súčasných podmienok pre Slovensko mimoriadne nevýhodná,*“ napísal G. M. Puškin do správy pre ľudový komisariát zahraničia. Nakoľko sa Slovensko vlastne nachádza medzi Sovietskym zväzom a Nemeckom, sú celkom prirodzené snahy Nemcov „*podriaďiť tento nárazník bezvýhradne svojej politike.*“ Uzavretie mieru na Západe, uvažoval Puškin, „*nie je ani v záujme Sovietskeho zväzu ani Slo-*

57 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Záznam Puškina 14. 2. 1940, s. 8-9.

58 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Záznam Puškina 17. a 19. 2. 1940, s. 1-2.

59 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Záznam Puškina 20. 2. 1940, s. 4, 5, 7.

venska. V prípade takého mieru sa utvorí jednotný blok štyroch veľkých európskych štátov proti ZSSR. No tento blok nebude utvorený okamžite a hneď ani nezačne vojna proti Sovietskemu zväzu. Ale Slovensko si môže byť isté v tom, že na druhý deň po uzavretí mieru bude prinesené ako obeť. Ani Nemecko, ani Anglicko nebudú s ním počítať.“⁶⁰

Vládna kríza od konca februára 1940 upozornila G. M. Puškina na zložité vzťahy a konflikty vo vládnom tábore v Bratislave. V nasledujúcej politickej hre nemohol byť sovietsky predstaviteľ iba chladným pozorovateľom i preto, že sa hralo aj „ruskou kartou“.

1996

---

60 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Správa zastupiteľstva na Slovensku za rok 1940, s. 35, 38-39.

PREDSTAVY SLOVENSKEJ POLITIKY A REALITA VO VZŤAHU SO SOVIETSKYM ZVÄZOM (JANUÁR – JÚL 1940)

Nadviazanie diplomatických stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom roku 1939 vyplynulo z paktu Moskva – Berlín, ale prvý podnet vyšiel od bratislavského ministerstva zahraničia. Oficiálne uznanie vládou mohutnej východnej veľmoci malo veľký význam pre upevnenie medzinárodného sebavedomia slovenskej politiky.¹ Záujem Slovenska videl aj vyslanec F. Tiso vo vybudovaní „dobrých stykov“ so Sovietskym zväzom a upozorňoval bratislavské centrum, že „*Soviety budú veľmi starostlivo sledovať i do najmenších detailov, akým spôsobom píše slovenská tlač*“. V mene vyslanectva priamo prosil vydať „*striktnú úpravu*“ pre tlač i verejných rečníkov, aby sa nevyjadrovali spôsobom, ktorý by mohol vzťahy s Moskvou „*hatiť a kalieť*“.²

V januári 1940 sa jednou z otázok prestíže slovenského štátu a vítaným spravodajským námetom stala inaugurácia premiéra V. Tuku za rektora univerzity v Bratislave. Pre novinárov malo istú príchuť senzačnosti už to, keď popri akademických zástupcoch z Nemecka, Belgicka, Bulharska, Maďarska, Talianska a Švédska bola potvrdená aj účasť sovietskej delegácie. Denník *Slovák* v stĺpci o príchode zahraničných hostí polotučne vysádzal informáciu o návšteve sovietskeho tlačového ataše A. A. Smirnova v kancelárii Slovakotouru, kde oznámil, že z Moskvy pricestuje predseda Vše-zväzového výboru pre vysoké školstvo pri Rade ľudových komisárov ZSSR minister S. V. Kaftanov „*spolu so štyrmi univerzitnými delegátmi*“.³ Ústredný bratislavský denník venoval priebehu slávnostnej inštalácie konanej 14. januára nadšený článok zaujímavý i tým, ako reagoval na pozdravný prejav vedúceho sovietskej delegácie. Už po vystúpení S. V. Kaftanova pred mikrofón, konštatuje autor článku, sa obecnstva zmocnilo „*isté vzrušenie*“, odôvodnené „*prítomnosťou zástupcov najväčšieho štátu a národa v Európe, zástupcov ruskej vedy*“. Počas prejavu moskovského hosta, píše sa ďalej, „*každý načúva so vzrušenou pozornosťou, ako načúval pri reči profesora Dr. W. Hoppeho, zástupcu Veľkonemeckej ríše*“. Každé slovo ministra Kaftanova „*padá na úrodnú hrudu*“, nadchýňa sa autor a svoje úvahy završuje náčrtom medzinárodnopolitickej vízie. Podľa neho „*obecnstvo z ruských slov vyberá nádej lepšej budúcnosti, ktorá slovenskému štátu môže sa*

1 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Politické úvahy a súvislosti pri nadviazaní diplomatických stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom v roku 1939*. In: *Historické štúdie*, 37, 1996, s. 69-88.

2 Slovenský národný archív (ďalej SNA), MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Vyslanec F. Tiso svoje poverovacie listiny oficiálne odovzdal 25. 12. 1939; Správa 30/1939 (29. 12. 1939).

3 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva. (Ďalej AVP RF), fond 138b, inv. 1, fascikel 1, spis 1. Nóta ľudového komisariátu zahraničných vecí (Moskva 9. 1. 1940) oznamovala zloženie delegácie v počte šesť osôb. Do Bratislavy sprevádzali S. V. Kaftanova iba títo profesori: D. G. Vilenský, S. A. Novikov, A. M. Jegolin a P. I. Dejneka; *Slovák* 10. 1. 1940, s. 1.

uskutočniť pri spolupráci dvoch najmohutnejších národov, rozhodnuvších sa znova prebudovať tvárnosť Európy. Slovensko, ako obecnosť v univerzitnej sieni cíti, je prahom medzi týmito veľkými štátmi, medzi veľkým národom nemeckým a ruským. Tento prah bude mať ešte veľký význam, veľkú budúcnosť.“⁴

Do spravodajstva z univerzitných slávností boli zaradené i zmienky o samostatnom programe sovietskych delegátov, sprevádzaných vyslancom F. Tisom, ktorý sa v tom čase zdržiaval v Bratislave. Okrem fotografie S. V. Kaftanova pri oficiálnom vystúpení priniesol *Slovák* snímky moskovských hostí na dvoch recepciách: u prezidenta republiky a ministra zahraničia. V oboch prípadoch sa s hosťami živo zhováral predseda vlády a rektor univerzity V. Tuka.⁵ Zo študijnej cesty po Slovensku sa predstavitelia sovietskeho vysokého školstva vrátili do Bratislavy, kde navštívili Slovenskú univerzitu, vedecké knižnice, lekárske ústavy, vysokoškolské internáty a niektoré stredné, odborné i ľudové školy. Na počesť vedúceho sovietskej delegácie dával minister školstva J. Sivák večeru, na ktorej – píše *Slovák* – „*medzi hosťami a hosťiteľmi bola priateľská nálada*“.⁶

Ruskí hostia mali svoj odchod naaranžovaný pôsobivo, priam podľa scenára oficiálnych štátnych návštev. Z pohraničnej stanice Kúty odoslal S. V. Kaftanov telegram adresovaný V. Tukovi ako rektorovi univerzity: v mene sovietskej delegácie srdečne ďakoval slovenským vedeckým kruhom, osobne jemu, za pohostinné prijatie a vyslovil „*najlepšie želanie rozkvetu Slovenskej univerzity*“.⁷ Denník *Slovák* sa k pobytu delegácie na Slovensku vrátil ešte raz, rozhovorom s jej vedúcim. Text prevzatý v plnom znení z moskovskej tlače, formulovaný sucho, vecne a opatrne, pripomínal správu zo služobnej cesty. Jediná hodnotiacia veta v závere konštatovala, že sovietska delegácia sa na Slovensku „*vždy a všade stretla s najvrelším prijatím a srdečným pohostinstvom*“.⁸ V informácii určenej ľudovému komisariátu zahraničných vecí opisuje S. V. Kaftanov svoje dojmy zo Slovenska menej zdržanlivo, dokonca načrtáva niektoré prvky slovenského politického myslenia, pozorované v januári 1940. Na prvom mieste spomína protinemecké nálady Slovákov, badateľné v rôznych náznakoch i počas univerzitných slávností. Spontánne prejavy romantického rusofilstva, s ktorými sa stretol, zovšeobecnil však Kaftanov nepresne a pokladá ich za „*výnimočný vzťah slovenského ľudu k Sovietskemu zväzu*“.⁹ Poznatky získané v slovenskom prostredí z názorov, náznakov a reakcií na medzinárodné udalosti zhrnul potom do základnej tézy: „*Slovensko teraz hľadá oporu aj v iných krajinách, aby sa nedostalo do úplnej závislosti na Nemecku. A v tejto súvislosti sa tu prejavuje veľký záujem o Sovietsky zväz*“.⁹ Sovietske zastupiteľstvo v Bratislave začalo pôsobiť až po príchode G. M. Puškina, splnomocneného predstaviteľa ZSSR na Slovensku. Do slovenského hlavného mesta, z Moskvy cez Berlín, pricestoval Puškin večer 2.

4 *Slovák*, 16. 1. 1940, s. 3 ARÉN, J.: *Reč potleskov v univerzitnej sieni*.

5 *Slovák*, 14. 1. 1940, s. 3; 21. 1. 1949, s. 5. Snímok Kaftanova: *Slovák*, 16. 1. 1940, s. 3, ďalšie fotografie *Slovák*, 18. 1. 1940, s. , 24. 1. 1940, s. 3.

6 *Slovák*, 23. 1. 1940, s. 2: *Univerzitná delegácia ZSSR u ministra Siváka*.

7 *Slovák*, 26. 1. 1940, s. 2. *Ruská kultúrna delegácia odcestovala zo Slovenska*. Text telegramu S. V. Kaftanova uverejnený v ruskom znení (písanom latinkou) a v slovenskom preklade.

8 *Slovák*, 17. 2. 1940, s. 3: *Aké dojmy mali sovietski učenci na Slovensku*. Prevzaté z novín *Izvestija a Pravda* (1. 2. 1940).

9 AVP RF, fond 0138b, 4-2-9, s. 9-11. Správa S. V. Kaftanova o ceste na Slovensko (Moskva 13. 2. 1940).

2. 1940, v sprievode legačného tajomníka N. M. Kovaleva. Na hlavnej stanici privítal sovietskych zástupcov G. Krno, ktorý ako hospodársky odborník bol v polovici marca pridelený slovenskej misii v Moskve.

Protokolárnu návštevu u F. Ďurčanského, ministra zahraničných vecí slovenského štátu, vykonal Puškin, sprevádzaný tlačovým atašé A. A. Smirnovom, v pondelok 5. februára. Prvé stretnutie vcelku zodpovedalo zaužívaným zvyklostiam: sovietsky predstaviteľ odovzdal kópiu poverovacej listiny a požiadal o prijatie u prezidenta republiky. Na druhý deň *Slovák* napísal, že minister Ďurčanský so sovietskym diplomatom „zotrval v dlhom, veľmi srdečnom rozhovore“. Ako vyplýva z jeho denného záznamu, Puškin sa počas besedy na oficiálnej úrovni oboznámil s dosahom maďarskej otázky na zahraničnú politiku Slovenska. Minister jednoznačne vyjadril nádej na riešenie slovensko-maďarského konfliktu návratom území zabratých Maďarskom po Viedenskej arbitráži a vojenskom útoku v roku 1939.¹⁰ Odraz tohto problému v slovenskej tlači mohol G. M. Puškin sledovať už za prvých desať dní pobytu v Bratislave: stačilo iba pozrieť na titulné stránky ústredného politického denníka.¹¹

Nástupnej audiencii sovietskeho diplomata u prezidenta republiky J. Tisu, konanej 14. februára, venoval *Slovák* výrazné miesto na čelnej strane, podrobne opísal jej priebeh a zverejnil text oboch prejavov. V predpisovo zdvorilých formuláciách hodnotil G. M. Puškin nadviazanie diplomatických stykov: bezprostredný kontakt medzi Sovietskym zväzom a Slovenskou republikou vítal ako možnosť rozvinúť plodnú spoluprácu „pre blaho národov ZSSR a príbuzného im slovenského národa“. Na túto myšlienku nadviazal aj prezident J. Tiso: „Je prirodzené,“ povedal, „že príbuzenstvo našich národov tejto spolupráci bude všemožne napomáhať“. Po ukončení protokolárnej časti audiencie pozval prezident sovietskeho predstaviteľa „na priateľský rozhovor do modrého salónu“. V správe pre Moskvu Puškin podrobne zachytil obsah celej besedy s vedúcim reprezentantom slovenského štátu. Z medzinárodnopolitického hľadiska sa v okruhu nadhodnotených otázok vyníma ubezpečenie J. Tisu o slovenských sympatiách k Rusku a potom i dôraz na nevyhnutnosť dosiahnuť od Maďarska návrat slovenských území.¹²

Mladý ruský diplomat, poverením na Slovensku začínajúci svoju kariéru v zahraničných službách, s neúnavnou energiou sledoval bratislavskú politickú scénu a snažil sa čo najskôr získať o nej ucelenejší obraz. V sovietskej diplomatickej praxi zaužívané podrobné zápisy – „denníky“ vyslanca a jednotlivých atašé – dokumentujú, do akej miery G. M. Puškin za niekoľko týždňov pobytu v hlavnom meste zmapoval hlavné prvky slovenskej politiky. Z členov vlády zaujala sovietskeho vyslanca postava ministra zahraničia a v súhrnnej situačnej správe o ňom neskôr napísal: „Prvý polrok 1940 na Slovensku možno nazvať obdobím prevahy Ďurčanského skupiny“. V zahraničnej politike

10 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 10. Denné záznamy G. M. Puškina (2., 5. a 6. 2. 1940). Roku 1940 oficiálny názov: Polnomočnoje Predstaviteľstvo SSSR v Slovačii (skratka: polpredstvo). Funkcia Puškina: polnomočný predstaviteľ (skratka: polpred.); *Slovák*, 4. 2. 1940, s. 3. *Sovietsky vyslanec pre Slovenskú republiku pricestoval do Bratislavy*. *Slovák*, 6. 2. 1940, s. 3. *Sovietsky vyslanec u ministra Ďurčanského*.

11 *Slovák*, 8. 2. 1940, s. 1: *Aby bolo konečne jasno medzi Slováckmi a Maďarmi*; *Slovák*, 13. 2. 1940, s. 1: *Čo chce Maďarsko?*

12 AVP RF, f. 0138b, 4-2-4, s. 1-3. Záznam Puškina o audiencii u prezidenta Tisu; *Slovák*, 15. 2. 1940, s. 1.

„*táto skupina uskutočňovala líniu lavírovania medzi Nemeckom, Talianskom, Maďarskom a inými krajinami*“. Nadviazanie diplomatických stykov so ZSSR, za daných podmienok vnútornej politiky, podľa názoru Puškina, „*treba prirátať k víťazstvám tejto skupiny*“, ktorá sa „*nesporne bála úplného podriadenia Slovenska Nemcom*“.¹³ Pozíciu ministra zahraničia začiatkom marca 1940 hodnotil Puškin ako pomerne stabilnú, hoci aj on, pohľadom zvonka vybadal, že Nemci nemajú Ďurčanského v láske a očakávajú iba vhodnú príležitosť, aby ho odstavili. „*Podľa mojich pozorovaní*“, poznamenáva ruský diplomat, „*si Ďurčanský v politike počína veľmi opatrne. Vyhýba sa všetkému, čím by mohol Nemcov popudit*“.¹⁴

Atmosféra oficiálne maskovaného politického napätia v Bratislave počas celého februára pútala pozornosť sovietskeho predstaviteľa. V tomto smere bol Puškin dosť sklamaný stretnutím s vyslancom F. Tisom, ktorý sa s ním prišiel rozlúčiť pred odchodom do Varšavy, kam šiel zlikvidovať bývalú slovenskú misiu a potom mal cez Berlín pokračovať v ceste do Moskvy. Na rozdiel od iných známych z okruhu ministerstva zahraničia sa slovenský vyslanec vyhýbal debate o politických témach, zisťoval si iba, či sa dá v Moskve chodiť do katolíckeho kostola, bol zvedavý, či vyslanec ZSSR môže byť veriaci, dokonca sa Puškina priamo spýtal na jeho vierovyznanie a tým v ňom zanechal dojem „*provinciála*“.¹⁵ Chýbajúce informácie si sovietsky vyslanec dopĺňal postupne cez kontakty so zástupcami slovenskej politiky, hospodárstva aj administratívy.

Výber z denných záznamov a diplomatických správ z Bratislavy už onedlho spracovali v oddelení pre strednú Európu na moskovskom ľudovom komisariáte zahraničných vecí. Za účasti vedúceho sekcie A. M. Alexandrova pripravili prehľadný rozbor pre šéfa sovietskej diplomacie V. M. Molotova. Materiál na prvom mieste uvádzal predbežné závery k sovietsko-slovenským vzťahom, najmä pokiaľ išlo o definovanie slovenských záujmov. V tejto časti sa vyzdvihoval „*výrazne prívetivý charakter*“ audiencie u prezidenta J. Tisu a skutočnosť, že tak on, ako aj minister Ďurčanský „*mnoho hovorili o zhode kultúr a jazykov slovanských národov*“. Z obsahu úvodných rozhovorov G. M. Puškina so slovenskými činiteľmi vypracovali pre Molotova náčrt konkrétnych požiadaviek na zameranie slovensko-sovietskych stykov v oblasti kultúry a ekonomiky. K prioritám slovenskej zahraničnej politiky, vymedzeným podľa bratislavských pozorovaní G. M. Puškina, sú začlenené dva problémové okruhy: vzťah k Nemecku, určený „*ochrannou zmluvou*“, a spor s Maďarskom, zo slovenskej strany motivovaný požiadavkou navrátiť územia „*zabraté Maďarmi*“.¹⁶

Zámery sovietskej zahraničnej politiky voči Slovensku počas trvania diplomatických stykov od septembra 1939 do júna 1941 sú oveľa menej prehľadné. K dispozícii nemáme žiadne zásadné inštrukcie alebo smernice ľudového komisariátu zahraničných vecí určené diplomatickému zástupcovi ZSSR na Slovensku. V archívnych fon-

13 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 33. Správa za rok 1940.

14 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 28. Informačný list Puškina (4. 3. 1940).

15 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 13-14. Denník Puškina (24. 2. 1940).

16 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 31-34. Správa pre V. M. Molotova (Moskva 23. 2. 1940). Podpisy: Alexandrov, Jakovlev.

doch ani domáci bádatelia nevy pátrali záznamy o rozhovoroch, ktoré vedúci predstavitelia sovietskej diplomacie viedli s G. M. Puškinom počas jeho služobných ciest do Moskvy. K záveru, že sovietske vedenie v tomto období „pravdepodobne žiadne ďalekosiahle ciele nesledovalo“, dospela V. V. Marjina. Angažovať sa na Slovensku, v záujmovej oblasti Nemeckej ríše, by znamenalo ohroziť vzťahy a priateľstvo s Berlínom, čo bolo príliš veľkým rizikom a „Moskva si ho nemohla dovoliť“.¹⁷

Diplomatické zastúpenie v Bratislave, po uzavretí sovietskych vyslanectiev vo Viedni, Prahe a Varšave, ostávalo jednou z mála možností, ako získať informácie o situácii v tejto časti Európy. Súhrnná správa G. M. Puškina za rok 1940 pri rozbere perspektív a reálnych možností sovietsko-slovenských vzťahov jednoznačne konštatuje: „Slovensko je zatiaľ pre nás iba pozorovateľňou“. Najväčšie obmedzenie predstavoval podľa Puškina postoj Nemcov, ktorí „sa mimoriadne žiarlivo stavajú k akýmkoľvek našim, dokonca i nevinným podujatiam na Slovensku“.¹⁸

Vládna kríza na Slovensku vypukla koncom februára 1940 a drasticky upozornila na rozpory vo vládnom tábore v Bratislave. Stanovisko F. Ďurčanského v jeho dvojnásobnéj úlohe ministra vnútra aj zahraničia odrážalo ilúziu, ktorej podliehal on a s ním aj celá skupina najmä mladých politikov, „že i keď slovenský štát vznikol z nemeckej milosti, je možné obratnou politikou získať mu určitý priestor pre samostatnosť“. Spor ministra vnútra s hlavným veliteľom HG a šéfom úradu propagandy A. Machom, bez ohľadu na bezprostredný podnet, prerástol do konfliktu, chápaného Nemcami ako nežiaduci emancipačný pokus Ďurčanského skupiny. Z bratislavských vedúcich politických kruhov nemeckým záujmom jednoznačne vyhovoval Mach so svojim spojencom V. Tukom, ako reprezentanti zoskupenia „priateľského k Nemecku“.¹⁹

Informácie, dostupné sovietskemu vyslanectvu v Bratislave, využil G. M. Puškin na analýzu vývoja slovenskej vnútornej politiky, pričom sledoval i postoje nemeckej vlády a úlohu nemeckých vyslancov v Bratislave. Svoje osobné pozorovania a skúsenosti v slovensko-sovietskych súvislostiach zhrnul Puškin do zaujímavého záveru, podľa ktorého sa na obdobie vnútropolitických zápasov na Slovensku „vzťahuje aj zvláštne pohrávanie sa Ďurčanského s nami“. Sovietsky vyslanec si zároveň jasne uvedomoval, že „táto hra neostáva pre Nemecko neviditeľnou“.²⁰

V slovenskom politickom prostredí, charakterizovanom tradične odmietavým postojom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany ku komunizmu a boľševizmu sa mladý ruský diplomat v neoficiálnych debatách od marca 1940 stretával s tézou „o zhode sovietskeho systému s nemeckým“. V rozhovore s Puškinom vyslovil tento názor aj B. Galvánek, odchádzajúci za slovenského vyslanca do Švajčiarska. Zo zhody oboch systémov, i keď ich nenazval priamo autoritatívnymi, vyvodil potom hodnotenie sovietsko-nemeckého priateľstva „ako mimoriadne dlhotrvajúceho javu“. Záznam rozhovoru obsahuje

17 MARJINOVÁ, V. V.: *Brána na Balkán. Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Nemecka v letech 1939-41. Soudobé dějiny*, 1, 6, 1994, s. 827-846.

18 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 75-76. Správa za rok 1940.

19 LIPTÁK, L.: *Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu. Historický časopis*, 13, 3, 1965, s. 339.

20 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 36-37. Správa za rok 1940.

iba suché konštatovanie sovietskeho vyslanca: „*také sú úvahy Galvánka*“. Materiál odoslaný do Moskvy doplnil nepodpísaný pracovník stredoeurópskeho oddelenia otázkou: „*A čo povedal s. Puškin?*“.²¹

Začiatkom marca pozval F. Ďurčanský celý diplomatický zbor nemeckej a sovietskej misie na stretnutie s vedúcimi pracovníkmi bratislavského ministerstva zahraničia. Práve v tom čase slovenská tlač prinášala správy o veľkolepom prijatí A. Macha v Berlíne a na požiadanie Slovenskej tlačovej kancelárie sa on sám o pobyte v ríšskom hlavnom meste „*vyslovil nadšenými slovami*“.²² Prijatie nemeckých a ruských diplomatov u slovenského ministra zahraničia nadobúdalo tak istý politický náter. Podľa názoru G. M. Puškina, toto prijatie Ďurčanský „*organizoval nie náhodou. Chcel ukázať Nemcom, že odteraz Slovensko má do činenia nielen s Nemeckom, ale aj so Sovietskym zväzom*“. Sovietsky vyslanec však poznal hranice vyplývajúce pre Moskvu zo sovietsko-nemeckého partnerstva a rezignovane si zapísal: „*Od nás Slováci čakajú vari viac, než im môžeme dať. V tomto zmysle je moja situácia dosť delikátna*“.²³

K prvému výročiu vyhlásenia slovenského štátu odoslali z Moskvy do Bratislavy dva protokolárne zdvorilé telegramy. Predseda prezídia Najvyššieho sovietu M. I. Kalinin v mene národov Sovietskeho zväzu želal prezidentovi J. Tisovi „*šťastie pre slovenský národ a blaho pre Slovenskú republiku*“. Predseda Rady ľudových komisárov a ľudový komisár zahraničných vecí V. M. Molotov, v mene sovietskej vlády, blahoželal V. Tukovi.²⁴ V správe pre moskovské centrum ataše sovietskeho vyslanectva A. A. Smirnov podotýka, že toto výročie sa na Slovensku oslavovalo „*s veľkou pompou*“: hlavné mesto Bratislava bolo už deň pred samotným sviatkom 14. marca vyzdobené slovenskými i nemeckými zástavami a slávnostne vysvietené.²⁵

Z udalostí medzinárodnej politiky, ktoré sa v marci, pár dní pred pripravovanými oslavami, dostali na titulnú stranu ústredného slovenského denníka, bolo vyústenie „zimnej“ rusko-fínskej vojny do záverečného dejstva rokovanim fínskej delegácie v Moskve k sovietskym požiadavkám.²⁶ Bratislavské ministerstvo zahraničia vzalo na vedomie informáciu moskovského vyslanectva o opatreniach po uzavretí mierovej zmluvy medzi ZSSR a Fínskom 12. 3. 1940,²⁷ ale dôležité boli širšie európske súvislosti tohto aktu. Slovenský vyslanec v Berlíne M. Černák sledoval v tomto období aktuálne názory nemeckých politických kruhov na Rusko, „*o ktorom si tu po vojenskej stránke nikdy nerobili žiadne ilúzie a v boji s Fínmi sa ukázalo ešte slabším, ako sa predpokladalo*“. Z tejto skutočnosti, usúdil Černák, vyplynula výmena úloh „*dvoch hlavných partnerov Nemecka*“. Rusko sa znova dostalo „*tam, kam patrí, na druhé miesto*“ a do popredia vystúpilo Taliansko. Napriek tomu pokladal Černák za veľmi pravdepodobné, že pri

21 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 17-18. Denník Puškina (7. 3. 1940).

22 SNA MZV SŠ, kart. 113. Politické správy r. 1940. Informácia bratislavského rozhlasu (2. 3. 1940).

23 AVP RF, f. 013b, 4-2-9, s. 30. Informačný list G. M. Puškina (Bratislava 16. 3. 1940).

24 Slováč, 16. 3. 1940, s. 2. Zahraničie k nášmu štátnemu sviatku.

25 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 38. Oslavy 14. 3. 1940 na Slovensku (Bratislava 16. 3. 1940).

26 Slováč, 9. 3. 1940, s. 1: *Priame rokovanie rusko-fínske*; Slováč, 12. 3. 1940, s. 2: *Fínska delegácia v Moskve*; Slováč 16. 3. 1940, s. 6: *Pokoj rusko-fínsky je porážkou Anglie a Francie*.

27 SNA MZV SŠ, kart. 113. Politické správy r. 1940. Vyslanectvo SR v Moskve (9. 4. 1940).

ďalších ruských intervenciách „*Nemecko z vlastnej iniciatívy pomôže*“, aby zabránilo J. V. Stalinovi začať pomýšľať na odklon k západným veľmociam.²⁸

Slovenská diplomatická korešpondencia, ale i súdobé politické myslenie pri pohľade na Moskvu, bez ohľadu na oficiálny názov štátu, videli predovšetkým slovanskú veľmoc Rusko, ktorá paktom s Nemeckom znovu aktívne vstúpila do európskej politiky a s germánskym partnerom si delí sféry vplyvu. Bratislavské denníky do zahraničného spravodajstva pravidelne zaraďovali informácie o porozumení prejavovanom v Moskve alebo v Berlíne voči aktivitám druhej strany a dokumentovali tým „stabilitu“ sovietsko-nemeckého partnerstva. Nacistický útok na Dánsko a Nórsko 9. 4. 1940 denník *Slovák* nadšene privítal a písal, že nemecké vojenské sily „*prevzali ochranu*“ nad týmito krajinami. Na titulnej strane o deň neskôr prinášal už správu slovenskej tlačovej kancelárie z Moskvy a vyzdvihoval „*uznanlivý postoj moskovských politických kruhov voči nemeckému postupu*“.²⁹

V kontaktoch ministerstva zahraničia so sovietskym zastupiteľstvom v Bratislave na jar roku 1940 bola slovenská strana aktívnym a iniciatívnejším partnerom. Pred odchodom na služobnú cestu do Moskvy vyslanec G. M. Puškin 28. marca navštívil F. Ďurčanského. Základnú otázku, motív celého rozhovoru, podľa Puškinovho zápisu, predstavovala prosba slovenského ministra o pomoc pre upevňovanie zahraničnopolitického postavenia slovenského štátu. Pre Slovensko, zdôrazňoval Ďurčanský, „*by bolo veľmi dôležité, ak by ho uznali baltické krajiny, Fínsko, Turecko, Irán a iné štáty*“. V súvislosti s tým Puškin poznamenal, že Sovietsky zväz nemá možnosť v danej veci čokoľvek urobiť, pretože spomínané krajiny sú samostatné a realizujú svoju zahraničnú politiku „*riadiac sa podľa vlastných cieľov a zámerov*“. Toto stanovisko Ďurčanský plne chápal. „*No bolo by žiaduce*“, povedal sovietskemu vyslancovi, „*aby vaši diplomati v týchto krajinách podávali pozitívne osvetlenie situácie na Slovensku*“. Počas rozhovoru odovzdal slovenský minister G. M. Puškinovi konkrétny návrh na zameranie hospodárskych stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom.³⁰

Nadviazanie pravidelných obchodných stykov patrilo k požiadavkám predneseným sovietskemu vyslancovi ihneď po jeho príchode na bratislavské pôsobisko. Vedúci činitelia slovenských ekonomických kruhov už boli dosť netrepezliví, keď sa po dlhé týždne nedočkali žiadnej konkrétnej sovietskej odpovede. Do Moskvy bol vyslaný legačný radca Ing. G. Krno, aby na slovenskom vyslanectve prevzal úlohy súvisiace s prípravou stretnutia slovenských a ruských odborníkov. Koncom apríla slovenský rozhlas vo vysielaní pre zahraničie informoval o „*mimoriadne priaznivom priebehu*“ slovensko-ruských hospodárskych rokovaní.³¹ Bol to predčasný optimizmus: Moskva sa vôbec neponáhľala upraviť ekonomické kontakty s Bratislavou.

28 Tamže, kart. 180. Vyslanectvo SR v Berlíne (27. 3. 1940).

29 *Slovák*, 10. 4. 1940, s. 2: *Bratislava pod dojemom dejinnej udalosti*; *Slovák*, 11. 4. 1940, s. 1: *Pochopenie v Moskve*.

30 AVP RF, f. 0138b, s. 27. Rozhovor Puškina s Ďurčanským 28. 3. 1940; SNA MZV SŠ, kart. ZÚ – ZSSR v Bratislave. Poverenie N. M. Kovaleva zastupovaním neprítomného vyslanca (29. 3. 1940).

31 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Vyslanec F. Tiso už 14. 12. 1939 žiadal pridelenie personálu. Poznámka MZV: Ako konceptný úradník pridelený 15. 3. 1940 Ing. G. Krno.

Sovietsku politiku zamestnávali v tom čase celkom iné starosti. V Berlíne, na sovietskom zastupiteľstve, sa koncom apríla 1940 stretol slovenský vyslanec M. Černák so svojím ruským kolegom A. A. Škvarcevom. Osobné vzťahy oboch vyslancov, priateľské od čias nadväzovania diplomatických stykov, viedli k určitej bezprostrednosti vzájomných rozhovorov. Do debaty o medzinárodných aktualitách Škvarcevo neočakávane nadhodil otázku, ako sú Slováci „*pripravení brániť svoj štát proti prípadnému vpádu*“ a vyslovil pochybnosti o účinnej sile slovenskej obrany. Zdôrazňoval, že na obranu treba myslieť vopred, lebo potom je už neskoro, „*keď sú najmä malé štáty postavené pred hotovú vec. Aspoň učiť sa treba zo zlých skúseností iných*“. Pesimizmus ruského diplomata, i keď navonok vyjadroval starosť o Slovensko, mal podľa Černáka hlbšie korene a bol „*odrazom celkovej ruskej situácie*“, ktorá nastala po fínskej vojne. Sovietsky vyslanec až nápadne ubezpečoval M. Černáka o „*priateľských sklonoch Ruska voči Slovensku*“ blízkeho ešte aj na základe národnej príbuznosti. S potešením vzal na vedomie informáciu o aktivitách slovenského vyslanectva v Moskve, zameranej na úpravu hospodárskych stykov. Vzájomné politické vzťahy, usudzoval Škvarcevo, sa vyvíjajú celkom dobre a slovenskému partnerovi dokonca prisľúbil, že ho upozorní „*v prípade akútneho nebezpečenstva, nakoľko by sa o tom dozvedel*“.³²

Na stredoeurópskom oddelení ľudového komisariátu zahraničných vecí v Moskve už od februára 1940 poznali výroky vedúcich činiteľov slovenského štátu o zhode slovenských kultúr, vyslovené v rozhovoroch so sovietskym vyslancom. Z prvej audiencie u premiéra V. Tuku si G. M. Puškin odniesol prekvapujúcu správu, že „*na Slovensku sa bude čoskoro organizovať spoločnosť pre kultúrne styky so Sovietskym zväzom*“. Sovietsky diplomat ihneď požiadal Tuku, „*aby v tejto spoločnosti neboli ruskí emigranti*“. O mesiac neskôr spresnil Puškin informáciu z Bratislavy upozornením na zásadný rozdiel medzi pripravovaným spolkom a zväzmi priateľov ZSSR, aké ešte pôsobili v niektorých krajinách, alebo existovali v bývalom Československu. Odlíšnosť, zdôrazňoval Puškin, spočíva v tom, že spoločnosť pre kultúrne styky na Slovensku „*je v skutočnosti organizovaná vládou*“.³³ Z oddelenia pre kultúru na slovenskom ministerstve zahraničia v tom istom čase písali vyslanectvu do Moskvy o iniciatíve, s ktorou onedlho vystúpia a založia „*slovensko-sovietorskú spoločnosť v Bratislave*“. Ministerstvo nadviazalo kontakt s filmovou spoločnosťou Nástup, aby obstarala „*politicky nezávadný sovietsky film*“. Riaditeľ Nástupu P. Čambala sa však už v polovici februára 1940 obrátil na sovietsku vývoznú inštitúciu Sojuzintorgkino, prejavil záujem o filmy *Volga Volga*, *Cár Peter Veľký*, *Bohatá nevesta*, *Soročinský jarmok* a vyjadril želanie aj z ďalšej ponuky „*vybrať niekoľko hodnotných a svojráznych ruských filmov*“. Slovenský vyslanec sa mal informovať, či bol tento list do Moskvy vôbec doručený a či je možné žiadosti vyhovieť.³⁴

32 Tamže, kart. 180. Slovenské vyslanectvo v Berlíne (23. 4. 1940).

33 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 16. Denník Puškina (27. 2. 1940); Tamže, 4-2-11, s. 6. List G. M. Puškina na oddelenie strednej Európy (Bratislava 28. 3. 1940).

34 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. List MZV, podpísaný E. B. Lukáč (Bratislava 21. 3. 1940); AVP RF, f. 0138b, 4-2-11, s. 8-10. List slovenskej filmovej spoločnosti Nástup (17. 3. 1940).

Minister F. Ďurčanský poslal riaditeľa Nástupu rovno na sovietsky zastupiteľský úrad v Bratislave, aby požiadal o podporu vyslanca Puškina. V liste vedúcemu stredo-európskeho oddelenia A. M. Alexandrovovi mladý diplomat pripomenul svoje rozhovory tak s Ďurčanským, ako i s prezidentom J. Tisom a premiérom V. Tukom. „*Všetci pokladajú nielen za možné, ale za potrebné premietnuť naše filmy v kinách na Slovensku*“ – písal Puškin. „*Samozrejme, v danom prípade ide o filmy spoločenské, historické a iné, bez zvláštnych politických tendencií*“. Slovenskí organizátori uvažovali o možnosti premietnuť niektorý vhodný ruský film na prvom zhromaždení utvárajúcej spoločnosti pre kultúrne styky.³⁵ Koncom marca cestoval G. M. Puškin do Moskvy a v rozlúčkovom rozhovore s Ďurčanským sa dozvedel o spresnení názvu zo slovensko-sovietoruskej spoločnosti na slovensko-ruskú spoločnosť. K tomu sovietsky vyslanec iba poznamenal: „*Nás viac zaujíma obsah práce tejto spoločnosti než jej názov*“.³⁶

Navonok sa zdalo, akoby všetko už bolo vyriešené a čakalo sa len na dodávku ruských filmov. A čas pomaly ubiehal. V polovici mája riaditeľ Nástupu opäť zašiel na sovietske vyslanectvo s otázkou, či už majú od vývozného podniku odpoveď o podmienkach premietania sovietskych filmov na Slovensku. Atašé I. A. Zajcev si k tomu zapísal: „*Prakticky sa nákup filmov môže uskutočniť len po povolení slovenskej cenzúry*“.³⁷ Vyslanec F. Tiso informoval bratislavské centrum o rokovaní so spoločnosťou Sojuzintorgkino. Na vyslanectve si dávali postupne premietat niektoré filmy, z nich vhodné pre slovenské pomery mali potom navrhnúť Nástupu a súčasne zaslať obrázkový a propagačný materiál. Tejto veci, písal Tiso, sa venuje „*samozrejme mimoriadna pozornosť*“.³⁸

Na rok 1940 pripadali dve výročia spojené s tradíciou ruskej vzdelanosti a vedy: v januári uplynulo 185 rokov od založenia Moskovskej štátnej univerzity, v máji 175 rokov od úmrtia významného iniciátora jej utvorenia M. V. Lomonosova. Bratislavský ústredný politický denník uverejnil články k obom udalostiam a pripomenul nastávajúce veľké slávnosti v Moskve, sústredené na máj.³⁹ Začiatkom marca vyslanec G. M. Puškin písal do Moskvy, že pre Slovákov by „*bolo veľmi žiaduce dostať pozvánku na univerzitné oslavy*“. Živý záujem o jubileá prejavovali v debatách s vyslancom slovenskí ministri, profesori, dokonca aj premiér V. Tuka.⁴⁰ Pri stretnutí s ruským diplomatom na slávnostnom večere v SND 13. marca V. Tuka, z pozície rektora bratislavskej univerzity znova, teraz už priamo povedal, „*že očakáva pozvánku od moskovskej univerzity*“.⁴¹ Počas služobného pobytu v Moskve Puškin osobne predniesol želanie V. Tuku vedúcemu sovietskej diplomacie V. M. Molotovovi a on „*súhlasil s pozvaním slovenskej delegácie*“ i preto, lebo v januári 1940 „*Slováci prejavovali výnimočnú pozornosť*“ sovietskym hosťom. Už s hotovou vecou sa sovietsky vyslanec obrátil písomne na zástupcu ľudového komisára zahraničia V. G. Dekanozova a navrhol, aby sa pozvanie slovenskej

35 AVP RF, f. 0138b, 4-2-11, s. 6. Rozhovor s riaditeľom filmovej spoločnosti Nástup v Bratislave 22.3.1940.

36 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 27. Denník Puškina (21. 4. 1940).

37 AVP RF, f. 0138b, s. 51. Denník atašé I. A. Zajceva (17. 5. 1940).

38 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Výber sovietskeho filmu (Moskva 22. 5. 1940).

39 *Slovák*, 25. 1. 1940, s. 9; *Slovák*, 28. 4. 1940, s. 4; *História prvej ruskej univerzity a jej zakladateľov*.

40 AVP RF, f. 0138B, 4-2-11, s. 1. List Puškina A. M. Alexandrovovi (4. 3. 1940).

41 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 22. Denník Puškina (13. 3. 1940).

delegácie organizačne riadilo cez Všeľvázovú spoločnosť pre kultúrne styky so zahraničím.⁴² O necelé tri týždne telegrafoval vyslanec F. Tiso do Bratislavy: „*Pozvanie pre univerzitu už bolo odoslané*“. Zástupcov sovietskeho vyslanectva prijal premiér V. Tuka a poďakoval za pozvánku na jubilejné slávnosti do Moskvy. Zároveň oznámil, že on sám by rád cestoval, ale jeho návšteva by mohla pôsobiť príliš politicky, preto vysiela miesto seba prorektora bratislavskej univerzity M. Šeligu. Ataše vyslanectva A. A. Smirnov si do denníka napísal: „*Sme veľmi potešení dôvtipnosťou Tuku*“.⁴³

Pozvánku do Moskvy, zdvorilé gesto odpovedajúce na januárovú návštevu sovietskych hostí, prijali v bratislavských politických kruhoch ako príležitosť zviditeľniť samostatné Slovensko. Zvyšovanie prestíže slovenského štátu, hoci i v okruhu medzinárodných kultúrnych stykov, bolo silným motívom a politici HSLS z pozícií štátnych činiteľov do určitej miery prispôbili novým zámerom aj názory vyslovené z opozičných lavíc česko-slovenského parlamentu. Začiatkom decembra 1937 poslanec J. Tiso vyhlásil, že Slováci, ako kresťanský založený národ musia sa stavať proti bolševickej nákaze, „*ktorá sa šíri pod titulom pestovania kultúrnych stykov medzi ČSR a ZSSR*“. Po dvoch rokoch a pár mesiacoch, pri nástupnej audiencii sovietskeho vyslanca v Bratislave, prezident Tiso uvítal v oficiálnom prejave možnosť „*nájsť široké pole, na ktorom sa dá vybudovať dokonalá spolupráca medzi našimi národmi*“.⁴⁴ Vyslanie slovenskej delegácie do Moskvy, ako medziuniverzitná výmena, predpokladalo aktivitu rektora bratislavskej univerzity. Angažovanosťou pri tejto príležitosti sa však V. Tuka, reprezentant germanofilského prúdu v slovenskej vláde, paradoxne dostal do postavenia hlavného iniciátora slovensko-sovietskych stykov v oblasti vedy a kultúry. Za vedúceho slovenskej delegácie bol určený minister školstva a národnej osvety J. Sivák, univerzitu zastupoval prorektor M. Šeliga a dekáni troch fakúlt: právnickej J. Fundárek, lekárskej E. Fillo a filozofickej J. Stanislav. V piatok 26. 4. 1940 o 18. 30 hod. z Hlavnej stanice v Bratislave nastúpila delegácia dlhú cestu do Moskvy cez Berlín a baltské štáty. Na bratislavskej Hlavnej stanici sa na rozlúčku s odchádzajúcou delegáciou zhromaždili študenti a profesori Slovenskej univerzity, vedúci úradníci ministerstva zahraničia a ministerstva školstva, predstavitelia tlače a ďalší hostia. Za sovietske vyslanectvo, v zastúpení neprítomného vyslanca, odprevádzal slovenskú delegáciu legačný tajomník N. M. Kovalev v sprievode dvoch atašé: A. A. Smirnova a I. A. Zajceva.

Vo vyzdobenom salóne prvej triedy sa odohrávalo oficiálne lúčenie s delegáciou, za účasti samotného rektora bratislavskej univerzity, premiéra V. Tuku. Dlhším prejavom oslovil ministerský predseda členov delegácie a zdôraznil najmä to, že zástupcovia slovenskej vedy idú dnes prvý raz oficiálne do „*spriatelenej ruskej krajiny*“. Blahoželal ministrom Sivákovi, vedúcemu delegácie, že sa tento významný akt uskutočňuje pod jeho vedením. Skúsenostiam minulého obdobia dodal Tuka vlastnú interpretáciu. „*Kul-*

42 AVP RF, f. 0138b, 4-2-11, s. 2-3. List Puškina V. G. Dekanozovovi (9. 4. 1940).

43 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Telegram 23. 4. 1940; AVP RF, f. 0138b, 4-2-2, s. 29. Denník atašé A. A. Smirnova (24. 4. 1940).

44 SIDOR, K.: *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918-1938)*. Zväzok 2. Bratislava 1943, s. 222; *Slovák* 15. 2. 1940, s. 1.

túrne styky Slovákov s ruskými vedeckými pracovníkmi datujú sa už z dávnejších čias“, povedal, „avšak boli to styky dosiaľ neoficiálne, ba možno povedať ilegálne. V posledných 20 rokoch boli síce nadviazané s Ruskom oficiálne kultúrne styky, avšak Slováci nemali na týchto nijakého zastúpenia a boli zaznávaní a odstrkovaní. Dnes idú zástupcovia slovenskej vedy a slovenskej kultúry pod svojou slovenskou zástavou nadviazať priateľské styky. Táto prvá oficiálna návšteva bude zárukou ďalšej užšej a priateľskejšej vzájomnej spolupráce na poli kultúrnom a vedeckom“. Vo svojej odpovedi minister J. Sivák poďakoval za prejavenu dôveru a ubezpečil ministerského predsedu, že táto významná cesta predstaviteľov slovenskej vedy nebude zbytočná a splní v plnej miere svoje kultúrne poslanie. V mene delegácie jej vedúci prisľúbil vynaložiť všetko úsilie na prehĺbenie kultúrnych a vedeckých stykov s Ruskom, tak ako si to praje Dr. Tuka, iniciátor tejto cesty.⁴⁵ Dojmy prítomných predstaviteľov sovietskeho vyslanectva zaznamenal A. A. Smirnov. Rozlúčka so slovenskou delegáciou bola podľa neho „výnimočne slávnostná a mala charakter priateľskej demonštrácie“. Premiér V. Tuka odprevadil ministra Siváka a členov delegácie až na nástupište. Pri odchode vlaku, napísal Smirnov, prítomní spievali „slovenskú národnú hymnu“.⁴⁶

Bratislavský rozhlas v pravidelných spravodajských reláciách informoval poslucháčov o ceste slovenskej univerzitnej delegácie „do spriateleneho Ruska“. V sobotu 27. apríla sa delegácia zastavila v Berlíne na slovenskom vyslanectve, kde na jej počesť podával M. Černák slávnostnú večeru. Prítomný bolo tiež vyslanec A. A. Škvarcev a niektorí členovia sovietskeho zastupiteľstva. Po polnoci slovenská delegácia cestovala ďalej do Moskvy.⁴⁷

Vlak so slovenskými delegátmi dorazil v pondelok 29. apríla poobede na moskovskú Bieloruskú stanicu. Tu delegáciu očakával vyslanec F. Tiso s celým personálom moskovského vyslanectva. Slovenských hostí vítal námestník ministra školstva Gabilov, zástupcovia hostiteľskej spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím, šéf diplomatického protokolu ľudového komisariátu zahraničných vecí a predstaviteľ výboru pre vysoké školstvo prof. S. A. Novikov, jeden z členov sovietskej delegácie na bratislavských univerzitných slávnostiach v januári 1940. Za Moskovskú štátnu univerzitu sa na privítaní zúčastnil osobne jej rektor prof. Kutjagin. Slovenskí hostia sa po ubytovaní v hoteli National ohlásili v spoločnosti pre kultúrne styky. Prvá oficiálna návšteva slovenskej delegácie viedla na Všezväzový výbor pre vysoké školstvo pri Rade ľudových komisárov ZSSR.⁴⁸ Predseda výboru S. V. Kaftanov, ako vedúci akademickej delegácie, predniesol v Bratislave návrh na prehĺbenie sovietsko-slovenských stykov v oblasti kultúry, vedy a školstva. Záujem Slovenska o túto ponuku, potvrdený z najvyšších politic-

45 Slováč, 27. 4. 1940, s. 3; Slovenská delegácia do Moskvy na univerzitné oslavy; 28. 4. 1940, s. 3; Slovenská účasť na univerzitných slávnostiach v Moskve; SNA MZV Politické správy 1940, kart. 113. Bratislavský rozhlas 26. 4. 1940.

46 AVP RF, f. 0138B, 4-2-3, s.29. Denník Smirnova (26. 4. 1940).

47 SNA MZV SŠ, Politické správy 1940, kart. 113. Bratislavský rozhlas 29. 4. 1949; Slováč, 30. 4. 1940, s. 3; Slovenská delegácia na ceste do Moskvy. Foto: premiér V.Tuka želá veľa úspechov delegácii.

48 SNA MZV SŠ, Politické správy 1940, kart. 113. Bratislavský rozhlas 30. 4. 1940; Slováč, 1. 5. 1940, s. 1; Slovenská politika, 1. 5. 1940, s. 2.

kých miest, mal počas pobytu slovenskej delegácie v Moskve nadobudnúť konkrétnejšiu podobu.

Program slovenskej delegácie v Moskve označili bratislavské denníky prívlastkom „*veľmi bohatý*“. V skupine zahraničných hostí, popri diplomatoch a ďalších účastníkoch univerzitných slávností, spolu s vyslancom F. Tisom, boli slovenskí delegáti svedkami tradičnej vojenskej prehliadky a demonštrácie na 1. mája 1940. Nasledovala prehliadka Domu kultúry, moskovských knižníc, škôl, múzeí, poľnohospodárskej výstavy a kanálu Moskva – Volga. Ministra J. Siváka a členov delegácie, v sprievode slovenského vyslanca, prijal 5. mája nový minister školstva V. P. Potemkin. Telegram pre bratislavské ministerstvo zahraničia pripomína jeho predchádzajúcu funkciu zástupcu ľudového komisára pre zahraničné veci.⁴⁹ Návšteva na Moskovskej štátnej univerzite 7. mája, deň pred oficiálnou oslavou, bola jedným z najsilnejších zážitkov slovenských hostí, čo potvrdzuje aj správa vyslanca F. Tisu. Slovenskú delegáciu veľmi srdečne prijal rektor a profesorský zbor moskovskej univerzity na jubilejnej historicko-retrospektívnej výstave v univerzitnej budove. Delegácia si vypočula prehľady vývoja od založenia univerzity až po súdobý stav, prednesené príslušnými profesormi jednotlivých fakúlt. „*Po prehliadke výstavy*“ – napísal F. Tiso, „*bola delegácia pohostená vo veľmi srdečnom a priateľskom vedeckom prostredí. Delegáti nadviazali priame osobné, vedecké a spoločenské styky. Členovia delegácie a vyslanec Slovenskej republiky boli obdarovaní pamätnou slávnostnou medailou univerzity. Minister J. Sivák prevzal medailu pre rektora Slovenskej univerzity. Delegácia sa veľmi dobre cíti v milom prostredí.*“.⁵⁰

Z vymedzeného okruhu univerzitných osláv sa vymykalo prijatie ministra J. Siváka, sprevádzaného slovenským vyslancom, večer 10. 5. 1940 priamo v Kremli, u predsedu Rady ľudových komisárov Sovietskeho zväzu V. M. Molotova. Jedinou informáciou o tomto stretnutí bolo konštatovanie v telegrame F. Tisa do Bratislavy, že sovietsky činiteľ so slovenskými hosťami „*zotrval dlhší čas v srdečnom rozhovore*“. Nespokojnosť s nedostatočným spravodajstvom z Moskvy, vrátane správ o pobyte slovenskej delegácie, vyjadriло bratislavské ministerstvo zahraničia okamžite, listom adresovaným F. Tisovi.⁵¹ Ako sa neskôr potvrdilo, moskovská cesta ministra J. Siváka vyvolala v maďarských i nemeckých politických kruhoch viac špekulatívnych dohadov. Sovietska politika vo vzťahu k Slovensku bola, ako vieme, v danom období skôr vyčkávacia a opatrná. Slovenských delegátov počas pobytu v Moskve pozorne sledovali a skúmali, o čom sa zachoval pozoruhodný dokument pripravený pre V. M. Molotova.

Referenti z oddelenia strednej Európy v hlásení o slovenskej delegácii uvádzali presné funkčné zadelenie každého jednotlivca a to, či je členom HSLS. Pri J. Sivákovi zaznamenali jeho vrelý príhovor prednesený na prijatí vo Vše-zväzovej spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím. Povedal tu, že okrem kultúrnych pamiatok videla dele-

49 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Telegram z Moskvy (2. 5. 1940). Tamže, telegram z Moskvy (7. 5. 1940); *Slovenská politika*, 8. 5. 1940, s. 1; *Slovenská politika*, 4. 5. 1940, s. 1; *Slovák*, 4. 5. 1940, s. 3.

50 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Telegram 9. 5. 1940. *Slovák*, 10. 5. 1940, s. 3. *Delegácia slovenskej univerzity dostala od rektora moskovskej univerzity pamätné medaile.*

51 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Telegram 11. 5. 1940; Tamže, list bratislavského MZV do Moskvy (11. 5. 1940).

gácia v Moskve „prekrásnu dušu ruských ľudí a s touto dušou nemožno porovnať nič na svete“. U dekana filozofickej fakulty J. Stanislava sa spomínalo jeho rusofilstvo, ale i to, že v Moskve sa zaujímal výlučne o starosloviensku literatúru. „Celkové správanie sa delegácie“ – uzatvára hlásenie, „charakterizovala zdržanlivosť v rozhovoroch a nedostatok zovšeobecňujúcich záverov o dojmoch. Členovia delegácie vôbec nevedli rozhovory na politické témy“. Pri návšteve múzeí a knižníc bol nápadný nezájum delegátov o sovietske obdobie umenia a sovietsku literatúru, hoci sa „celé hodiny hrabali v staroslovienských manuskriptoch“. ⁵² Ukázalo sa, že rusofilské nálady Slovákov nemuseli byť totožné s obdivom k Sovietskemu Rusku.

Návrat slovenskej delegácie do Bratislavy 16. 5. 1940 sa odohral podľa podobného scenára ako veľkolepá rozlúčka, ale bez osobnej prítomnosti ministerského predsedu. Za sovietske zastupiteľstvo prišiel na hlavnú stanicu už vyslanec G. M. Puškin. Ministerský radca Dr. I. Kosso predniesol uvítací prejav v mene premiéra V. Tuka a tlmočil jeho spokojnosť „s prácou, ktorú delegácia vykonala v Rusku na prehĺbení vzájomných stykov medzi Slovenskou republikou a Sovietskym Ruskom“. Minister J. Sivák hovoril tiež o prehľbovaní vzájomných stykov a zdôraznil, že on aj členovia delegácie si z Moskvy prinášajú mnoho cenných poznatkov. Na druhý deň pozval V. Tuka delegátov bratislavskej univerzity a vypočul si ich informáciu o priebehu moskovských jubilejných osláv a celom zájazde v Sovietskom zväze. Ministra J. Siváka osobitne prijali prezident J. Tiso, premiér V. Tuka a minister zahraničia F. Ďurčanský. ⁵³

Slovenská vnútropolitická kríza sa nezmenila: vládna kríza, urovnaná vo februári pod vplyvom J. Tisu a zásahom nemeckého vyslanca, pokračovala propagandistickým súbojom oboch súperiacich zoskupení. ⁵⁴ Za týchto okolností vzťah Bratislavy s Moskvou nebol aktuálnou témou. Úvahy o „spriatelenej ruskej krajine“, verejne prednášané koncom apríla, sa zo slovenských médií nenápadne vytratili. Ak už niektorý politik či verejný činiteľ spomínal Rusko, bolo to iba vo väzbe na Nemecko. Tězy, zaujímavé v slovensko-ruských súvislostiach, obsahuje výzva A. Macha k 1. máju plná „revolučných fráz“. Zdôrazňuje: „Netreba stavať na zlate, ale na pracovných rukách! Preto je šťastie, že slovenský štát je na tej línii, na ktorej je Nemecko a Rusko a slovenská línia opiera sa o pracujúci ľud...“ ⁵⁵

K ďalším reprízam nedošlo ani v úlohe iniciátora kultúrnych a vedeckých stykov s Ruskom, ktorú tak pateticky zahral V. Tuka pri odchode slovenskej delegácie na moskovské univerzitné slávnosti. Práve naopak. Celá vec pomaly a isto doznievala. Od dobre informovaných bratislavských novinárov sa sovietsky atašé I. A. Zajcev neoficiálne dozvedel, že členom delegácie „po návrate z Moskvy Nemci nedovolili vystupovať ani v tlači, ani s prednáškami, dokonca ani v úzkych akademických kruhoch“. ⁵⁶ V roz-

52 AVP RF, f. 0138b, 4-2-10, s. 1-5. Hlásenie oddelenia strednej Európy V. M. Molotovovi o pobyte slovenskej vedeckej delegácie (Moskva 14. 5. 1940).

53 Slováč, 17. 5. 1940, s. 3. Slovenská univerzitná delegácia doma; Slováč 18. 5. 1940, s. 3. Návštevy ministra Siváka.

54 LIPTÁK, L.: c. d., s. 341-345.

55 Slováč, 30. 4. 1940, s. 3. K oslavám 1. mája. Výzva hlavného veliteľa HG Š. Macha.

56 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 92. Denník Zajceva (19. 6. 1940).

hovore na ministerstve zahraničia, kde sa G. M. Puškin ohlásil po ukončení služobnej cesty, F. Ďurčanský opäť zdôraznil želanie mať so sovietskymi partnermi „široké kultúrne a hospodárske vzťahy“. Už sa ale nehovorilo o slovensko-ruskej spoločnosti pre kultúrne styky. Z ústrednej tlače vybadal sovietsky vyslanec tvrdšie tóny v slovensko-maďarskom spore. Na priamu otázku o vývoji vzťahov k južnému susedovi však Ďurčanský odpovedal zdržanlivo, „že nedošlo v nich k podstatným zmenám“.⁵⁷ Do súperenia maďarskej a slovenskej politiky o priazeň nemeckej ríše sa v oficiálnej i neoficiálnej podobe premietlo bratislavské koketovanie s Moskvou. V liste odoslanom 20. mája ríšskemu kancelárovi A. Hitlerovi upozorňoval maďarský premiér P. Teleki na panslavistické nebezpečenstvo. Podľa neho komunizmus zmenil hľadiská, ovplyvňuje teraz „duše slovanských národov“ a tento vplyv siaha až po Bratislavu.⁵⁸ Na druhej strane spravodajská služba oboznamovala bratislavské ministerstvo zahraničia so šepkanými zvestami rozširovanými v Maďarsku o nezáujme A. Hitlera voči Slovenskej republike. „Terajší politický režim na Slovensku“ – vyhlasovala budapeštianska propaganda, „vidiac neistotu takto vzniklú, aby zachránil Slovensko pred nebezpečenstvom, vyslal do Moskvy ministra Siváka, ktorý v zastúpení slovenskej vlády uchádzal sa o pomoc Sovietskeho Ruska“. Tento krok, podľa klebiet z Budapešti, vyvolal v Nemecku a Taliansku veľké prekvapenie, „nakoľko zásah Ruska by im nebol ohľadom Slovenska nijako vítaný“. V danej situácii údajne ríšsky kancelár zanechal svoje pôvodné rozhodnutie vypustiť Slovensko z nemeckej ochrany.⁵⁹

Význam maďarskej otázky v slovenskej politike postrehol G. M. Puškin ihneď po príchode do Bratislavy. Od prvých aprílových dní roku 1940 sa nápadne vyostřila protimaďarská kampaň v slovenskej tlači. Úvodník *Slováka* jednoznačne písal o „revízii pokojnou cestou“, spomínal krivdy páchané na slovenskom národe a uvažoval o princípoch utvárania budúcej hranice medzi Slovenskom a Maďarskom. Za neprítomného vyslanca sa atašé I. A. Zajcev pokúsil zistiť bližšie informácie o aktuálnej téme. Do denníka, ako mimoriadne zaujímavý, zaznamenal rozhovor s generálnym tajomníkom HSLS J. Kirschbaumom. Slovenský politik v súvislosti s požiadavkou „navrátiť slovenské oblasti odtrhnuté Maďarskom“, poukazoval na nedostatočné vojenské sily Slovenska a z toho vyplývajúcu nevyhnutnosť „stať sa spojencom iného štátu“. Podľa jeho slov – ako ich zapísal sovietsky atašé – sa Slováci nezúčastnia na európskej vojne, „ale je možná vojna s Maďarskom“.⁶⁰ V budapeštianskom parlamente na signály z Bratislavy reagoval koncom apríla poslanec G. Szüllő. Spomenul, že určité presuny nemeckého vojska sa na Slovensku vykladajú ako reálna možnosť revidovať hranice vytýčené Viedenskou arbitrážou a s ironickou lútosťou hovoril o nízkej politickej kultúre dnešných mladých vládcov slovenského ľudu. Stanovisko maďarskej vlády, prednesené ministrom zahraničia grófom I. Csáky, malo tiež jasný ironický podtón. V rozsiahlej pasáži

57 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 35. Denník Puškina (7. 5. 1940).

58 LIPTÁK, L.: c. d., s. 351.

59 SNA MZV SŠ, Politické správy 1940, kart. 113. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ÚŠB) č. 2812/2/40. Správa pre MZV. Bratislava 7. 6. 1940.

60 *Slovák*, 4. 4. 1940, s. 1: *Revízia pokojnou cestou*; AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 30. Denník Zajceva (29. 4. 1940).

prvomájového prejavu minister F. Ďurčanský dôrazne odpovedal na hlasy z Budapešti a poprel obvinenie z vyvolávania „*nervozity v medzinárodných vzťahoch*“. O niekoľko dní, po návrate z Moskvy, sa G. M. Puškin slovenského ministra spýtal na motiváciu tohto prejavu, „*v ktorom vyslovil ostré výpady proti Maďarom*“. Podľa Ďurčanského to „*bola odpoveď na vystúpenie Csákyho, v ktorom sa vysmieval zo Slovenska*“.⁶¹ V tom čase navštívil Puškina aj tajomník maďarskej misie Z. Sztankay, „*stážoval sa na protimaďarskú kampaň v Bratislave*“ a vyhlásil, že prejav ministra Csákyho nebol vôbec politický, kým Slováci – A. Mach aj F. Ďurčanský – „*vystúpili dokonca s územnými požiadavkami*“. Maďari, ako hovoril Sztankay, nemienia brať tieto vyhlásenia vážne, „*pretože Nemci majú záujem o mier na Balkáne a v strednej Európe*“.⁶² V pôsobivom vyvrcholení slovensko-maďarskej výmeny názorov, emotívne ladenom vystúpení na zasadnutí snemu, poslanec K. Čulen vyjadril údiv nad tým, ako rýchlo maďarské vystúpenia zaregistroval Londýn a „*sympaticky o nich referoval*“, pričom „*celá kampaň*“ bola pripravená už aj v iných štátoch.⁶³

Na oddelení pre strednú Európu moskovského ľudového komisariátu zahraničných vecí sledovali ostrý dialóg medzi Bratislavou a Budapešťou ako možný zdroj otvoreného vojenského konfliktu. Dokonca vo vystúpeniach poslanca Szüllöa a ministra Csákyho vybadali akoby „*zle skrývané obavy*“. Aktuálny situačný prehľad, pripravený pre V. G. Dekanozova, rozoberal nielen kampaň na Slovensku a jej budapeštiansku odozvu, ale i medzinárodnopolitické komentáre svetovej tlače. Pozornosť verejnej mienky a vládnych kruhov viacerých krajín venovaná „*politikej hre Nemecka v Maďarsku a na Slovensku*“ bola hodnotená ako pochopiteľný dôsledok strategického významu oboch štátov v strednej a juhovýchodnej Európe. Za daného stavu poznatkov dospeli moskovskí odborníci k záveru, že nemožno definitívne odpovedať na otázky, či bude Slovensko použité Nemeckom ako východisko na vpád do Maďarska, alebo či Slovensko bude slúžiť „*iba ako výmenná minca*“ medzi Nemeckom a Maďarskom.⁶⁴ Záujem Moskvy o vývoj v tomto regióne potvrdzovala chystaná služobná cesta vedúceho stredoeurópskeho oddelenia, avizovaná slovenským vyslanectvom. Najskôr mal A. M. Alexandrov cestovať do Nemecka, potom pravdepodobne do Maďarska a napokon navštíviť aj Bratislavu.⁶⁵

Polemika s Maďarskom, široko komentovaná v slovenskej tlači, vnášala do politickej atmosféry hlavného mesta ďalšie napätie a zvyšovala pocit nestability medzinárodného postavenia slovenského štátu. Z tohto aspektu mohlo byť dosť vítané odvieť pozornosť k perspektívam vzťahu so slovanskou veľmocou, v bratislavských médiách titulovanou ako „*spriatelenej Rusko*“. Predstaviteľ Slovakpressu Dr. Borodin navštívil 9. mája sovietske zastupiteľstvo a požiadal atašé Zajceva, aby urýchlil oficiálnu odpo-

61 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 35. Denník Puškina (6. 5. 1940); *Slovák*, 4. 5. 1940, s. 3. Z prejavu F. Ďurčanského 62 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 36-37. Denník Puškina (7. 5. 1940).

63 Snem SR 1940. Tesnopisecká správa o 34. zasadnutí v Bratislave 7. 5. 1940. Vystúpenie K. Čulena, s. 6-14; *Slovák*, 8. 5. 1940, s. 3; 9. 5. 1940, s. 3; 16. 5. 1940, s. 5.

64 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 83-95. Prehľad slovensko-maďarských vzťahov v apríli a začiatkom mája 1940 (Moskva 23. 5. 1940).

65 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Návšteva A. M. Alexandrova (Moskva 7. 6. 1940).

veď na požiadavku, prednesenú už skôr „či sovietsky vyslanec G. M. Puškin nebude súhlasiť s poskytnutím interview k otázkam kultúrnych a hospodárskych stykov Sovietskeho zväzu so Slovenskom“. Napriek formálnemu príslubu odpovedať čo najskôr zaujali sovietski diplomati typicky zdržanlivý, vyčkávaci postoj. Urgovali predovšetkým uzavretie dohody medzi slovenskou a sovietskou tlačovou kanceláriou podľa návrhu TASS-u, predbežne skúmaného na bratislavskom ministerstve vnútra. Atašé Zajcev, aj reprezentant moskovskej agentúry V. Medov, s rozpakmi prijali samotný fakt, že ich kontakty so slovenskou tlačou obstarával, podľa ich názoru, typický príslušník „bielomigrantského prostredia“. A nielen to, ale aj otvorene odmietol poskytnúť sovietskemu atašé písomné charakteristiky redaktorov slovenskej tlače. Inak sa Borodin voči sovietskym partnerom správal priateľsky, radil im v slovenských novinách „čítať medzi riadkami“ a pozýval ich na posedenia pri pohárikovi vína v spoločnosti slovenských novinárov. V polovici júna sa Zajcev zaujímal o to, „prečo v slovenskej tlači, po zastavení protimaďarskej kampane, vôbec nie sú zmienky o Sovietskom zväze“. Podľa získanej informácie tu išlo o vyslovený nemecký zákaz.⁶⁶

V samotnom tóne slovenskej tlače, pri opise sovietskej zahraničnej a vnútornej politiky, prekážalo G. M. Puškinovi najmä to, čo nazval charakteristickou snahou „stotožniť sovietsku politiku s politikou predrevolučného Ruska“.⁶⁷ Na požiadavku riaditeľa politického oddelenia ministerstva zahraničia J. Mračnu, aby sovietsky vyslanec povedal „svoju mienku o slovenskej tlači“, Puškin, vopred sa ospravedlňujúc, konštatoval, že sa tam „objavuje veľa absurdít“. Ako sa ukázalo, išlo o citát z vystúpenia A. Macha, v ktorom vyhlásil, že Slovensko je priateľom Ruska, ale i tak bude viesť ostrý zápas proti boľševizmu, „čo je vlastne v súlade so želaním samotného Ruska, ktoré si nepraje na Slovensku chaos“. Sovietsky diplomat kritizoval tiež to, že slovenská politika prevzala z holandských novín článok o fiktívnosti „Mannerheimovej línie“, o ktorú sa tak úporne bojovalo vo vojne s Fínskom. Tu Puškin upozornil na dokumentárny film o postupe Čerenej armády, premiataný v Moskve, a nevylúčil možnosť poskytnúť tento film aj slovenskej verejnosti.⁶⁸ Úrad propagandy, vedený A. Machom, veľmi šikovne využíval otrasné svedectvá zo sovietskeho Ruska na to, aby odhalovaním stalinskej totality orientoval Slovákov na pozitívny vzťah k totalite hitlerovskej. Nástenné *Ludové noviny*, ktoré sa objavili v polovici júla, označil G. M. Puškin za „antisovietske“ a oficiálne protestoval na ministerstve zahraničia priamo u F. Ďurčanského. Ten poznamenal, že minulý rok sa mu sťažovali Nemci, potom Maďari a teraz zase sovietsky vyslanec. Zo svojej pozície ministra vnútra prisľúbil Ďurčanský „pôsobiť na slovenskú tlač“, i keď označil za veľmi ťažké ustriechnúť z centra „rôzne nežiaduce články a poznámky“.⁶⁹

66 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 51, 88, 90-91. Denník Zajceva (9. 5., 18.-19. 6. 1940). Tamže, s. 29. Denník Smirnova (19. 4. 1940).

67 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 51. Správa za rok 1940.

68 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 72-73. Denník Puškina (3. 6. 1940); *Slovák*, 7. 4. 1940: Prejav A. Macha; *Slovenská politika* 28. 4. 1940, s. 5. *Mannerheimova línia jestvovala len vo fantázii. Senzačné odhalenie fínskeho dôstojníka*.

69 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 145. Denník Puškina, *Ludové noviny* (15. 7. 1940).

Politické udalosti v Bratislave sledoval G. M. Puškin sa zreteľom na to, do akej miery sa môžu premietnuť do slovenského postoja voči Sovietskemu zväzu. Odvolanie A. Macha z postu hlavného veliteľa HG 21. mája, vzal sovietsky diplomat okamžite na vedomie, ale až neskôr sa pokúsil o predbežnú analýzu situácie. V okruhu Ďurčanského spolupracovníkov z ministerstva zahraničia sa Puškin stretol s novými sťažnosťami na Nemcov a obvinením, že vojensko-hospodársku dohodu so Slovenskom využívajú výlučne vo svoj prospech.⁷⁰ Touto veľmi zjavnou nespokojnosťou si sovietsky vyslanec vysvetľoval všetky pokusy Ďurčanského skupiny o vytvorenie určitej rovnováhy v slovenských väzbách na Berlín a Moskvu. Z aspektu sovietskeho zastupiteľstva bola vždy zaujímavá otázka politickej motivácie vedúcich činiteľov slovenského štátu pri utváraní kontaktov s Moskvou. V rozhovore s novým náčelníkom gardy F. Galanom si atašé Zajcev vypočul jeho interpretáciu stanoviska prezidenta J. Tisu k uzavretiu diplomatických stykov so Sovietskym zväzom. Na protesty katolíckeho duchovenstva proti tomuto kroku vraj prezident odpovedal, „že je reálny politik“ a zdôraznil: „Ak Sovietsky zväz v ťažkom pre nás období nenapadol slovenský štát, za to mu musíme byť vďační“.⁷¹ Na bratislavskom ministerstve zahraničia sa počas júna 1940 kryštalizovali konkrétne predstavy o možnom vplyve sovietskych medzinárodných aktivít na presadzovanie záujmov Slovenska.

Rýchla nemecká ofenzíva v západnej Európe, ktorá viedla k podrobeniu Belgicka, Holandska a Luxemburska nacistickej ríši, bola v polovici júna zavŕšená kapituláciou Francúzska. V Moskve zároveň s blahoželaním „sovietskej vlády ku skvelému úspechu nemeckých branných síl“ ľudový komisár zahraničných vecí V. M. Molotov oboznámil nemeckého vyslanca F. W. von Schulenburga „so sovietskou akciou proti baltickým štátom“.⁷² Moskovskí diplomati, i keď nemali oficiálne informácie o sovietskych zámeroch, videli viaceré náznaky „blížiaceho sa celkového obsadenia troch baltických štátov Ruskom“. Za týchto okolností slovenský vyslanec F. Tiso nemohol dať vecnú odpoveď na otázku diplomatického zastúpenia Slovenska v Estónsku napriek tomu, že úmysel estónskej vlády nadviazať diplomatické styky tlmočil jej vyslanec v Berlíne M. Černákov.⁷³

Slovenský vyslanec ohlásil z Moskvy aj dlho očakávanú správu o ďalšom rozšírení diplomatického zastúpenia slovenského štátu na severe Európy. Fínsky vyslanec v Moskve oznámil k večeru 24. júna F. Tisovi, že Fínsko uznalo Slovenskú republiku a oficiálny dokument odosiela cez slovenské vyslanectvo v Berlíne. Materiál, adresovaný slovenskému ministrovi zahraničia, uvádza ako deň uznania slovenského štátu fínskou vládou 21. jún a proklamuje nadviazanie „priateľských vzťahov medzi oboma krajinami“.⁷⁴ V moskovských diplomatických kruhoch od júna 1940 opäť zavládla živá

70 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 71-72. Denník Puškina. Rozhovor s J. Mračnom (3. 6. 1940).

71 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 92. denník I. A. Zajceva. Záznam o recepcii u prezidenta J. Tisu (20. 6. 1940).

72 *Pakty Stalina s Hitlerom. Výběr dokumentů z let 1939 a 1940*. Praha 1990, s. 85.

73 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Telegram 7. 6. 1940; Uznanie SR Estónskom (Berlín 11. 4. 1940); List z Moskvy 17. 6. 19401.

74 SNA MZV SŠ, Politické správy 1940, kart. 113. Uznanie Slovenského štátu Fínskom (Helsinki 25. 6. 1940). Text francúzsky. Tamže, kart. 198. Telegramy z Moskvy (24. a 25. 6. 1940); *Slovák*, 26. 6. 1940.

aktivita: vymieňali sa informácie, dohady, úvahy a v šifrovaných správach putovali do európskych hlavných miest. Kým ostatné zastupiteľstvá pozorovali predovšetkým vývoj v baltských štátoch, na maďarskom vyslanectve sa už začiatkom mesiaca hovorilo, „že v každom momente možno očakávať útok Sovietskeho Ruska na Besarábiu“. Tento názor – upozorňoval vyslanec Tiso – „iní diplomati nepotvrdzujú“. ⁷⁵ Maďarské vyslanectvo malo osobitné dôvody sledovať sovietsky postup voči Rumunsku, veď jedným z programových cieľov oficiálnej politiky Budapešti bolo uskutočnenie revízie v Sedmohradsku ešte pred ukončením vojny v Európe. Po nemeckých vojenských úspechoch a páde Paríža pokladala maďarská vláda za aktuálne hlásiť sa o svoje nároky. Z tohto hľadiska nebolo vôbec žiaduce, aby sa do hry zamiešali sovietske vojská. Pravda, v tajnom dodatočnom protokole nemecko-sovietskej zmluvy z augusta 1939 zdôraznila sovietska strana „svoj záujem o Besarábiu“. Po určitom váhaní Nemci akceptovali aj nárok Moskvy na severnú Bukovinu. V rozhovore so Schulenburgom 25. júna Molotov uviedol, že „sovietska vláda si želá sledovať iba vlastné záujmy a nemá v úmysle podnecovať druhé štáty (Maďarsko a Bulharsko), aby vznášali požiadavky voči Rumunsku“. ⁷⁶

Na Slovensku, v diplomatických i vládných kuloároch sa stále častejšie hovorilo o nastávajúcom delení sveta. Sovietsky vyslanec G. M. Puškin v náhodnej debatae so slovenským ministrom financií M. Pružinským položil otvorenú otázku, „či si Slováci robia nádeje niečo pri tom dostať?“. Odpoveď iba potvrdila známu zahraničnopolitickú prioritu: návrat slovenských území prisúdených Maďarsku v roku 1938 a zabraných v marci 1939. ⁷⁷ Politické komentáre bratislavskej tlače uvažovali o stratégii Moskvy pri najnovších pohyboch ruských vojsk. Slovenská politika charakterizovala sovietske akcie ako pohyby veľmoci, „ktorá si chce zabezpečiť svoju ríšu. Robilo tak i cárské Rusko a Sovietske Rusko, je tu akosi len pokračovateľom v uskutočňovaní starých programov“. Pripomínalo sa zrejme „tiché uzrozenie“ troch veľmocí: Nemecka, Talianska a Ruska, ktoré si „na ceste k novej Európe“ podelili medzi sebou životné priestory. ⁷⁸

V Bratislave, mimoriadne prístupnej politickým klebetám, sa začalo povrávať, že Sovietsky zväz v polovici júna poslal Maďarsku ultimátum: „do 24 hodín opustiť Karpatskú Ukrajinu“. Sovietsky atašé Zajcev si túto zvesť iba vypočul a ponechal bez komentára. ⁷⁹ Na postup Moskvy v oblasti hraničiacej s maďarskou záujmovou sférou boli zvedaví aj politici z okruhu slovenského ministerstva zahraničia. Na pozvanie F. Ďurčanského sa 27. júna zišiel celý diplomatický zbor a plná zostava sovietskeho vyslanectva, pričom Puškin si lakonicky zapísal: „Z rumunskej misie na prijatí nikto nebol.“ Celý rozhovor sa točil okolo doručenia sovietskej vládnej nóty Rumunsku „s návrhom vrátiť Besarábiu a odovzdať severnú Bukovinu Sovietskemu zväzu“. ⁸⁰

Po vstupe sovietskych vojsk na územie ultimatívne vynútené od rumunskej vlády sa zvýraznil záujem slovenskej politiky o stanovisko Moskvy v otázke Karpatskej Ukra-

75 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kart. 198. Dva telegramy datované 7. 6. 1940.

76 *Pakty Stalina s Hitlerem*, c. d., s. 34, 86, 87.

77 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 77. Denník Puškina (Recepcia u prezidenta J. Tisu 20. 6. 1940).

78 *Slovenská politika*, 20. 6. 1940, s. 1: *Ruské pohyby*; 27. 6. 1940, s. 1. *Nemecko – Taliansko – Rusko*.

79 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 90-92. Denník Zajceva (19. 6. 1940).

80 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Denník Puškina (27. 6. 1940).

jiny. Vedúci politického oddelenia ministerstva zahraničia J. Mračna navštívil z poverenia ministra Ďurčanského sovietskeho vyslanca a priamo sa spýtal, či sú pravdivé zvesti o sovietskej nôte Maďarsku s návrhom odovzdať Karpatskú Ukrajinu Sovietskemu zväzu. Na to Puškin odpovedal, že nemá k dispozícii materiály, ktoré by túto správu potvrdzovali a zároveň upozornil na dementi publikované v maďarskej tlači. Záujem Slovenska o osudy oblasti, zo sovietskeho hľadiska bezvýznamnej počtom obyvateľstva i rozlohou, vysvetľoval J. Mračna v spojitosti so slovensko-maďarským teritoriálnym sporom. „*Je jasné, že bojovať muž proti mužovi s Maďarmi nebudeme,*“ povedal. „*Dúfame naše protirečenia s Maďarmi vyriešiť mierovou cestou za okrúhlym stolom, kde budú prítomní okrem Slovenska a Maďarska tiež Nemecko a Sovietsky zväz*“. Napokon Mračna sovietskeho diplomata oboznámil so želaním slovenských politických činiteľov „*mať spoločnú hranicu so Sovietskym zväzom*“. Na pozvanie, ale i z vlastnej iniciatívy navštívil G. M. Puškin v polovici júla ministra F. Ďurčanského. Sovietsky vyslanec opäť dostal otázku: „*Kedy už obsadíte Karpatskú Ukrajinu?*“.⁸¹

V prísne tajnej správe adresovanej V. M. Molotovovi sovietsky diplomat zhrnul svoje poznatky získané z rozhovorov v bratislavských politických kruhoch. Slovenskí politici typu Ďurčanského, konštatoval Puškin, snívajú o vytvorení „*malého nezávislého slovenského štátu podľa vzoru Švajčiarska*“. Zemepisná poloha Slovenska je vhodná na to, aby „*v hlavách slovenských politikov vyvolala iluzórne myšlienky o druhom Švajčiarsku*“. A práve v tom, písal Puškin, spočíva príčina želaní „*mať spoločné hranice so Sovietskym zväzom*“. Sovietsky vyslanec usudzoval, že politici z Ďurčanského skupiny pokladajú toto riešenie za výhodné, pretože podľa ich názoru by „*Sovietsky zväz obhajoval katolícke Slovensko pred Nemeckom a protestantské Nemecko by zase chránilo Slovensko pred Sovietskym zväzom*“. Obavy slovenských politikov z toho, „*že Nemci môžu predať Slovensko Maďarom*“ znásobilo v júli 1940 pozvanie maďarského premiéra P. Telekiho a ministra I. Csákyho do Mníchova. K tejto informácii pripojil Puškin svoje vlastné pozorovania. „*Slovenská tlač, ktorá iba pred mesiacom viedla protimaďarskú propagandistickú kampaň s revíznymi požiadavkami*“ – písal sovietsky diplomat – „*teraz udržiava úplné mlčanie. Navyše, slovenská tlač mlčí aj vtedy, keď sa v maďarskom oficiálnom Pester Lloyde objavujú články ostro protislovenské. Možno cítiť, že Berlín kategoricky zakázal Slovákom demonštrovať svoje revizionistické tendencie*“.⁸²

Zvláštny postoj k slovanskému Rusku, tradičný v národnom i politickom vedomí Slovákov, nadobudol od nadviazania diplomatických stykov slovenského štátu so Sovietskym zväzom nové dimenzie. Vzťah Slovákov k Moskve ostro sledovali Nemci a z osobitných dôvodov i Maďari. Zjednodušené hodnotenia, i keď s odlišnou politickou motiváciou, stotožňovali tento vzťah so sympatiami k sovietskemu režimu, alebo s podporou mocenských ambícií sovietskeho štátu. Predstavy, koncepcie a ilúzie slovenského komunistického hnutia sú iba jednou zo súčastí širšieho fenoménu. Mnohotvárnny vzťah k Sovietskemu zväzu, presnejšie k Sovietskemu Rusku, mal na Slovensku roku 1940

81 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 120, 143. Rozhovor G. M. Puškina s J. Mračnom (29. 6. 1940) a s F. Ďurčanským (16. 7. 1940).

82 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 11-112. Informácia G. M. Puškina (Bratislava 17. 7. 1940).

veľa rôznych odtienkov a prejavov: od romantických až po pragmatické. Špeciálny spravodajský materiál sovietskeho vyslanectva a niektoré zovšeobecnenia v celoročnej záverečnej správe sú zaujímavým prameňom k štúdiu tejto otázky.

Zatiaľ čo rastúci nemecký tlak v ekonomickej a politickej oblasti vyvoláva veľkú nespokojnosť Slovákov, informačný rozbor konštatuje, že „*členovia sovietskej kolónie v Bratislave sa každodenne stretávajú s prejavmi sympatií a priateľských citov slovenského národa*“. Skutočné vzťahy slovenského obyvateľstva k Sovietskemu zväzu, usudzuje materiál, majú mimoriadne pestrú škálu foriem. Rusofilstvo, v kruhoch slovenskej inteligencie a dokonca u vládnych úradníkov sa vyjadrovalo i tým, že príchod pracovníkov zastupiteľstva vítali často slovami. „*To sú naši bratia Rusi*“. Osobné skúsenosti sovietskych diplomatov odzrkadľuje i záver o najsilnejšom želaní mnohých Slovákov „*mať spoločnú hranicu so Sovietskym zväzom, aby sa upevnila štátna samostatnosť krajiny*“. Slavianofilské nálady a istý príklon k panslavistickým ideám, čo bolo podľa správy charakteristické pre slovenskú inteligenciu, veľmi znepokojovali Nemcov, ktorí sa na Slovensku „*ako ohňa báli panslavizmu*“. Samotný pojem panslavizmu, píše sa ďalej, pokladaný nie bez príčiny za „*akúsi maskovanú formu sympatií obyvateľstva k Rusku všeobecne a k Sovietskemu zväzu*“, mal byť (v duchu vyhlásenia premiéra V. Tuku) vylúčený zo slovenského jazyka. Predstavitelia nemeckého vyslanectva v Bratislave sa pri kontaktoch so sovietskou misiou snažili dozvedieť, aký je „*v skutočnosti vzťah pracovníkov zastupiteľstva k panslavizmu*“. V júli 1940 získali sovietski diplomati informáciu, že na Slovensko prišlo už niekoľko stoviek agentov gestapa „*pre boj proti rusofilsky naladeným Slovákom*“.⁸³

Sovietsky vyslanec G. M. Puškin v polovici júla upozorňoval ľudový komisariát zahraničných vecí na otvorenú nespokojnosť Berlína s postupom slovenskej vlády a spomínal protivládne útoky nemeckej tlače vychádzajúcej v Bratislave. Podľa jeho názoru „*Ďurčanský, uskutočňujúc do určitej miery protinemeckú politiku, zrejme počítal s dlhotrvajúcou vojnou na Západe*“. No obdobie „samostatného riadenia Slovenska“ sa skončilo zároveň s pádom Francúzska. V slovenskej politike, ako pobadal Puškin, začala nemecká propaganda výrazne podporovať autoritu V. Tuku.⁸⁴

Správy zozbierané Nemcami na Slovensku predstavovali celý „katalóg hriechov“ a zároveň napovedali Berlínu spôsob a rozsah „riešenia“ slovenskej krízy. Na oficiálne pozvanie odcestovali premiér V. Tuka, šéf propagandy A. Mach a prezident J. Tiso 27. júla do Salzburgu. Pripojil sa k nim i Ďurčanský, hoci pozvaný nebol a nemeckí „hostitelia“ ho ignorovali. Nemecké výhrady voči slovenskej vnútornej i zahraničnej politike obsahovali aj obvinenie z príklonu k Rusku v rámci panslavistickej politiky. Počas osobného rozhovoru s Hitlerom v jeho horskom sídle musel tejto výčitke čeliť aj prezident J. Tiso. Personálne zmeny, dohodnuté pod nemeckým tlakom, sa začali usku-

83 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 113-115. Informácia pre V. M. Molotova. Spracoval S. A. Afanasiev (Bratislava 14. 7. 1940); Tamže, 2-1-1, s. 38, 53. Správa za rok 1940.

84 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 108-110. Informácia G. M. Puškina (17. 7. 1940); Tamže, 2-1-1, s. 36-37. Správa za rok 1940.

točňovať ihneď po návrate slovenskej delegácie do Bratislavy.⁸⁵ Slovenské vyslanectvo v Moskve, podobne ako ostatné zastupiteľské úrady, dostalo 30. júla oficiálnu informáciu, že predseda vlády V. Tuka prevzal ministerstvo zahraničia, A. Mach ministerstvo vnútra a hlavné veliteľstvo gardy. Telegram premiéra Tuku o deň neskôr oznamoval: „*V salzburských rozhovoroch Führer znovu veľmi dôrazne potvrdil samostatnosť a nedotknuteľnosť Slovenska. Slovensko vnútorne prechádza k slovenskému národnému socializmu odmietajúc jasne komunizmus*“.⁸⁶

Analýza vnútro politickej situácie na Slovensku sa potvrdila, hlásil sovietsky vyslanec V. M. Molotovovi, no „*protirečenia medzi Ďurčanského skupinou a Nemcami zašli oveľa ďalej, než som predpokladal*“. Medzi najrôznejšími dohadmi v súvislosti s poslednými udalosťami sa v Bratislave rozšírila aj legenda o odvolaní Ďurčanského za to, „*že sa príliš často so mnou zhováral a mal vôbec so mnou blízke vzťahy*“. Vo vnútornej politike, usudzoval sovietsky diplomat, boli predstavitelia odstavenej skupiny pre slovenský ľud nepochybne prijateľnejší než zoskupenie Tuka – Mach. To ale neznamená, konštatoval Puškin, že „*skupina Ďurčanského sympatizuje so Sovietskym zväzom... Ďurčanský by sa ľahko zmieril s Berlínom, keby ho tak rozhodne neodstránili a keby mu nedali na vedomie, že už nie je viac potrebný*“.⁸⁷ Od júla 1940 dochádza v oficiálnych kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou k výraznému ochladeniu. Odrazilo sa to aj na zdĺhavých prípravách rokovaní o uzavretí slovensko-sovietskej obchodnej dohody.

1997

85 LIPTÁK, L.: c. d., s. 358-364.

86 SNA MZV SŠ, Politické správy 1940, kart. 113. Telegram z 30. 7. 1940; Tamže, ZÚ v Moskve, kart. 198. Telegram V. Tuku z 31. 7. 1940.

87 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 117-123. Informačný list G. M. Puškina (Bratislava 4. 8. 1940).

11. kapitola

SLOVENSKÉ ZÁUJMY V OFICIÁLNYCH KONTAKTOCH MEDZI BRATISLAVOU A MOSKVOU (1940 – 1941)

Výhrady Veľkonemeckej ríše voči slovenskej politike, vyslovené počas rozhovorov v Salzburgu 27. 7. 1940, popri mnohých iných výčitkách obsahovali obvinenie z údajného panslavisticky motivovaného príklonu k Rusku. Za necelý rok od nadviazania slovensko-sovietskych diplomatických stykov vzrástla podozrievavosť Nemcov, podráždených zjavnými pokusmi ministra zahraničia F. Ďurčanského využiť mohutnú východnú veľmoc ako určitú protiváhu nemeckého vplyvu na Slovensku.¹ Spoľahlivú záruku pevnej pronemeckej orientácie bratislavskej vlády videl Berlín vo vymenovaní premiéra V. Tuku zároveň za vedúceho slovenskej diplomacie. Riešenie politickej krízy na Slovensku zmenou v ministerských kreslách pre zahraničné veci a vnútro, komentoval sovietsky vyslanec v Bratislave G. M. Puškin konštatovaním, že od Salzburgu nemecká vláda „*bezprostredne zasahuje do slovenských záležitostí*“.²

Koncom júla sa s Bratislavou lúčil nemecký vyslanec H. Bernard a navštívil aj sovietske zastupiteľstvo. V rozhovore s Puškinom, na jeho priamu otázku, pripustil Bernard možnosť ďalších zmien v slovenskej vláde. Ruský diplomat sa však zaujímal o to, ako treba chápať postupne uskutočnené cesty Slovákov, Rumunov, Bulharov a predtým Maďarov na rokovania do Nemecka. Tu, tvrdil Bernard, išlo o otázky plnenia niektorých požiadaviek spomínaných národov. V súvislosti s maďarskými revíznymi zámermi voči Rumunsku, zhodou okolností mesiac pred druhou Viedenskou arbitrážou, Bernard podotkol, že „*Maďari nedostanú celé Sedmohradsko*“, ale ani Slováci nemôžu očakávať návrat celého územia, na ktoré si robia nároky od Maďarska.³ V informačnej správe pre V. M. Molotova, v súvislosti s nemeckou taktikou, sovietsky vyslanec zhrnul svoje úvahy do záveru: „*Nemci chcú všetkých napoly uspokojiť a tým si kúpiť vedúce kruhy týchto krajín*“.⁴ Z hľadiska slovensko-maďarského sporu ostávalo bratislavským politikom vyčkávanie na rozhodnutie Berlína, hoci ešte nedávno, v skupine okolo bývalého ministra zahraničia sa uvažovalo o riešení problému „*mierovou cestou za okrúhlym stolom*“, za účasti Nemecka a Sovietskeho zväzu.⁵

1 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Predstavy slovenskej politiky a realita vo vzťahu so Sovietskym zväzom (január-júl 1940)*. *Historický časopis*, 45, 2, 1997, s. 249-270.

2 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva (ďalej AVP RF), fond 0138b, inv. 3, fascikel 1, spis 1. Správa zastupiteľstva ZSSR na Slovensku za rok 1940, s. 36-37. Oficiálny názov: Splnomocnené zastupiteľstvo ZSSR na Slovensku, funkcia G. M. Puškina: splnomocnený zástupca.

3 AVP RF, f. 0138b, 4-4-3, s. 148-149. Rozhovor Puškina s H. Bernardom (28. 7. 1940). Arbitrážne rozhodnutie Nemecka a Talianska o nových hraniciach medzi Maďarskom a Rumunskom prijaté 30. 8. 1940.

4 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 120. Informácia G. M. Puškina (4. 8. 1940).

5 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 121. Rozhovor Puškina s vedúcim politického odboru slovenského MZV Ing. J. Mračnom (jún 1940).

K otvoreným otázkam oficiálnych vzťahov medzi Bratislavou a Moskvou patrila v lete 1940 ekonomická oblasť. Pri nadväzovaní diplomatických stykov so Sovietskym zväzom aktuálne komentáre posudzovali možnosť preniknúť na rozsiahly východný trh ako vítanú náhradu za to, čo Slovensko strácalo na Západe, kde sa nedalo počítať so žiadnou väčšou hospodárskou spoluprácou. Vo vymenovaní F. Tisu „človeka z hospodárskych kruhov“ za vyslanca do Moskvy, videla slovenská tlač vyjadrenie faktu, že vláda prikladá prvoradý význam práve ekonomickej stránke nadväzovaných kontaktov. Slovensko-ruské obchodné styky mali na sovietskom trhu vytvoriť odbyť pre „*pomerne veľké množstvo*“ priemyselných výrobkov zo Slovenska a zároveň uspokojiť časť slovenských importných potrieb „*dovozom z Ruska*“.⁶

Vo februári 1940 J. von Ribbentrop a V. M. Molotov podpísali v Moskve nemecko-ruskú dohodu a ústredný slovenský denník zdôrazňoval, aký veľký význam pripisuje uzavretiu dohody nemecká tlač.⁷ Bratislavské ministerstvo zahraničia využilo tento precedens a podnietilo diplomatickú aktivitu na podporu hospodárskych záujmov Slovenska. Zástupca ministerstva, radca Š. Polyák sa obrátil na sovietskeho predstaviteľa Puškina a informoval ho o zámere vyslať do Moskvy slovenskú delegáciu. Vyslanec F. Tiso dostal príkaz dohodnúť konkrétny postup s moskovským ľudovým komisariátom zahraničných vecí. Podľa zápisu G. M. Puškina „*Slovákov zaujíma naša ropa, bavlna a oleje. Od nich by sme mohli dostávať káble, textilie a vojenské materiály, keď to dovoľia Nemci*“. K otázke sporných slovenských dodávok, povedal Polyák, sa malo s nemeckou stranou oficiálne rokovať. Riešenie problémov viazaných na slovensko-ruskú hospodársku spoluprácu patrilo k mimoriadne súrnym úlohám, veď medzitým sa na sovietske vyslanectvo v Bratislave obracali s dopytmi mnohé slovenské firmy, zaujímajúce sa o nadviazanie obchodných stykov.⁸

Ludový komisár pre zahraničie V. M. Molotov, informovaný výberom zo záznamov vyslanca Puškina, mal možnosť urobiť si obraz o postojoch vedúcich slovenských politikov a hospodárskych činiteľov k ekonomickej spolupráci s Moskvou. Materiál zvlášť poukazoval na stanovisko prezidenta J. Tisu, ktorý počas nástupnej audiencie G. M. Puškina prejavil pranie nadviazať týmto smerom „*široké ekonomické vzťahy*“. K vyjadreniu Š. Polyáka o pripravenosti Slovenska kúpiť v Sovietskom zväze 300-400-tisíc ton ropy, čo podľa ruských odborníkov presahovalo slovenské potreby, pripojili v Moskve komentár, že ide zrejme o nemeckú snahu prostredníctvom Slovákov „*zvýšiť dodávky sovietskej ropy do Nemecka*“.⁹ Zatiaľ čo sovietska byrokracia zo všetkých strán skúmala slovenské zámery a motivácie, v Bratislave rástla netrpezlivosť.

Slovenské ministerstvo zahraničia postupne podnikalo ďalšie kroky a pokúšalo sa vytvárať podmienky pre začiatok obchodných rokovaní so sovietskymi partnermi. Od polovice marca 1940 bol na slovenské vyslanectvo v Moskve, ako hospodársky odbor-

⁶ *Slovenská politika* 17. 9. 1939, s. 1; 9. 11. 1939, s. 2.

⁷ *Slovák*, 14. 2. 1940, s. 2. *Obchodná dohoda nemecko-ruská*.

⁸ AVP RF, f. 0138B, 4-2-3, s. 7. *Záznam G. M. Puškina* (22. 2. 1940).

⁹ AVP RF, f. 0138B, 4-2-9, s. 32-34. Súhrnný materiál pripravil vedúci oddelenia pre strednú Európu A. M. Alexandrov (23. 3. 1940).

ník, pridelený Ing. G. Krno. Vývoj slovensko-sovietskych kontaktov sledoval aj sovietsky predstaviteľ v Berlíne A. A. Škvarcev, prostredníctvom ktorého sa v jeseni 1939 realizovala slovenská iniciatíva pri nadväzovaní diplomatických stykov so Sovietskym zväzom. Berlínsky zástupca Slovenska M. Černák zaznamenal, že Škvarcev vzal s potešením na vedomie informáciu o úsilí slovenského vyslanectva v Moskve „*nadviazať najmä na poli hospodárskom užšie styky s Ruskom*“.¹⁰ Koncom marca sa ministromi F. Ďurčanskému ponúkla možnosť znova pripomenúť vyslancovi G. M. Puškinovi ekonomické zámery Slovenska. Ruský diplomat, pred odchodom na služobnú cestu do Moskvy, navštívil Ďurčanského a po dlhšom rozhovore prevzal od neho materiál „*k otázkam slovensko-sovietskych hospodárskych stykov*“.¹¹

V Moskve sa slovenské zastupiteľstvo obrátilo na V. M. Molotova oficiálnou nótu s návrhom začať slovensko-sovietske ekonomické rokovania. Na tomto základe 13. 4. 1940 vyslanca F. Tisu prijal zástupca ľudového komisára pre zahraničie V. G. Dekanozov. Slovenský predstaviteľ odovzdal dva súpisy s výpočtom tovarov aj tovarových skupín predpokladaného exportu a importu v obchodných stykoch so Sovietskym zväzom. Zároveň sa Tiso informoval, či môže dostať ihneď odpoveď o termíne obchodných rokovaní medzi Slovenskom a ZSSR. K tomu Dekanozov slovenskému vyslancovi oznámil, že v najbližšom čase bude môcť určite odpovedať, ale „*danú otázku v súčasnosti skúma Ľudový komisariát zahraničného obchodu*“.¹² O dva týždne F. Tisu prijal už komisár pre zahraničný obchod A. I. Mikojan, avšak i tu sa hovorilo iba vo všeobecnej rovine „*o prehĺbení hospodárskych stykov slovensko-sovietskych*“ . Hoci zatiaľ neexistovala medzištátna dohoda o vzájomnom obchode, slovenské vyslanectvo už informovalo bratislavské centrum o možnostiach za platby v dolároch získať v Moskve tovar žiadaný na Slovensku: sójové bôby, ľanový, slnečnicový a konopný olej. Obchod sprostredkovaný vyslanectvom prinášal aj komplikácie: na sovietskom území sa počas dopravy stratil vagón glycerínu, expedovaný pre firmu Baťa v Batizovciach.¹³ Bratislavský rozhlas vo vysielaní pre zahraničie koncom apríla 1940 s predčasným optimizmom poukazoval na „*mimoriadne priaznivý priebeh*“ slovensko-ruských hospodárskych rokovaní, spomínal doručenie prvých ruských objednávok, uvádzal predpokladané dodávky z Ruska na Slovensko „*hlavne bavlnu a ropu*“ . Doprava tovaru, uvádzala správa, sa mala realizovať po Dunaji. V článku o možnostiach rozšíriť zahraničný odbyt písala *Slovenská politika* o väčšej objednávke káblov, ktorá „*sa uskutočnila zo strany ZSSR*“.¹⁴

Základným stupňom kontaktov s komisariátom zahraničných vecí, podľa sovietskych protokolárnych zvyklostí, bolo pre slovenské vyslanectvo v Moskve stredo-európske oddelenie. V prvom májovom týždni navštívil F. Tiso vedúceho tohto oddelenia

10 Slovenský národný archív, Bratislava (ďalej SNA). Fond MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Poznámka MZV pro domo (14. 12. 1939). Tamže, ZÚ v Berlíne, k. 180. Rozhovor 23. 4. 1940.

11 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 27. Denník G. M. Puškina (28. 3. 1940).

12 Tamže, 2-2-1, s. 1. Denník V. G. Dekanozova. Záznam rozhovoru s F. Tisom (13. 4. 1940).

13 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram o rozhovore s Mikojanom (27. 4. 1940) i ponuky tovaru (23. 4., 8. 5., 9. 5., 3. 5. 1940).

14 SNA MZV SŠ, k. 113. Politické správy r. 1940. Rozhlasová relácia 29. 4. 1940 o 23 hod.; *Slovenská politika*, 3. 4. 1940, s. 5.

A. M. Alexandrova a naliehavo žiadal odpovede na viaceré nóty slovenskej misie doručené príslušným inštitúciám od marca 1940. Záznam rozhovoru, okrem iného, opisuje priebeh slovenských iniciatív k rokovaniam o vzájomných obchodných stykoch. Upozorňuje, že popri súpisoch predpokladaného exportu a importu, ktoré v apríli osobne odovzdal Tiso, analogické materiály priviezol zo Slovenska G. M. Puškin a všetky boli už zaslané Ludovému komisariátu zahraničného obchodu. V súvislosti s tým sa Dekanovovi pripomína jeho prísľub: po preskúmaní otázky dať odpoveď o termíne začiatku rokovaní medzi ZSSR a Slovenskom.¹⁵ Slovenskí diplomati v Moskve pri rôznych príležitostiach vyjadrovali nespokojnosť so zdĺhavým úradným postupom. Referentovi stredoeurópskeho oddelenia sa prvý tajomník slovenskej misie G. Krno priamo sťažoval na neochotu Sovietskeho zväzu obchodovať so Slovenskom.¹⁶

V Bratislave, na príkaz ministra Ďurčanského, 11. mája navštívil vyslanca Puškina prednosta národohospodárskeho odboru ministerstva zahraničia Ing. J. Orságh, aby si pohovorili „o otázkach obchodných stykov medzi ZSSR a Slovenskom“. V rozhovore Orságh pripomenul slovenské návrhy a vyslovil domnienku, že v súčasnosti sa zrejme predbežne rokuje so slovenskou misiou v Moskve. Ruský diplomat nemal k dispozícii žiadne konkrétne správy a zdržanlivo sa vyjadril o existencii „nejakých možností pre obchodné styky medzi našimi krajinami“.¹⁷ Onedlho pricestoval do Bratislavy inžinier obchodného zastupiteľstva ZSSR v Berlíne N. A. Vlasov. Štyri dni, od 14. mája, skúmal technický stav a výrobné kapacity bratislavskej Káblvky a Gumonky. Do informatívneho prehľadu uviedol, že podniky dosahujú „vysokú kvalitu vyrábanej produkcie“ a majú záujem získať sovietske objednávky.¹⁸

Uplynul ďalší mesiac. Až v polovici júla 1940 mohol Puškin ministrovi zahraničia Ďurčanskému avizovať príchod sovietskeho odborníka, ktorý mal v Bratislave študovať slovenský trh. Minister poďakoval za informáciu a vyjadril nádej, že študijná cesta zástupcu komisariátu zahraničného obchodu „urýchli obchodné rokovania medzi Sovietskym zväzom a Slovenskom“.¹⁹ Aby sa rozšírili komunikačné možnosti slovenského vyslanectva v Moskve, G. Krno bol oficiálne menovaný do ekonomickej funkcie a komisariát pre zahraničie vzal túto skutočnosť na vedomie.²⁰ Na stredoeurópskom oddelení, 19. 7. 1940, v mene vyslanca F. Tisu, Krno znova urgoval odpoveď na otázku o termíne očakávaných obchodných rokovaní.²¹ Do leta 1940 ani živá aktivita bratislavského centra, ani sústredené úsilie moskovského zastupiteľstva, nepriniesli výraznejšie výsledky pri presadzovaní ekonomických záujmov Slovenska smerom na východ. Zameranie činnosti slovenského vyslanectva v Moskve začiatkom roku 1940 pôsobilo

15 AVP RF, f. 0138b, 4-2-2, s. 6. Záznam A. M. Alexandrova k otázkam spojeným so Slovenskom (7. 5. 1940).

16 AVP RF, f. 0138b, 2-1-5, s. 9. Stretnutie na Vše-zväzovej spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím. Zápis V. N. Jakovleva. (9. 5. 1940).

17 Tamže, 4-2-3, s. 40. Denné záznamy G. M. Puškina (11. 5. 1940).

18 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 104-107. Všeobecný prehľad stavu Káblvky a Gumonky v Bratislave (Hlásenie 17. 5. 1940).

19 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 143. Záznam G. M. Puškina (16. 7. 1940).

20 AVP RF, f. 0138b, 1-1-1, s. 12. Nóta Ludového komisariátu zahraničných vecí slovenskej misii v Moskve (16. 6. 1940).

21 Tamže, 2-2-2, s. 15. Záznam E. S. Garmaša (19. 7. 1940).

navonok ako diplomatická aktivita zvyčajná pri rozvíjaní nedávno nadviazaných medzištátnych kontaktov. Realitu stále prítomnej vojny pripomínali však povinnosti, súvisiace priamo s dôsledkami intervencie proti Poľsku.

Po februári cestoval vyslanec F. Tiso do Varšavy uzavrieť likvidáciu zariadenia zrušenej slovenskej misie a zabezpečiť prevoz archívnych dokumentov do Bratislavy. Počas varšavského pobytu vyhľadala vyslanca skupina slovenských obchodníkov „z východných častí bývalej Poľskej republiky, okupovaných Sovietmi“, poprosila ho, aby navštívil tam žijúcich Slovákov a pohovárал sa s nimi, o možnostiach ich repatriácie na Slovensko. V súvislosti s tým požiadal Tiso bratislavské centrum zaslať do Moskvy spisy varšavského archívu, týkajúce sa „štátnych občanov slovenských na terajšom území ZSSR“.²² Slovenské vyslanectvo sa zároveň verbálnou nótu obrátilo na Ludový komisariát zahraničných vecí so žiadosťou o informácie k otázkam vycestovania slovenských občanov z územia Sovietskeho zväzu. V poslednom februárovom dni legačný tajomník zastupiteľstva Dr. J. Bellai urgoval odpoveď na túto nótu u vedúceho stredoeurópskeho oddelenia komisariátu.²³ Potom ako sa podarilo zozbierať základné údaje o repatriantoch, vyslanectvo 3. mája zaslalo komisariátu zahraničných vecí nótu so súpisom 36 osôb. V nasledujúcom rozhovore s A. M. Alexandrovom vyslanec Tiso znova nastolil požiadavku „evakuovať na Slovensko osoby slovenskej národnosti, žijúce toho času v západných oblastiach Ukrajiny a Bieloruska“. Naliehavú žiadosť slovenskej misie zdôraznil Alexandrov aj v informácii pre V. G. Dekanozova, zástupcu ľudového komisára zahraničných vecí.²⁴

Z materiálov slovenského vyslanectva sa dozvedáme o komplikáciách spojených so samotnou organizáciou repatriácie. Majitelia slovenských pasov mali pri odchode zo Sovietskeho zväzu veľké ťažkosti, pretože sovietske úrady vydávali výjazdne povolenia iba na pasy, vybavené už vízom niektorého susedného štátu. Za situácie, keď boli uzavreté sovietsko-maďarské a sovietsko-rumunské hranice, sa vyslanectvo usilovalo obstaráť pre repatriantov nemecké víza. Pri vycestovaní povoľovali sovietske úrady „vziať so sebou len veci osobnej povahy a protihodnotu 35 zlatých rubľov v cudzej valute“. Majetnejší slovenskí repatrianti si finančnú hotovosť, valuty, klenoty, hodinky a cenné papiere museli uložiť do depozitu vyslanectva.²⁵ Od bratislavského ministerstva zahraničia žiadal vyslanec Tiso, aby nariadilo slovenskému zastupiteľstvu v Berlíne intervenovať u nemeckých úradov pri zabezpečovaní tranzitných víz potrebných na prejazd „cez územie gubernátu a tiež cez Ríšu“. Na odchod zo sovietskeho územia čakalo ku koncu mája „štyridsať repatriantov, Slovákov zo Západnej Ukrajiny a Bieloruska“.²⁶ V lete 1940, v súvislosti s touto skupinou repatriantov, tajomník slovenskej misie G. Krno žiadal vedúceho stredoeurópskeho oddelenia urýchliť riešenie ich návratu do vlasti. Záro-

22 SNA MZV SŠ, k. 198. ZÚ v Moskve. Dva listy adresované MZV do Bratislavy (datované 16. 3. 1940).

23 AVP RF, f. 0138b, 4-2-2, s. 2. Záznam Alexandrova o rozhovore s Dr. J. Bellaiom (29. 2. 1940).

24 AVP RF, f. 0138b, 4-2-2, s. 8. Informácia A. M. Alexandrova adresovaná V. G. Dekanozovi (7. 5. 1940).

25 SNA MZV SŠ. Pasy, štátne občianstvo, víza, k. 548. Vyslanectvo SR, list E. Euchsovi, Lvov (4. 8. 1940);

Zoznam cenných predmetov uložených do depozitu vyslanectva A. Zbiňovským (26. 7. 1940).

26 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram 24. 5. 1940.

veň Krno urgoval povolenie, aby mohol vycestovať do miest Lvov, Kovel a Grodno, a tu so slovenskými repatriantmi nadviazať kontakt pri vybavovaní ich dokladov.²⁷

Začiatkom júla slovenské vyslanectvo v Moskve zaslalo Ludovému komisariátu vnútorných vecí nótu so súpisom miest a dedín, ktoré boli odčlenené od bývalého Poľska a pričlenené ku Slovensku. Podstatu nóty tvorila zdvorilo formulovaná žiadosť oslobodiť zo zajateckých táborov tých príslušníkov poľských ozbrojených síl, čo sa v dôsledku pripojenia ich rodísk k Slovensku stali slovenskými občanmi. Najväčší problém vyplýval z toho, že misia nemala k dispozícii žiaden zoznam predpokladaných zajatcov, ale prisľúbila postupne oznamovať dodatočne zistené priezviská a otcovské mená. O dva týždne, v rozhovore so zástupcom vedúceho stredoeurópskeho oddelenia, prvý tajomník misie G. Krno zopakoval žiadosť adresovanú komisariátu pre vnútro a prosil o pomoc pri oslobodzovaní slovenských občanov, nachádzajúcich sa podľa informácií získaných misiou v sovietskych zajateckých táboroch.²⁸

Zvláštnym prípadom v kategórii internovaných osôb bol osud bývalého poľského konzula v Bratislave W. Laciňského. V marci 1940 vedúci stredoeurópskeho oddelenia A. M. Alexandrov zaznamenal rozhovor so slovenským vyslancom F. Tisom a jeho iniciatívu k problému Laciňského. Podľa správy od jeho manželky sa bývalý konzul nachádzal v koncentračnom tábore v Kozelsku. Vyslanec Tiso žiadal o povolenie zaslať svojmu osobnému priateľovi nejaké peniaze a zároveň, ak je to možné, prosil vybaviť W. Laciňskému oslobodenie a návrat do Varšavy.²⁹ Stredoeurópske oddelenie komisariátu pre zahraničie sa v otázke Laciňského 28. marca obrátilo na V. N. Merkulova, zástupcu ľudového komisára vnútorných vecí. Do mája nedostal Alexandrov žiadnu odpoveď. Materiál pripravený pre V. G. Dekanozova, v súpise urgencií prednesených F. Tisom 7. mája, obsahoval aj pripomienku prosby oslobodiť W. Laciňského.³⁰

Delikátnym problémom tak pre sovietske zastupiteľstvo v Bratislave, ako aj pre slovenskú misiu v Moskve sa stal návrat osôb, ktoré počas vojenskej intervencie roku 1939 emigrovali na Slovensko z poľských území následne pripojených k Sovietskemu zväzu. V Bratislave títo utečenci tvorili Evakuačný výbor emigrantov a písomne sa obrátili na moskovský Ľudový komisariát zahraničných vecí so žiadosťou, aby prostredníctvom sovietskeho zastupiteľstva na Slovensku zabezpečil evakuáciu Ukrajincov a Bielorusov do ZSSR. Inštrukcia z Moskvy upozorňuje G. M. Puškina, že sovietsko-nemecká dohoda zo 16. 11. 1939 predpokladá iba evakuáciu občanov ukrajinskej, bieloruskej, ruskej a rusínskej národnosti z oblastí bývalého Poľska, začlenených do „*hraníc štátnych záujmov Nemecka*“. Z tohto dôvodu mal Puškin odmietat všetky rokovania „*k otázke evakuácie z územia Slovenska*“.³¹ Začiatkom marca 1940 slovenská misia zaslala Ludovému komisariátu vnútorných vecí súpis 107 zajatcov a utečencov z Poľska, žijúcich na Slovensku, ktorí pochádzali zo západných oblastí Ukrajiny a Bieloruska. Vzhľadom na to žia-

27 AVP RF, f. 0138b, 4-2-2, s. 15. Záznam E. S. Garmaša (19. 7. 1940).

28 AVP RF, f. 0138b, 1-1-2, s. 28. Nóta slovenskej misie (5. 7. 1940); Tamže, f. 0138b, 4-2-2, s. 15. Rozhovor Garmaša s Krnom (19. 7. 1940).

29 AVP RF, f. 0138b, 4-2-2, s. 4. Denník A. M. Alexandrova (11. 3. 1940).

30 Tamže, s. 7. Informácia pre V. G. Dekanozova (7. 5. 1940).

31 AVP RF, f. 0138b, 4-2-5, s. 1. List A. M. Alexandrova (Moskva 10. 2. 1940).

dala slovenská misia „určiť dátum a miesto“, kde si menované osoby prevezmú sovietske úrady. Zástupca ľudového komisára zahraničných vecí Dekanozov našiel v súpise iba šiestich Ukrajincov, kým ostatní boli Poliaci: na tento fakt upozornil svojho kolegu Merkulova z komisariátu pre vnútro a požiadal ho o rozhodnutie. Oficiálna odpoveď znela: „Túto otázku musí riešiť direktívny orgán“.³² Ostávalo len čakať.

Zmena na poste slovenského ministra zahraničia uskutočnená ku koncu júla 1940, pod politickým tlakom Nemcov,³³ postavila sovietskeho zástupcu v Bratislave pred nevyhnutnosť zistiť, akú koncepciu bude nový šéf diplomacie, premiér V. Tuka, presadzovať v stykoch s Moskvou. Záznam z oficiálnej návštevy u nového ministra, konanej už 1. augusta, uviedol Puškin konštatovaním: „Správanie Tuku za posledné obdobie dáva oprávnenie pokladať ho za najreakčnejšiu postavu na Slovensku a osobu najnebezpečnejšiu pre slovenský národ. Definitívne sa predal Nemcom“. V rozhovore s ruským diplomatom sa Tuka, ako zvyčajne, vyhýbal politickým témam, ale zdôraznil spokojnosť so správou, ktorú Puškin potvrdil, „o nastávajúcom podpísaní obchodnej dohody medzi ZSSR a Slovenskom“. Na druhej strane sovietsky vyslanec pochyboval o reálnosti zámeru „nadviazať užšie slovensko-sovietske kultúrne styky“, i keď sa o tom Tuka priamo zmienil.³⁴ Situácia vytvorená po Salzburgu nedávala slovenskému premiérovi žiaden priestor na to, aby zopakoval úlohu hlavného iniciátora kultúrnych kontaktov s Ruskom, v ktorej vystupoval koncom apríla 1940, pri odchode slovenskej delegácie na univerzitné slávnosti do Moskvy.³⁵

Slovenské diplomatické zastupiteľstvá, telegraficky informované o výmene ministra zahraničia a prechode ku „slovenskému národnému socializmu“, očakávali podrobnejšie politické inštrukcie. V Moskve sa mal spresniť konkrétny termín obchodných rokovaní a vyslanec F. Tiso oznámil 12. augusta svoj úmysel prísť na Slovensko referovať. Na príkaz V. Tuku ministerstvo zahraničia nariadilo slovenskému vyslancovi do ďalšej dispozície zotrvať v Moskve.³⁶

Tajný prípis z bratislavského centra, doručený v tých dňoch do Moskvy, informoval vyslanca, že ministerstvo zahraničia „následkom novej orientácie našej zahraničnej politiky sleduje vývoj nákladu na vydržiavanie nášho vyslanectva v Moskve s rastúcimi obavami“. V odoslanej verzii však z pôvodného konceptu, zachovaného v archíve, chýbal odsek: „Na prehlbovaní stykov (najmä politických) s Ruskom je len obmedzený záujem... netreba ísť nad rámec striktnej zdvorilosti a nad jednoduché a prosté diplomatické styky“.³⁷

Vynechanie podstatného koncepčného zdôvodnenia zahmlilo skutočné úmysly Bratislavy a zmiatlo vyslanca F. Tisu. Ten, po viac než mesačnom odstupe, vo svojej odpo-

32 Tamže, s. 2. List V. G. Dekanozova na Ľudový komisariát vnútorných vecí (4. 3. 1940); Tamže, 4-2-2, s. 6. Informácia A. M. Alexandrova k otázkam spojeným so Slovenskom (7. 5. 1940).

33 LIPTÁK, L.: *Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a Slovenského štátu. Historický časopis*, 13, 1965, 3, s. 329-365.

34 AVP RF, f. 0138b, 4-4-3, s. 149. Denník G. M. Puškina. Do Moskvy doručený 14. 8. 1940.

35 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Predstavy slovenskej politiky*, c. d., s. 259.

36 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram V. Tuku (31. 7. 1940). Výmena telegramov medzi Moskvou a Bratislavou 12. 8. 1940.

37 Tamže. Tajný prípis č. 7943/40 prez. MZV v Bratislave.

vedi žiadal, aby mu bolo „jasne a bezpochybne naznačené, aký súvis má nová orientácia našej zahraničnej politiky s »rastúcimi obavami« ministerstva o vývoj nákladu na udržiavanie vyslanectva, ktoré vediem“. Logicky by sa malo usudzovať, písal Tiso, že súčasná orientácia znesie iba tolké náklady, „ktoré by nevystačovali ani na doterajšie skromné, no dôstojné zastupovanie nášho štátu, alebo že nová orientácia vôbec neznesie žiadnych nákladov na slovenské vyslanectvo v Moskve, a preto treba toto vyslanectvo zrušiť“. Napokon, uvažoval Tiso: „Ministerstvo zaiste najlepšie vidí a vie, či potrebuje slovenský štát v Moskve zastúpenie a aké“. Zároveň však prosil okamžité informácie, aby nepokračoval „v ďalšom, vzhľadom na tunajšie pomery veľmi namáhavom budovaní, zariaďovaní tak vyslanectva, ako aj svojho oficiálneho a súkromného života“.³⁸

Z postoja hospodárskych činiteľov bratislavskej vlády v kontaktoch so sovietskym vyslancom bol naďalej jasný záujem Slovenska o výhodné obchodné väzby na sovietskom trhu. Koncom augusta 1940, na večeri u ministra národného hospodárstva G. Medrického oznámil Puškinovi zástupca ministra zahraničia Š. Polyák, že slovenská hospodárska delegácia, ktorú povedie on sám „sa chystá 20. septembra cestovať do Moskvy“. V zostave delegácie mali byť dvaja predstavitelia ministerstva hospodárstva, zástupca Národnej banky a reprezentant ministerstva financií. Celkovo sa počítalo so 6-člennou oficiálnou delegáciou, doplnenou o šiestich expertov a presný súpis osôb mal byť pripravený v najbližších dňoch. Rozhovor sa odohrával v kruhu Nemcov, pričom Puškin vybadal snahu Polyáka uspokojiť ich informáciou, že slovenskí delegáti „sa na ceste do Moskvy zastavia v Berlíne“.³⁹

Nový nemecký vyslanec v Bratislave M. von Killinger pri stretnutí s Puškinom dal veľmi jasne najavo, že „Slovensko predstavuje oblasť nemeckých záujmov“ a Sovietsi sa tu nesmú „prejavovať príliš aktívne“. Podľa analýzy stredoeurópskeho oddelenia komisiariátu pre zahraničie, vypracovanej v jeseni 1940, sa Sovietsky zväz vyhýbal tomu, „aby sa Slovensko stalo jablkom sváru medzi ním a Nemeckom“, preto voči Slovákom uskutočňoval „opatrnú a vo vzťahu k Nemcom veľmi taktickú politiku“.⁴⁰

Po Salzburgu sa vedúce kruhy slovenského štátu horlivo snažili dokázať Nemcom neopodstatnenosť obvinení z príklonu k Rusku. Tlačová propaganda zvýraznila kritiku sovietskej vnútornej politiky a nehumánnych prvkov kasárenského komunizmu, objavovali sa články s úvahami o svetovládnych dobyvateľských plánoch Sovietskeho zväzu. Takéto tendencie slovenskej tlače nazval G. M. Puškin, v informácii pre moskovský komisiariát zahraničných vecí, „ohováraním“ a „zlomyseľnými útokmi“. Do celkového záberu „antisovietskej propagandy“ patrili, podľa Puškina, aj verejné prejavy slovenských politikov, nielen iba zvyčajné vystúpenia A. Macha.

Sovietsky vyslanec upozorňoval na „skryté formy útokov“ vo výrokoch premiéra a ministra zahraničia V. Tuku, ktorý na zhromaždení v Nitre 24. augusta ostro odsúdil panslavizmus, ako heslo slúžiace pokusom „obrátiť Slovensko ku komunizmu“. Pre-

38 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. List F. Tisu (7. 10. 1940).

39 AVP RF, f. 0138b, 4-4-3, s. 171. Denník G. M. Puškina (31. 8. 1940).

40 MARJINOVÁ, V. V.: „Brána na Balkán“. Slovensko v geopolitických plánoch SSSR a Nemecka v letech 1939-41 Soudobé dějiny I./6, 1994, s. 838-839.

zident J. Tiso predniesol 1. septembra, napísal Puškin, „*otvorené výpady proti Sovietskemu zväzu*“.⁴¹ V politickej realite Slovenska, oficiálne usmerňovaného k domácej odrode „*národného socializmu*“, sa pranierovaním stalinského režimu a rozhodným odmietaním ideológie Moskvy vlastne otvárala cesta k tomu, aby verejnosť prijala nacistický model totality. Nadneseným propagandistickým tónom strácali hodnovernosť aj dokumentmi podložené odhalenia sovietskych praktík a znechutenie čitateľov mohol vyvolať servilný postoj slovenských médií k hitlerovskému Nemecku. Proti-rečivá situácia konzervovala korene romantického rusofilstva. Z náznakov, pozorovaných personálom vyslanectva, vyvodzoval Puškin jednoznačný záver: „*Samotná naša prítomnosť na Slovensku vyvoláva nádeje u ľudu, nenávidiaceho nemecké panstvo*“.⁴²

Začiatkom septembra 1940 sa diplomatická aktivita slovenskej misie v Moskve musela sústrediť na urovnávanie incidentu okolo sovietskeho zastupiteľstva v Bratislave. Neprítomného vyslanca F. Tisu počas jeho dovolenky zastupoval prvý tajomník misie G. Krno. Z kancelárie zástupcu ľudového komisára zahraničných vecí 4. septembra telefonicky žiadali, aby sa dostavil predstaviteľ slovenského vyslanectva: V. G. Dekanozov prijal Krnu ešte v ten večer a oboznámil ho so správou G. M. Puškina, že budovu zastupiteľstva v Bratislave od 2. septembra obklopovala silná policajná stráž a všetkých návštevníkov po odchode z budovy legitimovala. Zo zadržaných osôb boli zatknutí dvaja robotníci, ktorí na vyslanectve vykonávali nejaké práce a dvaja poľskí lekári, vyučujúci pracovníkov vyslanectva slovenský jazyk. Okrem toho policajní agenti sledovali aj Puškina a na Gunduličovej ulici, kde sídlilo zastupiteľstvo, bola zastavená premávka áut. Pretože postup voči sovietskym predstaviteľom v Bratislave bol donedávna celkom iný, Dekanozov vyjadril svoj údiv, v mene sovietskej vlády sa spýtal, „*čo majú znamenať tieto opatrenia*“, zároveň dôrazne upozornil na „*diskrimináciu a znemožňovanie práce sovietskeho zastupiteľstva*“.⁴³ Zo záznamu V. G. Dekanozova sa dozvedáme o veľkom prekvapení a zmätku tajomníka slovenskej misie, ktorého prvou reakciou bol výrok, že od tých čias, ako bol namiesto Ďurčanského menovaný nový minister zahraničných vecí, vyslanectvo „ *nemá od bratislavského ministerstva žiadne inštrukcie ani smernice*“. Vyslanec Tiso sa mal do Moskvy vrátiť 22. septembra.⁴⁴

Nemecký veľvyslanec F. W. Schulenburg, za ktorým sa Krno vybral na druhý deň, videl podstatu problému vo výraze „*diskriminácia*“. Podľa neho, ak sovietske úrady úplne a všestranne kontrolujú činnosť cudzích misií, vzťahuje sa to na všetky zastupiteľstvá. Odporúčal v Bratislave ihneď zrušiť opísaný spôsob kontroly a dozor uskutočňovať nenápadne „*podľa nemeckého alebo sovietskeho vzoru*“. Pri izolácii cudzích vyslanectiev sa podľa Krnu sovietske orgány spoliehali hlavne na oficiálne udržiavaný „*strach obyvateľstva stykať sa s cudzincami priamo*“.⁴⁵ K rozhovoru so Schulenburgom Krno zdôraznil údiv nemeckého diplomata a jeho poznámku, že Slováci majú „*predsa dobrý vzťah*

41 AVP RF, f. 0138b, s. 140. Informácia G. M. Puškina (7. 9. 1940).

42 Tamže, s. 141.

43 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram G. Krnu (5. 9. 1940).

44 AVP RF, f. 0138b, 2-2-1, s. 4. Denník V. G. Dekanozova. Rozhovor s Krnom (4. 9. 1940).

45 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. Vec: protest sovietskej vlády. Informácia G. Krnu (Moskva 5. 9. 1940).

k *Sovietom*“. V Bratislave, pripomínal Krno, treba spornú otázku riešiť s ohľadom na osud Slovákov v Sovietskom zväze a s vedomím blížiacich sa rokovaní slovensko-sovietskych.⁴⁶

Oficiálne zdôvodnenie, telegrafované z Bratislavy, sa odvolávalo na „*zavádzanie národnosocialistického štátneho a spoločenského systému*“. Polícia vyšetroje, aký úmysel majú Slováci, ktorí navštevujú sovietske zastupiteľstvo. Pretože vznikla obava, že ľud oduševnený za nový štátny režim by mohol obťažovať personál vyslanectva, bola mu ponúknutá ochrana, akej sa dostáva aj slovenskej misii v Moskve. Pritom Gunduličova ulica nebola ani na chvíľu uzavretá autopremávke. Podľa pripojenej informácie, určenej iba Krnovi, sa uvedené opatrenia uskutočňovali „*s vedomím nemeckého vyslanca*“, o čom mal byť upovedomený aj Schulenburg.⁴⁷

U Dekanozova sa Krno ohlásil po piatich dňoch a oznámil príkaz svojej vlády „*poskytnúť vysvetlenie o pohnútkach policajných opatrení, na ktoré bol upozornený 4. septembra 1940*“. V rozhovore Dekanozov zdôraznil predovšetkým záujem o to, z akých dôvodov polícia posilnila ochranu sovietskeho zastupiteľstva, tým skôr, „*že sám zástupca o to nežiadal*“. K tejto otázke, podľa záznamu, Krno argumentoval neinformovanosťou slovenskej vlády o aktivitách polície.⁴⁸ Bratislavu oboznámil Krno s výsledkom stretnutia konštatovaním: „*Dekanozov prijal moje vysvetlenie a prípad možno pokladať za skončený, ak vytykané opatrenia boli zrušené*“. Nasledujúcim telegramom tajomník slovenskej misie znova radil „*obmedziť opatrenia proti sovietskemu vyslanectvu na najmenšiu mieru*“.⁴⁹

Súhrnná rekapitulácia septembrového škandálu, vypracovaná na ministerstve zahraničia podľa správ slovenskej misie z Moskvy a oficiálnych stanovísk z Bratislavy, sa zmieňovala o chystanom prepustení zatknutých osôb a zrušení „ochrany“ sovietskeho zastupiteľstva. Materiál si 11. septembra vyžiadal vyslanec F. Tiso, aby ho osobne predložil sovietskemu zástupcovi Puškinovi.⁵⁰ Memorandom, adresovaným predsedovi vlády, navrhol Tiso spôsob, ako „*zamedziť komunistickú agitáciu členov bratislavského sovietskeho vyslanectva*“.

Prvá časť materiálu opisuje metódy sovietskych úradov pri strážení a izolácii slovenskej misie aj ostatných zahraničných zastupiteľstiev v Moskve, pripomína zaužívanú prax: sovietskych občanov vôbec nepustiť na územie vyslanectva a zároveň osobám vykonávajúcim tu určitú prácu vydávať zvláštne legitimácie. Pretože recipročné opatrenia v Bratislave by boli, podľa Tisu, veľmi nápadné i preto, že „*by sa to robilo iba so sovietskym vyslanectvom*“, odporúčal policajne legitimovať a dať pod stály dozor každého slovenského občana, „*ktorý vystúpi z teritória vyslanectva*“.⁵¹ Na príkaz V. Tuku sa

46 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram z Moskvy 6. 9. 1940.

47 Tamže. Telegram z Bratislavy (doručený 7. 9. 1940).

48 AVP RF, f. 0138b, 2-2-1, s. 6. Denník V. G. Dekanozova.

49 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegramy G. Krnu, doručené do Bratislavy 10. 9. a 12. 9. 1940.

50 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. Rekapitulácia udalostí zo septembra 1940 (Materiál MZV). Tamže, k. 198. Telegram z Bratislavy 10. 9. 1940 „*Dvaja poľskí lekári boli policiou už pustení a budú do týždňa vykázaní zo Slovenska. Mračna*“

51 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. Memorandum a sprievodný list F. Tisu. (Nedatované, asi z polovice septembra 1940).

dozor štátnej bezpečnosti nad sovietskym zastupiteľstvom mal od polovice septembra vykonávať takto: „1. *Nesledovať vôbec personál vyslanectva*, 2. *vyslaneckú budovu opúšťajúcich návštevníkov nenápadne (za rohom) legitimovať*, 3. *o pár dní neskôr ich predvolať a len zápisnične vypočúť*“.⁵²

V oficiálnych kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou ešte nedoznali dozvuky septembrového incidentu, keď do funkcie zástupcu ľudového komisára zahraničných vecí nastúpil A. J. Vyšinský. Od sovietskeho zastupiteľstva na Slovensku žiadal splniť úlohu zadané ešte v apríli 1940 a vypracovať materiály informatívneho charakteru „*v prvom rade prehľadný referát o hospodárstve a zahraničnom obchode*“. Zaujímal sa o to, akú ekonomickú úlohu dostalo Slovensko na juhovýchode Európy v „*novom poriadku*“ zriaďovanom Nemeckom a „*k čomu sa v skutočnosti vzťahujú nové obchodné dohody a zmluvy Slovákov s Maďarskom, Bulharskom a Južosláviou*“. Súčasťou dokumentácie o Slovensku mala byť kronika politických udalostí počnúc marcom 1939.⁵³ Aktuálne politické úvahy G. M. Puškina vychádzali zo základnej tézy, že nemožno vôbec hovoriť „*o nejakej vlastnej politike tohto bábkového štátu*“. Ak sa „*Slovensko nesnaží zlepšiť vzťah so Sovietskym zväzom*“ – píše Puškin – záujem na tom majú Nemci, ktorí sa „*mimoriadne boja nášho vplyvu*“.⁵⁴

Možnosti a perspektívy vzájomného obchodu so slovenskými partnermi hodnotil sovietsky diplomat veľmi skepticky. Dokonca predpokladal, že Nemci sa „*pokusia prekaziť zdĺhavé obchodné rokovania Sovietskeho zväzu so Slovenskom*“. Samotná otázka mala výrazný politický aspekt. Rozvojom hospodárskych stykov so Sovietskym zväzom, usudzoval Puškin, „*Slováci nepochybne chceli upevniť svoje zahraničnopolitické pozície a cítiť sa viac nezávislými od Nemcov. To bola Ďurčanského línia*“.⁵⁵ Slovenské ministerstvo zahraničia sa niekoľko mesiacov angažovalo, aby urýchlilo sovietske rozhodnutie o prijatí obchodnej delegácie. Oficiálne pozvanie podpísané ľudovým komisárom zahraničného obchodu A. I. Mikojanom, bolo doručené s dostatočným predstihom a delegáciu očakávali v Moskve počas septembra 1940.

Od polovice septembra žiadali moskovské úrady pre zahraničné styky, aby slovenská misia oznámila, kedy už pricestuje obchodná delegácia. Napokon G. Krno telegrafoval do Bratislavy: „*Ak delegácia má prísť, je nevhodné odďaľovať príchod bez náležitého odôvodnenia*“.⁵⁶ Celá príprava slovensko-sovietskych hospodárskych rokovaní od začiatku smerovala k podpisu obchodnej zmluvy, ale správa STK, publikovaná 20. septembra v ústrednom politickom denníku tento zámer spochybňovala. Po *Slováku* aj *Slovenská politika* o deň neskôr prevzala informáciu o možnosti, že „*nastávajúce rokovania budú mať iba informatívny ráz*“.⁵⁷

52 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. Vec: Dozor nad vyslanectvom. Ústredni štátnej bezpečnosti (13. 6. 1940).

53 AVP RF, f. 0138b, 2-1-5, s. -2. List A. J. Vyšinského sovietskemu zastupiteľstvu do Bratislavy (30. 9. 1940). Funkciu prevzal 10. 9. 1940.

54 AVP RF f. 0138b, 4-2-9, s. 189, 192, 193. Správa G. M. Puškina (5. 10. 1940).

55 Tamže, s. 141-142. Správa G. M. Puškina (7. 9. 1940).

56 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegramy G. Krnu doručené 12. 9. a 16. 9. 1940.

57 *Slovák*, 20. 9. 1940; *Slovenská politika*, 21. 9. 1940.

Vyslanec F. Tiso, po návrate do Moskvy, ešte začiatkom októbra, urgoval príchod obchodnej delegácie. Dozvedel sa však, že v príprave rokovaní nastal neočakávaný zvrät: G. M. Puškin požiadal zástupcu ministra zahraničia Š. Polyáka, aby prostredníctvom slovenskej misie doručil sovietskej strane „*presné memorandum o slovenských obchodnopolitických požiadavkách*“ a s odcestovaním delegácie počkal, až Puškin bude mať odpoveď. Bratislavské ministerstvo zahraničia mienilo o veci rozhodnúť až potom, keď vyslanec Tiso celú vec overí.⁵⁸

Jediným východiskom bolo podľa F. Tisu splniť žiadosť sovietskeho zástupcu tým skôr, že akákoľvek kontrola bola nemožná, ba nemysliteľná a Puškin iste dostal príkaz z Moskvy. V novom obrate videl Tiso následok viacerých chýb a netaktností: ministerstvo zahraničia až po mesiaci odpovedalo na osobné pozvanie od Mikojana, opatrenia voči sovietskemu vyslanectvu boli nešikovné a nápadné, odďaľovanie príchodu slovenskej delegácie, nedodržovanie septembrového termínu sa zdôvodňovalo zaneprázdnenosťou počas augusta rokovaniami v Belehrade a Sofii, a napokon správa STK v *Slováku* upozorňovala na informatívny charakter moskovských rokovaní.⁵⁹ Prijatie vyslanca F. Tisu u nového zástupcu komisára pre zahraničia A. J. Vyšinského 17. októbra bolo iba krátkou zoznamovacou návštevou, pri akej nebolo vhodné viesť vecné rozhovory k otvoreným problémom.⁶⁰

Slovenské memorandum so súpisom predpokladaného dovozu a vývozu odovzdal Tiso 22. 10. 1940, ale do konca mesiaca nedostal žiadnu odpoveď, pričom všetky jeho pokusy o osobný kontakt boli márne. V Moskve sa zatiaľ črtala možnosť zakúpiť okolo tisíc ton bavlny kompenzačne, za káble alebo rozbušky do granátov. Prednosta národohospodárskeho odboru ministerstva zahraničia J. Országh potvrdil záujem o bavlnu, dodávka káblov bola istá, kým o rozbuškách sa malo ešte rozhodnúť.⁶¹

Začiatkom novembra Tiso informoval bratislavské ministerstvo o rozhovore na ľudovom komisariáte zahraničného obchodu a prísľube vedúceho úradníka odpovedať Slovákom v čo najkratšom čase. Zároveň Tiso rokoval o predaji aspoň tisíc ton bavlny za devízy alebo dodávku káblov a získal správy o ďalších okruhoch sovietskych obchodných záujmov. Náčelník oddelenia obchodných zmlúv zavolał slovenského vyslanca 4. novembra a v mene A. I. Mikojana mu oznámil, že obchodná delegácia môže pricestovať. Poučený nedávnymi skúsenosťami F. Tiso dôrazne radil „*prísť urýchlene, lebo nálada je dobrá*“.⁶²

Pohľad slovenskej tlače na Moskvu sa v jeseni 1940 formoval podľa oficiálne proklamovaného postoja Veľkonemeckej ríše. Bratislavské denníky v komentároch k dotvoreniu Osi Berlín – Rím – Tokio paktom Nemecka, Talianska a Japonska, podpísaným v ríšskom hlavnom meste 27. septembra, preberali vyhlásenia nemeckých médií o trva-

58 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram F. Tisu (2. 10. 1940); telegram Š. Polyáka z Bratislavy (3. 10. 1940).

59 Tamže. Telegram F. Tisu z Moskvy 5. 10. 1940.

60 AVP RF, f. 0138b, 2-2-1, s. 8. Denník A. J. Vyšinského. Záznam rozhovoru s F. Tisom (17. 10. 1940).

61 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegramy z Moskvy 22. a 30. 10., telegram z Bratislavy 23. 10. 1940.

62 Tamže, telegramy F. Tisu z Moskvy (doručené 1. a 6. 11. 1940).

júcom „priateľskom pomere“ Nemecka s Ruskom.⁶³ O návšteve V. M. Molotova v Berlíne a jeho rozhovoroch s J. von Ribbentropom 12. a 13. 11. 1940 písal ústredný slovenský denník vo výraznej grafickej úprave na titulných stranách. Medzinárodnopolitické úvahy vychádzali z tézy, že „v rámci usporiadania Európy a Ďalekého východu bude aj ZSSR hrať veľkú a rozhodujúcu úlohu“.⁶⁴ Spravodajstvo k nemecko-sovietskym rokovaniam zatlačilo do pozadia drobný oznam o blahoželaní predsedu slovenskej vlády a ministra zahraničia V. Tuku k štátnemu sviatku ZSSR.⁶⁵

Bratislavské ministerstvo zahraničia sa od vyslanca F. Tisu pokúšalo zistiť skutočný cieľ Molotovovej cesty, ale ani v moskovských diplomatických kruhoch nikto nič nevedel. V súvislosti so sovietskymi zámermi „každý len háda o čo môže ísť“, telegrafoval Tiso. Napokon sa slovenský vyslanec z kompetentného miesta dozvedel aspoň to, že sa neráta „s podpisom nejakej ďalekosiahlej dohody“.⁶⁶ Základným zdrojom informácií zostávali pre slovenské denníky ríšske tlačové agentúry. K výmene sovietskeho vyslanca v Berlíne a nástupu „silného muža“ V. G. Dekanozova do tejto funkcie prevzal *Slovák* nemecký komentár, podľa ktorého tento krok vyjadril stanovisko sovietskej vlády k Berlínu, ako „najdôležitejšiemu centru európskej politiky“.⁶⁷

Sovietska diplomacia sa v kontaktoch s Nemcami opatrne vyhýbala možným rušivým momentom. K citlivým otázkam patrilo aj postavenie Slovenska v záujmovej oblasti ríše. Keď moskovská *Pravda* 16. novembra v doslovnom znení publikovala vyše roka starú nemecko-slovenskú „ochrannú zmluvu“ z 23. 3. 1939, bola to, písal vyslanec Tiso, „vec veľmi nápadná – lebo nezvyklá“. Sami nemeckí diplomati v Moskve, prekvapení zverejnením zmluvy, hľadali príčiny tohto kroku. Bratislavskému centru radil Tiso „dotaz na Puškina“. Na oficiálnej večeri u V. Tuku bol sovietsky zástupca touto otázkou dosť zaskočený: o veci nemal žiadne informácie a musel argumentovať pravdepodobným zámerom novín „zoznámiť čitateľov so Slovenskom“. Do denného záznamu, určeného pre komisariát zahraničných vecí, G. M. Puškin potom napísal: „Pripomínať Slovákom ich závislosť od Nemcov by sa nemalo. Tiež si nemyslím, že by tento fakt bol priaznivo prijatý v Nemecku“.⁶⁸

Na druhej strane letmý pohľad do niektorých bratislavských novín z novembra 1940 dokumentuje horlivosť, s akou sa zvyrazňovali slovensko-nemecké väzby. Po Maďarsku a Rumunsku dostalo aj Slovensko pozvánku, aby V. Tuka v Berlíne podpísal pakt troch veľmocí Osi a denník *Slovák* sa priam nadchýnal: „Slovensko prvý raz v dejinách uplatnilo sa ako medzinárodný politický činiteľ“.⁶⁹

63 *Slovenská politika*, 29. 9. 1940, s. 1. *Najsilnejší blok, aký dejiny dosiaľ poznali. So ZSSR všetko v poriadku.*

64 *Slovák*, 12. 11. 1940, s. 1. *Molotov na ceste do Berlína*; *Slovák*, 13. 11. a 15. 11. 1940.

65 *Slovák*, 13. 11. 1940, s. 3. *Blahoželenie k štátnemu sviatku ZSSR.*

66 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegramy F. Tisu z Moskvy (datované 13. 11. 1940).

67 *Slovák*, 27. 11. 1940, s. 2. Správa Transkontinent Press, Berlín.

68 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram F. Tisu (16. 11. 1940); AVPRF, f. 0138b, 4-4-3, s. 195. Záznam G. M. Puškina z večere u V. Tuku pre maďarských, juhoslovanských a sovietskych diplomatov. Otázku položili J. Mračna, V. Tuka aj A. Mach (18. 11. 1940).

69 *Slovák*, 26. 11. 1940, s. 2; 27. 11. 1940, s. 2 a 3; 29. 11. 1940, s. 5. Slovensko podpísalo pakt veľmocí Osi v nedeľu 24. 11. 1940 o 13.00 hod.

Zhoršenie sovietsko-slovenských vzťahov v jeseni 1940, ktoré sa premietlo do oddialenia obchodných rokovanií, podľa názoru G. M. Puškina nastalo nie zo zámeru Slovákov, „*ale z iniciatívy Nemcov*“, konkrétne nemeckého vyslanca v Bratislave Killingera.⁷⁰ Ilustráciou k úvahe sovietskeho diplomata môže byť neoficiálny rozhovor M. Gaceka s pracovníkmi spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím. Tlačový atašé slovenskej misie v Moskve upozorňoval na „*žiarlivý postoj Nemcov*“ k prejavom priateľstva voči Rusku. Ako príklad uviedol zastavenie už redakčne pripravovaného zvláštneho čísla literárneho časopisu *Elán*, venovaného sovietskym materiálom. Na Slovensku, zdôraznil Gacek, „*je nevyhnutná zvláštna opatrnosť*“ a danú situáciu komentoval výrokom: „*Prešli časy Ďurčanského, ktorý sa snažil robiť samostatnú politiku*“.⁷¹

Obnovené pozvanie slovenskej obchodnej delegácie do Moskvy, začiatkom novembra 1940, radil vyslanec F. Tiso urýchlene akceptovať. „*Každé meškanie*“ – telegrafoval – „*môže znova vytvoriť nepredvídateľnú situáciu*“. Slovenská misia pre moskovské úrady zisťovala presný menoslov delegácie a v kontakte so zainteresovanými podnikmi na Slovensku overovala ich vývozné možnosti. Obchodná delegácia vycestovala z Bratislavy 17. novembra večer berlínskym rýchlikom. Delegáciu viedol legačný radca Ing. J. Orságh, prednosta národohospodárskeho odboru ministerstva zahraničia a zastupoval ho riaditeľ Slovenskej národnej banky Ing. Pázmán. Do zostavy oficiálnej delegácie patrili zástupcovia ministerstiev financií a hospodárstva, tajomník Zväzu priemyselníkov, ako aj riaditelia určených podnikov. Hospodárski experti mali cestovať o niečo neskôr.⁷²

Deň po príchode slovenskej obchodnej delegácie do Moskvy, 21. novembra, predstavil vyslanec F. Tiso vedenie delegácie: Országha a Pázmána, ľudovému komisárovi zahraničného obchodu A. I. Mikojanovi. Na prijatí bol prítomný aj tlačový atašé M. Gacek. Utvorili sa dve komisie: prvá formulovala oficiálny text zmluvy a druhá pripravovala dohodu o kontingentoch dovozu a vývozu. Súčasťou obchodnej zmluvy a podmienkou jej uzavretia bola sovietska požiadavka zriadiť v Bratislave obchodné zastupiteľstvo. Slovenské ministerstvo zahraničia podmienku prijalo s tým, aby personál zastupiteľstva tvorilo najviac desať osôb. S odvolaním sa na slovensko-talianske rokovania žiadalo ministerstvo od Orságha údaje o dovozných kontingentoch obilnín a bavlny, dohodnutých v Rusku.

Telegrafická odpoveď uvádza celkový kontingent na dovoz obilnín 580-tisíc dolárov, z toho na kukuricu 250-tisíc, zvyšok na pšenicu a raž. Bavlny sa malo dovieť za jeden milión 400-tisíc US dolárov.⁷³ Na záver dvojtýždňových rokovaní, 6.12.1940, podpísali A. I. Mikojan a J. Országh obchodnú a plavebnú zmluvu medzi Sovietskym zväzom a Slovenskom, uzatváranú na dva roky. Podľa ustanovení dohody o výmene tovaru a platobnom styku malo Slovensko do ZSSR vyvážať káble, elektromotory, ocelové rúry, tkanivá a iný materiál, Sovietsky zväz mal na Slovensko dodávať bavlnu, obilniny, fos-

70 AVP RF, f. 0138b, s. 53. Správa sovietskeho zastupiteľstva na Slovensku za rok 1940.

71 AVP RF, f. 0138b, 4-2-11, s. 23. Záznam rozhovoru s M. Gacekom 21. 10. 1940. Do úradovne Vše-zväzovej spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím zašiel Gacek na vlastnú žiadosť.

72 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kar. 198. Telegramy: z Moskvy 8. 11., z Bratislavy 9. 11., z Moskvy 10 11., z Bratislavy 11. 11. 1940. *Slovák*, 17. 11. 1940, s. 3; 22. 11. 1940, s. 3.

73 Tamže. Výmena šifrovaných telegramov medzi Moskvou a Bratislavou 23. 11.-5. 12. 1940.

fáty a iný tovar. Pre prvý rok platnosti obchodnej zmluvy bol stanovený celkový obrat vo výške 4 800-tisíc US dolárov.⁷⁴

Po návrate do Bratislavy J. Országh navštívil sovietskeho zástupcu G. M. Puškina a vyslovil poďakovanie za prijatie slovenskej obchodnej delegácie v Moskve. Za slovenských hospodárskych činiteľov Országh vyhlásil, že „*sú veľmi spokojní s podpísanou dohodou a dúfajú v rozšírenie obratu tovaru*“. Na druhej strane, povedal Országh, politickí činitelia „*sa neponáhľajú definovať svoj vzťah k tejto veci*“.⁷⁵

Od návratu obchodnej delegácie z Moskvy uplynul viac než mesiac, keď slovenská vláda na zasadnutí v polovici januára 1941 schválila obchodnú a plavebnú zmluvu so Sovietskym zväzom. Návrh schvaľovacieho uznesenia oficiálne predkladali V. Tuka a minister hospodárstva G. Medrický.⁷⁶ Slovenské vyslanectvo, podľa sovietskych protokolárnych zvyklostí, informovalo Ludový komisariát zahraničných vecí o nastávajúcej ratifikácii obchodnej a plavebnej zmluvy slovenským Snemom. Zároveň žiadalo určiť presný termín, kedy môžu byť v Bratislave vymenené ratifikačné listiny.⁷⁷

Spravodajca zahraničného výboru Dr. P. Florek 28. januára predložil slovensko-sovietsku obchodnú a plavebnú zmluvu poslancom bratislavského Snemu. Stručný komentár oboznámil slovenský parlament s obsahom dokumentov podpísaných 6. 12. 1940 v Moskve. Rámcová dohoda zaručovala obom zmluvným stranám poskytovanie režimu najvyšších výhod v hospodárskych stykoch. V platnosti mala ostať dva roky, alebo stratiť platnosť po uplynutí šesť mesiacov odo dňa výpovede niektorou zmluvnou stranou. Podľa dohody o výmene tovaru a platobnom styku sa vyúčtovania platieb v US dolároch (alebo iných devízach) mali realizovať prostredníctvom Slovenskej národnej banky v Bratislave a Štátnej banky v Moskve. Štátny monopol zahraničného obchodu ZSSR mal byť vyjadrený, podľa VIII. článku zmluvy, utvorením sovietskeho obchodného zastupiteľstva na Slovensku.

Osobitná príloha priznávala diplomatický status iba obchodnému zástupcovi Sovietskeho zväzu a jeho dvom námestníkom. Odporúčanie zahraničného výboru, aby Snem vyslovil súhlas s predloženou zmluvou, sa opieralo o skúsenosti predchádzajúcich slovensko-sovietskych obchodných stykov, „*ktoré naznačujú, že sme pri istých surovinách odkázaní na Sovietsky zväz*“. Slovenský parlament na výborovú správu reagoval potleskom, nikto nepožiadaval o slovo, ani nepredložil návrh na opravy alebo zmeny textu. Rozprava sa nekonala a poslanci Snemu v dvoch kolách hlasovania zodvihnutím rúk potvrdili prijatie návrhu schvaľovacieho uznesenia.⁷⁸ Výmena ratifikačných listín obchodnej zmluvy medzi ZSSR a Slovenskom sa konala 4. 2. 1941 v Bratislave. Pro-

74 Slovák, 8. 12. 1940, s. 2. Dohoda o výmene tovaru medzi Slovenskom a ZSSR; SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram J. Országha z Moskvy (6. 12. 1940). Celkový obrat v slovenských korunách mal predstavovať 150 miliónov.

75 AVP RF, f. 0138b, 2-1-4, s. 13. Denník G. M. Puškina (25. 12. 1940).

76 Snem Slovenskej republiky 1941, I. volebné obdobie, 4. zasadnutie. Dokument 295. Obchodná a plavebná zmluva medzi Slovenskou republikou a ZSSR (slovenský a ruský text), s. 1-8.

77 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Informácia k ratifikácii slovensko-sovietskej obchodnej zmluvy (23. 1. 1941); AVP RF, f. 138b, s. 5-6. Nóta slovenskej misie (22. 1. 1941). Materiály k ratifikácii obchodnej zmluvy (24. 1. 1941).

78 Tesnopisecká správa o 55. zasadnutí Snemu SR v Bratislave 28. 1. 1941, s. 10-11.

tokol podpísal sovietsky zástupca na Slovensku G. M. Puškin, za slovenskú stranu premiér a minister zahraničných vecí V. Tuka.⁷⁹ Tým, ako určoval článok XIII., obchodná zmluva nadobudla platnosť.

V polovici februára 1941 sa sovietska byrokracia postarala G. M. Puškinovi o zvláštne prekvapenie, keď sa z úradných prípisov Ludového komisariátu zahraničných vecí musel dovtipiť, že „*Slovensko teraz patrí do oddelenia Blízkeho východu*“. O neočakávanom preradení Slovenska, vykonanom bez udania dôvodu, informoval bratislavské ministerstvo zahraničia vyslanec F. Tiso a ihneď požiadal o prijatie u vedúceho oddelenia pre Blízky východ N. V. Novikova. Presun slovenských otázok z oddelenia strednej Európy, podľa oficiálneho vysvetlenia, bol čisto praktickou úvahou „*o racionálnejšom rozdelení práce*“ medzi jednotlivými oddeleniami komisariátu zahraničných vecí. O nejaký čas došlo zrejme k ďalšej organizačnej zmene: v materiáloch z druhej polovice mája sa Novikov podpísal ako vedúci oddelenia balkánskych krajín.⁸⁰ V Moskve tak Slovensko „*prestahovali*“ napokon na Balkán.

Denné záznamy slovenského diplomatického zástupcu a politickej správy z Bratislavy, v moskovskom centre anotované pre Molotova a Vyšinského, okrem aktuálnych informácií prinášali širšie koncipované úvahy o mieste Slovenska v nacistickom vojnovom programe. Záujem Nemcov, usudzoval Puškin, motivovala možnosť „*využiť tento malý európsky štát vo funkcii hlbokého tyla, takmer nedostiahnuteľného pre protivníka*“. Z tohto dôvodu malo Slovensko navonok, písal Puškin, „*všetky atribúty nezávislého štátu*“ a nazývali ho „*vzorom*“ pre štátne útvary „*novej Európy*“.

Sovietsky diplomat v dostupných medziach sledoval pôsobenie nemeckého vyslanca M. von Killingera a uvažoval o súvislostiach jeho aktivity s narastaním napätia v slovenskej vnútornej politike.⁸¹ Dokumenty z nemeckých archívov potvrdzujú Killingerovu snahu ovplyvniť politický vývoj na Slovensku podporou pronacistickej skupiny (V. Tuka, A. Mach, K. Murgaš) na úkor prezidenta J. Tisu. Táto, zdá sa súkromná iniciatíva nemeckého vyslanca sa dostala do rozporu s oficiálnou líniou Berlína, kde momentálne nemali záujem uskutočniť na Slovensku zásadné zmeny. Po odvolaní Killingera a jeho preložení do Bukurešti nastúpil do funkcie nemeckého vyslanca v Bratislave H. E. Ludin.⁸² V komentári k príchodu Ludina vychádza ruský diplomat zo záveru o príprave ríše na vážnu vojenskú operáciu na Balkánskom polostrove. „*Za týchto podmienok*“, písal Puškin, „*komplikovať situáciu v tyle, ktorým bude Slovensko pre nemecké vojská v neďalekej budúcnosti, nie je v záujme Nemcov*“. Odmietavý postoj oficiálnej nemeckej

79 AVP RF, f. 0138b, 2-4-1, s. 221. Výmena ratifikačných listín. TASS 6. 2. 1941. SNA MZV SŠ, k. 221. Prípisy vyslanca Tisu (19. 3. 1941). Sovietsky obchodný zástupca v Bratislave D. Morozov a 9 členov zastupiteľstva začali svoju činnosť od marca 1941.

80 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 21. List G. M. Puškina (11. 2. 1941); SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. List F. Tisu (26. 2. 1941); AVP RF, f. 0138b, 2-1-3, s. 1. Denník N. V. Novikova (28. 2. 1941).

81 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 1-2. Správa G. M. Puškina (21. 12. 1940); Tamže. Správa zastupiteľstva za rok 1940, s. 37.

82 ŠKORVÁNEK, S.: *Jozef Tiso »vhodná osobnosť« v nemeckej politike voči Slovensku (1939-1945)*. In.: Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu. Bratislava 1992, s. 195-205. Vyslanec H. E. Ludin prišiel do Bratislavy 13. 1. 1941.

kej politiky k snahám násilne odstrániť J. Tisu, uvažoval sovietsky zástupca, vyplýval aj z nechuti Nemcov „*rozhádzať si to s Vatikánom!*“⁸³

Veľký význam pre Nemcov malo Slovensko, uzatváral Puškin, „*zvlášť v prípade prudkého zhoršenia vzťahov medzi Sovietskym zväzom a Nemeckom*“. Otázkou stability vzájomného vzťahu veľmocí, dôležitých z hľadiska medzinárodného postavenia slovenského štátu, sa bratislavské ministerstvo zahraničia zaoberalo ešte za éry Ďurčanského. Vyslanec F. Tiso v Moskve neraz hľadal informácie u šéfa nemeckej misie Schulenburga. V júli 1940 informoval Tiso o rozhovore, v ktorom nemecký vyslanec „*rozhodne poprel možnosť konfliktu so ZSSR. Podobné správy môže vymyslieť len anglická propaganda, pretože pomer Nemecka a ZSSR je aj naďalej nezmenený, t. j. dobrý*“.⁸⁴ Ratifikácia slovensko-sovietskej obchodnej zmluvy v bratislavskom sneme koncom januára 1941 vyjadrovala vážny záujem Slovenska o vzájomné hospodárske styky s Moskvou. Ich realizácia však závisela od vývoja nemecko-sovietskych vzťahov. K problému sa slovenský vyslanec F. Tiso vrátil pri stretnutí s N. V. Novikovom na moskovskom ľudovom komisiariáte zahraničných vecí: spomenul tu správy „*vychádzajúce zrejme z Anglicka o tom, že v blízkom čase sa medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom odohrá vojenská zrážka*“.

V odpovedi Novikov odmietol podobné správy ako nepodložené, zdôraznil existenciu „*úplne dobrých*“ sovietsko-nemeckých vzťahov a vyjadril poľudovanie nad tým, o aké dohady sa opierajú reči o nadchádzajúcej „*údajnej sovietsko-nemeckej zrážke*“. Slovenský vyslanec, podľa Novikovovho zápisu, „*s určitou závišťou a obširne*“ hovoril o veľkosti a sile Sovietskeho zväzu, ktorý preto „*môže viesť celkom samostatnú politiku a nezapájať sa do vojny na žiadnej strane*“.⁸⁵

Korektný postoj Slovákov a „*tunajších Nemcov*“ k sovietskemu zastupiteľstvu v Bratislave ešte koncom apríla 1941 viedol G. M. Puškina k záveru, že v najbližšom čase nedôjde k žiadnym podstatným zmenám v nemecko-sovietskych vzťahoch. Sovietsky diplomatický zástupca zaznamenal mnohé prejavy vojnových príprav, ale nebol si istý, pokiaľ išlo o zámery Nemcov a skutočný zmysel ich aktivity na Slovensku.⁸⁶ Vzťahy medzi Moskvou a Berlínom videl Puškin cez oficiálnu sovietsku optiku, no v bratislavskom prostredí sa stretával s odlišnými úvahami.

„*Za posledné mesiace bola Bratislava plná zvestí o akoby nastávajúcej vojne medzi ZSSR a Nemeckom*“ – hlásil 20. mája do Moskvy. Návštevníci obchodného zastupiteľstva alebo konzulárneho oddelenia – písal ruský diplomat – pokladali „*za svoju povinnosť informovať nás o nebezpečenstve hroziacom Sovietskemu zväzu*“. Dokonca aj oficiálni slovenskí predstavitelia oznamovali pracovníkom obchodného zastupiteľstva, že majú vážne obavy, či sa im podarí „*do začiatku vojenských operácií medzi Sovietskym zvä-*

83 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 10-20. Správy G. M. Puškina (17. 1. 1941; 3. 2. 1941). Tamže 2-1-4, s. 27. Denník Puškina (20. 1. 1941). Nemecká armáda 6. 4. 1941 začala ofenzívu proti Juhoslávii, za účasti maďarských aj talianskych jednotiek.

84 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 53. Správa zastupiteľstva ZSSR na Slovensku za rok 1940; SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, kar. 198. Telegram F. Tisu (20. 7. 1940). Známu direktívu č. 21, s krycím názvom „*Fall Barbarossa*“ – plán vojenského útoku na Sovietsky zväz – podpísal A. Hitler 18. 12. 1940.

85 AVP RF, f. 0138b, 2-1-3, s. 1. Denník N. V. Novikova, záznam rozhovoru s vyslancom F. Tisom (28. 2. 1941).

86 MARJINOVÁ, V. V.: „*Brána na Balkán*“, c. d., s. 844.

zom a Nemeckom dostať oblie zakúpené v Sovietskom zväze“.⁸⁷ Keď sa moskovský komisariát pre zahraničie zaujímal, prečo v poslednom čase dostáva zo Slovenska „nedostačonné informácie“, Puškin upozornil na zhoršené komunikačné možnosti. Nemci veľmi pozorne sledujú sovietske vyslanectvo, konštatoval, „a robia všetko, aby pozbavili vyslanectvo každej možnosti mať kontakty so Slovákami a s diplomatickým zborom“.⁸⁸

Bratislavské ministerstvo zahraničia, na podnet vyslanca F. Tisu, požiadalo už v polovici apríla 1941 ministerstvo vnútra dať príkaz Ústrední štátnej bezpečnosti (ÚŠB), „aby pozorovanie činnosti sovietskeho vyslanectva a obchodného zastupiteľstva bolo uskutočnené čo najbedlivejšie, ale pritom najdiskrétnejšie“. Prísny postih slovenských občanov, ktorí by bez diplomatického alebo obchodného dôvodu nadväzovali kontakty s personálom sovietskeho zastupiteľstva, navrhol Tiso s odvolaním sa na „sovietske vrchnosti“, ktoré v Moskve postupujú takým istým spôsobom.

Ku koncu mája 1941 sa Ústredňa štátnej bezpečnosti obrátila na bratislavské ministerstvo zahraničia so žiadosťou, aby slovenská misia v Moskve dostala príkaz včas oznámiť mená diplomatov alebo iných osôb, ktorým vyslanectvo udelilo vstupné alebo tranzitné víza. Na záver prípisu prednosta ÚŠB poznamenal: „Vyslanectvo ZSSR a jeho členovia sú pod stálym dozorom, ale dosiaľ nič pozoruhodné nebolo zistené“.⁸⁹

Medzi aktivity moskovského vyslanectva patril záujem o slovenskú menšinu v Sovietskom zväze. Príloha k správe za rok 1940 poukazuje na ťažkosti so zisťovaním presného počtu osôb usídlených v rôznych oblastiach zväzu. Zo Slovákov, zajatcov „z vojny 1914 – 1918“, sa na slovenskej misii prihlásili iba tri osoby, i keď „podľa spisov vyslanectva bývalej ČSR je ich tu ešte viac“. Slovenskí prisťahovalci z obdobia po roku 1918 väčšinou prijali sovietske štátne občianstvo. Po pripojení západnej časti Ukrajiny a Bieloruska, Besarábie, severnej Bukoviny, Litvy, Lotyšska a Estónska, sa na sovietskom území ocitla skupina Slovákov, ktorí boli v týchto krajoch usadení ako roľníci a obchodníci. Ich počet sa odhadoval na sto osôb. Podľa vyslaneckej správy „všetci títo, pokiaľ sú kresťania, opustili, poťažne opúšťajú územie ZSSR“.⁹⁰

Slovenské vyslanectvo nótou z júla 1940 žiadalo Ludový komisariát vnútorných vecí, aby zo sovietskych táborov boli prepustení vojnoví zajatci, príslušníci „bývalej Poľskej republiky“, ktorí sa v dôsledku pripojenia ich rodísk stali slovenskými občanmi. Presnejšie údaje uvádzali zoznamy z ministerstva národnej obrany a reklamácie príbuzných, podané na základe listov zo zajateckých táborov. Sovietsky komisariát pre zahraničné veci nótou z 13. 1. 1941 oznámil, že niet námietok proti repatriácii devätnástich v prílohe vymenovaných vojnových zajatcov, ktorí sú podľa názoru sovietskych úradov

87 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 44. Správa G. M. Puškina (20. 5. 1941); *Slovák*, 11. 7. 1941, s. 3. Slovenskí hospodárski činitelia informovali verejnosť o vojnovom hospodárstve. Ing. P. Zatzko povedal: „Naša zásobovacia situácia v tovaroch, ktoré nám mohol ZSSR dodávať je teraz lepšia, ako bola napr. v roku 1939... Zo ZSSR sa nám pred začatím vojny podarilo doviezť celý kontingent bavlny“.

88 AVP RF, f. 0138b, 2-1-2, s. 2. Anotácia na správu G. M. Puškina (28. 5. 1941).

89 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. Návrh vyslanca F. Tisu, poskytnutý prednostovi ÚŠB o dozore Dr. P. Starinskému. Požiadavka MZV pre Ministerstvo vnútra v Bratislave (21. 4. 1941); Hlásenie ÚŠB o dozore nad sovietskym vyslanectvom (29. 5. 1941).

90 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Prehľad činnosti vyslanectva za rok 1940, príloha 3 (Moskva 25. 1. 1941).

slovenskými štátnymi príslušníkmi. Zoznam bol dodatočne doplnený o jednu osobu. Iba niektorí zo zajatcov, uvedených v sovietskom zozname, patrili ku skupine zo zápisu MNO, alebo boli známi z reklamácií rodičov.

Pátranie po ostaných vojnových zajatcoch malo pokračovať. Sovietske inštitúcie žiadali, aby sa repatriácia určených zajatcov uskutočnila čo najskôr. Slovenské vyslanectvo malo podľa zoznamu vystaviť hromadný pas, bez fotografií, vybavený nemeckým tranzitným vízom a sovietskym výjazdným vízom. Vyslanec F. Tiso konzultoval na nemeckom zastupiteľstve v Moskve a tam ho poučili, že v navrhovanej skupine, v dôsledku známej opatrnosti úradov, nemôže byť žiaden sovietsky občan.

Ak sa dostane na Slovensko príslušník generálneho gouvernementu, možno sa dodatočne dohodnúť. V zásade však Nemci, napísal do Bratislavy Tiso, „*povedali, aby sme sa tešili, že nám aspoň niekoho vydajú*“. Transport zajatcov, v počte devätnástich mužov, dorazil 29. 3. 1941 večer do Suchej Hory. Za vojenskú správu ich prevzal posádkový šéfkár a dopravil do sídla posádky v Dolnom Kubíne. Pri protokolárnom výsluchu sa zistilo, že len štyria sú slovenskými príslušníkmi, ostatní mali domovské obce v nemeckej záujmovej oblasti. V apríli sa táto otázka riešila pomocou slovenského vyslanectva v Berlíne.⁹¹

Od marca 1940 sa slovenský vyslanec v Moskve F. Tiso mimoriadne angažoval za oslobodenie bývalého poľského konzula v Bratislave W. Laciňského, internovaného v sovietskom tábore. Po odvolaní z vyslaneckého postu F. Tiso ešte 7. 5. 1941 napísal osobný list V. M. Molotovovi s opisom celého priebehu žiadostí a urgencií v prospech Laciňského. Svoju aktivitu zdôvodnil Tiso želaním „*vyjadriť vďaka človeku, ktorý svojho času urobil veľa dobrého pre môj národ*“. Po ďalšej Tisovej urgencii u vedúceho protokolárneho oddelenia komisariátu pre zahraničie, pozvali G. Krnu, poverenca pre veci Slovenska, na balkánske oddelenie. Zástupca vedúceho oddelenia I. A. Burmistenko 2. júna oznámil Krnovi, že kompetentné sovietske orgány vyslovili súhlas s tým, aby Laciňský dostal povolenie na výjazd zo Sovietskeho zväzu. O dva týždne dostal Krno fotografie spolu s údajmi potrebnými na vydanie pasu a dozvedel sa, že po vybavení dokumentu môže Laciňský ihneď vycestovať do Istanbulu.⁹²

Vyjednávanie so sovietskymi úradmi o spôsobe prepravy prepustených vojnových zajatcov po štátnu hranicu Sovietskeho zväzu bolo poslednou diplomatickou úlohou slovenského vyslanca v Moskve F. Tisu. Keď vyslanec 13. apríla odcestoval do Bratislavy, slovenská misia oficiálne oznámila protokolárnemu oddeleniu komisariátu zahraničných vecí poverenie prvého tajomníka misie G. Krnu povinnosťami *chargé d'affaires*. Odvolanie F. Tisu z vyslaneckého postu v Sovietskom zväze prijal sovietsky diplomatický zástupca na Slovensku ako prekvapujúci politický krok a pokúsil sa zistiť dôvody tohto rozhodnutia slovenskej vlády. Priamu otázku pri stretnutí na oficiálnom podu-

91 SNA MZV SŠ, Repatriácia, zajatci, k. 547. Správa F. Tisu z Moskvy (15. 1. 1940). Materiál MZV v Bratislave. Adresovaný MNO (27. 2. 1941). Správa MZV pre slovenské vyslanectvo v Berlíne (8. 4. 1941); AVP RF, f. 0138b, s. 1-5. Nóty Ludového komisariátu zahraničných vecí slovenskej misii (13. 1. a 7. 2. 1941).

92 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 51. List F. Tisu adresovaný V. M. Molotovovi (7. 5. 1941); Písomná urgencia F. Tisu na protokolárnom oddelení komisariátu zahraničných vecí (31. 5. 1941). Tamže, f. 0138b, 2-1-3, s. 8. Rozhovory I. A. Burmistenka, zástupcu vedúceho oddelenia balkánskych krajín s G. Krnom (2. 6. 1941). Ďalšie informácie sa zatiaľ nepodarilo získať.

jatí v Bratislave položil Puškin prezidentovi J. Tisovi a dostal diplomatickú odpoveď: „V tomto čase je lepšie mať vyslanca, ktorý nie je viazaný rodinou“.⁹³

Na moskovskom komisariáte pre zahraničie požiadal G. Krno o prijatie u N. V. Novikova, vedúceho blízkovýchodného oddelenia, do ktorého v tom čase patrilo Slovensko. Podľa protokolárnych zvyklostí slovenský predstaviteľ 25. apríla odovzdal dva spisy: oznámenie o odvolaní F. Tisu a žiadosť slovenskej vlády o súhlas s menovaním JUDr. J. Šimku za nového slovenského vyslanca. Sovietska administratíva konala v tomto prípade neobyčajne rýchlo: už o štyri dni mohol Krno prevziať *agrément* pre mimoriadneho a splnomocneného vyslanca Slovenskej republiky v Sovietskom zväze. Do Bratislavy tajomník slovenskej misie hlásil: „*Pán Novikov sa ani slovom nepýtal na dôvod odvolania F. Tisu, ani sa nepýtal na osobu J. Šimku*“.⁹⁴

Motív „*nemecko-sovietskeho pomeru*“ sa 13. mája znova objavil v redakčnom úvodníkovom bloku denníka *Slovák*. Polemiku so zahraničnými „*výmyslami*“ o napätí medzi ZSSR a Osou prevzala redakcia od nemeckej spravodajskej kancelárie DPS. Východiskovou tézou úvah sa stalo často opakované tvrdenie: „*Nemecko-sovietske priateľstvo prekvapilo už svojím vznikom celý svet, preto sa s ním niektorí nemôžu zmieriť a násilne hľadajú dôkazy pre opak tejto skutočnosti*“.⁹⁵ Ríšska propaganda ďalej vytvárala zahraničnopolitické mystifikácie, Európa s napätím očakávala budúce udalosti, v bratislavských bulvároch sa stále viac hovorilo o nemecko-sovietskej vojne a 30. 5. 1941 odesťoval do Moskvy nový slovenský vyslanec.

Úvodné protokolárne stretnutia absolvoval J. Šimko 5. a 6. júna u námestníkov ľudového komisára pre zahraničie A. J. Vyšinského a S. A. Lozovského. Svoje poverovacie listiny odovzdal slovenský vyslanec 9. 6. 1941 v Kremli, predsedovi prezídia Najvyššieho soviету ZSSR M. I. Kalininovi, v prítomnosti Vyšinského a Novikova. Na prijatí v slávnostnej audienčnej sieni sprevádzali vyslanca ďalší predstavitelia slovenskej misie: legačný tajomník G. Krno a tlačový atašé M. Gacek. Protokolárna návšteva nového slovenského vyslanca u N. V. Novikova, tentoraz už vedúceho oddelenia balkánskych krajín, sa konala 11. júna. V ten istý deň Šimko písal na vyslanectvo v Berlíne, kde sa počas cesty na nové pôsobisko koncom mája zastavil; žiadali, vyzdvihli a súrne vyexpedovali úradnú batožinu so záclonami a inými vecami potrebnými pre moskovskú misiu. Ešte o týždeň denník *Slovák* zverejnil snímku z oficiálneho prijatia J. Šimku v Kremli.⁹⁶

Výnos Najvyššieho soviету ZSSR z 9. 5. 1941 o zahraničných diplomatických službách rozhodol o zmene názvu funkcie sovietskeho zástupcu v Bratislave G. M. Puškina: stal sa mimoriadnym a splnomocneným vyslancom, zastupiteľský úrad sa ozna-

93 AVP RF, f. 0138b, 2-1-2, s. 36. Nóta slovenskej misie (13. 4. 1941). Tamže, f. 0138b, 2-1-4, s. 48. Denník Puškina (23. 4. 1941).

94 AVP RF, f. 0138b, 2-1-3, s. 3, 6. Záznamy N. V. Novikova (25. a 29. 4. 1941); SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Správa (30. 4. 1941).

95 *Slovák*, 13. 5. 1941, s. 1. Zahraničnopolitické aktuality.

96 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegramy: z Bratislavy 29. 5., z Moskvy 6. 6. 1941; List J. Šimku vyslanectvu Slovenskej republiky v Berlíne (11. 6. 1941); *Slovák* 1., 11. a 18. 6. 1941; AVP RF, f. 0138b, 2-1-3. Návšteva J. Šimku u N. V. Novikova (11. 6. 1941).

čoval ako Misia Sovietskeho zväzu na Slovensku. Bratislavské ministerstvo zahraničia, v súčinnosti s ÚŠB, sledovalo predovšetkým osobné kontakty slovenských občanov so sovietskou misiou a obchodným zastupiteľstvom. Vyslanec Puškin, sprevádzaný atašé I. A. Zajcevom, 11. júna osobne navštívil ministerstvo a poukázal na nové incidenty, na ktoré v Moskve oficiálne upozornili slovenskú misiu 4. septembra minulého roku.

Sovietsky vyslanec zdvorilo žiadal, aby ministerstvo zahraničia pomohlo pri odstraňovaní uvedených zjavov, a to aj „v záujme udržania dobrých vzťahov medzi oboma štátmi“. V informácii adresovanej ÚŠB ministerstvo žiadalo urýchlene vyšetriť predmetnú žiadosť a zároveň podať správu, „aký výsledok mal doposiaľ dozor, resp. či podľa tohto výsledku je treba udržať dozor naďalej v nezmenšenej miere“.⁹⁷

Do polovice júna 1941 získali vedúci sovietski politici, aj sám Stalin, množstvo informácií zo spravodajských a diplomatických zdrojov o priamych prípravách Nemecka k útoku na Sovietsky zväz. A v tejto situácii tlačová konferencia TASS, s odvolaním sa na „zodpovedné kruhy v Moskve“, 14. júna publikovala oficiálne vyhlásenie, odmietajúce ako „očividné nezmysly“ správy britskej a inej zahraničnej tlače o sústreďovaní nemeckých vojsk na sovietskych hraniciach. Agentúra bola splnomocnená oznámiť, že „*tieto chýry sú nešikovne pozliepanou propagandou síl nepriateľských ZSSR a Nemecku*“. Neskôr, po vojne, vysokopostavení sovietski činitelia hovorili o vyhlásení ako o zvyčajnej „*diplomatickej sondáži*“, i keď v čase zverejnenia prehĺbilo všeobecnú dezorientáciu. Vyslanec G. M. Puškin 15. júna odcestoval na konzultácie do Moskvy a už sa nevrátil. Verbálna nóta sovietskej misie informovala slovenské ministerstvo zahraničia, že povinnosti *chargé d'affaires* preberá prvý tajomník vyslanectva S. A. Afanasiev. Do úradného denníka 22. 6. 1941 Afanasiev zapísal: „*Dnes ráno sa misia dozvedela, že Nemecko napadlo Sovietsky zväz*“.⁹⁸

Správu o vojne si personál slovenského vyslanectva v Moskve vypočul z vysielaťnia berlínskeho rozhlasu. Telegram ministerstva zahraničia o prerušení diplomatických stykov so Sovietskym zväzom, odoslaný z Bratislavy 22. júna, vyslanec nedostal: o tomto kroku sa J. Šimko dozvedel cez maďarské vyslanectvo, kde zachytili informáciu v rozhlasovom spravodajstve z Ríma. V pondelok 23. júna sa Šimko telefonicky obrátil na švédsku misiu so žiadosťou, aby prevzala zastupovanie slovenských záujmov v ZSSR. Švédsky vyslanec Assardson osobne navštívil sídlo slovenskej misie a oznámil, že Slovensko už o to oficiálne požiadalo švédsku vládu.

Nótou, odovzdanou v ten istý deň vedúcemu oddelenia škandinávskych krajín, oznamovala švédka misia rozhodnutie svojej vlády prevziať zastupovanie slovenských záujmov a zároveň informovala, že potrebné formality boli vybavené v súčinnosti so slovenskou misiou v Moskve. Vyslanec Šimko pripravil 23. júna nótu pre ľudového komissára zahraničných vecí V. M. Molotova a požiadal o audienciu: prijatý bol o 17. 30 hod.

97 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. Nóty zo 14. a 17. 5. 1941. Tamže. Informácia pre ÚŠB o stažnosti sovietskeho vyslanectva v Bratislave (16. 6. 1941).

98 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. MZV potvrdzuje príjem verbálnej nóty z 15. 6. 1941; AVP RF, f. 0138b, 2-1-4, s. 57. Denník S. A. Afanasieva. Vyhlásenie TASS zo 14. 6. 1941 pozri VOLKOGONOV, D.: *Triumf a tragédia. Politický portrét J.V.Stalina*, zv. 2, Bratislava 1990, s. 114-115.

Správu agentúry Associated Press z Moskvy o prijatí fínskeho, slovenského a maďarského vyslanca, publikovanú v New Yorku, prevzal aj denník *Slovák*.⁹⁹ Demonštrácie pred budovou sovietskej misie v Bratislave po prerušení diplomatických stykov a vstupe slovenskej armády do vojny, na druhej strane aj trápna a ťažká evakuácia personálu slovenského vyslanectva z Moskvy, mali ešte dlhý čas diplomatické dozvuky.¹⁰⁰ To je však už iná kapitola.

1998

---

99 AVP RF, f. 0138b, 2-1-3, s. 11. Nóta švédskej misie (Moskva 23. 6. 1941); *Slovák*, 25. 6. 1941, s. 2. *Fínsky, slovenský a maďarský vyslanec u Molotova*; *Slovák*, 31. 7. 1941, s. 4. Rozhovor s vyslancom Dr. Juliánom Šimkom.

100 AVP RF, f. 0138a, 22-35-4, s. 72-78. Informácia o dotaze švédskej vlády k udalostiam v Bratislave 22. a 23. 6. 1941; Memorandum slovenskej vlády odovzdané švédskej misii v Berlíne (datované 26. 6. 1942).

12. kapitola

**RUSKÝ FAKTOR V GEOPOLITICKÝCH
ÚVAHÁCH O SLOVENSKU
(AUGUST 1939 – FEBRUÁR 1941)**

Už prvý dokument ministerstva zahraničia, odoslaný z Bratislavy 16. marca 1939, odrážal základný politický zámer: upevniť neisté medzinárodné postavenie Slovenska. Minister Ferdinand Ďurčanský v ňom vyzýval oslovené krajiny, aby uznali utvorenie slovenského štátu a svoje stanovisko potvrdili.¹ Závislosť na Nemecku, vyjadrená „ochranou zmluvou“ s ríšou, ohraničovala ambície slovenskej zahraničnej politiky do vymedzeného priestoru. Podpísanie nemecko-sovietskeho paktu o neútočení v auguste 1939 viedlo politicky usmernenú slovenskú tlač k úvahám o mieste a možnostiach Slovenska v novom zvrate dejín. Ak sa slovenský štát doteraz opieral „vo veci svojho zachovania o mocný germánsky val“, písal týždenník *Národné noviny*, „uzavretím paktu Moskvy s Berlínom tento mohutný val zosilnel mierou nevídanou. Tým zosilnela i naša pozícia.“² Pohotový novinár predvídavo vystihol možný trend predstáv o mieste východnej veľmoci v okruhu medzinárodných záujmov Slovenska.

Pred konkrétnu požiadavku oficiálne uznať slovenský štát bol Sovietsky zväz postavený priamo na podnet slovenskej strany. Stalo sa tak 14. septembra 1939 v Berlíne, počas rozhovoru slovenského vyslanca Matúša Černáka s vedúcim sovietskeho zastupiteľstva Alexandrom A. Škvarcevom, ktorý okamžite žiadal o inštrukcie z centra. Na výzvu slovenského ministra zahraničia, doručenú do Moskvy pol roka predtým, totiž Ludový komisariát zahraničných vecí nereagoval. Za daných okolností sa dalo predpokladať, že svoj postoj prispôsobí aktuálnej situácii. K oficiálnemu uznaniu slovenského štátu sovietskou vládou nevydali v Moskve žiadne tlačové komuniké: z poverenia rady ľudových komisárov ZSSR a jej predsedu, komisára pre zahraničné veci Viačeslava Michailoviča Molotova, sovietsky veľvyslanec v Berlíne oznámil 16. septembra toto rozhodnutie vyslancovi Černákovi. Iniciatívny krok slovenskej diplomacie prezentovaný Černákom hodnotil neskôr sovietsky predstaviteľ v Bratislave Georgij Maximovič Puškin ako politickú kalkuláciu ministra Ďurčanského, v rámci jeho snahy „všetkými spôsobmi oslabiť nemecký vplyv na Slovensku a upevniť pozíciu tohto málo stabilného štátu“.³

Pohľad slovenských denníkov na prebiehajúce operácie nacistickej armády proti Poľsku v septembri 1939 sa spájal s výpočtom výhod vyplývajúcich pre Slovensko zo spojenectva s Nemeckom. Do politických komentárov k uznaniu slovenského štátu sovietskou vládou sa premietla správa „o prekročení poľských hraníc ruskou armádou“

1 Slovenský národný archív (SNA), f. MZV SŠ, Šk. 112, Spis 1/1939 (Bratislava 14. 3. 1939).

2 *Slovenská politika*, 23. 8. – 25. 8. 1939; *Národné noviny*, 26. 8. 1939; *Slovák*, 10. 10. 1939.

3 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva (AVP RF), f. 0138b, 2-1-1, Správa za rok 1940, s. 50.

a senzačné vyhlásenie Moskvy, že „*nemožno už považovať poľský štát za existujúci.*“ Úvodník *Slovenskej politiky* práve v týchto súvislostiach zdôrazňoval pevné postavenie Slovenska aj „*za zmenených územných pomeroch v našom susedstve*“, dokonca konštatoval, že „*bude ešte i pevnejšie, lebo k nemeckej ochrane pristúpi teraz i dobrý pomer k sovietskemu Rusku a nemecko-ruský pakt bude pôsobiť konsolidačným vplyvom i na naše medzinárodné postavenie*“. Zároveň, ako nový prvok zahraničnopolitických mediácií, sa v úvodníku objavila otázka o ďalšom vývoji osudu Podkarpatskej Rusi, „*ktorú si Maďari tak chamtivo, avšak i tak nerozumne privlastnili*“. Vyslovoval sa predpoklad, že postup sovietskych vojsk v oblasti „*juhopoľskej Ukrajiny*“ zapôsobí na obyvateľstvo Podkarpatskej Rusi, ktoré „*iste bude dôrazne žiadať, aby bolo oslobodené spod nenávideného maďarského jarma a privtelené k mocnej ruskej ríši*“. O chúlостivej situácii Maďarska písali aj *Národné noviny*. Ak by sa, podľa nich, „*teraz Rusko skutočne nezastavilo na poľskej hranici a chcelo by pod jednu strechu dostať všetkých Ukrajincov, môže byť ohrozená aj integrita Maďarska*“.⁴ Postup sovietskej politiky vo vojne proti Poľsku nachádzal v slovenskej tlači nielen pochopenie, ale vyvolával aj predstavu o možnom zásahu Sovietskeho zväzu proti Maďarsku.

Vedúci slovenskí politici svoj postoj k východnej veľmoci utvárali v priamej súvislosti s nemeckou orientáciou štátu. Pakt medzi Berlínom a Moskvou privítal novozvolený predseda HSLŠ Jozef Tiso ako možnosť danú Slovensku, aby tvorilo most medzi východnými Slovanmi a Západom, čím sa myslela Nemecká ríša. V prejave na poslednom zjazde strany, začiatkom októbra 1939, vyjadril Tiso presvedčenie, že medzinárodný vývoj smeruje k tomu, čo „*sa už dávno malo uskutočniť, aby sa v Európe Germáni dohodli so Slovanmi*“. V prvom posolstve k slovenskému národu z postu prezidenta vyjadril Tiso ambíciu slovenského štátu: nebyť na križovatke európskych záujmov a svetových názorov „*nárazníkovým štátom, o ktorý sa rozbíjajú vlny týchže*“, ale stať sa „*pojitkom veľkých, bez naštrbenia ich prestíže, sprostredkovateľom a vyrovnávacím činiteľom východu a západu, sveta slovianskeho a germánskeho*“.⁵ Odmietanie politického systému bolševizmu v programových prejavoch najvyššieho predstaviteľa slovenského štátu sa počas trvania diplomatických stykov s Moskvou prenieslo do ideologickej roviny, no nevyjadrovalo postoj k Sovietskemu zväzu z aspektu zahraničnej politiky.⁶

Vystúpenie nového ministerského predsedu Vojtecha Tuku v parlamentnej rozprave k vládnemu vyhláseniu koncom novembra 1939 vychádzalo z tézy, že Slovensko „*leží na rozhraní dvoch ohromných oblastí, kde sa začala zavádzať nová pracovná a sociálna sústava. Na jednej strane je sústava nemeckého národného socializmu, na druhej strane sústava komunistická*“. Slovenský premiér, dosť neočakávane, v súvislosti s komunizmom prehlásil: „*nevidme v Rusku len to krviprelievanie a tie atrocity, ktoré sa tam konajú. Nie sme dobre informovaní o tom, čo sa tam deje: či je bratský ruský národ subjektom, a či len skúšobným predmetom toho ohromného pokusu...*“ Pri hľadaní ciest k vybudovaniu nového systému spoločenského života „*naš bratský ruský národ je vlastne mar-*

4 *Slovenská politika*, 17. – 19. 9. 1939, s. 1; *Národné noviny*, 23. 9. 1939.

5 *Slovák*, 3. 10. 1939, s. 3; Tesnopisecká správa o 13. zasadnutí snemu SR 31. 10. 1939.

6 SNA, f. NS, inv. č. 41, Tn Iud 6/46, II.-A. 926, Dr. Jozef Tiso.

týrom celého človečenstva,“ hovoril Tuka. „Máme všetky sympatie s tým bratským slovenským národom,“ konštatoval, „ale nemôžeme ho sledovať na poli tohto pokusu.“ A nešlo iba o to, že uvádzaný systém sa ešte neosvedčil: podľa Tuku „ohromné Rusko môže zničiť i prípadné nevýhody a obeť, Slovensko však, pod tlakom týchto obetí, by sa zničilo.“⁷

Ku koncu októbra 1939 sa pozornosť slovenských médií obrátila k prejavu V. M. Molotova na zasadnutí Najvyššieho sovietskeho ZSSR. Úvodník *Slovenskej politiky* vyšiel pod názvom *Jasné slová z Moskvy*. Celkové zameranie vystúpenia zodpovedalo očakávaniu denníka, ktorý odzrkadľoval politické predstavy vedúcich kruhov slovenského štátu. Predstaviteľ sovietskej zahraničnej politiky posudzoval zmeny na mape Európy z hľadiska „sovietsko-nemeckého zblíženia“. Účelové prehodnotenie pojmov agresia a agresor umožnilo Molotovovi charakterizovať nacistické Nemecko ako mierumilovný štát, usilujúci o čo najrýchlejšie ukončenie vojny a západné veľmoci odsúdiť ako podnecovateľov vojenských akcií. Podľa neho bolo „nielen nezmyselné, ale aj zločinné viesť takú vojnu, akou je vojna za zničenie hitlerizmu maskovaná falošnou zástavou boja za demokraciu“. Bratislavský komentár vítal tieto slová a zároveň zdôrazňoval, že po nich „už ani na chvíľu nemožno pochybovať, na ktorej strane stoja sympatie sovietskeho Ruska a kam sa prikláňa Rusko s celou svojou nevyčerpateľnou mocou i váhou“.⁸ V prehľade o situácii na Slovensku si referenti sovietskeho konzulátu z protektorátnej Prahy všímali, popri výrokoch slovenskej tlače o Sovietskom zväze, všetky zaujímavé úvahy bratislavských politikov. Z prejavu nového predsedu vlády zdôraznili, okrem iného, práve formuláciu o „bratskom ruskom národe“.⁹

Po udelení sovietskeho *agrémentu* slovenskému vyslancovi Fraňovi Tisovi pripravovali na ministerstve zahraničných vecí v Bratislave poverovacie listiny a nástupný prejav. Tiso však nemohol vycestovať bez oficiálneho povolenia z Moskvy. Po dlhom čakaní a urgenciách privítali 11. decembra 1939 diplomatického zástupcu slovenského štátu v sovietskom hlavnom meste. Vláda Sovietskeho zväzu vymenovala za splnomocneného predstaviteľa na Slovensku G. M. Puškina a prezident mu udelil *agrément* 15. decembra.¹⁰

Politické predstavy vedúcich kruhov slovenského štátu vo vzťahu k Moskve komentoval v denníku *Slovák* Tido Jozef Gašpar. Pripomínal posolstvo, v ktorom prezident Tiso vyzdvihol „našu vôľu aktívne pracovať v prežiteľnom zblížovaní germánskeho a slovanského sveta v úlohe spojovacieho mostu.“ Autor komentára vyjadril potešenie nad možnosťou uvítať nemecko-ruskú priateľskú spoluprácu ako „najrozhodujúcejšieho nositeľa budúceho vývinu.“¹¹

Inauguráciu premiéra Tuku za rektora univerzity v Bratislave sa v januári 1940 stala jednou z prestížnych udalostí slovenského štátu. Medzi zahraničnými hosťami figuro-

7 Tesnopisecká správa o 18. zasadnutí snemu SR 30. 11. 1939, s. 23-25.

8 *Slovenská politika*, 3. 11. 1939, s. 1; *Pakty Stalina s Hitlerom. Výběr dokumentů z let 1939-1940*. Ed. T. Brod. Praha 1990, s. 66-77.

9 AVPRF, f. 0138a, 16-33-4, s. 343-347.

10 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Pohľady na východ. (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934-1944)*. Bratislava 2002, s. 81-123.

11 GAŠPAR, T. J.: *O pomere k ostatným*. In: *Slovák*, 20. 12. 1939, s. 1.

vali aj piati delegáti zo Sovietskeho zväzu. Denník *Slovák* v materiáloch k tejto udalosti priniesol článok, ktorý bol zaujímavý i tým, ako reagoval na pozdravný prejav vedúceho sovietskej delegácie ministra S. V. Kaftanova. Každé jeho slovo, nadchýnal sa autor článku, „*padá na úrodnú hruď*“. Obecenstvo si „*z ruských slov vyberá nádej lepšej budúcnosti, ktorá slovenskému štátu môže sa uskutočniť pri spolupráci dvoch najmohtnejších národov, rozhodnúcich sa znova prebudovať tvárnosť Európy. Slovensko, ako obecenstvo v univerzitnej sieni cíti, je prahom medzi týmito veľkými štátmi, medzi veľkým národom nemeckým a ruským. Tento prah bude mať ešte veľký význam, veľkú budúcnosť.*“¹² Načrtnutá geopolitická vízia iba zopakovala a zdôraznila tézy známe z oficiálnych vystúpení vedúcich predstaviteľov slovenského štátu.

Pobyt sovietskej delegácie na Slovensku pochopili v Moskve ako prvú príležitosť získať bezprostredné informácie zo štátu, v ktorom sa mal onedlho ujať svojej funkcie diplomatický zástupca Sovietskeho zväzu. Správa určená ľudovému komisariátu pre zahraničie naznačila niektoré prvky slovenského politického myslenia. Na prvom mieste, ako veľmi silný dojem, uvádzala protinemecké nálady Slovákov, badateľné v rôznych názkoch i počas inauguračných slávností. Poznatky získané v slovenskom prostredí zhrnul Kaftanov do tézy: „*Slovensko teraz hľadá oporu aj v iných krajinách, aby sa nedostalo do úplnej závislosti na Nemecku. A v tejto súvislosti sa tu prejavuje veľký záujem o Sovietsky zväz.*“¹³ Priateľská atmosféra v Bratislave, úvahy slovenskej tlače a spontánne prejavy romantického rusofilstva viedli sovietskych pozorovateľov k nepresným záverom: postoje k slovanskému Rusku nesprávne pochopili ako vzťah k socialistickému zväzu.

Diplomatické a politické kruhy slovenského štátu pri pohľade na Moskvu vnímali predovšetkým slovanskú veľmoc, ktorá paktom s Nemeckom znova aktívne vstúpila do európskej politiky a s germánskym partnerom si delí sféry vplyvu. V tomto duchu sa odohrali aj prvé kontakty sovietskeho predstaviteľa G. M. Puškina po príchode do slovenského hlavného mesta vo februári 1940. Na ministerstve zahraničných vecí sa Puškin, spolu s atašé zastupiteľstva Andrejom Andrejevičom Smirnovom, ohlásil 5. februára a ešte v ten deň sovietskych diplomatov prijal minister Ferdinand Ďurčanský. Denník *Slovák* napísal, že minister so sovietskym predstaviteľom „*zotrval v dlhom, veľmi srdečnom rozhovore*“. Ako vyplýva z jeho denného záznamu, Puškin sa počas besedy na oficiálnej úrovni oboznámil s dosahom maďarskej otázky na zahraničnú politiku Slovenska. Minister jednoznačne vyjadril nádej na riešenie slovensko-maďarského konfliktu návratom území zabratých horthyovským Maďarskom po Viedenskej arbitráži z novembra 1938 a vojenskom útoku v roku 1939.¹⁴ Odraz tohto problému v slovenskej tlači mohol G. M. Puškin sledovať od prvých dní pobytu v Bratislave: stačilo iba pozrieť na titulné listy ústredného politického denníka.

Nástupnej audiencii sovietskeho diplomata u prezidenta republiky, ktorá sa konala 14. februára, venoval *Slovák* miesto na prevej strane, podobne opísal jej priebeh a zve-

12 AVP RF, f. 0138b, 1-1-1. Vedúci delegácie: S. V. Kaftanov, predseda Všetvzäzového výboru pre vysoké školstvo pri rade ľudových komisárov ZSSR; *Slovák*, 16. 1. 1940, s. 2.

13 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, Správa S. V. Kaftanova (Moskva 13. 2. 1940).

14 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, Záznamy G. M. Puškina 2.-6. 2. 1940, s. 9-10; *Slovák* 6. 2. 1940.

rejnil text oboch prejavov. V rozhovore Jozef Tiso spomenul zámer nadviazať so Sovietskym zväzom rozsiahle hospodárske styky a poukázať na slovenské sympatie k Rusku. Neobišiel ani slovensko-maďarský spor a vyslovil názor na hlavné príčiny rozpadu Československa. Úvahy namierené proti českej politike Puškin pozorne zaznamenal.¹⁵ Minister Ďurčanský podával na počesť akreditovaného predstaviteľa Sovietskeho zväzu i oficiálnu večeru v reštaurácii na Železnej studničke. Keďže slovenská tlač „*ani jedným slovom nespomenula toto prijatie*“, Puškin usúdil, „*že sa Slováci obávali podráždiť Nemcov*.“ Na večeri boli prítomní viacerí pracovníci ministerstva zahraničia a prezidentskej kancelárie, za sovietsku stranu okrem Puškina traja ďalší členovia zastupiteľského zboru. Z priebehu stretnutia, popri protokolárnych zdvorilostiach, si sovietsky diplomat zapísal obsah niektorých rozhovorov. Pri slovenskom ministrovi zahraničia konštatoval: „*Ďurčanský má na Slovensku veľkú autoritu. Hovorí sa, že Nemci ho nemajú radi. Mne sa sťažoval na Nemcov... Nepomohli Slovensku v jeho spore s Maďarskom. Maďari uskutočnili svoju poslednú okupáciu slovenského územia už po uzavretí ochrannej dohody medzi Nemeckom a Slovenskom*.“¹⁶

Na úvodnom stretnutí s ministrom obrany Ferdinandom Čatlošom si Puškin so Smirnovom vypočuli úvahy o význame sovietsko-nemeckého priateľstva pre slovenský štát. Podľa ministra Čatloša sa Slovensko „*zvlášť upevnilo ako samostatná krajina po nadviazaní diplomatických stykov so Sovietskym zväzom*“. Za veľmi otvorené pokladal Puškin slová ministra obrany o postavení Slovenska voči Nemecku. „*Nemôžeme nič robiť, nič rozhodovať samostatne*“, povedal vraj Čatloš.¹⁷ Denné záznamy mladého ruského diplomata z prvých týždňov pôsobenia v Bratislave tak ponúkajú výstižný obraz základných politických problémov.

Vládna kríza na Slovensku prepukla ku koncu februára 1940 a drasticky upozornila na rozpory vo vládnom tábore v Bratislave. Stanovisko Ferdinanda Ďurčanského v jeho dvojnásobnej úlohe ministra vnútra aj zahraničia odrážalo ilúziu, ktorej podliehal on a s ním skupina mladých politikov. Boli presvedčení, že slovenskému štátu, hoci vznikol z nemeckej milosti, môže obratná politika otvoriť určitý priestor na samostatnosť. Do súhrnnej situačnej správy sovietsky vyslanec charakterizoval prvý polrok 1940 na Slovensku ako obdobie „*prevahy Ďurčanského skupiny*“. Osobné pozorovania a skúsenosti v slovensko-sovietskych súvislostiach zhrnul Puškin do postrehu, podľa ktorého sa k priebehu vnútropolitických zápasov na Slovensku „*vzťahuje aj zvláštne pohrávanie sa Ďurčanského*“ so sovietskym zastupiteľstvom. Táto hra, pripomínal ruský diplomat, „*neostávala pre Nemecko neviditeľnou*“.¹⁸

V geopolitických predstavách ministra Ďurčanského mal ruský faktor osobitné miesto. Teoretické vízie, známe z výrokov slovenských politikov a tlačových komentárov, sa na krátky čas premietli priamo do diplomatickej praxe. Dôležitým zdrojom informácií k tejto otázke sú denné záznamy členov sovietskeho zastupiteľstva a politické

15 AVP RF, f. 0138b, 4-2-4, s. 1-3, Záznam Puškina o audiencii u prezidenta Tisa; *Slovák*, 15. 2. 1940, s. 1.

16 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, Denník Puškina.

17 Tamže; Záznam Puškina 29. 2. 1940, s. 16.

18 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, Správa za rok 1940, s. 33-37.

správy G. M. Puškina. Slovenský protagonist, s odstupom viac než desiatich rokov, napísal v emigrácii rozsiahle dielo, ale v ňom sa iba veľmi stručne zmienil o nadviazaní diplomatických stykov slovenského štátu so Sovietskym zväzom.¹⁹

K zahraničnopolitickým prioritám slovenského štátu, vymedzených podľa bratislavských skúseností sovietskeho vyslanca, začlenili referenti v Moskve do materiálu pre V. M. Molotova dva problémové okruhy: vzťah k Nemecku, určený ochrannou zmluvou, a spor s Maďarskom, motivovaný zo slovenskej strany požiadavkou nevrátiť územia „*zabrané Madarmi*“.²⁰ Zámery sovietskej politiky voči Slovensku počas trvania diplomatických stykov sú oveľa menej prehľadné. Ani domáci bádatelia nevypátrali v archívnych fondoch záznamy o rozhovoroch, ktoré vedúci predstavitelia sovietskej diplomacie viedli s G. M. Puškinom počas jeho služobných ciest do centra. Záver, že sovietske vedenie v tomto období „*pravdepodobne žiadne ďalekosiahle ciele nesledovalo*“, vyslovila vo svojej štúdii V. V. Marjina. Angažovať sa na Slovensku v záujmovej oblasti Nemeckej ríše by znamenalo ohroziť vzťahy s Berlínom, čo bolo príliš veľkým rizikom a „*Moskva si ho nemohla dovoliť*“.²¹

Začiatkom marca 1940 pozval Ďurčanský celý diplomatický zbor nemeckej a sovietskej misie na stretnutie s vedúcimi pracovníkmi ministerstva zahraničia. Práve v tom čase slovenské médiá prinášali spravodajstvo o veľkolepom prijatí hlavného veliteľa HG a šéfa úradu propagandy Alexandra Macha v Berlíne. Na požiadanie STK sa on sám o pobyte v ríšskom hlavnom meste „*vyslovil nadšenými slovami*“. Keďže bol známy spor Ďurčanského s Machom, načasovanie diplomatického stretnutia nadobúdalo istý politický náter. Podľa názoru G. M. Puškina toto prijatie Ďurčanský „*organizoval nie náhodou. Chcel ukázať Nemcom, že odteraz Slovensko má dočinenia nielen s Nemeckom, ale aj so Sovietskym zväzom*“. Sovietsky vyslanec však poznal hranice vyplývajúce pre Moskvu zo sovietsko-nemeckého partnerstva a resignovane si zapísal: „*Od nás Slováci čakajú vari viac, než im môžeme dať. V tomto zmysle je moja situácia dosť delikátna*“.²²

Na rok 1940 pripadli dve výročia spojené s tradíciou ruskej vzdelanosti a vedy: založenie Moskovskej štátnej univerzity a úmrtie Michaila Vasiljeviča Lomonosova. Oficiálne podujatia sústredené na máj sa mali konať za účasti mnohých zahraničných hostí. Vyslanec Puškin písal do Moskvy, že pre Slovákov by „*bolo veľmi žiaduce dostať pozvánku na univerzitné oslavy*“. Slovenskí ministri, univerzitní profesori, dokonca aj premiér Tuka prejavovali v debatách s vyslancom živý záujem. Pri stretnutí s ruským

19 ĎURČANSKÝ, F.: *Biela kniha I.-IV.* Trenčín 1991. Zmienky o ZSSR, zv. II. s. 249, zv. III. s. 457. V Mníchove, kde F. Ďurčanský istý čas býval a 15. 3. 1974 zomrel, sa s bývalým ministrom rozprával historik Jörg K. Hoenisch. Ku svojej knihe vydanéj v roku 1954 Ďurčanský uviedol, že v danom období nebolo politicky vhodné zmieňovať sa o stykoch bratislavského MZV s vyslancom G. M. Puškinom. (Informácia získaná od prof. Hoenischa v Bratislave 17. 3. 2000).

20 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9. Správa pre V. M. Molotova (Moskva 23. 2. 1940), s. 31-34.

21 MARJINOVÁ, V. V.: „*Brána na Balkán*“. *Slovensko v geopolitických plánech SSSR a Nemecka v letech 1939-1941*. In: *Soudobé dějiny* I./6, 1994, s. 827-846.

22 SNA, f. MZV SŠ, šk. 113, Vysielanie rozhlasu (2. 3. 1940); AVP RF, f. 0138B, 4-2-9. Správa G. M. Puškina (4. 3. 1940), s. 30.

diplomatom na slávnostnom večere v SND Vojtech Tuka z pozície rektora bratislavskej univerzity už priamo vyhlásil, že „očakáva pozvánku od moskovskej univerzity“.²³

V kontaktoch ministerstva zahraničia so sovietskym zastupiteľstvom v Bratislave na jar roku 1940 bola slovenská strana aktívnym a iniciatívnejším partnerom. Pred odchodom na služobnú cestu do Moskvy koncom marca navštívil vyslanec Puškin ministra Ďurčanského. Základnú otázku, motív celého rozhovoru, predstavovala podľa Puškinovho záznamu prosba slovenského ministra o pomoc pri upevňovaní zahraničnopolitického postavenia slovenského štátu. Pre Slovensko, zdôrazňoval Ďurčanský, „*by bolo veľmi dôležité, ak by ho uznali baltické krajiny, Fínsko, Turecko, Irán a iné štáty.*“ V súvislosti s tým Puškin poznamenal, že Sovietsky zväz nemá možnosť v danej veci čokoľvek urobiť a Ďurčanský toto stanovisko úplne chápal. „*No bolo by žiaduce,*“ povedal sovietskemu vyslancovi, „*aby vaši diplomati v týchto krajinách podávali pozitívne osvetlenie situácie na Slovensku.*“²⁴

Počas služobného pobytu v Moskve Puškin osobne predniesol želanie Vojtecha Tuku vedúcemu sovietskej diplomacie V. M. Molotovovi. Ten „*súhlasil s pozvaním slovenskej delegácie*“ i preto, lebo v januári 1940 „*Slováci prejavovali výnimočnú pozornosť*“ sovietskym hosťom. Po doručení oficiálnej pozvánky na jubilejné univerzitné slávnosti prijal Tuka zástupcov sovietskeho vyslanectva. Oznamoval im, že jeho návšteva v Moskve by mohla pôsobiť príliš politicky, preto vysiela miesto seba prorektora univerzity. Atašé vyslanectva Smirnov do denného záznamu napísal: „*Sme veľmi potešení Tukovou dôvtipnosťou.*“²⁵

V prvom polroku 1940 sa ako dve paralelné línie formovali predstavy ministra Ďurčanského o možnosti politicky využiť Moskvu pri presadzovaní záujmov slovenského štátu, zatiaľ čo v oblasti kultúry došlo už k viditeľným slovensko-ruským kontaktom prostredníctvom bratislavskej univerzity. Obe tieto línie, posudzované z nemeckého a maďarského hľadiska, predstavovali jediný, mimoriadne provokatívny politický prúd.

Z okruhu univerzitných osláv sa vymykalo prijatie ministra Jozefa Siváka, vedúceho slovenskej delegácie, sprevádzaného vyslancom Tisom a V. M. Molotova večer 10. mája 1940 priamo v Kremli. Jedinou bezprostrednou informáciou o tomto stretnutí bolo konštatovanie vyslanca v stručnom telegrame do Bratislavy, že sovietsky činiteľ so slovenskými hosťami „*zotrval dlhší čas v srdečnom rozhovore*“. Priebeh audiencie u Molotova zrekonštruoval neskôr J. Sivák. Sovietsky štátnik, spomínal, sa „*dozvedal na slovenské veci,*“ dokonca viac-menej žartom položil otázku, či sa aj Slováci chystajú na vojnu. Slovenský minister vraj odpovedal: „*My sme radi, že vôbec žijeme, na nijakú vojnu nepomýšľame a najmenej guráže by sme mali pustiť sa do Sovietskeho zväzu.*“ Na to Molotov nepovedal nič, iba sa trochu usmial. Prijatie trvalo vyše pol hodiny.²⁶

23 AVP RF, f. 0138b, 4-2-11. List G. M. Puškina (4. 3. 1940), s. 1; Tamže, Záznam 13. 3. 1940.

24 AVP RF, f. 0138b. Rozhovor Puškina s Ďurčanským 28. 3. 1940, s. 27.

25 AVP RF, f. 0138b, 4-2-11. List Puškina zástupcovi ľudového komisára pre zahraničia V. G. Dekanozovovi (9. 4. 1940), s. 2-3; Tamže 4-2-2. Denník A. Smirnova (29. 4. 1940), s. 23.

26 SNA, f. MZV SŠ, ZÚ v Moskve, šk. 198. Telegram z 11. 5. 1940; Tamže, f. NS, inv. č. 38, Tn ľud., 72/45, II-A, 910, Jozef Sivák (5. časť).

Bratislavské koketovanie s Moskvou sa v oficiálnej i neoficiálnej podobe premietlo do súperenia maďarskej a slovenskej politiky o priazeň Nemeckej ríše. Spravodajská služba informovala ministerstvo zahraničia o fámach, rozširovaných v Maďarsku, že ríšsky kancelár a vodca Adolf Hitler nemá o Slovenskú republiku záujem. Preto bratislavskí politici vyslali do Moskvy ministra Siváka, „*ktorý v zastúpení slovenskej vlády uchádzal sa o pomoc Sovietskeho Ruska*“. Tento krok, hovorilo sa v Budapešti, vyvolal v Nemecku a Taliansku veľké prekvapenie, „*nakolko zásah Ruska by im nebol ohľadom Slovenska nijako vítaný*“. V danej situácii údajne Hitler zanechal svoje pôvodné rozhodnutie vypustiť Slovensko z nemeckej ochrany.²⁷

Od apríla 1940 sa nápadne vyostrovala protimaďarská kampaň v slovenskej tlači, písalo sa o „*revízii pokojnou cestou*“. Stanoviská slovenských politikov sa pokúsil zistiť atašé sovietskeho zastupiteľstva Ivan A. Zajcev. Zaznamenal rozhovor s generálnym tajomníkom HSLS Jozefom Kirschbaumom, ktorý v súvislosti s požiadavkou „*navrátiť slovenské oblasti odtrhnuté Maďarskom*“ poukazoval na nedostatočné vojenské sily Slovenska a z toho vyplývajúcu nevyhnutnosť „*stať sa spojencom iného štátu*“. Podľa názoru slovenského politika sa vraj Slováci nezúčastnia na európskej vojne, „*ale je možná ich vojna s Maďarskom*.“²⁸

Politické udalosti v Bratislave sledoval vyslanec Puškin s ohľadom na to, do akej miery sa môžu premietnuť do slovenského postoja voči Sovietskemu zväzu. Odvolanie A. Macha z postu hlavného veliteľa HG v máji 1940 vzal sovietsky diplomat okamžite na vedomie, ale o analýzu situácie sa pokúsil až neskôr. Pre sovietske zastupiteľstvo bola vždy zaujímavá otázka politickej motivácie vedúcich činiteľov slovenského štátu pri utváraní kontaktov s Moskvou. V rozhovore s novým veliteľom gardy Františkom Galanom si atašé Zajcev vypočul jeho interpretáciu stanoviska prezidenta Tisa k uzavretiu diplomatických stykov so Sovietskym zväzom. Na protesty katolíckeho duchovenstva proti tomuto kroku prezident údajne odpovedal, „*že je reálny politik*“. Zdôraznil: „*Ak Sovietsky zväz v ťažkom pre nás období nenapadol slovenský štát, za to mu musíme byť vďační*.“²⁹

V okruhu Ďurčanského spolupracovníkov z ministerstva zahraničia sa vyslanec Puškin stretol s novými sťažnosťami na Nemcov a obvinením, že vojensko-hospodársku dohodu so Slovenskom využívajú výlučne vo svoj prospech. Touto veľmi zjavnou nespokojnosťou si sovietsky vyslanec vysvetľoval všetky pokusy Ďurčanského skupiny o vytvorenie určitej rovnováhy v slovenských väzbách na Berlín a Moskvu. Ku koncu mája 1940 sa v Bratislave rozšírila informácia, údajne publikovaná v juhoslovenskej tlači, že Sovietsky zväz garantuje „*status quo na Balkáne a v strednej Európe*“. Vedúci politického oddelenia ministerstva zahraničia Jozef Mračna si túto správu prišiel za Puškinom osobne overiť. Podľa hlásenia do Moskvy na priamu otázku Puškin odpove-

27 SNA, f. MZV SŠ, šk. 113, Správa ÚŠB (7. 6. 1940).

28 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Denník Zajceva (29. 4. 1940), s. 30; Slovák 4. 4. 1940, s. 1.

29 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Denník Zajceva (20. 6. 1940), s. 92.

dal, že „*Sovietsky zväz nepatrí ku krajinám, ktoré štedro rozdeľujú garancie iným štátom.*“³⁰

Slovenskí politici z okruhu ministerstva zahraničia sa vždy zaujímali o aktivity sovietskej vlády v oblastiach nachádzajúcich sa na hranici so záujmovou sférou Maďarska. Na pozvanie ministra Ďurčanského sa 27. júna 1940 zišiel bratislavský diplomatický zbor, okrem členov rumunskej misie. Celý rozhovor, podľa záznamu vyslanca Puškina, sa točil okolo doručenia sovietskej vládnej nóty Rumunsku „*s návrhom vrátiť Besarábiu a odovzdať severnú Bukovinu Sovietskemu zväzu*“.³¹

Pri vstupe sovietskych vojsk na územie ultimatívne vynútené od rumunskej vlády očakávalo bratislavské ministerstvo zahraničia od sovietskej politiky určité kroky aj v otázke Podkarpatskej Rusi: slovenské médiá to naznačovali už na jeseň 1939. Z poverenia Ďurčanského navštívil Jozef Mračna sovietskeho vyslanca a priamo sa ho spýtal, či sú pravdivé správy o sovietskej nóte Maďarsku, s požiadavkou „*odovzdať Karpatskú Ukrajinu Sovietskemu zväzu*“. Na to Puškin odpovedal, že nemá k dispozícii materiály, ktoré by potvrdzovali túto informáciu, ale upozornil na dementi publikované v maďarskej tlači. Záujem Slovenska o osudy teritória, zo sovietskeho hľadiska bezvýznamného rozlohou aj počtom obyvateľstva, vysvetľoval Mračna v spojitosti so slovensko-maďarským teritoriálnym sporom. Sovietsky diplomat zaznamenal nádeje tlmočené Mračnom vyriešiť protirečenia s Maďarmi „*mierovou cestou za okrúhlym stolom, kde budú prítomní okrem Slovenska a Maďarska tiež Nemecko a Sovietsky zväz*“. Napokon vedúci úradník slovenského ministerstva zahraničia oboznámil Puškina so želaním „*mať spoločnú hranicu so Sovietskym zväzom*“. Na pozvanie, ale i z vlastnej iniciatívy, navštívil Puškin v polovici júla ministra Ďurčanského. Sovietsky vyslanec opäť dostal otázku: „*kedy už obsadíte Karpatskú Ukrajinu?*“³² V geopolitických úvahách ministra Ďurčanského, popri myšlienke o možnom sovietskom zásahu v oblasti pričlenenej k Maďarsku ešte z územia ČSR, figurovala aj snaha získať podporu slovanskej veľmoci pri určovaní novej slovensko-maďarskej hraničnej línie.

V prísne tajnej správe adresovanej V. M. Molotovovi sovietsky diplomat zhrnul výsledky svojich pozorovaní v bratislavských politických kruhoch. Slovenskí politici typu Ďurčanského, konštatoval Puškin, snívajú o vytvorení „*malého nezávislého slovenského štátu podľa vzoru Švajčiarska*“.³³ Z geopolitického hľadiska umiestnenie Slovenska medzi dvoma veľmocami Nemeckom a Sovietskym zväzom mohlo vyvolať iluzórne predstavy. Motívom želaní Ďurčanského skupiny „*mať spoločné hranice so Sovietskym zväzom,*“ usudzoval Puškin, bol názor, že v tomto prípade by obe veľmoci ochraňovali Slovensko, aj voči sebe navzájom. Zároveň sovietsky vyslanec upozorňoval na otvorenú nespokojnosť Berlína s postupom slovenskej vlády a spomínal protivládne útoky nemeckej tlače vychádzajúcej v Bratislave. Podľa jeho názoru „*Ďurčanský, usku-točňujúc do určitej miery protinemeckú politiku, zrejme počítal s dlhotrvajúcou vojnou na*

30 Tamže, s. 71. Denník Puškina (3. 6. 1940).

31 Tamže, s. 119. Denník Puškina (27. 6. 1940); Pakty, ref. 8, s. 94.

32 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3. Rozhovory G. M. Puškina s J. Mračnom (29. 6. 1940) a Ďurčanským (16. 7. 1940), s. 120-143.

Západe.“ Berlín, i keď nestrpí terajšiu Ďurčanského líniu, nestráca nádej skrotiť tohto politika, písal Puškin. Ďalej poznamenal, že „*Nemci teraz intenzívne, povedal by som umelo, zvyšujú autoritu Tuku,*“ politika s promadařskou minulosťou, preorientovaného na nemeckú stranu.³³

Keď prezident Jozef Tiso 27. júla 1940 odchádzal na audienciu k Hitlerovi do Salzburgu, lúčil sa s ním pred mostom cez Dunaj, vtedy hranicou s Nemeckom, celý bratislavský diplomatický zbor. Na oficiálne pozvanie cestoval aj premiér Tuka a šéf propagandy Mach. Výhrady Nemcov voči politike slovenskej vlády obsahovali, okrem mnohých iných obvinení aj zmienku o panslavisticky motivovanom príklone k Rusku. V osobnom rozhovore s Hitlerom musel tejto výčitke čeliť aj Jozef Tiso a reagoval na ňu ubezpečením: „*My sa hlásime k Slavianom, ale v prvom rade sme kresťania a ako takí my s boľševizmom nemôžeme ísť.*“³⁴ Rekonštrukcia slovenskej vlády vynútená nemeckým tlakom sa uskutočnila ihneď po návrate delegácie do Bratislavy. Ministerstvo zahraničia prevzal predseda vlády V. Tuka, ministerstvo vnútra a hlavné veliteľstvo gardy A. Mach.

Analýza vnútro politickej situácie na Slovensku sa potvrdila, hlásil sovietsky vyslanec V. M. Molotovovi, no „*protirečenia medzi Ďurčanského skupinou a Nemcami zašli oveľa ďalej než som predpokladal.*“ Medzi najrôznejšími dohadmi v súvislosti s poslednými udalosťami, písal Puškin, sa v Bratislave rozšírila aj legenda o odvolaní Ďurčanského za to, „*že sa príliš často so mnou zhováral a mal vôbec so mnou blízke vzťahy.*“ Samozrejme, konštatoval Puškin, to ale neznamená, že „*skupina Ďurčanského sympatizuje so Sovietskym zväzom... Ďurčanský by sa ľahko zmieryl s Berlínom, keby ho tak rozhodne neodstránili a keby mu nedali na vedomie, že nie je viac potrebný.*“³⁵

Zavrhovanie ideových východísk Moskvy, zvýraznené vo verejných prejavoch slovenských vládnych činiteľov, sa nevzťahovalo na oblasť medzinárodnej politiky. Komentáre v ústrednom bratislavskom denníku písali o neochvejnosti nemecko-ruského priateľstva ako rozhodujúceho faktora „*v konečnom štádiu európskej vojny.*“ Spravodajstvo k prvému výročiu „*historického paktu,*“ ktorý vraj „*dokázal svoju nerozbornú pevnosť,*“ čerpalo z nemeckých aj sovietskych médií.³⁶

Denné záznamy sovietskeho diplomatického zástupcu a politickej správy z Bratislavy, anotované pre Molotova v moskovskom centre, prinášali okrem aktuálnych informácií aj širšie koncipované úvahy o mieste Slovenska v nacistickom vojnovom programe. Záujem Nemcov, usudzoval Puškin, motivovala možnosť „*využiť tento maličký európsky štát vo funkcii hlbokého tyla, takmer nedosiahnuteľného pre protivníka.*“ Z tohto dôvodu malo Slovensko, písal Puškin, navonok „*všetky atribúty nezávislého štátu*“ a nazývali ho „*vzorom*“ pre štátne útvary „*novej Európy.*“ Sovietsky diplomat, v dostupných medziach, sledoval pôsobenie nemeckého vyslanca Manfreda von Killingera a uvažoval o súvislostiach jeho aktivity s narastaním napätia v slovenskej

33 Tamže, 4-2-9, s. 110-112. Informácia G. M. Puškina (17. 7. 1940).

34 SNA, f. NS, inv. č. 41, Zn ľud 6/46, II-A, 925, Dr. Jozef Tiso (2. časť).

35 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 117-123. Informačný list G. M. Puškina (4. 8. 1940).

36 *Slovák*, 3. 8., 7. 8. a 24. 8. 1940.

vnútornej politike. Dokumenty z nemeckých archívov potvrdzujú Killingerovu snahu ovplyvniť politický vývoj na Slovensku podporou pronacistickej skupiny na úkor prezidenta Jozefa Tisu. Táto, zdá sa súkromná iniciatíva nemeckého vyslanca, sa dostala do rozporu s oficiálnou líniou Berlína, kde momentálne nemali záujem uskutočniť na Slovensku zásadné zmeny a Killinger bol preložený do Bukurešti.³⁷

V komentári k príchodu nového nemeckého vyslanca Hansa Elarda Ludina do Bratislavy ruský diplomat naznačoval možné zahraničnopolitické a vojenské východiská rozhodnutia ríšskej vlády. Z navonok zjavných aktivít vyvodil Puškin záver o príprave ríše k vážnej vojenskej operácii na Balkánskom polostrove. „*Za týchto okolností,*“ písal Puškin, „*komplikovať situáciu v tyle, ktorým bude Slovensko pre nemecké vojská v blízkej budúcnosti, nie je v záujme Nemcov.*“ Odmietavý postoj oficiálnej nemeckej politiky k snahám odstrániť Jozefa Tisu, uvažoval sovietsky zástupca, vyplýva aj z nechuti Nemcov „*rozhádzať si to s Vatikánom*“.³⁸

Otázkou stability vzájomného vzťahu veľmocí, pokladaných za rozhodujúci prvok rovnováhy v medzinárodnom postavení slovenského štátu, sa bratislavské ministerstvo zahraničia zaoberalo ešte za éry Ďurčanského. Vyslanec Fraňo Tiso sa v Moskve neraz obrátil na šéfa nemeckej misie Friedricha Wernera von Schulenburga a v lete 1940 informoval centrum o rozhovore, v ktorom nemecký vyslanec „*rozhodne poprel možnosť konfliktu so ZSSR*“. Diplomatický zástupca ríše dokonca konštatoval, že „*podobné správy môže vymyslieť len anglická propaganda, pretože pomer Nemecka a ZSSR je naďalej nezmenený, t.j. dobrý*“.³⁹ Od vývoja nemecko-sovietskeho vzťahu závisela aj realizácia ekonomických zámerov Slovenska, viazaných na slovensko-sovietsku obchodnú dohodu podpísanú v decembri 1940. Problém sa aktualizoval po výmene ratifikačných listín v Bratislave začiatkom februára 1941. Pri stretnutí s Nikolajom Vasilievičom Novikovom, vedúcim referentom na moskovskom komisariáte pre zahraničné veci, poukazoval slovenský vyslanec na správy „*vychádzajúce zrejme z Anglicka o tom, že v blízkom čase sa medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom odohrá vojenská zrážka.*“ V odpovedi Novikov odmietol podobné tvrdenia ako nepodložené a zdôraznil existenciu „*úplne dobrých*“ sovietsko-nemeckých vzťahov. Vyjadril počudovanie nad tým, o aké dohady sa opierajú reči o nadchádzajúcej „*údajnej sovietsko-nemeckej zrážke*“. Slovenský vyslanec, ako zaznamenal Novikov, „*s určitou závišťou a obšírne*“ hovoril o veľkosti a sile Sovietskeho zväzu, ktorý preto „*môže viesť celkom samostatnú politiku a nezapájať sa do vojny na žiadnej strane*“.⁴⁰

Medzinárodné postavenie slovenského štátu a manévrovací priestor bratislavského ministerstva zahraničia, bez ohľadu na predstavy a koncepcie jednotlivých politikov sa utvárali pod tlakom geopolitických a vojenských faktorov. Podľa súhrnnej analýzy podpísanej G. M. Puškinom nadobúdalo Slovensko veľký význam „*zvlášť v prípade prud-*

37 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Správa G. M. Puškina (21. 12. 1940), s. 1-2; ŠKORVÁNEK, S.: *Jozef Tiso »vhodná osobnosť« v nemeckej politike voči Slovensku (1939-1945)*. In: *Pokus o politický a osobný profil...* Bratislava 1992, s. 195-205.

38 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Informácie G. M. Puškina (17. 1. a 3. 2. 1941).

39 SNA, f. MZV SŠ, ZÚ v Moskve, šk. 198. Telegram Fraňa Tisa (20. 7. 1940).

40 AVP RF, f. 0138b, 2-1-3. Denné záznamy N. V. Novikova (Moskva 28. 2. 1941), s. 1.

kého zhoršenia vzťahov medzi Sovietskym zväzom a Nemeckom“. Zemepisnú polohu Slovenska za daných podmienok charakterizoval Puškin ako „mimoriadne nevýhodnú“. Nakoľko sa slovenský štát vlastne nachádzal medzi Sovietskym zväzom a Nemeckom, boli celkom prirodzené snahy Nemcov „podriadiť tento nárazník bezvýhradne svojej politike“. Uzavretie mieru na Západe, uvažoval koncom roku 1940 sovietsky diplomat, „nie je ani v záujme Sovietskeho zväzu ani Slovenska. V prípade takého mieru sa utvorí jednotný blok štyroch veľkých európskych štátov proti ZSSR. No tento blok nebude utvorený okamžite a hneď ani nezačne vojna proti Sovietskemu zväzu. Ale Slovensko si môže byť isté v tom, že na druhý deň po uzavretí mieru bude prinesené ako obeť. Ani Nemecko, ani Anglicko nebudú s ním počítať.“⁴¹

Tézy podmienené súdobou situáciou a konfrontované so skutočnosťou dokumentujú nespoľahlivosť akýchkoľvek diplomatických prognóz. Aj geopolitické úvahy o slovenskom štáte ako moste medzi slovenským a germánskym svetom boli iba krátkou medzihrou na prahu vojny.

2003

---

41 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Správa za rok 1940, s. 35, 38-39, 53.

13. kapitola

**POZNÁMKY SOVIETSKEHO ZÁSTUPCU
V BRATISLAVE K PREJAVOM NAPÄTIA MEDZI
SLOVENSKOM A MAĎARSKOM
(FEBRUÁR 1940 – APRÍL 1941)**

Vedúci politici slovenského štátu, viazaní orientáciou na Nemecko, svoje postoje k východnej veľmoci v jeseni 1939 vyjadrovali pod vplyvom nedávno podpísaného nemecko-sovietskeho paktu o neútočení.¹ Pri pohľade na Moskvu začali bratislavské médiá vidieť predovšetkým slovanskú veľmoc Rusko, ktorá znova aktívne vstúpila do európskej politiky a s germánskym partnerom si delí sféry vplyvu. Diplomatické styky medzi Sovietskym zväzom a Slovenskom, ako neskôr konštatoval sovietsky predstaviteľ v Bratislave G. M. Puškin, boli nadviazané „v dôsledku rokovaní slovenského vyslanca v Berlíne so zástupcom Sovietskeho zväzu“. Tento iniciatívny krok charakterizoval Puškin ako politickú kalkuláciu vtedajšieho ministra zahraničných vecí F. Ďurčanského, v rámci jeho snahy „všetkými spôsobmi oslabiť nemecký vplyv na Slovensku a upevniť pozíciu tohto málo stabilného štátu“.² Odmietanie politického systému bolševizmu sa počas trvania diplomatických stykov medzi Bratislavou a Moskvou, aj vo vystúpeniach prezidenta Jozefa Tisu, prenieslo do výlučne ideologickej roviny a nevyjadrovalo vzťah k Sovietskemu zväzu z aspektu zahraničnej politiky slovenského štátu.

Pôsobenie sovietskeho zastupiteľstva na Slovensku sa datuje od príchodu splnomocneného predstaviteľa Sovietskeho zväzu G. M. Puškina do Bratislavy začiatkom februára 1940. Z úvodných rozhovorov so slovenskými činiteľmi a mediálnej atmosféry v hlavnom meste získal mladý ruský diplomat základný obraz o význame maďarskej otázky v slovenskej politike. Výber z denných záznamov a prvých situačných správ o Slovensku zahrnuli v Moskve do orientačného rozboru pre šéfa sovietskej diplomacie V. M. Molotova. K prioritám slovenskej zahraničnej politiky začlenili dva problémové okruhy: vzťah k Nemecku, určený „ochrannou zmluvou“ a spor s Maďarskom, zo slovenskej strany motivovaný požiadavkou navrátiť územia „zabrané Maďarmi“ po Viedenskej arbitráži z novembra 1938 a vojenskom útoku v marci 1939.³

1 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Politické úvahy a súvislosti pri nadviazaní diplomatických stykov medzi Slovenskom a Sovietskym zväzom v roku 1939. Historické štúdie* 37, s. 69-88, Bratislava 1996.

2 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva. (Ďalej: AVP RF) Fond 0138b, 2-1-1. Správa za rok 1940, s. 50. G. M. Puškin, narodený v r. 1909, mal pri nástupe do Bratislavy 31 rokov.

3 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 31-34. Informácia pre V. M. Molotova (Moskva 23. 3. 1940). DEÁK, L.: *Hra o Slovensko*. Bratislava 1991, s. 169, s. 192. Rozhodnutím arbitrov Nemecka a Talianska vo Viedni 2. 11. 1938 sa z územia ČSR odstupovalo Maďarsku 10 390 km² s vyše 850 tisíc obyvateľmi. Podľa sčítania ľudu z roku 1930 malo 272 145 osôb slovenskú a českú národnosť. Po vojenskom útoku 23. 3. 1939 získalo Maďarsko z teritória slovenského štátu ďalšie územie v rozlohe 1 897 km², kde žilo obyvateľstvo takmer výlučne slovenskej a rúsinskej národnosti.

V osobitnej etape slovensko-sovietskych vzťahov, od februára 1940, uvažoval minister Ďurčanský o možnosti získať slovenskému štátu podporu Moskvy pri budúcom rokovani veľmocí o hraničnej línii medzi Slovenskom a Maďarskom. Tieto koncepčné zámery pozorne sledoval G. M. Puškin a jeho materiály sú dôležitým zdrojom informácií k danej téme. Hlavný slovenský aktér F. Ďurčanský do rozsiahleho diela publikovaného v emigrácii začlenil iba stručné zmienky o nadviazaní diplomatických stykov so Sovietskym zväzom.⁴

Vládna kríza na Slovensku prepukla ku koncu februára 1940 a výrazne upozornila na rozpory vo vládnom tábore v Bratislave. Stanovisko F. Ďurčanského v jeho v dvojnasobnej úlohe ministra vnútra aj zahraničia odrážalo ilúziu, ktorej podliehal on a s ním celá skupina mladých politikov presvedčených o tom, že hoci slovenský štát vznikol z nemeckej milosti, je možné obratnou politikou získať mu určitý priestor pre samostatnosť. Spor ministra vnútra s hlavným veliteľom HG a šéfom Úradu propagandy A. Machom, bez ohľadu na bezprostredný podnet, prerástol do konfliktu, chápaného Nemcami ako nežiaduci emancipačný pokus Ďurčanského skupiny. Z bratislavských vedúcich politických kruhov nemeckým záujmom jednoznačne vyhovoval Mach so svojím spojencom V. Tukom ako reprezentanti zoskupenia „priateľského k Nemecku“.⁵

Osobné pozorovania a poznatky dostupné sovietskemu vyslanectvu v Bratislave využil G. M. Puškin na analýzu vývoja slovenskej vnútornej politiky. V slovensko-sovietskych súvislostiach dospel Puškin k zaujímavému záveru, podľa ktorého sa k obdobiu vnútropolitických zápasov na Slovensku „vzťahuje aj zvláštne pohrávanie sa Ďurčanského s nami“. Sovietsky diplomat si zároveň jasne uvedomoval, že „táto hra neostáva pre Nemecko neviditeľnou“.⁶

Začiatkom marca pozval F. Ďurčanský celý diplomatický zbor nemeckej a sovietskej misie na stretnutie s vedúcimi pracovníkmi bratislavského ministerstva zahraničia. Slovenská tlač práve vtedy písala o veľkolepom prijatí A. Macha v Berlíne a na požiadanie STK sa on sám o pobyte v ríšskom hlavnom meste „vyslovil nadšenými slovami“.⁷ Prijatie nemeckých a ruských diplomatov u slovenského ministra zahraničia nadobúdalo tak istý politický náter. Podľa názoru G. M. Puškina toto prijatie Ďurčanský „organizoval nie náhodou. Chcel ukázať Nemcom, že odteraz Slovensko má dočinenia nielen s Nemeckom, ale aj so Sovietskym zväzom.“ Mladý diplomat však poznal hranice vyplývajúce pre Moskvu zo sovietsko-nemeckého partnerstva a resignovane si zapísal: „Od nás Slovinci čakajú vari viac, než im môžeme dať. V tomto zmysle je moja situácia dosť delikátna“. Pozíciu ministra zahraničia hodnotil Puškin zatiaľ ako pomerne stabilnú,

4 ĎURČANSKÝ, F.: *Biela kniha* I.-IV. Reedícia. Trenčín 1991. Slovensko-sovietske diplomatické styky, pozri diel II., s. 294, diel III., s. 457. Počas jeho pobytu v Mníchove, kde zomrel 15. 3. 1974, sa s bývalým slovenským ministrom stretol nemecký historik prof. J. K. Hoensch. V rozhovore F. Ďurčanský prehlásil, že obdobie, keď v Buenos Aires písal svoju knihu (vydanú v roku 1954), nebolo politicky vhodné na zmienky o stykoch slovenského MZV s G. M. Puškinom. (Informáciu od prof. Hoenscha získala autorka v Bratislave 17. 3. 2000).

5 LIPTÁK, L.: *Príprava a priebeh salzburských rokovaní roku 1940 medzi predstaviteľmi Nemecka a slovenského štátu. Historický časopis* 1965/3, s. 339.

6 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 36-37. Správa za rok 1940.

7 Slovenský národný archív (Ďalej: SNA). Fond MZV SŠ, k. 113. Politické správy r. 1940. Informácia bratislavského rozhlasu (2. 3. 1940).

ale vybadal, že Nemci očakávajú iba vhodnú príležitosť, aby ho odstavili. „*Podľa mojich pozorovaní*“, poznamenáva ruský diplomat, „*si Ďurčanský v politike počína veľmi opatrne. Vyhýba sa všetkému, čím by mohol Nemcov popudit*“. ⁸ Slovenský minister ku koncu marca, pred odchodom G. M. Puškina na služobnú cestu do Moskvy, vyjadril záujem o pomoc sovietskej diplomacie pri upevňovaní zahraničnopolitického postavenia Slovenska v krajinách, ktoré ešte oficiálne neuznali slovenský štát. Sovietskemu vyslancovi Ďurčanský povedal, že by bolo žiaduce „*aby vaši diplomati v týchto krajinách podávali pozitívne osvetlenie situácie na Slovensku*“. ⁹

Bratislavskí politici vítali každú možnosť zviditeľniť slovenský štát. Po účasti sovietskych hostí na inaugurácii rektora slovenskej univerzity v januári 1940, sám rektor a premiér V. Tuka v rozhovoroch s G. M. Puškinom vyjadroval želanie vyslať slovenskú delegáciu na jubilejné slávnosti Moskovskej štátnej univerzity. Angažovanosťou v tejto otázke sa Tuka, reprezentant germanofilského prúdu vo vláde, paradoxne dostal do úlohy hlavného iniciátora slovensko-sovietskych stykov v oblasti vedy a kultúry. Pozvánku do Moskvy prijal Tuka s uspokojením, pracovníkom zastupiteľstva oznámil, že sám by rád cestoval ale jeho návšteva by mohla pôsobiť príliš politicky. Atašé A. A. Smirnov do denného záznamu napísal: „*Sme veľmi potešení dôvtipnosťou Tuku!*“ ¹⁰

Od prvých aprílových dní roku 1940 sa nápadne vyostrila protimaďarská kampaň v slovenskej tlači. Úvodník *Slováka* jednoznačne písal o „*revízii pokojnou cestou*“, spomínal krivdy spáchané na slovenskom národe a uvažoval o princípoch utvárania budúcej hranice medzi Slovenskom a Maďarskom. ¹¹ Zhodou okolností 26. apríla odchádzala slovenská delegácia, vedená ministrom školstva a národnej osvety J. Sivákom, na akademické slávnosti do Moskvy. V kontexte slovensko-maďarskej výmeny názorov, rozvírenej v apríli a máji 1940, pýtala moskovská cesta ministra Siváka mimoriadnu pozornosť Budapešti. V Bratislave za neprítomného sovietskeho vyslanca sa atašé I. Zajcev pokúsil zistiť aktuálne stanoviská slovenských činiteľov k sporu s Maďarskom. Do denníka si ako mimoriadne zaujímavý zaznamenal rozhovor s generálnym tajomníkom HSLS J. Kirschbaumom. Slovenský politik v súvislosti s požiadavkou „*navrátiť slovenské oblasti odtrhnuté Maďarskom*“ poukazoval na nedostatočné vojenské sily Slovenska a z toho vyplývajúcu nevyhnutnosť „*stať sa spojencom iného štátu*“. Podľa jeho slov, ako ich zapísal sovietsky atašé, sa Slováci nezúčastnia na európskej vojne, „*ale je možná ich vojna s Maďarskom*“. ¹²

V budapeštianskom parlamente na signály z Bratislavy reagoval koncom apríla poslanec G.Szüllő. Spomenul, že určité presuny nemeckého vojska sa na Slovensku vykladajú ako reálna možnosť revidovať hranice vytýčené viedenskou arbitrážou a s ironickou lútosťou hovoril o nízkej politickej kultúre „*dnešných mladých vládcov slovenského ľudu*“. Stanovisko maďarskej vlády, prednesené ministrom zahraničia I. Csáky,

8 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 28-30. Informačný list G. M. Puškina (Bratislava 4. 3. 1940).

9 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 27. Rozhovor Puškina s Ďurčanským na MZV v Bratislave 28. 3. 1940.

10 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 29. Denník A. A. Smirnova (24. 4. 1940).

11 *Slovák* 4. 4. 1940, s. 1: *Revízia pokojnou cestou*.

12 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 30. Denník Zajceva (29. 4. 1940).

malo tiež jasný ironický podtón. V rozsiahlej pasáži prvomájového prejavu minister F. Ďurčanský dôrazne odpovedal na hlasy z Budapešti a odmietol obvinenie z vyvolávania „*nervozity v medzinárodných vzťahoch*“.¹³ O niekoľko dní, po návrate z Moskvy, sa G. M. Puškin slovenského ministra spýtal na motiváciu tohto prejavu, „*v ktorom vyslovil ostré výpady proti Maďarom*“. Podľa Ďurčanského to „*bola odpoveď na vystúpenie Csákyho, v ktorom sa vysmieval zo Slovenska*“. Na otázku sovietskeho diplomata o vývoji vzťahov k južnému susedovi slovenský minister odpovedal zdržanlivo, vraj, „*nedošlo v nich k podstatným zmenám*“.¹⁴ V tom čase navštívil Puškina aj tajomník maďarskej misie Z. Sztankay, „*sťažoval sa na protimaďarskú kampaň v Bratislave*“ a prehlásil, že prejav ministra Csákyho nebol vôbec politický, kým Slováci, A. Mach aj F. Ďurčanský „*vystúpili dokonca s územnými požiadavkami*“. Maďari, ako hovoril Sztankay, nemienia brať tieto vyhlásenia vážne, „*pretože Nemci majú záujem o zachovanie mieru na Balkáne a v strednej Európe*“.¹⁵ V pôsobivom vyvrcholení slovensko-maďarskej výmeny názorov, emotívne ladenom vystúpení na zasadnutí snemu, poslanec K. Čulen vyjadril údiv nad tým, ako rýchlo maďarské vystúpenia zaregistroval Londýn a „*sympaticky o nich referoval*“, pričom „*celá kampaň*“ bola pripravená už aj v iných štátoch.¹⁶

Bratislavská tlač, popri materiáloch a komentároch k sporu s Maďarskom, prinášala v máji 1940 aj správy o programe slovenskej delegácie v Moskve. Z okruhu univerzitných osláv sa nápadne vyčlenilo prijatie ministra J. Siváka, sprevádzaného slovenským vyslancom Fraňom Tisom, u predsedu rady ľudových komisárov Sovietskeho zväzu a šéfa sovietskej diplomacie V. M. Molotova. Odohralo sa večer 10. mája priamo v Kremli a jedinou bezprostrednou informáciou o tomto stretnutí bolo konštatovanie v stručnom telegrame F. Tisa do Bratislavy, že sovietsky činiteľ so slovenskými hosťami „*zotrval dlhší čas v srdečnom rozhovore*“.¹⁷ Priebeh audiencie u Molotova neskôr podrobnejšie zrekonštruoval J. Sivák. V rozhovore, trvajúcom vyše pol hodiny, sa sovietsky štátnik „*dozvedal na slovenské veci*“.¹⁸

Z hľadiska slovensko-maďarského vzťahu nezaujímavé stretnutie Siváka s Molotovom viedlo však v Budapešti až k určitým špekulatívnym politickým dohadom. Bratislavské koketovanie s Moskvou sa v oficiálnej i neoficiálnej podobe premietlo do súpera maďarskej a slovenskej politiky o priazeň Veľkonemeckej ríše. V liste odoslanom 20. mája ríšskemu kancelárovi Hitlerovi upozorňoval maďarský premiér gróf Pál Teleki, okrem iného, na nebezpečenstvo panslavizmu. Podľa „*autentických informácií*“, tvrdil Teleki, komunizmus zmenil hľadiská, ovplyvňuje teraz „*duše slovanských národov*“ a tento vplyv siaha „*od Jadranu až po Bratislavu*“.¹⁹ Na druhej strane spravodaj-

13 Slováč 4. 5. 1940, s. 3. Z prejavu F. Ďurčanského 1. mája v Bratislave na adresu Maďarska.

14 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 35. Denník Puškina zo 6. a 7. 5. 1940.

15 Tamže, s. 36-37. Denník Puškina 7. 5. 1940.

16 Snem SR 1940. Tesnopisecká správa o 34. zasadnutí v Bratislave 7. 5. 1940. Vystúpenie K. Čulena s. 6-14. Slováč 8. 5. 1940, s. 3; 16. 5. 1940, s. 5.

17 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram vyslanca F. Tisu (11. 5. 1940).

18 SNA, f. NS. Inv. č. 38. Th ľud 72/45, II-A, 910. Jozef Sivák (5. časť.) Obsah rozhovoru ministra Siváka s V. M. Molotovom presahuje tematiku našej štúdie.

19 Documents on German Foreign Policy 1918-1945. Series D. Vol IX. London 1949. Document N°284, s. 392-395, cit. 394-395.

ská služba oboznamovala bratislavské ministerstvo zahraničia so šepkanými zvesťami, rozširovanými v Maďarsku, o nezájme Hitlera voči slovenskému štátu. „*Terajší politický režim na Slovensku*“, vyhlasovala budapeštianska propaganda, „*vidiac neistotu takto vzniklú, aby zachránil Slovensko pred nebezpečenstvom, vyslal do Moskvy ministra Siváka, ktorý v zastúpení slovenskej vlády uchádzal sa o pomoc Sovietskeho Ruska*“. Tento krok, klebetilo sa v Budapešti, vyvolal veľké prekvapenie Nemecka aj Talianska, „*nakoľko zásah Ruska by im nebol ohľadom Slovenska nijako vítaný*“. V dôsledku toho údajne ríšsky kancelár zanechal svoje pôvodné rozhodnutie vypustiť Slovensko z nemeckej ochrany.²⁰

Politické udalosti v Bratislave a súvislosti odvolania A. Macha z postu hlavného veliteľa HG v máji 1940 sledoval G. M. Puškin mimoriadne pozorne a neskôr podrobne analyzoval.²¹ Medzi obyvateľstvom kolovali najprotichodnejšie povesti. Na východe sa dokonca povrávalo, že 20. mája sa mal odohrať vojenský puč, zameraný na pripojenie časti Slovenska k Maďarsku. Policajná informácia z Prešova zaznamenala tento výklad udalostí: „*Sovietsky vyslanec Puškin zavola ríšskonemeckého vyslanca a pohrozil mu, že akýkoľvek prevrat na Slovensku by mal za následok vypovedanie zmluvy nemecko-ruskej*“.²² Podobné predstavy o politických možnostiach sovietskej diplomacie na Slovensku boli iluzórne a zveličené. Angažovať sa v záujmovej oblasti nemeckej ríše by znamenalo ohroziť vzťahy s Berlínom, čo bolo príliš veľkým rizikom a Moskva si ho nemohla dovoliť.²³

Na oddelení pre strednú Európu moskovského komisariátu zahraničných vecí sledovali ostrý dialóg medzi Bratislavou a Budapešťou ako možný zdroj otvoreného vojenského konfliktu. Dokonca vo vystúpeniach poslanca Szüllóa a ministra Csákyho vybadali akoby „*zle skrývané obavy*“. Aktuálny situačný prehľad rozoberal nielen kampaň na Slovensku a jej budapeštiansku odozvu, ale aj medzinárodno-politické komentáre svetovej tlače. Pozornosť verejnej mienky a vládnych kruhov viacerých krajín venovaná „*politckej hre Nemecka v Maďarsku a na Slovensku*“ bola hodnotená ako pochopiteľný dôsledok strategického významu oboch štátov v strednej a juhovýchodnej Európe. Za daného stavu poznatkov dospeli moskovskí odborníci k záveru, že nemožno definitívne odpovedať na otázky, či bude Slovensko použité Nemeckom ako východisko na vpád do Maďarska, alebo či bude Slovensko slúžiť „*iba ako výmenná minca*“ medzi Nemeckom a Maďarskom.²⁴ Záujem Moskvy o vývoj v tomto regióne potvrdzovala chystaná služobná cesta vedúceho stredoeurópskeho oddelenia, avizovaná slovenským vyslanec-

20 SNA MZV SŠ, Politické správy 1940, k. 113. ÚŠB č. 2812/2/40. Správa pre MZV. (Bratislava 7. 6. 1940).

21 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Správa za rok 1940, s. 36-38. Záverečná analýza priebehu vnútropolitckej krízy na Slovensku.

22 LIPTÁK, L.: *Príprava a priebeh salzburských rokovani roku 1940*, c. d. s. 348. Nálady obyvateľstva uvádza: Správa Policajného riaditeľstva, Prešov, za máj 1940.

23 MARJINOVÁ, V. V.: „*Brána na Balkán*.“ *Slovensko v geopolitckých plánech SSSR a Nemecka v letech 1939-41. Soudobé dějiny* I./6., 1994, s. 827-846.

24 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 83-95. Prehľad slovensko-maďarských vzťahov v apríli a začiatkom mája 1940. (Moskva 23. 5. 1940).

tvom. Najskôr mal A. M. Alexandrov cestovať do Nemecka, potom pravdepodobne do Maďarska a napokon navštíviť aj Bratislavu.²⁵

Do súhrnných materiálov o Slovensku k otázke slovensko-maďarského sporu zaznamenávali mladí stážiisti sovietskeho zastupiteľstva v Bratislave tiež politické úvahy maďarskej tlače. Z článku, ktorý koncom mája publikoval *Pester Lloyd*, na ilustráciu maďarských zahraničnopolitických ambícií prevzali výrok, vraj na Slovensku „väčšia časť obyvateľstva je ochotná splynúť znova s Maďarskom, menšia časť hľadá spojenie s Poľskom“. V súvislosti s daným problémom informácia pre Moskvu poukazovala na prejav ministra Ďurčanského zo 6. júna, kde upozorňuje, že „uskutočnenie maďarských plánov je v rozpore so záujmami osi Berlín – Rím“.²⁶

Na bratislavskom ministerstve zahraničia neraz uvažovali o možnom využití sovietskych medzinárodných aktivít pri presadzovaní záujmov Slovenska. Ku koncu mája sa v kuloároch rozšírila zvesť, údajne publikovaná v juhoslovanskej tlači, že Sovietsky zväz garantuje „status quo na Balkáne a v strednej Európe“. Za Puškinom si túto správu osobne prišiel overiť vedúci politického oddelenia ministerstva J. Mračna. Podľa hlásenia do Moskvy na priamu otázku odpovedal, že „Sovietsky zväz nepatrí ku krajinám, ktoré štedro rozdeľujú garancie iným štátom“.²⁷

Do rozhovorov v diplomatických aj vládnych kruhoch na Slovensku sa stále častejšie dostávali úvahy o nastávajúcom delení sveta. Sovietsky zástupca G. M. Puškin v náhodnej debata s ministrom financií M. Pružinským položil otvorenú otázku: „či si Slováci robia nádeje niečo pri tom dostať?“ Odpoveď iba potvrdila známu zahraničnopolitickú prioritu: návrat slovenských území odstúpených Maďarsku v roku 1938 a okupovaných po vojenskom útoku na slovenský štát ku koncu marca 1939.²⁸ Slovenská tlač už v politických komentároch z jesene 1939 uvažovala o tom, či si Maďarsko udrží Podkarpatskú Rus, obsadenú ako súčasť územia prvej ČSR maďarskou armádou, zároveň s násilným rozbitím republiky nacistickým Nemeckom 15. marca 1939. Pod dojmom paktu Berlín – Moskva a sovietskej účasti na nemeckom útoku proti Poľsku, predpokladali slovenskí žurnalisti možnosť sovietskeho vojenského zásahu aj na území, v ruských diplomatických dokumentoch známom ako Karpatská Ukrajina. V Bratislave, prístupnej politickým klebetám, sa začalo v júni 1940 znova povrávať, že Sovietsky zväz poslal Maďarsku ultimátum s požiadavkou: „do 24 hodín opustiť Karpatskú Ukrajinu“. Sovietsky atašé Zajcev si túto zvesť iba vypočul a ponechal bez komentára.²⁹

Na postup Moskvy voči Rumunsku, v oblasti hraničiacej s maďarskou záujmovou sférou boli zvedaví aj politici z okruhu slovenského ministerstva zahraničia. Na pozvanie F. Ďurčanského sa 27. júna zišiel celý diplomatický zbor a plná zostava sovietskeho vyslanectva, pričom si Puškin lakonicky zapísal: „z rumunskej misie na prijatí nikto

25 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Návšteva A. M. Alexandrova (Moskva 7. 6. 1940).

26 AVP RF, f. 0138b, 2-4-1, s. 99-137. Krátka informácia o Slovensku. (Zostavil D. Saprykin).

27 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 71. Denník Puškina (3. 6. 1940).

28 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 77. Denník Puškina. Recepčia u prezidenta J. Tisu 20. 6. 1940.

29 *Slovenská politika* 17. 9. 1939, s. 1; 19. 9. 1939, s. 1; *Národné noviny* 23. 9. 1939, s. 1. AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 90-92. Denník Zajceva (19. 6. 1940).

nebol“. Celý rozhovor sa točil okolo doručenia vládnej nóty Rumunsku „s návrhom vrátiť Besarábiu a odovzdať severnú Bukovinu Sovietskemu zväzu“.³⁰

Po vstupe sovietskych vojsk na územie ultimatívne vynútené od rumunskej vlády vzrástol v Bratislave záujem o stanovisko Moskvy v otázke podkarpatského regiónu, okupovaného Maďarskom. Sovietske akcie od jesene 1939, či už v Poľsku, alebo najnovšie aj v Rumunsku, viedli v slovenskej politike k úvahám o možnom zásahu aj proti Maďarsku. Z poverenia ministra Ďurčanského vedúci politického oddelenia ministerstva J. Mračna navštívil sovietskeho vyslanca a priamo sa spýtal, či sú pravdivé zvesti o sovietskej nóte Maďarsku s požiadavkou odovzdať Karpatskú Ukrajinu Sovietskemu zväzu. Na to Puškin, odpovedal, že nemá k dispozícii materiály, ktoré by túto správu potvrdzovali a zároveň upozornil na dementi publikované v maďarskej tlači. Záujem Slovenska o osudy oblasti, zo sovietskeho hľadiska bezvýznamnej počtom obyvateľstva i rozlohou, vysvetľoval Mračna v spojitosti so slovensko-maďarským teritoriálnym sporom. „Je jasné, že bojovať muž proti mužovi s Maďarmi nebudeme“ – povedal. „Dúfame naše protirečenia s Maďarmi vyriešiť mierovou cestou za okrúhlym stolom, kde budú prítomní okrem Slovenska a Maďarska tiež Nemecko a Sovietsky zväz.“ Napokon Mračna oboznámil sovietskeho diplomata so želaním slovenských politických činiteľov „mať spoločnú hranicu so Sovietskym zväzom“. Na pozvanie, ale aj z vlastnej iniciatívy navštívil G. M. Puškin v polovici júla ministra Ďurčanského. Sovietsky vyslanec opäť dostal otázku: „kedy už obsadíte Karpatskú Ukrajinu?“³¹

V prísne tajnej správe adresovanej V. M. Molotovovi sovietsky diplomat zhrnul svoje poznatky získané z rozhovorov v bratislavských vládnych kruhoch. Slovenskí politici typu Ďurčanského, konštatoval Puškin, snívajú o vytvorení „malého nezávislého slovenského štátu podľa vzoru Švajčiarska“. Z hľadiska zemepisnej polohy Slovenska pokladala táto skupina za výhodné mať „spoločné hranice so Sovietskym zväzom“ a získat popri nemeckej ochrane aj ďalšieho možného obhajcu. Po oficiálnom pozvaní maďarského premiéra P. Telekiho a ministra zahraničia Csákyho do Mníchova v júni 1940 sa prehĺbila neistota slovenských politikov vo vzťahu k Maďarsku. Obávali sa, usudzoval Puškin, „že Nemci môžu predat Slovensko Maďarom“. K tejto informácii pripojil Puškin svoje vlastné pozorovania. „Slovenská tlač, ktorá iba pred mesiacom viedla protimaďarskú propagandistickú kampaň s revíznymi požiadavkami“ – písal sovietsky diplomat – „teraz udrzuje úplné mlčanie. Navyiac, slovenská tlač mlčí aj vtedy, keď sa v maďarskom oficiálnom Pester Lloyde objavujú články ostro protislovenské. Možno cítiť, že Berlín kategoricky zakázal Slovákom demonštrovať svoje revízne tendencie“.³²

Na maďarskom vyslanectve v Bratislave sovietski diplomati získavali informácie a názory z druhej strany, predovšetkým od legačného tajomníka Z. Sztankaya. V júni 1940 sa za ním vybral prvý tajomník sovietskeho zastupiteľstva S. Afanasiev. K proble-

30 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 120, 143. Rozhovory Puškina s J. Mračnom (29. 6. 1940) a F. Ďurčanským (16. 7. 1940).

31 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 120, 143. Rozhovory Puškina s J. Mračnom (29. 6. 1940) a F. Ďurčanským (16. 7. 1940).

32 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 111-112. Informácia G. M. Puškina (Bratislava 17. 7. 1940).

matike maďarsko-slovenských vzťahov obrátil rozhovor samotný Sztankay a dlho hovoril o snahe Maďarska „mierovou cestou riešiť sporné otázky so susedmi“. Do denného záznamu Afanasiev zapísal aj postrehy maďarského kolegu k aktuálnej téme a konštatovanie, že v danom momente nemožno maďarsko-slovenské vzťahy nazvať zlými. „Ešte pred dvoma týždňami“, povedal Sztankay, „slovenská tlač viedla silnú protimaďarskú propagandu, výsledkom ktorej boli dokonca demonštrácie Slovákov pred budovou maďarskej misie v Bratislave“. Potom ale, podľa Sztankaya „celkom neočakávane“, táto propaganda prestala.³³

Od polovice júla v situačných správach pre moskovské centrum upozorňoval G. M. Puškin na otvorenú nespokojnosť Berlína s postupom slovenskej vlády a spomínal protivládne útoky nemeckej tlače vychádzajúcej v Bratislave. Podľa jeho názoru „*Ďurčanský, uskutočňujúci do určitej miery protinemeckú politiku, zrejme počítal s dlhotrvajúcou vojnou na Západe*“. Ruský diplomat predpokladal, že Berlín, aj keď nestrpí terajšiu Ďurčanského líniu, „*nestráca nádej skrotiť*“ tohto politika. Zároveň ale Puškin pobadal ako Nemci „*intenzívne, povedal by som umelo, zvyšujú autoritu Tuku*“, politika s promaďarskou minulosťou, preorientovaného na nemeckú stranu. Obdobie „*samostatného riadenia Slovenska*“, usúdil neskôr Puškin, skončilo v čase, keď došlo k pádu Francúzska.³⁴

Keď prezident Tiso 27. júla odchádzal na audienciu k Hitlerovi do Salzburgu, ako bolo vo zvyku, lúčil sa s ním pred mostom cez Dunaj, vtedy hranicou s Nemeckom, bratislavský diplomatický zbor. Sovietsky vyslanec Puškin prejavil svoju účasť vreľým stisnutím ruky, spomínal Tiso a pozeral na neho „*so zvláštnym výrazom v očiach*“. Až neskôr si prezident uvedomil, že ruský diplomat „*musel asi tušiť, čo znamená pre nás Salzburg*“.³⁵

Na oficiálne pozvanie cestoval premiér Tuka a šéf propagandy Mach. Pripojil sa k nim aj Ďurčanský, hoci pozvaný nebol a nemeckí „hostitelia“ ho ignorovali. Počas osobného rozhovoru s Hitlerom v jeho horskom sídle musel prezident J. Tiso, okrem iných výhrad, čeliť aj obvineniu z príklonu k Rusku v rámci panslavistickej politiky. Na Hitlerov monológ reagoval Tiso ubezpečením: „*My sa hlásime k Slavianom, ale v prvom rade sme kresťania a ako takí my s bolševizmom nemôžeme ísť*“.³⁶

Personálne zmeny vo vláde, dohodnuté pod nemeckým tlakom, sa začali uskutočňovať hneď po návrate delegácie do Bratislavy. Predseda vlády V. Tuka prevzal aj ministerstvo zahraničia, A. Mach ministerstvo vnútra a hlavné veliteľstvo gardy. Vyústenie krízy komentoval sovietsky vyslanec konštatovaním, že od Salzburgu nemecká vláda „*bezprostredne zasahuje do slovenských záležitostí*“.³⁷

Koncom júla 1940 z Bratislavy odchádzal nemecký vyslanec H. Bernard a nastupoval Manfred von Killinger. Rozlúčkovú návštevu vykonal Bernard aj na sovietskom zastupiteľstve. Ruský diplomat sa zaujímal predovšetkým o to, ako treba chápať postupne uskutočňované cesty Slovákov, Rumunov, Bulharov a predtým Maďarov na rokovania

33 AVP RF, f. 0138b, 4-2-3, s. 80. Denník S. A. Afanasieva (Záznam 10. 6. 1940).

34 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 108-110. Informácia G. M. Puškina (17. 7. 1940); Tamže, 2-1-1, s. 36. Správa za rok 1940.

35 SNA, f. NS, Inv. č. 41, Tn ľud II-A, 925. Dr. Jozef Tiso (2. časť).

36 Tamže, II-A, 926, Dr. Jozef Tiso (3. časť).

37 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 37. Správa za rok 1940.

do Nemecka. Tu, tvrdil Bernard, išlo o posúdenie niektorých požiadaviek spomínaných národov. V súvislosti s maďarskými revíznymi zámermi voči Rumunsku, zhodou okolností mesiac pred druhou Viedenskou arbitrážou, Bernard podotkol, že „*Maďari nedostanú celé Sedmohradsko*“, ale ani Slováci nemôžu očakávať návrat celého územia, na ktoré si robia nároky od Maďarska.³⁸ V informačnej správe pre V. M. Molotova, v súvislosti s nemeckou taktikou sovietsky vyslanec zhrnul svoje úvahy do záveru: „*Nemci chcú všetkých napoly uspokojiť a tým si kúpiť vedúce kruhy týchto krajín*“.³⁹

Analýza vnútro politickej situácie na Slovensku sa potvrdila, hlásil G. M. Puškin do Moskvy, no „*protirečenia medzi Ďurčanského skupinou a Nemcami zašli oveľa ďalej, než som predpokladal*“. Vo vnútornej politike, usudzoval sovietsky diplomat, boli predstavitelia odstavenej skupiny pre slovenský ľud nepochybne prijateľnejší. Ale „*Ďurčanský by sa ľahko zmieril s Berlínom, keby ho tak rozhodne neodstránili a keby mu nedali na vedomie, že nie je viac potrebný*“.⁴⁰

Novú vlnu slovensko-maďarského napätia zaznamenal Puškin ku koncu augusta 1940. „*Protimaďarská kampaň na Slovensku zvlášť zosilnela v období druhej Viedenskej arbitráže*“, píše neskôr sovietsky diplomat, „*keď Nemecko a Taliansko rozoberali maďarsko-rumunský územný spor. Slováci vážne dúfali, že v tomto momente získajú niečo od Maďarska. No tieto nádeje sa ukázali ako márne*“.⁴¹ Vzťahy medzi štátmi Dunajskej kotliny sledoval Puškin aj cez kontakty s juhoslovenským zastupiteľstvom v Bratislave. Počas arbitrážnych rokovaní v auguste poskytol vyslanec S. Simić sovietskemu zástupcovi súbor fotokópií piatich máp s tým, že ich získal z nemeckých zdrojov. Stredo-európske oddelenie komisariátu zahraničných vecí v Moskve postúpilo materiály priamo Molotovovi, ale až v decembri, keď sa hraničné línie vyznačené na mapách „*čiastočne potvrdili určitými politickými a územnými zmenami na účet Rumunska*“. Zodpovedný referent v dodatočnom komentári upozornil na to, že jedna z máp predpokladá aj „*zväčšenie Slovenska na konto časti území, ktoré pripadli Maďarsku podľa Viedenskej arbitráže z roku 1938*“. Išlo však zrejme o návrh dosť nepodarenej korektúry, keď v sprievodnom liste z augusta Puškin tvrdil, „*že územie Slovenska ostáva nezmenené*“.⁴²

Politické rozbory vypracované v jeseni 1940 dokumentujú záujem sovietskeho zástupcu o širšie súvislosti protimaďarských akcií slovenskej vlády. Kým funkciu ministra zahraničia zastával F. Ďurčanský, pokúšal sa presadzovať určité vlastné koncepcie, ale za danej situácie Puškin konštatoval: „*Nemožno ani trochu vážne hovoriť o nejakej vlastnej politike tohto bábkového štátu*“. V posledných septembrových dňoch bolo badať oživenie protimaďarskej kampane až po búrlivú demonstráciu v Bratislave. „*Je ťažké predpokladať*“, usudzoval Puškin, „*že by v tomto prípade Slováci prejavovali vlastnú ini-*

38 AVP RF, f. 0138b, 4-4-3, s. 148-149. Rozhovor Puškina s Bernardom (28. 7. 1940).

39 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 120.

40 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 117-123. Informačný list G. M. Puškina (Bratislava 4. 8. 1940).

41 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 48. Správa za rok 1940. Arbitrážnym rozhodnutím Nemecka a Talianska vo Viedni 30. 8. 1940 pripojili k Maďarsku 43 tisíc km² územia severného Sedmohradska. Z 2,5 milióna obyvateľov bol 1 milión osôb rumunskej národnosti.

42 AVP RF, f. 0138b, 4-4-3, s. 208-209. Hlásenie 16. 12. 1940. Uvedený súbor máp nebol k archívnemu materiálu pripojený.

ciatívu. *Veľký rozruch vyburcovaný Slováckmi okolo otázky revízie slovensko-maďarských hraníc treba najskôr spájať s nejakými drobnými nezhodami v nemecko-maďarských vzťahoch.*⁴³ V nasledujúcich rokoch sa potvrdil politický mechanizmus, ktorý už predtým vytyčil mladý ruský diplomat: nádeje bratislavskej vlády na realizáciu územných požiadaviek voči Maďarsku vzrástli vždy vtedy, keď konanie oficiálnej Budapešti nezodpovedalo požiadavkám Nemecka. Nacistická diplomacia však vždy dokázala zabrzdiť nežiaduce kroky maďarskej politiky, zmaríť revízne očakávania Bratislavy a potlačiť rozpory medzi malými vazalskými štátmi.⁴⁴

V záverečnej politickej správe sovietskeho zastupiteľstva na Slovensku za rok 1940 G. M. Puškin krátko zhrnul svoje pozorovania o stanovisku Bratislavy k južnému susedovi a znova upozornil na „*celý rad sporných otázok*“ existujúcich v slovensko-maďarských vzťahoch. Na prvom mieste uvádzal teritoriálne rozpory a skutočnosť, že „*Maďarsko, snívajúce o takzvanej ríši sv. Štefana (imperii sv. Štefana) nestráca nádeje na pripojenie Slovenska*“, zatiaľ čo slovenská politika po celý čas usiluje „*o revíziu súčasnej slovensko-maďarskej hranice*“. Z dostupných informácií sovietsky diplomat konkretizoval revízne predstavy bratislavskej vlády v obvode Košíc, Lučenca, Nových Zámkov, Vrábľov a Starej Bane, kde si, ako napísal, Slovensko nárokuje oblasť „*pozostávajúcu zo 141 slovenských obcí*“. V rámci protimaďarskej kampane slovenských médií upozornil Puškin na osobitnú „*Modrú knihu*“, vydanú v Bratislave pod patronátom vlády.⁴⁵

Oficiálna slovenská politika sa medzitým potichu vzdala hraničnej línie s Maďarskom, ktorá bola súčasťou hraníc prvej ČSR. Vzhľadom na očakávanú nepriaznivú reakciu verejnosti vládne kruhy tento svoj postoj nezdôrazňovali. Mapy a štatistiky predložené Berlínu v roku 1940 vymedzili ako slovenskú požiadavku návrat menej než tretiny územia okupovaného Maďarskom, čo predstavovalo 3 606 km², z väčších miest išlo o Košice, Lučenec a Levice. Zvyšok si malo ponechať Maďarsko. Zodpovední nemeckí činitelia odmietali aj o tomto návrhu vôbec rokovať a celú záležitosť stále odkladali na neurčité obdobie po ukončení vojny.⁴⁶

Sovietska diplomacia sa v kontaktoch s Nemcami opatrne vyhýbala možným rušivým momentom. K citlivým otázkam patrilo aj postavenie Slovenska v záujmovej oblasti ríše. Keď moskovská Pravda 16. novembra 1940 v doslovnom znení publikovala vyše roka starú nemecko-slovenskú „ochrannú zmluvu“ z 23. marca 1939, bola to, písal vyslanec F. Tiso, „*vec veľmi nápadná – lebo nezvyklá*“. Sami nemeckí diplomati v Moskve, prekvapení zverejnením zmluvy, hľadali príčiny tohto kroku. Bratislavskému centru radil Tiso „*dotaz na Puškina*“. Na oficiálnej večeri u V. Tuku bol sovietsky zástupca touto otázkou dosť zaskočený: o veci nemal žiadne informácie a musel argumentovať pravdepodobným zámerom novín „*zoznámiť čitateľov so Slovenskom*“. Do denného záznamu, určeného pre komisariát zahraničných vecí, G. M. Puškin potom

43 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 189. Informačný list G. M. Puškina (5. 10. 1940).

44 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Koncepcia slovenskej politiky k otázkam hraníc s Maďarskom (1944-1945)*. In: Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Bratislava 1994, s. 131-140.

45 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1. Tajné! Správa Zastupiteľstva ZSSR na Slovensku za rok 1940, s. 48-49.

46 LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava 2000, s. 189.

napísal: „Pripomínať Slovákom ich závislosť od Nemcov by sa nemalo. Tiež si nemyslím, že by tento fakt bol priaznivo prijatý v Nemecku“.⁴⁷

Letný pohľad do niektorých bratislavských novín z novembra 1940 dokumentuje horlivosť, s akou oficiálna propaganda zvyrazňovala slovensko-nemecké väzby. Po Maďarsku a Rumunsku dostalo aj Slovensko pozvánku, aby predseda vlády a minister zahraničia V. Tuka v Berlíne pripojil svoj podpis k paktu troch veľmocí Osi. Stalo sa tak v nedeľu 24. novembra o 13 hodine a ústredný politický denník opisoval tento okamih ako „*medzník slovenských národných dejín*“. Vyhlásenie poslaneckého klubu HSLS, že „*Slovensko prvý raz v dejinách uplatnilo sa ako medzinárodný politický činiteľ*“ publikoval denník *Slovák* v centre titulnej strany.⁴⁸ V informácii pre Moskvu G. M. Puškin charakterizoval pripojenie Slovenska k paktu ako „*čisto formálny akt, ktorý nemení nič na postavení tejto krajiny*“. Najnovší bratislavský vtíp o pristúpení Maďarska, Rumunska a Slovenska k paktu troch veľmocí, písal Puškin, „*to označuje ako »zimnú pomoc« Nemecku*“. V situácii Slovenska, podľa ruského diplomata, neboli však takéto vtípy „*celkom na mieste*“.⁴⁹

Súperenie slovenskej a maďarskej politiky o priazeň Ríše dokázali nacisti veľmi šikovne využiť, ale nepripustili, aby rozpory rozvedených susedov blokovali vojenské plány Berlína. Keď boli počas decembra 1940 všetky konfrontačné kampane na Slovensku i v Maďarsku zastavené, vysvitlo – podľa Puškina celkom jasne – „*že v tomto období boli Nemcom nevhodné akékoľvek trenice v slovensko-maďarských vzťahoch*“.⁵⁰

Vojenskú akciu nacistického Nemecka v Juhoslávii oznámil denník *Slovák* mimoriadnym vydaním 6. apríla 1941 a o dva dni už vítal „*Vítazný začiatok nemeckej ofenzívy na Balkáne*“. Vstup maďarskej armády na juhoslovanské územie a okupáciu pohraničných oblastí slovenská tlač nekomentovala, publikovala iba oficiálnu Horthyho proklamáciu o „*prevzatí ochrany*“ nad tamojším maďarským obyvateľstvom. Väčší záujem prejavila ústredná slovenská tlač o vyhlásenie samostatnosti Chorvátska a diplomatické uznanie nového štátu Nemeckom, Talianskom aj Slovenskom.⁵¹

V hlásení do Moskvy zdôraznil G. M. Puškin skutočnosť, že „*Slovensko prvé pretrhlo diplomatické styky s Juhosláviou, hneď ako sa dozvedelo o útoku Nemecka*“. Zároveň ale mladý diplomat poukazoval na zhoršené komunikačné možnosti, nakoľko nemecké miesta v Bratislave venovali zvýšenú pozornosť sovietskemu vyslanectvu a robili všetko, aby jeho osadenstvo pozbavili „*každej možnosti mať kontakty so Slováckmi a s diploma-*

47 SNA MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Telegram F. Tisu (16. 11. 1940); AVP RF, f. 0138b, 4-4-3, s. 195. Záznam G. M. Puškina z večere u V. Tuku pre maďarských, juhoslovanských a sovietskych diplomatov. Otázku položili J. Mračna, V. Tuka aj A. Mach (18. 11. 1940).

48 *Slovák* 26. 11. 1940, s. 2; 27. 11. 1940, s. 1-2-3; 29. 11. 1940, s. 5; Snem SR 1941. Tesnopisecká správa o 56. zasadnutí v Bratislave 6. 2. 1941, s. 9.

49 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 1-9. Informačný list G. M. Puškina (Bratislava 21. 12. 1940).

50 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 49. Správa za rok 1940.

51 *Slovák*, mimoriadne vydanie 6. 4. 1941; 8. 4. 1941, s. 1; 9. 4. 1941, s. 1 a 3; Veľkonočné číslo 1941, s. 3: Proklamácia ríšskeho správcu Horthyho z 11. 4. 1941. Maďarsko z územia Juhoslávie okupovalo oblasť s rozsa- hom 11 500 km² a z 1 milióna obyvateľov malo viac než 60% osôb nemaďarskú národnosť.

tickým zborom“.⁵² O politickej atmosfére na Slovensku mohli sovietski diplomati získať určité poznatky iba prostredníctvom oficiálnych médií, ktoré na jar roku 1941 zachovávali k problematike slovensko-maďarského sporu dosť zdržanlivý postoj.

Do polovice júna 1941 dostali vedúci sovietski politici množstvo informácií zo zahraničných spravodajských a diplomatických zdrojov o priamych prípravách Nemecka na vojenskú akciu proti Sovietskemu zväzu. Vyslanec G. M. Puškin 15. júna odcestoval na konzultácie do Moskvy a už sa na Slovensko nevrátil. Sovietska misia v Bratislave verbálnou nótou ohlásila ministerstvu zahraničia, že povinnosti chargé d'affaires preberá prvý tajomník vyslanectva S. Afanasiev.⁵³ Do úradného denníka v nedeľu 22. júna Afanasiev zaznamenal informáciu o nemeckom útoku na sovietske územie a o deň neskôr stručne konštatoval: „*Dnes Slovensko vypovedalo vojnu Sovietskemu zväzu*“.⁵⁴

Konkurenčný zápas oficiálnych kruhov Slovenska a Maďarska o priazeň Hitlera, známy od roku 1939, sa napokon premietol až do súťaže o získanie vojenských zásluh po boku nemeckej armády. Vstup do vojny proti ZSSR podľa neskorších úvah Jozefa Tisu mal Slovensku zabezpečiť aj „*účinné odrazenie maďarských invektív proti nám u Nemcov a Italov húževnato robených*“.⁵⁵ Signatárov Viedenskej arbitráže z novembra 1938 oficiálna slovenská politika neustále presviedčala o svojich „*zásluhách*“, čím sa pokúšala získať podporu pri zámere dosiahnuť určitú revíziu arbitrážneho rozhodnutia.

Zo zahraničnopolitických predstáv bratislavskej vlády sa úvahy o ruskej podpore pri budúcom rokovaní k otázkam slovensko-maďarských hraníc vytratili už v júli 1940. Oficiálnym kruhom slovenského štátu ostávalo iba čakať na rozhodnutie Berlína. Sovietsky diplomat G. M. Puškin, počas svojho pôsobenia v Bratislave informovaný o slovenských požiadavkách k revízii existujúcich hraníc s Maďarskom, sa v celkom odlišnej politickej situácii po druhej svetovej vojne skutočne podieľal na príprave medzinárodných dokumentov k danej otázke. Ako politický poradca sovietskeho vládneho zmocnenca pre Maďarsko, prevzal Puškin 24. decembra 1944 žiadosť maďarskej dočasnej vlády o určenie podmienok prímeria.⁵⁶ Rokovanie v Moskve k dohode o prímerí medzi Maďarskom a víťaznými Spojencami vychádzalo zo stavu k 31. decembru 1937.⁵⁷ Slovensko-maďarská hraničná línia sa obnovovala v rámci štátnych hraníc ČSR a Maďarsko muselo opustiť okupované československé, juhoslovanské a rumunské územia.

2004

52 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 137. Informácia G. M. Puškina (23. 4. 1941). Tamže, 2-1-2, s. 1-2. Anotácie na správy Puškina z 23. 4. a 28. 5. 1941.

53 SNA MZV SŠ, Sovietske vyslanectvo v Bratislave, k. 221. MZV potvrdzuje príjem verbálnej nóty z 15. 6. 1941.

54 AVP RF, f. 0138b, 2-1-4, s. 57. Denník S. A. Afanasieva.

55 MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*. Trenčín 1991, s. 397. Rukopisné poznámky Dr. Jozefa Tisu (máj 1945).

56 *Magyar-szovjet kapcsolatok 1945-1948. Dokumentumok*. Budapest 1969, s. 22.

57 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Podoby československo-maďarského vzťahu 1938-1949. (Východiská, problémy a medzinárodné súvislosti)*. Bratislava 1992, s. 53-64.

RUSKÁ OTÁZKA V POLITICKÝCH NÁZOROCH NA SLOVENSKU 1941 – 1943

Do oficiálnych kontaktov medzi Bratislavou a Moskvou nepriniesol január 1941 v protokolárnej rutine podstatné zmeny: štátnici si rozoslali diplomaticky zdvorilé novoročné pozdravy, bratislavský snem schválil slovensko-sovietsku obchodnú a plavebnú dohodu, pripravovala sa výmena ratifikačných listín. Denník *Slovák* publikoval z nemeckých zdrojov optimistické komentáre k perspektívam „*nemecko-sovietskej spolupráce*“, ale politické kruhy slovenského štátu už pochybovali o stabilite vzájomného pomeru oboch veľmocí. V rozhovore s vedúcim úradníkom moskovského ľudového komisariátu pre zahraničie Nikolajom Vasilievičom Novikovom slovenský vyslanec Fraňo Tiso priamo spomenul určité informácie o očakávanom nemecko-sovietskom vojnovom konflikte. V odpovedi Novikov odmietol podobné správy ako nepodložené, zdôraznil existenciu „*úplne dobrých*“ sovietsko-nemeckých vzťahov a vyjadril počudovanie nad tým, o aké dohady sa opierajú reči o nadchádzajúcej „*údajne sovietsko-nemeckej zrážke*“. Slovenský vyslanec podľa Novikovovho zápisu „*s určitou závisťou a obšírne*“ hovoril o veľkosti a sile Sovietskeho zväzu, ktorý preto „*môže viesť celkom samostatnú politiku a nezapájať sa do vojny na žiadnej strane*“.¹

Odvolanie F. Tisu z vyslaneckého postu v Moskve prijal sovietsky vyslanec na Slovensku Georgij Maximovič Puškin ako prekvapujúci politický krok a pokúsil sa zistiť dôvody tohto rozhodnutia slovenskej vlády. Na slávnostnom podujatí v Bratislave sa Puškin stretol s prezidentom Jozefom Tisom a k danej otázke dostal diplomatickú odpoveď: „*V tomto čase je lepšie mať vyslanca, ktorý nie je viazaný rodinou.*“² Ministerský predseda si v apríli dal zavolať Juliána Šimku a oznámil mu, že musí odísť do Moskvy za slovenského vyslanca. Námitky právnika, ktorý nikdy predtým nebol v diplomatických službách, Vojtech Tuka neakceptoval.³ Tajomník slovenskej misie v Moskve Gejza Krno požiadal N. V. Novikova o prijatie a podľa protokolárnych zvyklostí mu odovzdal dva spisy: oznámenie o odvolaní F. Tisu a žiadosť slovenskej vlády o súhlas s vymenovaním J. Šimku za nového slovenského vyslanca. Sovietska administratíva konala v tomto prípade neobyčajne rýchlo, Krno už o štyri dni mohol prevziať *agrément* a do Bratislavy hlásil: „*Pán Novikov sa ani slovom nepýtal na dôvod odvolania F. Tisu, ani sa nepýtal na osobu J. Šimku.*“⁴

1 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie, Moskva (AVP RF), f. 0138b, 2-1-3, s. 1. Záznam Novikova o rozhovore s vyslancom Tisom (28. 2. 1941); ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Ruský faktor v geopolitických úvahách o Slovensku (august 1939-február 1941)*. In: Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. VHÚ Bratislava 2003, s. 157-171; *Slovák* 11. a 12. 1. 1941, s. 1.

2 AVP RF, f. 0138b, 2-1-4, s. 48. Denník Puškina (23. 4. 1941).

3 Slovenský národný archív (SNA), fond NS, inv. č. 42, Th ľud 7/46. Dr. Vojtech Tuka (2. časť), A-995. Svedecká výpoveď JUDr. Juliána Šimku.

4 AVP RF, f. 0138b, 2-1-3, s. 3, 6. Záznamy N. V. Novikova (25. a 29. 4. 1941); SNA, fond MZV SŠ, ZÚ v Moskve, k. 198. Správa (30. 4. 1941).

Vzťahy medzi Moskvou a Berlínom videl Puškin cez oficiálnu sovietsku optiku, no v bratislavskom prostredí sa stretával s odlišnými úvahami. „*Za posledné mesiace bola Bratislava plná zvestí o akoby nastávajúcej vojne medzi ZSSR a Nemeckom,*“ hlásil ruský diplomat v máji 1941 do Moskvy. Návštevníci obchodného zastupiteľstva alebo konzulárneho oddelenia, písal Puškin, pokladali „*za svoju povinnosť informovať nás o nebezpečenstve hroziacom Sovietskemu zväzu*“.⁵ Ríšska aj sovietska propaganda pokračovali v zahraničnopolitických mystifikáciách, Európa s napätím očakávala budúce udalosti, v bratislavských kuloároch sa stále viac hovorilo o nemecko-sovietskej vojne a koncom mája 1941 odcestoval do Moskvy nový slovenský vyslanec.

Korektný postoj Slovákov a „*tunajších Nemcov*“ k sovietskemu zastupiteľstvu v Bratislave viedol G. M. Puškina k záveru, že v najbližšom čase nedôjde k žiadnym podstatným zmenám v nemecko-sovietskych vzťahoch. Ruský diplomat zaznamenal mnohé prejavy vojnových príprav, ale nebol si istý, pokiaľ išlo o zámery Nemcov a skutočný zmysel ich aktivity na Slovensku.⁶ Konzultovať do moskovského centra odchádzal vyslanec Puškin v polovici júna a povinnosti *chargé d'affaires* prevzal prvý tajomník Sergej Afanasiev.

V nedeľu 22. júna 1941 si sovietsky diplomat do úradného denníka zapísal: „*Skoro ráno sa Misia dozvedela o útoku Nemecka na Sovietsky zväz.*“ Bratislava mala pred sebou napínavý deň a prezident Tiso, ako každú nedeľu, bol v Bánovciach. Ríšsky vyslanec na Slovensku oficiálne informoval premiéra a ministra zahraničných vecí Vojtecha Tuku o začiatku protisovietskej vojny: návštevu u neho, spolu s vyslancom Talianska, vykonal ešte dopoludnia. Vtedy, podľa vysvetlenia Tuku, citovaného denníkom *Slovák*, „*nebolo žiadnej pochybnosti, či sa má tiež Slovensko zúčastniť na tomto boji*“. O udalostiach telefonovali prezidentovi. Ministerský predseda ubezpečil prítomných zástupcov Osi, že pretrhne všetky diplomatické styky so Sovietskym zväzom a dal si zavolať S. A. Afanasieva. Verbálna nóta v mene slovenskej vlády oboznámila sovietsku misiu s daným stavom. Telegrafické spojenie s Moskvou už bolo prerušené, preto ministerstvo zahraničia vysielalo pre slovenského vyslanca rádiovú výzvu. Vedúci slovenský denník v mimoriadnom vydaní písal o začiatku gigantického zápasu, napoludnie minister vnútra Alexander Mach rečnil pred SND nastúpeným gardistom o „*zúčtovaní s najnebezpečnejším nepriateľom*“. Denný záznam Afanasieva v pondelok 23. júna stručne konštatoval: „*Dnes Slovensko vypovedalo vojnu Sovietskemu zväzu.*“⁷

Správu o vojne si personál slovenského vyslanectva v Moskve vypočul z ranného vysielania berlínskeho rozhlasu. Rádiovú výzvu ministerstva zahraničia z Bratislavy, viac ráz opakovanú, vyslanectvo nezachytilo. O prerušení diplomatických stykov Slovenska so Sovietskym zväzom sa Šimko dozvedel cez maďarské vyslanectvo, kde počúvali spravodajskú reláciu z Ríma. Švédka misia v Moskve akceptovala oficiálnu žiadosť

5 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 144. Informácia G. M. Puškina (20. 5. 1941).

6 MARJINOVÁ, V. V.: *Brána na Balkán. Slovensko v geopolitických plánoch SSSR a Nemecka v letech 1939-41. Soudobé dějiny* 1./6, 1994, s. 844.

7 AVP RF, f. 0138b, 2-1-4, s. 57. Denník S. A. Afanasieva (22. a 23. 6. 1941); SNA, f. NS, inv. č. 42, Tn Iud 7/46, Dr. V. Tuka (1. časť), A-994; Tamže, inv. č. 38, Tn Iud 72/45, A-909, Jozef Sivák (1. časť); *Slovák* 24. 6. 1941, s. 5; *Slovák* 26. 6. 1941, s. 3.

zo Slovenska a oznámila ľudovému komisariátu pre zahraničie rozhodnutie svojej vlády prevziať zastupovanie slovenských záujmov v Sovietskom zväze.

Vyslanec Julián Šimko pripravil nótu pre V. M. Molotova a požiadal o audienciu. Z vlastnej iniciatívy nemienil šéf slovenskej misie oznamovať vypovedanie vojny, hoci inak by to patrilo k jeho protokolárnym povinnostiam. Neskôr, po vojne, Šimko povedal: „*Videlo sa mi to smiešne.*“ Predseda Rady ľudových komisárov a ľudový komisár zahraničných vecí Molotov prijal Šimka 23. júna o 17. 30 hod. Nóta slovenskej misie oznamovala prerušenie diplomatických stykov so Sovietskym zväzom a žiadala umožniť personálu misie návrat na Slovensko. V rozhovore sa Molotov spýtal na príčinu vzniku vojnového stavu so Slovenskom a Šimko, s odvolaním sa na nedostatok oficiálnych informácií, vyslovil názor že ide o dôsledok ochrannej zmluvy podpísanej s Nemeckom.⁸

Z oficiálneho vyhlásenia, vydaného 24. júna 1941, sa mal slovenský národ dozvedieť o svojej „*plnej solidarite s Veľkonemeckou ríšou*“ a pripojení slovenských jednotiek k „*bojujúcej nemeckej armáde*“. Na tlačovej konferencii v zasadačej sieni Úradu propagandy si po uvedení nového šéfa Tida J. Gašpara novinári vypočuli aktuálny komentár predsedu vlády k udalostiam posledných dní. „*Mohlo by vyzerat komicky, že Slovensko vypovedáva boj ohromnej mocnosti*“, pripustil Vojtech Tuka, ale dôrazne pripomenul, že tri svetové veľmoci prijali Slovensko „*ako spojenca*“, musí teda „*spoluprevziať*“ aj obeť a pre slovenský národ je ctou, ak ho pokladajú za schopný „*vydobyť si podiel na víťazstve*“.⁹

Vstup do vojny proti Rusku vyvolal v bratislavských vládnych kruhoch dosť rozpačitú reakciu. Do programu dodatočne zvolaného zasadnutia ministerskej rady premiér Tuka nezaradil hlasovanie o tom, „*kto je pre a kto je proti účasti vo vojne*“, iba podrobne referoval. Vo formálnej debata niektorí ministri predsa len žiadali vysvetlenie. Ako sám neskôr uviedol, Jozef Sivák sa spýtal, či bolo vypovedanie vojny natoľko súrne a bolo sa treba tak ponáhľať, „*že sa ešte aj ústava obišla*“. Tento Tuko „*pomýlený krok*“ bol ministrovi školstva „*veľmi nepríjemný*“ aj preto, lebo si spomenul na svoje moskovské účinkovanie v slovenskej akademickej delegácii a rozhovor s Molotovom v máji 1940, keď otázka o slovenských prípravách na vojnu vyznela skôr ako žart.¹⁰

Vedúci činitelia slovenskej armády podľa výpovede plukovníka Štefana Tatarku, náčelníka štábu ministerstva národnej obrany, po vstupe Slovenska do vojny upozorňovali nemecké vojenské miesta, že ťažko „*možno dvíhať bojovú morálku našich vojakov tým, aby bojovali proti Rusku*“. Nemecká vojenská misia v Bratislave vydala okamžite príkaz zamerať propagandu „*nie proti Rusom, ale proti bolševikom*“. Pokyny na „*robe-*

8 AVP RF, f. 0138b, 2-1-3, s. 11. Nóta švédskej misie (Moskva 23. 6. 1941); SNA, f. NS, inv. č. 42, Tn Iud 7/46, Dr. V. Tuka (2. časť), A-995. Svedecká výpoveď J. Šimka.

9 Slovenský národný archív (SNA), fond NS, inv. č. 41, Tn Iud 6/46, II. A-925, Dr. Jozef Tiso (2. časť). Text vyhlásenia: „*V plnej solidarite s Veľkonemeckou ríšou nastupuje slovenský národ v obrane európskej kultúry svoje miesto; čiastky našej armády prekročili hranice Slovenskej republiky, aby sa pripojili k bojujúcej armáde nemeckej.*“ Bratislava 24. júna 1941. Podpisani: Dr. Jozef Tiso, Dr. Vojtech Tuka, Ferdinand Čatloš; *Slovák* 26. 6. 1941, s. 3. Tlačová konferencia sa konala 24. júna.

10 SNA, f. NS, inv. č. 42, Tn Iud 7/46, A-994, Dr. Vojtech Tuka (1. časť); inv. č. 38, Tn Iud 72/45, A-906, Jozef Sivák (1. časť); II.-A-910 (5. časť), výpoveď Dr. Imricha Karvaša. Rozhovor Siváka s Molotovom 10. 5. 1940 pozri ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Pohľady na Východ*, Bratislava 2002, s. 134.

nie propagandy“ dostávalo armádne velenie priamo od nemeckej misie. Armádny rozkaz ministra národnej obrany generála Ferdinanda Čatloša, vydaný 26. júna, už zdôrazňoval: „*Nejde tu o boj proti ruskému národu – ani proti Slovanstvu. Takýmito heslami operujú len zločinní nepriatelia národa a štátu, ktorí sa usilujú šíriť rozvrat a chceli by nás vohnať do záhuby. V tomto boji, ktorého výsledok je jasný, nájde v novej Európe lepšiu budúcnosť aj ruský národ.*“¹¹

Motív oslobodenia ruského národa od boľševikov sa v bratislavských denníkoch objavil aj v súvislosti s publikáciou slovenského robotníka Andreja Smitha, známeho od druhej polovice 30. rokov, keď písal o svojich skúsenostiach a dojmoch zo sovietskej reality. Hoci autorovo meno pôsobilo ako vykonštruovaný pseudonym, jeho poznatky boli tragicky pravdivé. V Anglicku aj Francúzsku údajne vypredali dve vydania knihy *Bol som robotníkom v ZSSR*, potom vyšla vo Švédsku. Slovenský vystahovalec v USA a komunista sa do Ruska dostal cez nábor „zahraničných odborníkov“, pracoval tam do roku 1935 ako vnímavý, zainteresovaný pozorovateľ.

Do propagandistickej kampane v júni 1941 denník *Slovák* pohotovo zaradil niektoré myšlienky autora, úryvky z knihy priniesol aj denník *Gardista* a v redakčnom úvode ju nazval „*najaktuálnejšou politickou publikáciou dneška*“.¹² Slovenskí čitatelia poznali za minulé desaťročie rôzne variácie kritiky sovietskych pomerov, ale od leta 1941 nadobúdala zvláštny význam a mala sa stať argumentom na zdôvodnenie vojny proti boľševickému centru.

Zahaliť vojenské ťaženie do vznešeného politického hávu a tvrdiť, že prináša „slobodu“, patrilo vždy k umeniu dobyvateľov. Stalinov režim, odsudzovaný a nenávidený európskou liberálnou demokraciou, bol vo svojej totalitnej podstate blízky nacistickým praktikám. Predstavu krížovej výpravy „*na obranu európskej kultúry*“, za oslobodenie trpiacich kresťanov a desiatok národov sovietskeho impéria ponúkla berlínska propaganda malým vazalom, vrátane Slovenska, aby ich účinkovanie vo vojne dostalo navonok idealistický náter. Ale „*Hitlerove ciele v Rusku neboli v žiadnom prípade idealistické,*“ napísal britský historik Paul Johnson. „*Boli výlučne a bezohľadne koristnícke.*“ Na východe sa mala viesť vojna totálna, vojna vyhladzovacia. Cieľom ťaženia bolo vyhubiť ľudí, obsadiť a osídliť krajinu na koloniálnej báze. Získať nemeckému národu nový „Lebensraum“.¹³

Vo vedúcich kruhoch každého z malých satelitných štátov nacistického Nemecka definovali *pro domo* vlastné zámery, spojené s účasťou v protisovietskej vojne. Nemecké útočné operácie 22. júna, ako predpokladal strategický plán *Fall Barbarossa*, podporovali rumunské a fínske vojská. V pôvodnom programe Slovensko a Maďarsko menovite

11 Tamže. Výpoveď Š. Tatarku; *Slovák* 27. 6. 1941, s. 3: *Slovenskí vojaci – verní spojenci a statoční bojovníci*. Armádny rozkaz.

12 *Slovák* 27. 6. 1941, s. 5: *Slovenský robotník Andrej Smith o svojich skúsenostiach v ZSSR*; *Gardista* 5. 7. 1941, s. 5: *Slovenský robotník v ZSSR píše list Stalinovi*. Tamže, *Grécky mních o svojom utrpení v „sovietskom raji“*.

13 JOHNSON, P.: *Dějiny dvacátého století*. Praha 1991, s. 371-372, 403. Říšský komisař pro nemeckú národnosť poverený „rasovou očistou východu“, Heinrich Himmler, už v marci 1941 zvolal prvú poradu o genocíde. Oznamoval, že cieľom plánovaného ťaženia do Ruska je „vyhubiť tridsať miliónov slovenského obyvateľstva“. Kľúčovým dokumentom genocídy je rozkaz, vydaný v mene vodcu A. Hitlera 31. 7. 1941, o totálnom (Gesamtlösung) a konečnom riešení (Endlösung) „židovskej otázky“.

nefigurovali, ale Berlín očakával ich aktivitu. Súperenie slovenskej a maďarskej politiky o priazeň Hitlera, známe od roku 1939, sa napokon premietlo až do súťaže o získanie vojenských zásluh po boku nemeckej armády. Vstup do vojny proti ZSSR mal podľa úvah Dr. Jozefa Tisu Slovensku zabezpečiť aj „účinné odrazenie maďarských invektív proti nám u Nemcov a Italov húževnato robených“.¹⁴ Išlo teda zrejme o to presvedčiť signatárov Viedenskej arbitráže z novembra 1938 o „zásluhách“ slovenského národa a prípadne získať ich podporu pri revízii arbitrážneho rozhodnutia.

Prvé dni vojny po prerušení diplomatických stykov boli pre osadenstvo bývalej sovietskej misie v Bratislave dosť napínavé a rušné. V utorok 24. júna sovietsky *chargé d'affaires* S. A. Afanasiev adresoval úradu ministerstva zahraničia nótu so sťažnosťou na výtržnosti pred budovou misie v pondelok večer, písal o ohrození životov i majetku sovietskych občanov a rozhodne odmietol tvrdenie publikované v bratislavských novinách nemeckej národnej skupiny *Grenzbote*, že v budove je umiestnená tajná vysielacia. V súvislosti s tým nóta vyjadrila ochotu umožniť slovenským úradom prehliadku všetkých miestností zastupiteľstva a žiadala prijať účinné opatrenia. Vedúci politického oddelenia ministerstva Jozef Mračna referoval o sovietskej nóte predsedovi vlády a ten prikázal ministrovi vnútra zosilniť policajnú ochranu diplomatickej budovy. Výtržnosti sa už nezopakovali. Slovenská pošta dostala inštrukciu, aby zabezpečila pracovníkom misie – o čo sa Afanasiev dovtedy neúspešne pokúšal – telefonické spojenie so sovietskymi zastupiteľstvami v Budapešti a v Berlíne, kde sa chceli informovať o spôsobe a termíne návratu domov.¹⁵

O postupe evakuácie sovietskych diplomatov a členov bývalej misie zo Slovenska sa Afanasiev napokon dozvedel priamo v Bratislave od švédskoho konzula. Odchod bol určený na 7. júla 1941, predpokladaná trasa viedla vlakom do maďarského Vácu, odtiaľ loďou po Dunaji do Bulharska a cez bulharské územie vlakom. Vo Svilengrade na bulharsko-tureckej hranici sa malo čakať na príchod členov slovenskej misie, aby bolo možné *en bloc* uskutočniť výmenu skupín z Bratislavy a Moskvy.¹⁶ Ministerstvo zahraničia umožnilo Afanasievovi vymeniť 270-tisíc slovenských korún za americké doláre, získalo pre neho povolenie odoslať sovietskej vláde nešifrovaný telegram. Sovietski diplomati, pracovníci vyslanectva a obchodného zastupiteľstva sa nerušene pripravovali na odchod, mohli sa bez sprievodu pohybovať po meste, nakupovať potraviny a vybavovať všetko potrebné. V určený deň odchodu sprevádzali vo vlaku z Bratislavy po slovensko-maďarskú hranicu členov sovietskej misie predstavitelia ministerstva zahraničia a príslušníci štátnej bezpečnosti. Pred prekročením hranice sovietski diplomati vyhlásili, že nemajú voči Slovensku žiadne sťažnosti.¹⁷

V Moskve vojna nezastihla celé osadenstvo slovenskej misie: na začiatku leta tu ostal vyslanec Julián Šimko, legačný tajomník Gejza Krno s manželkou a dvaja zria-

14 MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*. Trenčín 1991, s. 397. Rukopisné poznámky Dr. Jozefa Tisu (máj 1945).

15 SNA MZV ŠŠ, Zastupiteľský úrad v Moskve, k. 198. Nóta misie ZSSR (24. 6. 1941) a komentár MZV.

Podrobnosti k demonštráciám a výtržnostiam z 22. a 23. júna 1941.

16 AVP RF f. 0138b, 2-1-4, s. 79.

17 Tamže, f. 0138a, 22-35-4, s. 75.

denci, kým tlačový atašé Mikuláš Gacek a úradník Ján Muravský dovolenkovali doma. Radca švédskej misie Nylander, odvolávajúc sa na nótu o prevzatí zastupovania záujmov Slovenska, potvrdil šéfovi protokolu V. N. Barkovovi „*pripravenosť vstúpiť do rokovani o procedúre výmeny personálu slovenskej misie v Moskve za personál sovietskej misie v Bratislave*“. O švédskom návrhu uskutočniť výmenu v Turecku informoval Barkov prvého námestníka ľudového komisára pre zahraničie A. J. Vyšinského.¹⁸ Územie Sovietskeho zväzu opúšťali pracovníci slovenského vyslanectva 13. júla, na dvadsiaty deň po odchode z Moskvy. Oficiálna výmena personálu oboch misií sa odohrala na turecko-bulharskej hranici. Zvláštnym nemeckým vlakom, ktorým sa priviezli sovietski diplomati, pokračovala skupina Slovákov na ceste cez Bulharsko a Chorvátsko do Viedne, odtiaľ v noci 24. júla konečne dorazila do Bratislavy. Senzačný rozhovor s vyslancom Šimkom už na siedmy deň po jeho návrate publikoval denník *Slovák*.¹⁹

V auguste 1941 sa vrátil zo slovenského hlavného mesta do Moskvy personál sovietskeho zastupiteľstva. Podobne ako Julián Šimko, aj S. A. Afanasiev zveril tlači svoje najhoršie spomienky z obdobia po prerušení diplomatických stykov a vstupe Slovenska do vojny. Denník *Izvestija* priniesol správu „*o hanebných chuligánskych útokoch a pogromoch*“, organizovaných proti sovietskej diplomatickej misii v Bratislave 22. a 23. júna. Opis udalostí, podaný dosť dramaticky, stručne vymenoval konkrétne výčiny davu zhromaždeného pred budovou misie. Z aspektu medzinárodných zvyklostí, zaužívaných vo vzťahu k zahraničným diplomatom, bolo vážnym obvinením tvrdenie, že po demonstrácii z 22. júna vláda nezabezpečila ochranu budovy sovietskeho zastupiteľstva a dav 23. júna „*beztrestne pokračoval v pogrome*“. Na záver *Izvestija* ironicky konštatovali: „*Slovenské úrady sa tomuto vyčíňaniu prizerali s okázalou zhovievavosťou.*“²⁰

Švédska misia v Sovietskom zväze ihneď zaregistrovala poburujúcu správu a obrátila sa na svoju vládu, aby vyžiadala z Bratislavy patričné vysvetlenie. Zložitá diplomatická komunikácia trvala celé mesiace. V apríli 1942 slovenský vyslanec v Berlíne odovzdal švédskej misii očakávanú odpoveď vo forme memoranda slovenskej vlády. Demonstrácie a výtržnosti v Bratislave opisovalo memorandum oveľa podrobnejšie než stručná novinová správa. Zároveň vymenovalo všetky opatrenia prijaté na ochranu sovietskej diplomatickej misie, uskutočňované nielen ÚŠB, ale aj policajným riaditeľstvom. Na vysvetlenie situácie konštatovalo, že udalosti, ktoré viedli „*k nežiaducim incidentom*“, sa odohrali mimoriadne rýchlo. Účinnosť a odstrašujúci vplyv zosilnených bezpečnostných opatrení sa ukázali v nasledujúce dni, keď „*až do odchodu členov sovietskej misie z Bratislavy už nijakých demonstrácií nebolo*“. K tomu, na doplnenie, memorandum pripomenulo postup ministerstva zahraničia a uľahčenia poskytované pracovníkom sovietskej misie počas prípravy na vycestovanie. Ako protiklad memorandum spome-

18 AVP RF, f. 0138b, 2-1-5, s. 12. Informácia pre A. J. Vyšinského. Tajné! (Moskva 25. 6. 1941).

19 *Slovák* 31. 7. 1941, s. 4: *Dobrodružná cesta príslušníkov slovenského vyslanectva z Moskvy do Bratislavy* (Rozhovor s vyslancom Dr. Juliánom Šimkom); HLAVA, B.: *Ťažký údel diplomata. Historická revue* 1997, č. 5, s. 21-22.

20 *Dokumenty a materiály k dejinám československo-sovietskych vzťahů*. Díl . IV. Sv. 1. (Ed. Č. Amort a jini). Praha 1982, (ďalej: *Dokumenty a materiály, diel IV/1, c. d.*), s. 165-166. *Izvestija* (Moskva) 5. 8. 1941: Správa o útokoch na sovietsku diplomatickú misiu v Bratislave.

nulo neprimerané zaobchádzanie s personálom slovenskej misie od 25. júna v Moskve, počas internovania a dopravy na sovietskom území až po prekročenie tureckej hranice. Slovenské zastupiteľstvo v Berlíne prosilo diplomatickú misiu Švédska o sprostredkovanie, aby švédska vláda, ktorá vzala na seba zastupovanie slovenských záujmov v Sovietskom zväze, mohla o obsahu memoranda informovať sovietsku vládu. Švédske vyslanectvo odovzdalo kópiu dokumentu európskemu oddeleniu ľudového komisariátu zahraničných vecí: v tom čase všetky sovietske vládne inštitúcie a zahraničné zastupiteľstvá sídlili v Kujbyšev. ²¹ Diplomatické dozvuky boli svojrúznou bodkou za oficiálnymi stykmi medzi Bratislavou a Moskvou.

Na diplomatickej scéne predstavovalo trápne záverečné dejstvo slovensko-sovietskych kontaktov iba malú epizódu. Vzťah k Rusku vo verejných prejavoch od augusta 1939 do júna 1941 v celom spektre slovenskej politiky doma aj v exile nadobudol rôzne protirečivé ideologické podoby. Nemecko-sovietsky pakt otvoril nielen možnosť nadviazať diplomatické styky medzi Bratislavou a Moskvou, ale viedol aj niektorých ľudáckych politikov k meditáciám o „bratskom Rusku“, zatiaľ čo domáci komunisti v ilegálnych materiáloch začínali snívať o sovietskom Slovensku. Demokratická slovenská emigrácia vnímała dohodu totalitných veľmocí podobne ako Milan Hodža vo svojich dávných úvahách o situácii, keď sa stredná Európa mohla ocitnúť „*medzi Nemeckom a Ruskom ako medzi dvoma drviacimi mlynskými kameňmi*“.²²

Pohľad na Rusko sa od leta 1941 vo všetkých variáciách slovenských politických prejavov pohyboval od mystifikácií k ilúziám a obsahoval iba málo realistických prvkov. Oficiálne médiá slovenského štátu vykresľovali hrdinské obrazy svätej vojny proti bolševizmu, vízie ilegálnych komunistov o sovietskom Slovensku naznačovali možnosť štátoprávneho zväzku s Moskvou, tajná domáca demokratická opozícia si osvojovala predstavu londýnskeho exilu o spoľahlivom sovietskom spojencovi. Romantické rusofilstvo a sny o slovanskej vzájomnosti neostávali iba nostalgickým preludom z minulosti. Ako emocionálna reakcia na oficiálne presadzovaný nemecký vplyv oživali po celom Slovensku rôzne podoby rusofilských nálad.

Komentár snemového spravodajcu k návrhu zákona o zvýšenom trestnom postihu protištátnej činnosti označil stopy zanechané „*v politickej orientácii dosť veľkého počtu ľudí, čakajúcich na spásu zo sovietskeho Ruska*“ ako dôsledok komunistickej aktivity za bývalej ČSR.²³ Mediálna protibolševická propaganda nadobúdala stále ostrejšie antisemitské prvky. Zatiaľ čo v auguste 1939 ľudácki novinári nachádzali v dôslednom „odžidovšťovaní“ Sovietskeho zväzu východisko rusko-nemeckého zblíženia, v lete 1941 čerpali z ríšskych zdrojov tézu o márnej snahe Nemecka dodržať uzavretý pakt, lebo sa

21 AVP RF, f. 0138a, 22-35-4, s. 72-77. Informácia o dotaze švédskej vlády k demonštráciám v Bratislave 22. a 23. 6. 1941. Memorandum slovenskej vlády odovzdané švédskej misii v Berlíne (datované 23. 4. 1942). Preklad z nemeckého jazyka. Záznam Ľudového komisariátu zahraničných vecí, Kujbyšev 26. 6. 1942. Rozdelovník: Molotov, Vyšinský, Lozovoj, Generálny sekretariát VKS(b).

22 HODŽA, M.: *Federácia v strednej Európe a iné štúdie*. Bratislava 1997, s. 49. Československo a stredná Európa, prednáška z marca 1931.

23 Snem Slovenskej republiky 1941. I. volebné obdobie, 5. zasadnutie. Správa o zasadnutí Snemu v Bratislave 22. 7. 1941, s. 12. Spravodajca Dr. František Orlický.

vraj „ukázalo, že Židia neustupujú z vedúcich miest v Rusku“. Denník *Gardista* v rovnakom tóne charakterizoval Rusko nielen ako politického, ale aj ako „vojenského exponenta svetového židovstva“. Meditácie o duchovnom význame protibolševického ťaženia v úvodníku *Slováka* pripisovali všetky tragédie na Ukrajine „zverstvu židobolševikov“ a z drastických opisov spleťali „mravný“ podklad ku kategorickému tvrdeniu: „Židia sú všade rozvratným živlom, a preto nezasluhujú nijaký ohľad.“²⁴ Vyvrcholením surovej tlačovej kampane boli potom spravodajské bloky k publikovanému „židovskému kódexu“, prijatému slovenskou vládou v septembri 1941, ktoré sa uvádzali výraznými titulkami o „rasovej očiste Slovenska“.²⁵

Nacionalistická a rasistická motivácia vojnových cieľov hitlerovských armád v Rusku vyvolala výraznú protireakciu: predstava národnej skazy a poníženia sa stala silným morálnym impulzom. Idea obrany národných hodnôt a duchovného dedičstva minulosti, v pôsobivej interpretácii spisovateľa Alexeja Nikolajeviča Tolstého, nadobúdala širší záber. Začiatkom augusta 1941 tento známy sovietsky literát, ktorý v októbri 1935 s delegáciou novinárov a spisovateľov krátko pobudol na Slovensku, pripravil pre moskovský rozhlas výzvu adresovanú Čechom a Slovákom ako príslušníkom slovanských národov ohrozených nacistickými svetovládnymi cieľmi. Na zhromaždení v Moskve, konanom 10. a 11. augusta 1941, zvolili Všeslovanský výbor, poverený propagáciou „slovanskej vzájomnosti v novodobom pokrokovom poňatí“.²⁶

Za vojny ako politický predstaviteľ komunistického odboja v Juhoslávii navštívil Moskvu neskorší disident Milovan Đilas. Už pri prvom stretnutí so sovietskym vedným Všeslovanského výboru si uvedomil, aká je to umelá, dokonca bezvýznamná inštitúcia. Svoju činnosť sústreďovala na reprezentáciu a propagandu, ale aj to malo očividné hranice. Výbor takmer výlučne tvorili komunistickí emigranti zo slovanských krajín, pre ktorých, ako konštatoval Đilas, „bola vlastne všeslovanská idea cudzia. Ale mlčky vzali na vedomie, že treba vzkriesiť niečo dávno zastaralé, ako prechodnú formu. Cieľom podujatia, podľa Đilasa, bolo „naverbovať podporu komunistickému Rusku alebo aspoň neutralizovať protisovietske panslavistické prúdy“.²⁷

Slovenský komunistický intelektuál Vladimír Clementis sledoval všeslovanskú aktivitu Moskvy z londýnskej emigrácie. Ideovo sa stotožňoval s úvodným vystúpením ruského spisovateľa na augustovom zhromaždení a poukazoval na výnimočne dôrazné odsúdenie starého reakčného panslavizmu a panrusizmu. Do štúdie, publikovanej v roku 1943, vybral Clementis väčší citát z ohlasu prvého kongresu k slovan-

24 *Gardista* 5. 7. 1941, s. 4; *Kto vládne v ZSSR?*; *Slovák* 13. 7. 1941, s. 1: *Význam protibolševického ťaženia* (Š. Polakovič); *Slovák* 26. 7. 1941, s. 5: *Bolševizmus a židovstvo je jedno a to isté*; *Slovák* 10. 8. 1941, s. 4: *V ZSSR má najväčšie privilégia Žid*.

25 *Gardista* 11. 9. 1941, s. 3: *Rasistická očista Slovenska*; Kódex právnych predpisov o Židoch. Čiastka 52. Slovenský zákonník zo dňa 10. 9. 1941, č. 198. KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka. Dr. Jozef Tiso 1887-1947*. Bratislava 1998, s. 88-99.

26 *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939-1945. Dokumenty*. Díl 1, březen 1939 – červen 1943. (Ed.: Němeček, J. – Nováčková, H. – Šfoviček, I. – Tejchman, M.) Praha 1998, s. 231,241.

27 ĐILAS, M.: *Találkózáások Sztálinnal* (Preklad knihy: *Susreti sa Staljinom*). Budapest 1989, s. 25-26. Ako vysoký stranický funkcionár sprevádzal Đilas juhoslovanskú vojenskú misiu, delegovanú do Moskvy v marci 1944.

ským národom a časti textu osobitne zvýraznil. Idealizovaný obraz duchovnej spriaznenosti slovanských národov, spojených totožnosťou záujmov s mohutným Ruskom, dopĺňal paletu rusofilských ilúzií, po veky opatrovaných v politickom vedomí Slovenska. Za vojny videl Clemenis význam nového rusofilstva i v tom, že sa stávalo jedným zo spojovacích článkov boja „za slobodné, spravodlivé a zabezpečené Československo“.²⁸

Kritické výhrady, pohotovo publikované v bratislavských denníkoch, poukazovali rozhorčene na „štvavé reči“ delegátov moskovského stretnutia, prednášané „proti Nemecku, ktoré vedie dnes rozhodujúci zápas s červeným bolševizmom“, a ironizovali vyhlásenú „jednotu slovanstva v boji proti fašizmu“. Úvodník v *Slováku* podotýkal, že „páni v Moskve sa akosi rýchlo preorientovali smerom k slovanskej myšlienke“. A – písal autor – museli tak urobiť, „lebo víťazná nemecká armáda je im v päťách a spolu s ňou i malé slovianske národy dali sa na pochod, aby od koreňa vyničili zhubný bolševizmus“. Mimoriadne ostré výroky v komentári *Gardistu* presne zodpovedali stále opakovaným frázam o „židobolševizme“ a neboli pre čitateľa ničím novým.²⁹ Nápadná bola skôr snaha dokázať imunitu slovenského národa voči slavianstvu šírenému „červenou Moskvou“, adresovaná asi predovšetkým podozrievavým Nemcom.

V polovici septembra 1941 sa minister vnútra Alexander Mach rozhodol rozšíriť záber propagandistickej kampane nezvyčajným experimentom. Bývalý tlačový atašé slovenskej misie v Moskve Mikuláš Gacek dostal nariadenie sprevádzať komunistických intelektuálov, ktorých vyslali na Ukrajinu na poznávaciu exkurziu po stopách frontu. Spisovateľ Gacek bol za sprievodcu vyhladený priamo ministrom, ako „duševne blízky“ určeným delegátom. V dokumente, písanom po dlhšom čase, jeden z delegátov, Gustáv Husák, spomína i mená ostatných účastníkov. Boli to: Ján Poničan, Michal Falčan, brat Vlada Clementisa a Čulen z Brodského, príbuzný Mareka Čulena, pôsobiaceho v Moskve. Delegácia prešla „cez Halič až do Kyjeva, videla síce zlé stopy vojny, ale nevidela nič, čo propaganda doma k videniu servirovala“, konštatoval Husák a zdôraznil, že po návrate nikto z delegátov nedal „žiadne prehlásenie alebo vyjadrenie o dojmach a výsledku cesty“.³⁰ Z Bratislavy odchádzali delegáti 18. septembra ráno v novom aute Červeného kríža, všetci vyobliekaní vo vojenskej rovnošate. O desať dní sa dostali do Prešova a cestovali domov. Zápisky z Gacekovho denníka iba naznačujú jeho bezprostredné dojmy, letmo predstavujú scenériu skazy po prechode frontu, drahotu, biedu, náhodné stretnutia a rozhovory. Nájdeme tu aj verše, ktoré Poničan napísal cestou:

*Kamenný had sa ako mŕtvy vinie
Zármutku farba padla na rany
Pod kolesami bledá dialka hynie
A nad hlavami letia havrany...*

28 CLEMENTIS, V.: *Slovanstvo kedysi a teraz*. Praha 1946, s. 118, 49.

29 *Slovák* 13. 8. 1941, s. 1; *Hejslovanstvo z núdze*; *Gardista* 15. 8. 1941, s. 2; *Bolševické farizejstvo*.

30 *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Dokumenty*. 3. zväzok (Zost.: Vartíková, M., red. Plevza, V.). Bratislava 1984. Dok. 228, s. 337. Správa pre moskovské vedenie KSC. Datovaná 7. 7. 1944. Vypracoval Gustáv Husák.

Po návrate prijal Gaceka minister Mach a v rozhovore o badateľných emocionálnych účinkoch cesty na ľavičiarskych delegátov poznamenal: „*Nik od nich nečaká radikálny zvrät v zmýšľaní. Ľudí takej mentality ako oni máme vlastne mnoho. Nechcem od nich nijaké osvedčenia...*“³¹ Z hľadiska oficiálnych záujmov bola exkurzia na východný front dôležitá už preto, že sa vôbec uskutočnila. V rozhovore pre *Neues Wiener Tagblatt* minister Mach o dojmoch komunistických delegátov uvádzal, čo sa vraj „*hovorí po celom Slovensku o tom, akí presvedčení a rozrušení sa vrátili z tejto cesty*“. K ďalšej otázke smerujúcej k úvahám londýnskej tlače „*na začiatku protibolševickej vojny*“, že sa slovenskí vojaci budú zdráhať, aby bojovali ako Slovania proti Slovanom, minister vnútra uviedol názory kompetentných nemeckých miest o Slovákoch ako „*spolahlivých a statočných bojovníkoch*“. Nádeje Anglicka boli podľa ministra márne aj preto, lebo vlastne „*panslavizmus nie je nijaká politická idea, ale hlúposť*“. Účastou svojej brannej moci na nemeckom zničujúcom boji proti bolševizmu, vyhlásil Mach, slovenský národ „*prakticky vteliť do skutočnosti to, čo už odjakživa bolo našim svätým cieľom*“.³²

Z prvých strán slovenských denníkov po niekoľko dní od 25. novembra útočili na čitateľa palcové titulky o historických chvíľach v Berlíne, kde slovenský štát, reprezentovaný premiérom Vojtechom Tukom, pristúpil k paktu proti Kominterne. Berlínske účinkovanie ministerského predsedu malo napokon viesť k pádu všetkých pokusov „*očierňiť Slovensko, akoby pre údajné panslavistické zjavy malo byť odstavené na vedľajšiu koľaj*“. Zatiaľ čo denník *Gardista* prinášal doslova poetické meditácie o zvláštnej dôvere samotného vodcu Hitlera voči slovenskému národu, ako o dôkaze toho, „*že naša námaha nebude márna*“³³, v uzavretých priestoroch diplomacie vládla zvyčajná próza.

O ceste Slovákov do hitlerovskej „*novej Európy*“ a o „*svetovej situácii*“ v marci 1942 hovoril pred zahraničným výborom snemu predseda vlády a šéf diplomacie Vojtech Tuka. Poslanie svojho rozsiahleho expozé videl rečník v tom, „*aby sa rozptýlili niektoré pochybnosti*“ a prehĺbilo sa presvedčenie, „*že kráčame správnu cestou*“. Rozbor historických koreňov a vývojových trendov svetovej politiky ukončil Tuka optimistickou predpoveďou istého víťazstva Trojpagu, spochybnil možnosti USA a konštatoval: „*Nádej v Rusko je dnes už bezpodstatná*.“ Do výpočtu zahraničnopolitických aktivít slovenského štátu na prvé miesto vyzdvihol „*pomer k nášmu veľkému priateľovi a ochranovi, k nemeckému národu*“. Spomínal prehlbovanie priateľskej spolupráce s Rumunskom v hospodárstve i kultúre, srdečný vzťah k samostatnému Chorvátsku aj spoločné ciele s bratským národom bulharským.³⁴ Užší politický zväzok Slovenska, Rumunska a Chorvátska, usmerný Berlínom do vymedzeného rámca satelitného systému Osi, ostal iba nereálnou predstavou a predmetom kuloárových úvah.

31 GACEK, M.: *Surová býva vše pravda života... Denníkové zápisky z rokov 1937 – 1944*. Dolný Kubín 1996, s. 21-25. Po návrate z Moskvy pracoval Gacek na MNO, od augusta 1942 pôsobil na tlačovom oddelení MZV.

32 *Gardista* 31. 10. 1941, s. 4: *Odjakživa smrteľní nepriatelia Moskvy*. Rozhovor s ministrom Machom v *Neues Wiener Tagblatt*.

33 *Slovák* 26.-29. 11. 1941, všetky čísla s. 1; *Gardista* 29. 11. 1941, s. 1.

34 SNA, fond Snem SR. Zasadania snemových výborov, k. 62. Zasadnutie zahraničného výboru 12. 3. 1942. Expozé predsedu vlády a ministra zahraničia Dr. Vojtecha Tuku, *Slovák* 14. 3. 1942, s. 2.

Slovenskí diplomati v úzkom okruhu spriatelенých štátov sústavne sledovali rôzne varianty aktuálnej ruskej otázky. V Bukurešti vyslanec Milecz pravidelne čítal miestne denníky, ale politické články posudzoval s vedomím, že oficiálne usmernená tlač môže tlmočiť iba myšlienky zodpovedajúce vládnej línii. Paradoxne asi práve preto zaujal vyslanca začiatkom januára 1942 článok *Rumunsko a slovanské nebezpečenstvo*. Známý publicista tu hodnotil „*agresívny duch Moskvy*“ ako špecifický ruský jav, ktorý by po páde bolševizmu iba zmenil svoju formu a získal viac ortodoxný charakter. Kým existuje v Európe veľké Rusko a konglomerát národov ruskej ríše nie je rozbitý, dovtedy – usudzoval autor – je a bude Rumunsko ruským nebezpečenstvom ohrozené. Súčasný vojnový konflikt musí byť ako priaznivá okolnosť využitý na definitívne odstránenie tejto hrozby „*pre národný vývoj rumunského ľudu*“. Význam článku videl slovenský diplomat v určitej zmene oficiálnej línie a nadobudol dojem, že čisto protibolševické zameranie vojnovnej propagandy „*už asi nestačí, a preto je treba poukazovať aj na iné príčiny, pre ktoré musí Rumunsko ďalej bojovať proti Rusku*“. Rozhovor s novým chorvátskym vyslancom v Bukurešti Brankom Benzonom využil slovenský diplomat aj na výmenu názorov o vývoji vojnovnej situácie. Obaja dospeli k názoru, písal Milecz, že Rusko nemožno pokladať za porazené, aj keď „*môže byť podstatne oslabené veľkými nemeckými úspechmi*“.³⁵

Zatracovanie slovanských ideí vo vystúpeniach úradných činiteľov slovenského štátu a v oficiálnej propagande, chápané ako prevencia proti vždy očakávaným maďarským intrigám, malo predovšetkým zahraničnopolitickú funkciu. Na druhej strane článok Dr. Stanislava Mečiara, tajomníka Matice slovenskej, publikovaný vo februári 1942, smeroval skôr dovnútra. Autor odmietal názory, rozširované na Slovensku „*viac po kútoch ako verejne*“, ktoré príklon k Veľkonemeckej ríši chceli „*vysvetľovať ako zradu na Slovanstve a na slovanskej tradícii u nás*“. Hovorilo sa, že dnes, keď Slováci bojujú proti slovanským bratom, proti Rusom, musí sa vraj Vajanský, ktorý od nich očakával spásu, obracať v hrobe. Ľudí, čo takto rozmýšľali, nemienil autor článku presvedčať o opaku. Za dôležité pokladal presvedčiť sa o tom, „*ako Vajanský vysvetľoval, ponímal a uplatňoval panslavizmus a čo on pod týmto termínom rozumel*“. Z úvah klasika, publikovaných v roku 1888, vybral Stanislav Mečiar obsiahly citát. Panslavizmus, písal Vajanský, „*nie je strana, ani teória, ani učenie, ani škola, je to stav vecí, farba a esencia prírody, skutočnosť makavá, pravda reálna, holá, nezvratná. Že sme Slováci – v tom je tajnosť panslavizmu. Ano, halienka je panslavizmus, krpec je panslavizmus, vyšívané oplecko je panslavizmus, slovenský je panslavizmus, každý náš dych je panslavizmus. Iného panslavizmu neznáme*.“ Na tieto slová nadväzoval komentár Stanislava Mečiara, že Slovákom aj iným národom, a to nielen slovanským, „*príklon k národu, k ľudu, k myšlienke národnej je závažný, prevažuje a začína obrodzovať celý ich život*“. Kto by teda – tvrdil Mečiar – v texte Vajanského namiesto výrazu panslavizmus dal výraz národný socializmus, vyjadril by „*vlastne program súčasného diania slovenského a európskeho*“.

35 SNA MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, k. 192. Hlásenie I. Milecza (5. 1. 1942). Denník *Curentul* 5. 1. 1942, Pamfil Seicaru: *Rumunsko a slovanské nebezpečenstvo*. Tamže. Politická správa I. Milecza o rozhovore s chorvátskym vyslancom (Bukurešť 16. 2. 1942).

Z krkolomnej ideovej konštrukcie vyvodil jej autor záver: vraj zásady vyjadrené Vajanským „*prebili sa k moci práve v národe nemeckom*“. Jediný rozdiel videl Mečiar v tom, že „*kým panslavizmus bol vierou a nádejou, národný socializmus je uskutočňovaním tejto idey, viery a nádeje našich otcov*“. V tomto zmysle, podľa autora, slovenský národ pomáha „*aj veľkému ruskému národu k víťazstvu národnosocialistických (panslavistických) zásad, ktoré tam udusil bolševizmus*“.³⁶

Od začiatku protisovietskej vojny nadobudla na Slovensku tradičná slovanská, rusofilská idea jasne polarizovaný politický obsah. Vyjadrením solidarity s Ruskom mal byť slovenský príspevok k národnému oslobodeniu slovanských bratov, či už od bolševizmu, alebo od nacistických agresorov. Výraznou chybou krásy oboch týchto polôh bola skutočnosť, že protibolševický zápas hlásalo totalitné, rasisticky determinované Nemecko, kým na druhej strane pri záchrane miliónov ľudí ohrozených kolonizátorskými ambíciami Hitlera išlo vlastne aj o uchovanie totalitného stalinského systému.

V lete 1942 bola už nepopulárnosť hitlerovského východného frontu na Slovensku verejným tajomstvom a protinemecké nálady vyúsťovali do slovanských ilúzií. Z tohto aspektu patrilo vysokoškolské študentstvo k najviac „ohrozeným“ sociálnym skupinám: prezident Tiso nie náhodou predniesol svoj „historický prejav“ práve akademikom. Na prvom mieste, čo zvlášť vyzdvihoval denník *Gardista*, vedúci predstaviteľ slovenského štátu odmietol všetky „*jalové kritiky a reči*“ zdôrazňujúc: „*nezradili sme ani kresťanstvo, ani Slovanstvo*“. Na adresu Čechov Tiso odkázal, že sa „*nedáme zhltnúť ani vlastným bratom*“, od Poliakov sme si vzali „*len to, čo bolo naše*“ a napokon, do boja proti bolševizmu sme sa dali „*v obrane kultúry a slobody národov Európy*“. V tejto súvislosti vyslovil Tiso základnú tézu: „*Bolševik nie je Slovan*“.³⁷ Téma vojny, tragicky aktuálna, nemohla chýbať v nijakom vystúpení hlavy štátu a o ťažkostiach „*v dôsledku vojnových čias*“ hovoril Tiso aj na júlovej slávnosti v Michalovciach po valnom zhromaždení združenia slovenských gréckokatolíkov: Jednoty sv. Cyrila a Metoda. K problémom slovenského života podľa prezidenta patrila nutnosť mnohého sa zriekať, kým dosiahneme stupeň, „*na akom stoja iné veľké národy*“. Heslom dňa bolo: „*Túto vojnu musí Os, teda Nemecko, Taliansko, Japonsko a aj Slovensko, vyhrať*“. Polemiku s nemenovaným zdrojom obsahovala nasledujúca myšlienka „*Nedajte sa mýliť, to nie je boj proti Rusku, ale je to boj za Rusko, aby sa konečne ruský národ vyslobodil zo starej kliatby. Nie, my proti ruským bratom nebojujeme, ale my bojujeme proti satanovi z pekla vyšlému a budeme bojovať, pokiaľ nezničíme bolševizmus*“.³⁸ Sériu vybraných výrokov k otázke vojnových aktivít Slovenska uzatvárajú slová Jozefa Tisu z novembra 1942, ktoré predniesol na okresnej politickej škole v Trenčíne. „*Boj proti Poľsku a protibolševické ťaženie boli najpozitívnejšími krokmi, ktoré sme učinili pre zabezpečenie národa*“, vyhlásil prezident slovenského štátu. Zahraničnopolitický rozmer problému definoval Tiso

36 *Gardista* 1. 2. 1942, s. 6: *Vajanský a náš boj*. Autor článku S. Mečiar (1910-1971): spisovateľ, literárny kritik, redaktor *Slovenských pohľadov*, 1939-1945 tajomník Matice slovenskej. Citát z článku S. H. Vajanský: *Kde sila? Národné noviny* 1888, č. 44, 46 a 47.

37 *Gardista* 3. 6. 1942, s. 1: *Historický prejav prezidenta k akademikom*.

38 *Gardista* 7. 7. 1942, s. 1: Prejav Dr. Jozefa Tisu na cyrilometodejskom odpuste v Michalovciach 4. júla.

v oficiálnej propagande často opakovaným tvrdením: „*Neprajníci predstavovali Slovákov ako boľševikov. Týmto sme dali faktickú odpoveď, keď sme prví šli po boku Nemecka proti Sovietom.*“³⁹

Zásadný obrat vo vojne nastal v novembri 1942: britské vojská zastavili postup Nemcov a začali rozhodujúci protiútok pri El Alameine, čím otvorili vyčisťovanie severnej Afriky a Stredomoria, anglo-americké sily sa vylodili v Maroku a Alžíri, Japonci utrpeli katastrofálnu porážku na Šalamúnových ostrovoch a Rusi spustili protiofenzívu pri Stalingrade.⁴⁰

Ku koncu novembra si prezidentov osobný tajomník Dr. Karol Murín do denníka rezignovane zapísal: „*Situácia medzi obyvateľstvom je napätá. Nik neverí v nemecké víťazstvo. Mienky sa rozchádzajú iba v časových odhadoch. Nenávisť k boľševizmu nás ale núti jednať tak, ako robíme. Keby bolo Rusko nacionálne!!!*“⁴¹ Otázka ruského nacionalizmu, nie ako nereálna predstava, ale ako politická skutočnosť, zaujala aj Milana Hodžu. Podľa slovenského demokratického exilového politika „*nacionalizmus vzrástol zoči-voči Stalingradu i v dôsledku faktu, že Rusko hrá v Európe opäť významnú úlohu... Ruský nacionalizmus víťazí vďaka komunizmu a komunizmus vďaka nacionalizmu. Tieto dve pôvodne navzájom bojujúce ideológie sa zliali do hrôzu naháňajúcej sily, ktorá ovláda a bude ovládať ruskú zahraničnú politiku.*“ Východisko hľadal Hodža v spoločnej zodpovednosti za mier, ktorá mala byť vyjadrením „*spoločných záujmov Ruska a demokratických krajín, veľkých či malých*“. V tejto súvislosti Hodža striktne odmietol vzájomné priame či nepriame zasahovanie do vnútorných problémov a zdôrazňoval nutnosť „*koncentrovať sa na kolektívnu bezpečnosť*“.⁴²

Z Rumunska, blízkeho slovenskej oficiálnej politike svojím vzťahom k Maďarsku, písal vyslanec Milecz do bratislavského centra o traume „*muža z ulice*“, motivovanej strachom z Ruska. Uznávaný rumunský publicista zhrnul všeobecne rozšírené názory do teoretického článku a poukázal na idey hlásané Moskvou: veľmi aktívnu solidaritu s každým slovanským národom, popri energickom a organizovanom mesianizme. Rumunsko, trvalo ohrozené ruským nebezpečenstvom, môže byť, tvrdil autor, „*zabezpečené iba vtedy, keď Rusko bude ležať úplne porazené na zemi*“. Tému o údajnej „*svornosti Slovanov*“ charakterizoval slovenský vyslanec ako naivný výmysel a propagandistické strašidlo, ktoré je určené rumunskému čitateľovi, „*aby dostal viac strachu pred touto čertovou čeliadkou, ktorou sme my Slovania*“.⁴³

V okruhu nacistických poradcov, nasadených do dôležitých inštitúcií slovenského štátu, zaregistrovali „*zvýšené vnútropolitické napätie a ťažkosť*“ na Slovensku, čomu venovali podrobnú analýzu situácie, určenú pre Berlín. Tajný dokument okrem mnohých iných problémov rozoberal aj otázky „*vojnového nasadenia*“ a konštatoval, že slo-

39 Prejav prezidenta Tisu na okresnej politickej škole v Trenčíne 21. 11. 1942. Prevzaté od KAMENEC, I.: *Tragédia politika, kňaza a človeka*, c. d., s. 100.

40 JOHNSON, P.: *Dějiny dvacátého století*, c. d., s. 399.

41 MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*, c. d., s. 142. Denníkový záznam 28. 11. 1942 (Pokračovanie).

42 HODŽA, M.: *Federácia v strednej Európe*, c. d., s. 318-319, 321.

43 SNA MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, k. 192. Správa I. Milecza o pomere Rumunska k Rusku. Tajné! (Bukurešť 28. 12. 1942). Článok I. P. Prundeniho v denníku *Porunca Vremii*, 24. 12. 1942.

venská armáda, „*najmä pokiaľ ide o dôstojnícke kruhy, je veľmi československy a rusofilsky založená*“. Protinemecké stanovisko je podľa hlásenia dôstojníka Abwehru „*veľmi výrazné najmä medzi mladými slovenskými dôstojníkmi, resp. aspirantmi, ktorí sú napospol panslavisti*“. Všeobecne známa orientácia slovenských dôstojníkov sa prejavovala aj tým, že si v hostincoch demonštratívne dávali „*hrať ruské piesne*“. V Záhrebe, pri oslavách vzniku chorvátskeho štátu, sa slovenskí dôstojníci v styku s bulharskými a chorvátskymi kolegami „*stále odvolávali na svoj spoločný pôvod a tejto nálade dávali priechod v temperamentných prejavoch*“. Zvlášť naliehavým sa z nemeckého hľadiska zdal „*zostrený zásah proti prejavujúcim sa javom rozkladu*“. Budúcnosť nemeckého národa vyžadovala, aby ríša postupne začlenila všetky európske štáty. Konkrétne to znamenalo „*vyčistenie poľského, českého a slovenského národného bytia, ktoré patrí do východnej časti nemeckého základného priestoru*“. Vo vzťahu k Slovákom sa uvažovalo, „*že presídlenie vo väčšom meradle nie je potrebné... Naproti tomu sú tu všetky predpoklady pre asimiláciu*“. Tento proces, „*ktorého prvá fáza sa už odohráva*“, mal byť zavŕšený až po niekoľkých generáciách a popri tom sa predpokladala nutnosť „*odstrániť rasovo nežiaduce a rušivé živly a potichu ich vysídliť*“. Za podstatné pokladali nemecké miesta na Slovensku „*vytvoriť a udržiavať určité ovzdušie, v ktorom možno uskutočniť prvú fázu tohto procesu*“.⁴⁴

Sprivedné znaky všetkých „rozkladných javov“ v slovenskej armáde i spoločnosti, rôzne varianty všeslovanských a rusofilských predstáv, znervózňovali nielen nacistických „Beraterov“ v Bratislave. Vo vedúcich politických kruhoch vnímali neprimerané „slovanské blúznenie“ ako ohrozenie samotných ideových základov slovenského štátu. Zhrnutím všetkých téz z predchádzajúcich vystúpení a programovým vyjadrením zásadnej otázky „*pomeru Slovanstva k boľševizmu*“ sa stal prejav vodcu a prezidenta republiky Jozefa Tisu pri vyradení nových poručíkov slovenskej armády v máji 1943. Východiskovou myšlienkou rozsiahleho vystúpenia, uvedeného v denníku *Slovák* palcovým titulkom, bola apoteóza účasti slovenskej armády v „*boji proti boľševizmu*“. Vojnovú aktivitu nazval Tiso vecou zvláštnej cti pre slovenský národ, ktorý „*ako kmeň slaviansky*“ týmto činom „*zmazal z mena slavianskeho hanbu a škrvnu boľševického sadizmu, ktorou poškvrnila infernálna táto beštialita čistý štít slaviansky*“. K „*obratnej rafinovanosti*“ nepriateľskej propagandy patrilo, vyhlásil Tiso, zahaľovanie boľševického svetového názoru „*jednak do rúcha slavianskeho*“ a popri tom jeho predstavovanie ako „*jediného činiteľa, ktorý je v stave čeliť germánskemu náporu*“. Z historických skúseností a súčasnej reality vyvodzoval základné ideové postuláty, ktoré predkladal Slovákom ako základ národného bytia. Vzorový Slováč, vykresľovaný Tisom, „*zakladá si v prvom rade na sebe*“ a od svojho koreňa a základu slovenského sa nikdy neodtrhne „*pre imaginárnu nadstavbu slaviansku*“. Odmietajúc boľševickú propagandu slovanských hesiel bol vlastne slovenský národ vedený „*ideálne a šľachetne chápaným slavianskym citom*“

⁴⁴ *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Ed. V. Prečan. Bratislava 1965, s. 45-54. Situačná správa o vnútro politickej a národnopolitickej situácii na Slovensku. Tajné! V záhlaví pripojených 15 príloh je uvedené meno SS obersturmbanführera V. Nagelera, poradcu SS pri hlavnom veliteľstve HG. Správa nie je datovaná a nemá označenie autora, iba pečiatku o doručení hlavnému úradu ríšskeho vodcu SS, dňa 16. 2. 1943.

a svojou krvou zmýval „*bolševickú škvŕnu zo slavianskeho kmeňa ruského*“. Uvedomelý Slovák, v charakteristike Jozefa Tisu, sa nedá nachytať na protinemeckú propagandu, lebo „*nás Slovákov nemecká ruka chráni, nám pomáha; slovenský národ v priateľskej susedskej zhode s Veľkonemeckou ríšou rastie, napreduje hmotne i kultúrne*“.⁴⁵ O pár rokov neskôr Tiso vypovedal, že nikdy „*nemal pred očami fyzický boj proti Sovietskemu zväzu, ale ideový boj proti komunizmu*“. S bolševizmom stotožňoval Tiso sovietsky štát údajne iba dovtedy, kým „*ústami Stalina nevyhlásil, že Kominternu a ZSSR není jedno a to isté*“.⁴⁶

V tajnej politickej správe z Bukurešti slovenský zástupca Ivan Milecz informoval o úvahách, ktoré na margo ideového profilu sovietskeho Ruska predniesol švajčiarsky vyslanec de Weck. Z poznatkov získaných na Balkáne vyvodil švajčiarsky diplomat záver o všeobecnom zvyšovaní toho sociálneho napätia, „*z ktorého sa rodia potom revolúcie*“. Strach balkánskych krajín z vlastných komunistov sa viazal na predstavu o totožnosti Ruska s Kominternou. Podľa de Wecka súčasná odrezanosť Ruska od Európy sťažuje propagandistické možnosti, Stalin sa očividne vzdal revolučných ideí z roku 1917 a táto vojna „*vyvolala u ruských ľudí takú vlnu nacionálneho cítenia*“, čo sa po vojne bude musieť prejaviť aj politicky. Heroicky bojujúcu ruskú armádu vnímal švajčiarsky diplomat ako „*osobné dielo Stalinovo*“, ktoré umožňuje „*dnešným pánom Moskvy rezistovať s nezlomnou silou*“ proti údernej váhe celej armády a ostatných pripojených vojsk.⁴⁷

Názor, akoby návrat „nacionalizmu v Rusku“ bol znamením príchodu novej fázy sovietskej politiky, sa objavoval nielen v interných diplomatických debatách. S touto tézou sa vo vážnych politických komentároch stretol aj Milan Hodža. Ako novú, veľkolepú, ale v skutočnosti „*zavádzajúcu teóriu*“ charakterizoval Hodža špekulácie o tom, že „*ak sa v Rusku presadí nacionalizmus, netreba sa ničoho báť*“, pretože susedia Ruska „*síce budú tlačené do sféry ruského vplyvu, budú rusifikované, nie však sovietyzované*“. Podobné omyly pokladal Hodža za mimoriadne nebezpečné a rovnako aj predpoklad, „*že Rusko svojimi zmenami smeruje k demokracii*“. Spoluprácu s Ruskom, varoval Hodža, nemôžu demokracie budovať na nesprávnych premisách. Riešením stáročných problémov strednej Európy mala byť „*sloboda stredoeurópskych národov medzi Ruskom a Nemeckom, s vylúčením sfér vplyvu*“ a perspektívou federatívny zväzok.⁴⁸ Myšlienky slovenského politika boli publikované až desať rokov po jeho smrti.

Jeseň 1943 priniesla do politických rozhovorov v pracovniach bratislavského ministerstva zahraničia nové témy: očakávanie vecí budúcich, kopanie protiletectkých krytov priamo pod oblokmí úradu, prejavy paniky vo verejnosti a rôzne postoje k ruskému problému. V Bratislave sa za posledný čas pováralo: „*Veď tí Rusi sú celkom fajn. Bojujú chlap proti chlapovi, podľa regulí vojny. Tí nám mestá nebombardujú... Možnosť,*

45 Slovák 5. 5. 1943, s. 1: *Pomer Slavianstva k bolševizmu*. Prejav J. Tisa zo 4. mája; Slovák 6. 5. 1943, s. 1: *Strhnutá maska*. Úvodníkový komentár k prejavu.

46 SNA, f. NS, inv. č. 41, Th ľud 6/46, Dr. Jozef Tiso, II-A 926 (3. časť).

47 SNA MZV SŠ, ZÚ Bukurešť, k. 192. Rozhovor so švajčiarskym vyslancom. Hlásenie Dr. Ivana Milecza. Označenie Tajné!! (Bukurešť 7. 12. 1942).

48 HODŽA, M.: *Federácia v strednej Európe*, c. d., s. 305, 317, 319. Poznámky zostavovateľa P. Lukáča, s. 354, 357.

že Nemci uzavru s nimi nejaký kompromisný mier, nie je vylúčená.“ Slovensko so svojou polohou medzi dvoma ostro vyhranenými myšlienkovými svetmi sa nemôže vrátiť „sto rokov dozadu, do akéhosi bezfarebného, vlažného liberalizmu“ – uvažoval Mikuláš Gacek. A spolubesedník Jozef Ambruš uzaviera: „*To je to! Nám sa netreba obávať, len nestrácať nervy! Vravievam našim ľuďom: medzi bolševizmom a národným socializmom je len nepatrný rozdiel!*“ Meditácie o aktuálnych otázkach akoby dopĺňala zvest o rozhodnutí vydať v Matici dielo Ludovíta Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti*, napísané v nemčine. Prvé i druhé vydanie, ruský preklad, vyšlo v Moskve, komentovaný originál roku 1931 v Bratislave. Nový preklad do slovenčiny mal pripraviť Gacek. „*Budeže to zhrozenia!*“ – vrazil o svojej úlohe v septembri 1943. Prekladateľ u Štúra obdivoval široký rozlet jeho ducha, smelosť, odvahu, „*s akou pretriasa i najpálčivejšie otázky, ešte i dnes živé, nedoriešené, aktuálne... No a hlavná jeho myšlienka – zjednotenie Slovanov pod hegemoniou Ruska...*“ V matičných kruhoch sa objavovali názory, že nie je vhodné obdobie, aby sa „*takáto vec mohla dnes vydať*“. Aj Alexandra Macha tajomník Matice Mečiar upozornil „*na niektoré delikátne state*“. Veď Štúr nemilosrdne odsudzoval katolícku i evanjelickú cirkev, horlil za pravoslávie a za vedúce poslanie Ruska. „*Priam to, čo teraz Moskva pre svoje priezračné ciele forsírjuje – i pravoslávnu cirkev, i Slovanstvo,*“ napísal Gacek. Úvod matičného vydania mal pripraviť Stanislav Mečiar a on i navrhol rukopis prekladu ukončiť, vytlačiť a ďalej vyčkat príhodnú chvíľu.⁴⁹

Využívanie slovanskej frazeológie v propagande, vyhláseniach a koncepcných úvahách ako argument alebo ilustrácia ostro protichodných téz, ponúkaných v rôznych situáciách odlišným skupinám adresátov, sa napokon stalo najväčším paradoxom politických prejavov na Slovensku.

2006

49 GACEK, M.: c. d., s. 222-223, 238-239, 245, 285-287. ŠTÚR, L.: *Das Slawentum und die Welt der Zukunft* (Komentované vydanie, ed. J. Jirásek). Bratislava 1931. Vznik diela datujú literárni vedci do rokov 1854-1855.

SLOVANSKÉ PREDSTAVY A POLITICKÉ VARIÁCIE V SLOVENSKO-RUSKÝCH VZŤAHOCH (1934 – 1949)

Na Slovensku, do prvých rokov dvadsiateho storočia, sa v názoroch vedúcich osobností národného kultúrneho centra, malomestského Turčianskeho Sv. Martina, zakonzervoval citovo motivovaný vzťah k Rusku a „obrodenecký“ duch všeslovanstva.¹ V tragických peripetiách ruskej revolúcie zanikla romantická ilúzia o spásonosnom poslaní „svätej Rusi“ pre slovanské národy Rakúsko-Uhorskej monarchie. Nástup bolševizmu vyvolal prehodnocovanie klasických téz martinského rusofilstva. Slovenská politická scéna v prvej ČSR priniesla hlboký vnútorný rozpor pri vnímaní Ruska ako mýtického slovanského fenoménu a zároveň totalitného komunistického štátu.

Rozpory, hrozby aj konflikty v medzinárodných vzťahoch 30. rokov obrátili politický zrak Prahy smerom na východ: náhradu starého Ruska postupne videli v pochmúrnom kolose diktátora Stalina. Vyslanec ČSR vo Francúzsku, slovenský diplomat Dr. Štefan Osuský, prednášal začiatkom decembra 1934 v Bratislave o aktuálnych problémoch zahraničného vývoja a medzi pozitívne javy posledného obdobia začlenil „účasť Ruska v európskej politike“. Priaznivá chvíľa prizvať Moskvu „nadišla až po odchode Nemecka zo Spoločnosti národov“, konštatoval Osuský, vtedy, keď ruská vláda urobila zo svojich požiadaviek ústupky, prinášajúce pre ČSR výrazné posilnenie záruk bezpečnosti. Za „radostnú skutočnosť“ pokladal Osuský veľký podiel Slovákov pri uvádzaní Ruska do politického diania v Európe. „Rusofilská politika nebude nám teraz na škodu...“ poznamenal. „Stávame sa tak spojovacím mostom medzi západom a východom, jazyčkom na váhe, veľmi dôležitým a rozhodujúcim.“ Do Európy, usudzoval Osuský, sa vrátilo Rusko celkom iné než predvojnové, vrátilo sa „ako veľmoc a stavia sa po boku tých, ktorí strednú Európu bránia“.²

Uznávať v európskej politike prítomnosť sovietskeho štátu neznamenovalo zároveň ochotu schvaľovať jeho totalitné vnútropolitické metódy a prax. Informácie v denníkoch slovenských reprezentantov vládnej koalície aj články opozičnej tlače, okrem komunistickej, ponúkali dosť materiálu pre kritického čitateľa. Vážnou dilemou agrárnikov a sociálnych demokratov bol na jednej strane odpor voči militantnému bolševickému komunizmu a na druhej strane požiadavka akceptovať sovietsky štát ako oficiálneho spojenca, diktovaná vedomím zahraničnej hrozby. Komentáre koaličných novinár-

1 IVANTYŠYNOVÁ, T.: *Medzi mýtom a realitou : Rusofilstvo a národný vývin Slovákov*. In *Národnostná otázka v strednej Európe v rokoch 1848 – 1938*. Eds. P. Švorc, L. Harbuľová, K. Schwarz. Prešov 2005, s. 99-107. IVANTYŠYNOVÁ, T.: *Metamorfózy martinského rusofilstva*. In *Z dejín visegrádskeho priestoru*. Eds. V. Gonéc, R. Vlček. Brno 2006, s. 109-122.

2 Prednáška Š. Osuského v Bratislave 1. 12. 1934. *Robotnícke noviny* 2. 12. 1934, s. 1; *Slovenský denník* 8. 12. 1934, s. 2.

rov k zahraničnej politike ČSR svedčia o výraznej snahe nájsť vo vývoji východnej veľmoci priaznivejšie momenty, dokonca určité prvky demokratizácie. Každodenný chod Stalinovej ríše však prinášal i najväčším optimistom stále novšie pochybnosti o reálnej možnosti vnútropolitických zmien. Iba slovenskí komunisti bezvýhradne obdivovali Moskvu a pokúšali sa presmerovať sympatie k slovanskému Rusku na pozitívny vzťah k Sovietskemu zväzu.

Spojeneckú zmluvu ČSR so Sovietskym zväzom, podmienenú líniou Praha – Paríž – Moskva, podporili v roku 1935 slovenské politické strany zúčastnené vo vláde a víтали aktivizáciu Moskvy pri obnove rovnováhy síl, narušenej v Európe hitlerovským Nemeckom. Na Slovensku, v mnohých verejných prejavoch politikov, sa namiesto boľševického zväzu objavovalo slovanské Rusko. V mene slovenského národa vyjadrovali svoje stanoviská politické strany, novinári a publicisti: bezprostredné postoje obyvateľstva Slovenska sa dali pozorovať iba zriedka. Počas jesene 1935 pobudla delegácia sovietskych novinárov a spisovateľov pár dní v Bratislave a ďalších slovenských mestách, čo vyvolalo v miestnych médiách prekypujúce emócie. Väčšina bratislavských denníkov ponúkala slovansky ladené úvahy s nostalgickým nádychom romantického rusofilstva. Najmarkantnejšia sila opozície, Hlinkova slovenská ľudová strana, z ideologických a náboženských pozícií, odmietala „sovietofilskú“ líniu Prahy.³

Krizový rok 1938 dovŕšil polarizáciu slovenského politického myslenia vo vzťahu k Moskve, najnápadnejšie sa prejavovali krajné ideologické polohy. Po marcovom „Anschlusse“ Rakúska sa Hitlerova ríša dostala do blízkeho susedstva Bratislavy. Mníchovská dohoda štyroch veľmocí v septembri 1938 revidovala versailský mierový systém a vo svojich dôsledkoch podriadila nacistickému vplyvu celú strednú Európu. Okupácia pohraničných oblastí Slovenska v roku 1938, ako uplatnenie územných nárokov susedných štátov voči prvej ČSR, sa odohrávala v troch etapách: získavalo nacistické Nemecko, beckovské Poľsko a Viedenskou arbitrážou aj horthyovské Maďarsko.

Politické meditácie, známe od roku 1934 z vystúpení slovenských zástupcov vládnych strán, ponúkali obraz slovanskej veľmoci Ruska, ako ochrannej hrádze pred revíznymi nárokmi susedov. Na Slovensku, po vyhlásení autonómie v októbri 1938 úradne rozpustili miestne pobočky celoštátnych spolkov zameraných na styky so Sovietskym zväzom. Pražská centrála rozoslala v novembri na slovenské adresy brožúru, s úvahami českých politikov a publicistov o hodnote spojenectva so sovietskym štátom. Do zbierky zaradili aj úryvok prejavu slovenského sociálneho demokrata Ivana Dérera. „*Opustení od tých, ktorí nám sľubovali pomoc a opierajúc sa jedine o sovietske Rusko*“ – hovoril Dérer v pražskom rozhlase – „*ocitli by sme sa vo vojne, ktorá by mohla dostať pre nás veľmi nebezpečný charakter. Česko-Slovensko by bolo označované ako exponent sovietskeho Ruska a naši susedia i naši západní priatelia pokladali by túto vojnu za vojnu*

3 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Pohľady na východ : Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944*. Bratislava 2002, s. 13-77.

komunizmu proti európskej civilizácii a my by sme sa boli našli v otvorenom nepriateľstve so západným svetom“.⁴

Závislosť od Nemecka, potvrdená v marci 1939 „ochrannou zmluvou“ s ríšou, ohraničovala ambície zahraničnej politiky novoutvoreného slovenského štátu do úzko vymedzeného okruhu. Prekvapujúcu zmenu v oficiálnom pohľade na Moskvu priniesol 23. august: podpísanie nemecko-sovietskeho paktu o neútočení. Bratislavské médiá začali znova vnímať slovanskú veľmoc Rusko, ktorá aktívne vstúpila do európskej politiky a s germánskym partnerom si delí sféry vplyvu. Predseda HSLS Jozef Tiso poukazyval na možnosť, danú Slovensku, aby tvorilo most medzi východnými Slovanmi a Západom, čím sa tentoraz myslela Nemecká ríša. Vo svojom prvom prezidentskom posolstve k slovenskému národu vyjadril Tiso politickú víziu: stať sa „*sprostredkovateľom a vyrovňavajúcim činiteľom Východu a Západu, sveta slavianskeho a germánskeho*“.⁵

Nadviazanie diplomatických stykov s východnou veľmocou, urýchlené iniciatívou z Bratislavy, očividne zvýšilo politické sebavedomie slovenských činiteľov. Za necelé dva roky trvania oficiálnych vzťahov sa v kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou sformovali dve paralelné línie. V zahraničnej politike išlo o pokusy ministra Ferdinanda Ďurčanského získať podporu „slovanskej“ veľmoci na upevnenie medzinárodného postavenia slovenského štátu a v diplomatickej rovine aj účinnú pomoc pri riešení teritoriálneho sporu s horthyovským Maďarskom.⁶ Ako druhá línia, nápadne viditeľná, boli slovensko-ruské styky v kultúre, predovšetkým prostredníctvom aktivít bratislavskej univerzity, aj výmena delegácií k slávnostným príležitostiam v Bratislave a Moskve. Výroky akademických rečníkov, politikov a novinárov o slovanskom bratstve a spriatelnenom Rusku publikoval ústredný politický denník *Slovák*. Bratislavská tlač písala o veľkých osobnostiach ruskej vedy a umenia, rozhlas vysielal klasické diela ruských skladateľov. Slovenské národné divadlo prinášalo inscenácie známych ruských oper a baletov.

Prvá audiencia sovietskeho zástupcu na Slovensku G. M. Puškina u premiéra Vojtecha Tuku dokumentovala zámer bratislavských politikov rozšíriť priame kontakty s ruskou kultúrou. Mladého diplomata prekvapil Tuka neočakávanou informáciou o pripravách na utvorenie slovenskej spoločnosti pre kultúrne styky s Ruskom. V správe do Moskvy upozorňoval Puškin na zásadný rozdiel medzi zväzmi priateľov ZSSR, aké existovali „*v bývalej ČSR*“ a ohláseným novým spolkom, ktorý v skutočnosti „*organizuje vládu*“.⁷ Načrtnuté línie v slovensko-ruských súvislostiach, či už išlo o medzinárodnopolitické predstavy, väzby v oblasti kultúry, alebo aj uzavretú obchodnú a plavebnú

4 Slovenský národný archív (ďalej SNA), Bratislava. Fond (ďalej f.) Krajský úrad – prez. K. 245. Vec: Spoločnosť pro kulturní a hospodářské styky s SSSR – akcia. (Bratislava 12. 11. 1938). Príloha: Dokumenty k otázke spojenectví s SSSR. Praha 1938. Úryvok prejavu Dr. I. Dérera, s. 21.

5 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Slovenské záujmy v oficiálnych kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou (1940 – 1941)*. In *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 1, s. 42-63; Stenografická správa o 13. zasadnutí Snemu slovenskej republiky 31. 10. 1939, s. 2-7.

6 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Poznámky sovietskeho zástupcu v Bratislave k prejavom napätia medzi Slovenskom a Maďarskom (február 1940 – apríl 1941)*. In *Historické štúdie*, 2004, roč. 43, s. 237-249.

7 Archív zahraničnej politiky Ruskej federácie (ďalej AVP RF), Moskva, f. 0138b, 4-2-3, s. 16; Denník vyslanca (27. 2. 1940); Tamže, 4-2-11, s. 6. Politická informácia (28. 3. 1940). Georgij Maximovič Puškin (1909 – 1963).

dohodu, predstavovali z aspektu Budapešti a Berlína jediný, mimoriadne provokatívny politický prúd.

V zápasoch slovenskej vnútornej politiky postrehol G. M. Puškin, ako istú taktiku ministra Ďurčanského – „*zvláštne pohrávanie sa*“ so sovietskym zastupiteľstvom. Pri tom si Puškin jasne uvedomoval, že „*táto hra nezostáva pre Nemecko neviditeľnou*“.⁸ Sovietsky diplomat správne odhadol záujem ríše o bratislavské koketovanie s Moskvou.

Na Slovensko vyslaný nacistický „Beráter“ pre otázky propagandy Eduard Frauenfeld v hláseniach do Berlína vyjadroval obavy zo „*svojrážnych pomerov v slovenskej vláde*“. V máji 1940 písal o intrige údajne „*osnovanej*“ Ďurčanským a dospel ku krkolomnej teórii o „*jezuitsko-panslavistickom sprisahani*“, v ktorom predseda vlády Vojtech Tuka hral vraj iba „*úlohu nevedomého a nič netušiaceho štatistu*“.⁹ Svojrážna atmosféra verejných prejavov na Slovensku neušla ani pozornosti maďarských politikov. V duchu súťaže malých vazalov o priazeň ríšskeho vodcu sa počas mája na Adolfa Hitlera písomne obrátil maďarský premiér gróf Pál Teleki a upozorňoval na „*hodnoverné informácie*“ o nebezpečenstve panslavizmu. Podľa Telekiho komunizmus zmenil hľadiská, ovplyvňuje teraz „*duše slovanských národov*“ a tento vplyv „*siahá až po Bratislavu*“.¹⁰

Spravodajské materiály pripravené pre Moskvu zaznamenali pestrú škálu foriem v prístupe Slovákov k sovietskym diplomatom. Medzi slovenskou inteligenciou sa dali vypozerovať zrejme črty rusofilstva, slavianofilske nálady a istý príklon k panslavistickým ideám. Dokonca vládni úradníci svoje názory vyjadrovali i tým, že príchod pracovníkov sovietskeho zastupiteľstva vítali často slovami: „*To sú naši bratia Rusi*“. V mesiacoch i na vidieku sa objavovali najrôznejšie emotívne prejavy ľudových sympatií k Rusku, ako určitá protestná reakcia na oficiálne presadzovaný nemecký vplyv. Tieto javy mimoriadne znepokojovali Nemcov a predstavitelia ríšskeho vyslanectva v Bratislave sa pri kontaktoch so sovietskou misiou snažili dozvedieť aj to, aký je skutočný vzťah „*zastupiteľstva k panslavizmu*“.¹¹ Zo záznamov uchovaných v moskovských archívoch možno postrehnúť zásadný omyl, keď ich pisatelia v niektorých prejavoch rusofilstva neoprávnenne hľadali zvláštny vzťah Slovákov k Sovietskemu zväzu.

Informácie, ktoré na Slovensku zozbierali ríšski diplomati a nacistickí „Beráteri“, predstavovali celý „katalóg hriechov“. Nemecké výhrady voči slovenskej vnútornej a zahraničnej politike, okrem mnohých iných obvinení poukazovali na príklon k Rusku, v duchu panslavizmu. Počas pobytu slovenskej vládnej delegácie v Salzburgu, pri osobnom rozhovore s Hitlerom, musel tejto výčitke čeliť aj prezident Jozef Tiso. Na monológ ríšskeho kancelára reagoval Tiso ubezpečením „*my sa hlásime k Slavianom, ale v prvom rade sme kresťania a ako takí my s bolševizmom nemôžeme ísť*“.¹² Nemecká politika si nerobila veľké starosti s tým, aby zahmlila diktátorský charakter požiadavky

8 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 36-37. Správa za rok 1940.

9 TÖNSMEYER, T. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939 – 1945*. München; Wien; Zürich 2003, s. 278-279.

10 *Documents on German Foreign Policy 1918 – 1945*. Series D. Vol. IX. London 1949. Dok. 284, s. 394-395. List P. Telekiho (20. 5. 1940).

11 AVP RF, f. 0138b, 4-2-9, s. 113-115. Správa pre V. M. Molotova. Tamže 2-1-1, s. 38, 53. Správa za rok 1940. 12 SNA, f. NS, II-A, 926. Dr. J. Tiso (3. časť).

rekonštruovať slovenský kabinet. Nacistický vodca zdôrazňoval predovšetkým nevyhnutnosť politickej stability, v prípade Slovenska zaručenej zvonka zmluvou o nemeckej „ochrane“, ktorá ale vyžaduje doplnenie prostredníctvom vnútro politickej lojality.¹³

Po návrate zo Salzburgu, na manifestácii slovensko-nemeckého priateľstva v Bratislave, večer 30. júla 1940, premiér a nový minister zahraničia Vojtech Tuka varoval pred komunistickými agitáciami. Kto by sa „opovážil ododneška hlásať, že príde Rus, aby nás vraj oslobodil,“ prizvukoval Tuka – „ten je škodcom národa a proti tomu vláda zakročí ako proti zločincovi“.¹⁴ Výroky o „spriatelenej ruskej krajine“, verejne prednášané ešte koncom apríla vo vystúpení samotného predsedu vlády, sa zo slovenských médií nenápadne vytratili. Situáciu na Slovensku komentoval G. M. Puškin konštatovaním, že od Salzburgu nemecká vláda „bezprostredne zasahuje do slovenských záležitostí“. Zhoršenie slovensko-sovietskych vzťahov, podľa ruského diplomata, nastalo nie zo zámeru Slovákov, „ale z iniciatívy Nemcov“.¹⁵

V kontaktoch medzi Bratislavou a Moskvou pokračovala v prvej polovici roka 1941 protokolárna rutina, k sovietskemu zastupiteľstvu zachovávali slovenské úrady aj „tunajší Nemci“ korektný postoj. Navonok pokojná atmosféra akoby potvrdzovala predpoklad, že v najbližšom čase nedôjde k žiadnym podstatným zmenám v nemecko-sovietskom pomere. Denník *Slovák* prevzal ešte v máji, z berlínskych zdrojov ostrú polemiku so „zahraničnými výmyslami“ o napätí medzi Nemeckom a Sovietskym zväzom. Ríšska propaganda pokračovala v šírení politických mystifikácií, Európa s napätím očakávala budúce udalosti a v bratislavských kuloároch sa stále častejšie spomínal očakávaný vojnový konflikt. Kým Puškin v hláseniach do Moskvy poukazoval na zvesti, rozšírené za posledné mesiace v Bratislave „o akoby nastávajúcej vojne medzi ZSSR a Nemeckom“,¹⁶ oficiálne sovietske miesta túto možnosť stále popierali.

Na pravidelnú konzultáciu do centra cestoval G. M. Puškin v polovici júna a povinnosti *chargé d'affaires* prevzal prvý tajomník vyslanectva Sergej Afanasiev. V úradnom denníku z nedele 22. júna 1941 je zapísaná správa o útoku Nemecka na Sovietsky zväz, ktorú sa misia dozvedela skoro ráno. Posledný záznam, z nasledujúceho dňa, iba stručne konštatuje: „Dnes Slovensko vypovedalo vojnu Sovietskemu zväzu“.¹⁷

Mediálna protibolševická propaganda na Slovensku získavala od leta 1941 stále ostrejšie a surovejšie antisemitské prvky. Denník *Gardista* charakterizoval Rusko nielen ako politického, ale aj ako „vojenského exponenta svetového židovstva“. Mediácie o duchovnom význame protibolševického ťaženia v úvodníku *Slováka* splietali „mravný“ podklad z drastických popisov o „zverstve židobolševikov“.¹⁸

13 HOENSCH, J. K.: *Základné črty ríšskonemeckej politiky voči Slovensku pred „Salzburgom“ (marec 1939 – júl 1940)*. In *Historik v čase a priestore...* Bratislava 2000, s. 225-252.

14 *Slovák* 1. 8. 1940, s. 1.

15 AVP RF, f. 0138b, 2-1-1, s. 27, 53. Správa za rok 1940.

16 AVP RF, f. 0138b, 2-1-2, s. 1-2. Anotácie na správy G. M. Puškina z 23. 4. a 28. 5. 1941; *Slovák* 13. 5. 1941, s. 1.

17 AVP RF, f. 0138b, 2-1-4, s. 57. Denník S. Afanasieva (22. a 23. 6. 1941).

18 ČIERNA-LANTAYOVÁ, Dagmar. *Ruská otázka v politických názoroch na Slovensku (1941 – 1943)*. In *Historické štúdie*, 2006, roč. 44, s. 69-86; *Gardista* 5. 7. 1941, s. 4; *Slovák* 13. 7. 1941, s. 1.

V podmienkach slovenského štátu, od aktívneho vstupu do protisovietskej vojny po boku nacistického „ochrancu“, nadobudli úvahy o Slovanstve a rusofilské výroky jasne polarizovaný politický obsah. Štátna propaganda glorifikovala „slovenský príspevok“ k národnému oslobodeniu ruských bratov od bolševizmu, kým ilegálny antihitlerovský odboj hovoril o „zrade Slovanstva“ a vyjadroval podporu zápasu slovanského Ruska proti nemeckej agresii. Výraznou dilemou oboch ideových východísk bola skutočnosť, že protibolševický zápas hlásalo rasisticky determinované, fašistické Nemecko a na druhej strane, pri záchrane miliónov ľudí ohrozených kolonizátorskými plánmi Hitlera, išlo vlastne aj o uchovanie totalitného impéria J. V. Stalina.

Vojnové ciele hitlerovskej ríše vyvolali v Rusku silnú protireakciu: predstava národnej skazy a poníženia pôsobila ako hlboký morálny impulz. Idea obrany národných hodnôt a duchovného dedičstva minulosti, v interpretácii spisovateľa Alexeja Nikolajeviča Tolstého, sa premietla do širokého záberu. Začiatkom augusta 1941 tento známy sovietsky literát, ktorý v októbri 1935 s delegáciou novinárov a spisovateľov krátko pobudol na Slovensku, pripravil pre moskovský rozhlas výzvu, adresovanú Čechom a Slovákom, ako príslušníkom slovanských národov, ohrozených nacistickými svetovládnymi cieľmi. Zhromaždenie slovanských delegátov, dosiahnutelných v Moskve 10. a 11. augusta, zvolilo Všeslovanský výbor, poverený propagáciou „*slovanskej vzájomnosti v novodobom pokrokovom poňatí*“.¹⁹

Vznešene formulovaný názov výboru maskoval skutočnosť, že šlo o umelú a bezvýznamnú inštitúciu. Z vlastnej skúsenosti si tento fakt pri návšteve Moskvy uvedomil neskorší disident Milovan Đilas, cez vojnu politický predstaviteľ komunistického odboja v Juhoslávii. Výbor takmer výlučne tvorili komunistickí emigranti zo slovanských krajín, ktorým, konštatoval Đilas, „*bola vlastne všeslovanská idea cudzia. Ale mlčky vzali na vedomie, že treba vzkriesiť niečo dávno zastaralé, ako prechodnú formu*“. Podľa Đilasa bolo cieľom podujatia „*naverbovať podporu komunistickému Rusku, alebo aspoň neutralizovať protisovietske panslavistické prúdy*“.²⁰

Zatracovanie všeslovanských ideí vo vystúpeniach vedúcich činiteľov slovenského štátu a v oficiálnej propagande, malo predovšetkým zahraničnopolitickú funkciu, ako preventívne opatrenie proti neustále očakávaným intrigám zo strany horthyovského Maďarska. Z titulných listov slovenských denníkov, po niekoľko dní od 25. novembra 1941, útočili na čitateľa reportáže z „historických“ chvíľ v Berlíne, kde slovenský štát, reprezentovaný premiérom Vojtechom Tukom, pristúpil k paktu proti Kominterne. Berlínske účinkovanie ministerského predsedu malo napokon viesť „k pádu“ všetkých pokusov „*očerniť Slovensko, akoby pre údajné panslavistické zjavy malo byť odstavené na vedľajšiu kolaj*“. Denník *Gardista* prinášal doslova poetické výlevy o zvláštnej dôvere samotného vodcu, Hitlera, voči slovenskému národu. Mal to byť dôkaz, „*že naša námaha nebude márna*“.²¹

19 Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939 – 1945. Dokumenty. Díl 1. Eds. J. Němeček, H. Nováčková, I. Štoviček, M. Tejchman. Praha 1998, s. 231, 241.

20 ĐILAS, M.: *Találkozások Sztálinnal*. (Preklad knihy: *Susreti sa Staljinom*). Budapest 1989, s. 25-26.

21 *Slovák* 26. – 29. 11. 1941, vždy s. 1; *Gardista* 29. 11. 1941, s. 1.

O ceste Slovákov do hitlerovskej „novej Európy“ a „svetovej situácii“ predniesol v marci 1942 predseda vlády a šéf diplomacie, pred zahraničným výborom snemu, veľké expoé. Optimistickú predpoveď istého vojenského úspechu ríše doplnil Tuka striktným konštatovaním: „*Nádej v Rusko je dnes už bezpodstatná*“.²² Propagandistická adresnosť rečníkovho výroku mala na Slovensku svoje opodstatnenie. Nepopulárnosť východného frontu sa tu stávala už verejným tajomstvom a protinemecké nálady vyúsťovali nielen do slovanských ilúzií, ale aj do živelných prejavov ľudového rusofilstva. Z tohto aspektu patrilo vysokoškolské študentstvo k „ohrozeným“ sociálnym skupinám, a preto Jozef Tiso nie náhodou predniesol „historický prejav“ bratislavským akademikom. Na prvom mieste, čo zvlášť vyzdvihoval denník *Gardista*, vedúci predstaviteľ slovenského štátu odmietol všetky „*jalové kritiky a reči*“, pričom dôrazne vyhlásil: „*Nezradili sme ani kresťanstvo, ani Slovanstvo*“. V ideologickom zdôvodnení vojnovnej aktivity po boku Hitlera prezident iba zopakoval tvrdenie o záchrane „kultúry a slobody národov Európy“, pričom na margo slovanskej otázky vyslovil základnú tézu: „*Bolševik nie je Slovan*“.²³ Ku koncu novembra 1942 si prezidentov osobný tajomník Karol Murín do denníka rezignovane zapísal: „*Situácia medzi obyvateľstvom je napätá. Nik neverí v nemecké víťazstvo. Mienky sa rozchádzajú iba v časových odhadoch. Nenávisť k boľševizmu nás ale núti jednať tak, ako robíme. Keby bolo Rusko nacionálne!!!*“²⁴

V okruhu nacistických poradcov zaregistrovali „*zvýšené vnútropolitické napätie a ťažkosť*“ na Slovensku, k čomu vypracovali pre Berlín podrobnú situačnú analýzu. Tajný dokument, okrem mnohých iných problémov, rozoberal aj otázky „vojnového nasadenia“ a konštatoval, že slovenská armáda „*najmä pokiaľ ide o dôstojnícke kruhy je veľmi československy a rusofilsky založená*“. Protinemecké stanovisko, ako hlásil dôstojník Abwehru, je výrazné u mladých slovenských príslušníkov dôstojníckeho zboru, ašpirantov, „*ktorí sú napospol panslavisti*“. Svoju orientáciu demonštratívne prezentovali aj tým, že si v hostincoch dávali „*hrať ruské piesne*“. V Záhrebe pri oslavách výročia vzniku chorvátskeho štátu, sa slovenskí dôstojníci, v styku s bulharskými a chorvátskymi kolegami „*stále odvolávali na svoj spoločný pôvod a tejto nálade dávali príchod v temperamentných prejavoch*“.²⁵ Očividné porušovanie vnútropolitckej lojality voči Nemecku, ktorú od Slovákov už od salzburských rokovaní nástojčivo vyžadoval Hitler, znervózňovalo v Bratislave nielen nemeckých „Beráterov“. Diplomati a pracovníci ríšskeho zastupiteľstva v slovenskom prostredí nikdy neprestali hľadať hrozivý príznak panslavizmu.

Aktualizovaný variant všeslovanstva, na začiatku protisovietskej vojny adresovaný z ruskej Moskvy príslušníkom ostatných slovanských národov, obetiam a nedobrovoľným vazalom nacistckej tyranie, našiel živý ohlas u londýnskej reprezentácie ČSR. Zástupcovia exilových vlád Poľska a Juhoslávie v interných diplomatických debatách

22 SNA, f. Snem SR. Zasadania snemových výborov, k. 62. Zasadnutie zahraničného výboru 12. 3. 1942; *Slovák* 14. 3. 1942, s. 2.

23 *Gardista* 3. 6. 1942, s. 1: *Historický prejav prezidenta k akademikom*.

24 MURÍN, K.: *Spomienky a svedectvo*. Trenčín 1991, s. 142. Denníkový záznam 28. 11. 1942.

25 *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Ed. Vilém Prečan. Bratislava 1965, s. 45-54. Správa doručená do Berlína 16. 2. 1943.

vyjadrovali skôr pochybnosti voči slovanскеj myšlienke v sovietskej rézii.²⁶ S tézami moskovskej výzvy sa v Londýne ideovo stotožnil horlivý propagátor sovietskeho Ruska, známy zo slovenskej politickej scény 30. rokov, komunistický intelektuál Vladimír Clementis. Od nekritického obdivu dospel až k hlbokému rozčarovaniu pri paktovaní Stalina s Hitlerom a odmietavou reakciou na tento sovietsky krok si vyslúžil prechodnú exkomunikáciu z radov komunistov. V exilovom československom výbore pre slovan-skú vzájomnosť predniesol Clementis na jeseň 1943 tematický cyklus prednášok o historických tradíciách a rôznych etapách vývoja vnútorných väzieb Slovákov na ideu Slovanstva. Obsahom nového rusofilstva, v špecifických vojnových podmienkach, malo byť uvedomelé pochopenie významu Sovietskeho zväzu pre zápas „za slobodné, spravodlivé a zabezpečené Československo“.²⁷

Maskováciu sieť slovanскеj solidarity rozprestierala moskovská propaganda nad rozsiahlou oblasťou sovietskeho geopolitického záujmu medzi Baltom, Jadranom a Čiernym morom. V týchto koncepciách mala ČSR osobitnú úlohu a diplomatické kruhy Moskvy pokladali za dôležité „popularizovať sovietsko-československú zmluvu, ktorá určuje charakter vzťahov ZSSR s malými štátmi“. Z oficiálneho slovníka sa vylúčili termíny „sovietizácia“ a „boľševizácia“, lebo podľa kremľských vodcov ešte nedozrel čas na otvorené presadzovanie sovietskeho vzoru.²⁸

V prvých mesiacoch roku 1944, z ústrania americkej emigrácie, sledoval otvorené perspektívy strednej Európy slovenský agrárny politik Milan Hodža, ťažko chorý a unavený polemikou s centralistickým modelom povojnovej štruktúry ČSR. Memorandum, formulované v tomto období ako informačný materiál pre zahraničnú politiku USA, obsahuje Hodžovu úvahu o vstupe londýnskej exilovej vlády ČSR „do sovietskej sféry“, čím sa tento vplyv rozšíril až po Prahu, „tradičné centrum kultúrnych a politických úsílí Slovanov“. Kým sa skutočná slovan-ská civilizácia orientovala „na také ideály ako sú humanitná demokracia, slobody jednotlivca i národa a sloboda myslenia a vyznania“, píše Hodža, „Slovanstvo Moskvy je podstatne odlišné“. A práve história slovan-ských národov ponúka „najtragickejšie argumenty proti rozdeleniu Európy na sféry vplyvu“.²⁹

Rok 1944 vítalo Slovensko s vedomím blízkeho osudového rozhrania a k rozporným verejným prejavom sa dalo zaradiť aj recesistické krčmové „slovančenie“. Na nemeckom vyslanectve v Budapešti, koncom januára, predniesol zvláštnu sťažnosť rozhorčený maďarský turista. V Starom Smokovci, pri zábave, medzi ostatným obecenstvom videl a počul slovan-ských dôstojníkov, ako vraj „spievali väčšinou ruské piesne“ a medziiným si údajne zanôtli „aj o Stalinovi, ktorého v piesni uznali svojím vodcom“. Túto správu ponúkol tlačovému atašé slovan-ského vyslanectva maďarský novinár Vince Görgey a priamo sa spýtal, či je možné, aby v slovan-skéj armáde skutočne vládol „taký duch“.

26 Ref. 19, s. 230-231, 241.

27 CLEMENTIS, V.: *Slovanstvo kedysi a dnes*. (Prvé vydanie jednotlivých kapitol Londýn 1943). Praha : Orbis, 1946, Časť I. : Slováci a Slovanstvo, s. 3-56, cit. s. 49.

28 MARJINA, V. V.: *Sovietski a československi komunisti na prahu mieru : Vypracovanie spoločného politického algoritmu v rokoch 1944 – 1945*. In *Historický časopis*, 1998/4, s. 607-625.

29 HODŽA, M.: *Federácia v strednej Európe*. Ed. P. Lukáč. Bratislava 1997, s. 296-305. Európa na križovatke ciest. Memorandum odoslané v zime 1944 Ministerstvu zahraničných vecí USA, cit. s. 300.

Z hlásenia do Bratislavy nie je jasné, aká bola odpoveď, ale informácia sa nepochybné dostala do zbierky „previnení“, zhromaždených v nemeckých záznamoch.³⁰ Legačný radca nemeckého vyslanectva v Bratislave Hans Gmelin v marci 1944 tvrdil, že slovenská branná moc nemá tradíciu, osvedčila sa v časoch víťazného napredovania, ale pri ustupovaní „*zavše ju ovládali panslavistické city*“. Kultúrny atašé Dr. Snyckers videl svoju úlohu predovšetkým v tom, aby si vytvoril užší kontakt k slovenskej hornej vrstve, ktorá podľa neho, „*je celá klerikálne panslavisticky, resp. československy orientovaná*“. Ideologické výhrady voči bolševizmu, v jeho pôvodnej podobe, alebo i pod maskou Slovanstva, ako oficiálne politické krédo slovenskej štátnosti, znamenali pre bratislavskú vládu stále to isté: zväzok s hitlerovským Nemeckom. Postoje bratislavských prominentov však ríšski diplomati posudzovali bez zvláštnych ilúzií. Podľa Hansa Gmelina „*(...) slovenskí politici dnes jednoducho už nemôžu od nás ,odskočiť‘. Preto sa tvária tak, akoby sa s nami nechceli rozísť*“.³¹

Slovanská eufória exilovej politiky ČSR sa v Londýne premietla do aktivít výboru pre slovenskú vzájomnosť. Na londýnskom „všeslovanskom zjazde“ v druhej polovici mája 1944 bol hlavnou témou vstup do posledného obdobia vojny. Partizánske akcie charakterizoval Vladimír Clementis ako jedinú cestu záchrany „*pred tým, čo zamýšľajú so slovenskými národmi urobiť ustupujúci Nemci*“. Záruku okamžitej a účinnej pomoci videl slovenský komunista vo víťaznom postupe Červenej armády a možnosť „*bezpečne sa oprieť o pomoc svojho veľkého brata*“ pokladal nielen za posilu, ale aj za dôkaz, že „*myšlienka slovenskej vzájomnosti sa takto stáva skutkom*“. Odhodlanie slovenských národov zničiť zdroje germánskeho „*Drangu*“ na východ hodnotil Clementis ako záujem, totožný „*so záujmami celého demokratického sveta*“.³²

Vo svojej poslednej stati, z mája 1944, sa Milan Hodža vrátil k aktualizovanej podobe myšlienky, sformulovanej už v 30. rokoch. Slovenský politik vtedy hovoril o záujme strednej Európy nájsť „*správnu formu riešenia nemecko-slovenského problému*“. Pre obdobie po druhej svetovej vojne Hodža zdôrazňoval nutnosť zabrániť tomu, aby sa uskutočnila „*teoretická možnosť Európy s dominantným sovietskym vplyvom*“. Vychádzal pritom z presvedčenia, že sovietske Rusko „*sa nechystá predviesť zázrak premeny na demokratickú krajinu v optimisticky krátkom čase, ak sa na to vôbec chystá*“, pretože je a zostane „*diktatúrou proletariátu*“, čo znamená „*nespochybniteľný totalitný režim komunistickej strany. Nie je rozumné tento fakt ignorovať*“. Úlohou západných demokracií, podľa Hodžu, bolo pomôcť Rusku napredovať na jeho vlastnej ceste, determinovanej jeho historickým a psychologickým vývojom, ale pritom získať „*inštitucionálne garancie na nezávislý rozvoj všetkých demokratických štátov, veľkých či malých, susediacich či vzdialených*“.³³ Úvahy Milana Hodžu, po dlhé roky ukryté v prachu archívnych zbierok, ukazujú hlbokú predvídavosť slovenského politika, jeho oprávnené obavy z morálneho

30 SNA, MZV SŠ, ZÚ Budapešť, k. 116. Správa tlačového atašé Dr. Matulaya (31. 1. 1944).

31 *Slovenské národné povstanie Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty*. Ed. Vilém Prečan. Bratislava 1971, s. 71-74.

32 CLEMENTIS, ref. 27. Prejav v Londýne 25. 5. 1944, s. 131-136.

33 HODŽA, ref. 29, s. 50, 330-334. Text objavil editor P. Lukáč a označil názvom: *Medzi Nemeckom a Ruskom*. Stať napísal Hodža krátko predtým, než 27. 6. 1944 na Floride zomrel.

a politického zmätku, hroziaceho ku koncu vojny v situácii, keď na strane demokratických víťazov bola prítomná totalitná veľmoc.

Najväčším paradoxom politických prejavov na Slovensku v roku 1944 bola frekvencia slovanského motívu v propagande, vyhláseniach a koncepcných úvahách, ako argument alebo ilustrácia ostro protichodných téz, ponúkaných v rôznych situáciách odlišným skupinám adresátov. Na tradície slovenského rusofilstva sa odvolával hlavný prúd protihitlerovského odboja, vo vládných kruhoch z nich čerpal pokus vyviesť Slovensko z vojny na strane Nemecka, rozličné okolnosťami vyvolané úvahy publikované v novinách tieto tradície ideologizovali.

Začiatkom júla pripravilo ilegálne vedenie slovenských komunistov pre zahraničný výbor KSČ v Moskve situačnú správu, kde sa v súvislosti s náladami obyvateľstva zdôrazňovalo oživenie starých slavianskych tradícií na Slovensku, tak v emocionálnej, ako i politickej rovine. Autor správy, Gustáv Husák, opisoval nielen sympatie či lásku k ruským bratom, ale zdôraznil predovšetkým očakávanie hmatateľného oslobodenia vojenskou silou Rusov. Dokonca predpokladané výsledky imaginárneho hlasovania Slovákov o možnej štátnej príslušnosti odhadoval dokument na „*aspoň 70 % za pripojenie k ZSSR, možno 20 % za novú ČSR*“ a zvyšok „*je v strachu zmätený*“.³⁴ Do Londýna, prezidentovi Edvardovi Benešovi, zaslala ilegálna SNR stanovisko k problémom vzťahu domáceho a zahraničného odboja, koncipované v spolupráci komunistov Husáka a Novomeského so zástupcom občianskych skupín Jozefom Lettrichom. Časť o pomere Čechov a Slovákov takmer celú napísal básnik Laco Novomeský a polovičatosť v otázke svojprávnosti slovenského národa označil za príčinu, ktorá vedie na Slovensku k úsiliu, aby sa „*ako samostatná jednotka domáhalo v rozhodujúcej chvíli pričlenenia do ZSSR*“. Myšlienku uzatvára konštatovanie: „*Nezáleží na tom, že za daných okolností nemá takéto úsilie výhľadu na medzinárodných fórach*“.³⁵

Historik Michal Barnovský poukazuje na to, že napriek rastu rusofilských nálad na Slovensku a sympatií k štátu, ktorý viedol vojnu s hitlerovským Nemeckom, v skutočnosti „*žiadne masové prejavy vôle za pripojenie Slovenska k ZSSR neexistovali*“. Táto idea sa vyskytovala iba u časti komunistov a „*vedenie KSS ju glorifikovalo, povýšilo takmer na všeobecný jav*“. Podľa memoárových prameňov z pera občianskych politikov sa už slovenskí komunisti v tom čase vyslovili za federatívne riešenie postavenia Slovenska. Stanovisko koncipované Novomeským v materiáli SNR dokumentuje, že komunisti si uvedomovali medzinárodno-politickú nereálnosť či malú pravdepodobnosť pripojenia Slovenska k Sovietskemu zväzu. Napriek tomu, píše Barnovský, stále upozorňovali na existenciu týchto snáh v slovenskej verejnosti, „*aby prinútili E. Beneša akceptovať slovenské požiadavky*“.³⁶ K totožnému záveru dospel aj český historik Toman Brod

34 *Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Dokumenty 3*. Eds. M. Vartíková, V. Plevza. Bratislava 1984, s. 335-343, cit. s. 342.

35 Ref. 25, s. 258-261.

36 BARNOVSKÝ, M.: *Kontinuita a diskontinuita štátoprávných predstáv povstaleckej reprezentácie po porážke povstania*. In Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Eds. V. Bystrický, Š. Fano. Bratislava 1994, s. 72-81, cit. s. 74.

a staronové heslo slovenských komunistov hodnotil ako „varovný signál“ adresovaný prezidentovi Benešovi.³⁷

Na jar a v lete 1944 uvažoval minister národnej obrany slovenského štátu Ferdinand Čatloš o možnosti nájsť pre Slovensko únik zo satelitného systému nacistického Nemecka. Memorandum, datované v júli a doručené do Moskvy, označovalo ako nevyhnutnosť prispôsobovanie malých národov mocným susedom. Pre slovenský národ videl Čatloš radostný variant v okolnosti, „keď pritom môže dať výraz svojmu cíteniu. Dnes je čas, keď slovanské založenie nášho národa nachádza cestu, aby jeho slobody stal sa zástancom nie cudzí, ale pokrvný brat“. Vojská diktatúra na Slovensku mala anulovať vyhlásenie vojny „ZSSR a jeho spojencom“, ale súčasne vypovedať vojnu Maďarsku „čo by ju razom urobilo veľmi populárnou“.³⁸ Ako prominentný vojnový zajatec v Moskve do výpovede pre sovietsku kontrarozvedku Čatloš napísal: „Dobrovoľne som prišiel do ZSSR, ako brat k bratovi, proti ktorému z prinútenia som musel bojovať!“ Súhrnný materiál vojenskej výzvednej služby prinášal mnoho kritických postrehov k postojom ministra obrany počas bojov slovenskej armády na východnom fronte a na záver konštatoval: „Vystúpenia Čatloša ovplyvňované slovanofilstvom mali určitý antisovietsky charakter“.³⁹ Dobře informované moskovské miesta nemohli akceptovať prejavy bratstva od človeka známeho tým, že vojenskú porážku komunizmu chápal ako príležitosť, aby našiel „lepšiu budúcnosť aj ruský národ“.⁴⁰

Slováci sa k spojeneckým národom manifestačne pripojili 29. augusta 1944: prvý oficiálny dokument povstaleckej Slovenskej národnej rady v duchu demokracie, pokroku a spravodlivosti vyhlásil obnovenie ČSR. Medzinárodnopolitické pasáže deklarácie rozhodne odsúdili ľudácky režim spojený s hitlerovským Nemeckom a v súlade s národnými tradíciami rozhorčene odmietli „tisoovsko-tukovskú zradu na Slovanstve, ktorou ľudácky režim hnal slovenský národ do boja proti bratskému národu ruskému a ostatným slovanským národom“. Text hovorí o spojencoch a spojeneckých národoch, ale konkrétne, ani raz neuvádza Sovietsky zväz alebo inú veľmoc.⁴¹ Koncepčné predstavy povstaleckej reprezentácie, ľavicového prúdu aj občianskych skupín o politickom príspevku Slovenska k zahraničnej orientácii ČSR sa odrážajú v programových dokumentoch, ale i v prejavoch, komentároch a článkoch. Vedúci občianski politici ako Jozef Lettrich a Ján Ursíny sa obávali koketovania s heslom sovietskeho Slovenska a po určitý čas si neboli istí, či sa komunisti definitívne vzdali tejto svojej vízie. Programové zásady Demokratickej strany, prijaté začiatkom októbra 1944, proklamovali začlenenie ČSR „do medzinárodnej spolupráce podľa zásad povojnového usporiadania sveta a podľa záujmov republiky. V tomto ohľade na prvom mieste bude stáť spolupráca republiky so slovanskými národmi najmä ZSSR a so spojeneckými a spriatelnenými štátmi“. Úvodný koncepčný dokument slovenských demokratov odráža aktuálny dobový trend, ale zároveň

37 BROD, T.: *Československo a Sovětský svaz v letech 1939 – 1945. (Moskva : objetí a pouto)*. Praha 1992, s. 264. 38 Ref. 25, s. 262-263.

39 MARJINA, V. V.: *Vzáněn butyrskej cely Ferdinand Čatloš*. In *Historický časopis*, 1996/4, s. 678-700.

40 *Slovák* 27. 6. 1941, s. 3: Armádny rozkaz ministra obrany.

41 *Deklarácia Slovenskej národnej rady (Banská Bystrica 1. septembra 1944)*. Vydané ako leták. Text pozri HUSÁK, G.: *Zápas o zajtrajšok*. Bratislava 1948, s. 24-25.

naznačuje širší zahraničnopolitický záber, než bola jednostranná orientácia na Sovietsky zväz.⁴²

Vnútorňý rozklad vazalského systému hitlerovského Nemecka, sprevádzaný stupňovaním represíí proti všetkým odbojovým vystúpeniam, pokračoval v strednej Európe tragickou, krvavou dohrou.

Oficiálna publicistika v Bratislave sa od jesene 1944 vrátila k ostrej polemike s tézou slovenskej rezistencie o zrade ruského brata a slovanskej cti progermánskou politickou orientáciou slovenského štátu. Úvodníkový komentár v denníku *Slovák* odmietol „*balamutenie nás so slovanským Ruskom*“. To už neexistuje, písal pohotový novinár, kým „*v Sovietskom zväze nie Rusi, nie Slovania, ale židobolševici*“ zavrhuju každý nacionalizmus. Nikdy sme „*neboli proti slovanským Rusom*“, opakoval komentátor známu myšlienku. „*Pokladali sme ich a pokladáme i dnes za slovanských bratov. Ale rozhodne sme proti neslovanskému, protislovanskému i protieurópskemu bolševizmu! Tým nevzdávame sa nijako slovanskej príslušnosti. Ale: keď chceme byť dobrými Slovanmi, musíme byť predovšetkým dobrými Slovákami, nacionalistami, milujúcimi svoj národ a samostatný slovenský štát.*“⁴³

Z nemeckého aspektu sa na Slovensku očakávala analýza vnútorných podnetov a príčin povstania proti riši, vďaka ktorej krajina dosiahla „*svoju politickú samostatnosť*“. Tejto úlohy sa ujal odborník na „slovenský priestor“, profesor nemeckej univerzity v Prahe Dr. Hans Raschhofer. V poznámkach k zásadám nemeckej politickej línie upozorňoval, že v danej oblasti treba sledovať aj vedome pestovaný „panslavistický smer“. V zátvorke k tomu ešte vysvetlil: „*Kollár, vynálezca literárneho panslavizmu u západných Slovanov bol Slováč*“. Na margo tejto skutočnosti nemecký profesor zdôraznil, ako sa v slovenských pomeroch „*pod kepienkou slovanského bratstva (ku ktorému sa v jednom prejave hlásil aj prezident slovenského štátu)*“, uskutočňovala propaganda „*pre východnú orientáciu*“. Na služobnú cestu do Bratislavy vyslal pohotovostnú skupinu tlačového oddelenia aj berlínsky Auswärtiges Amt. Osobitný materiál, venovaný aktuálnym otázkam, pri rozbere všeobecných predpokladov protinemeckého povstaleckého hnutia, poukazuje na skutočnosť, že v slovenskom prostredí „*napriek všetkým niekdajším sťažnostiam voči Prahe, nejavilo sa československé spojenie celkom nerozumné*“, bolo tu vždy populárne opierať sa o iné slovanské národy a jestvovali tu „*podobne ako v Bulharsku vždy panslavistické základné nálady*“. Na Slovensku, nezabudli pripomenúť nemeckí autori, „*stojí predsa historická kolíska panslavistickej romantiky. Celkom inak ako v poľskom prípade, v širokých slovenských národných masách nejestvujú takmer podstatnejšie antipatie voči Rusku a bolševizmu (podčiarknuté v dokumente, pozn. aut.)*“. Východisko veľkej vnímavosti pre sociálnu rovnosť nachádzali nemeckí tlačoví experti v inej „*starej slovenskej zbojníckej romantike, ktorá v odobraní majetku v prospech chudobnejších vidí ľudovo-etický čin*“.⁴⁴

42 Ref. 25, s. 620-623.

43 *Slovák* 30. 11. 1944, s. 1: *Bolševický podvod so Slavianstvom* (ra).

44 Ref. 31, s. 306-308; s. 461-467.

Pohľad na Rusko nadobúdala v celom spektre slovenského politického myslenia aktualizovaný obsah a nové dimenzie, keď postup Červenej armády k územia Slovenska prestával byť možnosťou, chápanou pozitívne či negatívne, ale stal sa vojensko-politickým faktom. Z demokratického exilu Štefan Osuský, odporca výlučnej viazanosti povojnovej ČSR na totalitný sovietsky štát, privítal povstanie na Slovensku: článkom v týždenníku *The Tablet* priblížil západnému čitateľovi slovenské „vlastenecké hnutie a jeho pozadie“. Morálny význam otvorenej rezistencie vnímal Osuský v širšom kontexte a zdôrazňoval, že Slováci „organizáciou povstania dokázali svoju politickú zrelosť a svoju lojalitu voči demokracii“. Medzinárodnopoliticky, usudzoval Osuský, mohol slovenský národ so svojimi starými slovanskými koreňmi poskytnúť pomoc pri vytváraní porozumenia a spolupráce Sovietskeho zväzu so západnou Európou.⁴⁵ Táto myšlienka nebola v politických úvahách slovenského diplomata celkom nová, poznáme ju už za iných historických okolností, z vystúpenia v Bratislave, na začiatku decembra 1934.

Na východ Slovenska, severne od Medzilaboriec, prenikli sovietske vojská v druhej polovici septembra 1944. Víťaným námetom komunistickej publicistiky v povstaleckom *Novom slove* sa stala idea slovanskej vzájomnosti, interpretovaná v príslušnom ideologickom obale. „*Posledné týždne na Slovensku*“ – písal v októbri Gustáv Husák „pre-svedčili každého človeka, ako nadšene prijíma slovenský ľud rusofilskú orientáciu, ako vášnivo a fanaticky sa dožaduje čo najužšieho spojenia, priateľstva, spolupráce so Sovietskym zväzom. Pomoc Červenej armády denne stupňuje tieto sympatie“.⁴⁶

Pohybom frontu na východe a juhovýchode Slovenska sa v obciach a mestečkách koncentrovalo veľké množstvo vojska. Spravodajca politického velenia 2. ukrajinského frontu si ku koncu februára 1945 všimol začínajúcu obnovu normálneho života „bez ohľadu na blízkosť frontu“, živý záujem obyvateľstva o „zahraničnopolitické a vojenské udalosti“, aj všeobecne pozitívne hodnotenie konferencie Veľkej trojky na Kryme. Pre celkovú atmosféru boli charakteristické „protinemecké nálady, silnejšie než v Maďarsku“ a rast nacionalizmu na územiach prinavrátaných k ČSR od maďarskej administrácie. „*V politickom živote našimi vojskami oslobodených oblastí Slovenska*“ – konštatuje hlásenie „vedúcu úlohu hrajú organizácie KS“.⁴⁷ Začiatkom marca sa do opisu situácie v slovenských mestách „zabraných vojskami frontu“ dostal výpočet opatrení, uskutočňovaných pod vedením sovietskeho vojenského veliteľstva miestnou správou. Informácia uvádza, že „prevažná väčšina obyvateľstva má dobrý vzťah k Červenej armáde, vidí v nej svoju osloboditeľku (...)“. Obyvatelia obcí Hnúšťa, Rimavská Baňa, Rimavica, Kokava, Látka a Hriňová „vyšli z vlastnej iniciatívy na čistenie ciest od snehu a lesných závalov, aj budovanie mostov vyhodnených do vzduchu“. V bojoch o obec Dobroč sa spolu s červenoarmejcami zúčastnili roľníci ozbrojení vidlami a sekerami, z mesta Jelšava odišlo viac než 200 obyvateľov k partizánom. „*Mladí Slováci sa obracajú na sovietskych veliteľov*

45 SNA MZV SŠ, k. 117. Tlačové oddelenie MZV. Dr. Š. Osuský „Povstanie Slovákov“. *The Tablet* 27. 9. 1944; MICHÁLEK, S.: *Diplomat Štefan Osuský (1889 – 1973)*. Bratislava 1999, s. 173.

46 HUSÁK, G.: *Politický úspech Slovenského povstania*. In *Nové slovo*, 15. októbra 1944, s. 4.

47 Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialnopolitičeskoj istorii, Moskva (RGASPI). Fond 17. Oddelenie propagandy ÚV VKS(b). Inventár 125, spis 320, s. 39-42. Hlásenie „O situácii na Slovensku a politických náladách obyvateľstva“ (24. 2. 1945). Vedúcemu odd. propagandy G. F. Alexandrovovi.

s *prosbou*, aby boli zaradení do oddielov ČA“, zaznamenal spravodajca. Medzi miestnym obyvateľstvom sa po prechode frontu začínala politická práca ako besedy o „*vzťahoch medzi Sovietskym zväzom a ČSR, o zápase slovanských národov proti Nemcom*“. Všade sa rozširovali informatívne texty v slovenskom jazyku a tiež aj materiály moskovského Všeslovanského výboru.

Z hlásení, pravidelne odosielaných do Moskvy sú zrejme aj javy, zámerne vynechané v publicistických článkoch slovenských komunistov. Vidiecki obyvatelia, vyčerpaní prechodom frontu, neskrývali svoje emócie, čo sa v správe z marca 1945 hodnotilo ako „*odmietnutie spolupráce s ČA*“. Roľník z Čechyniec protestoval: „*Vašich nakupovačov už máme dosť, všetko nám zobrali, Nemci chceli menej*“, kým zúfalá gazdiná z Detvianskej Huty sa sovietskeho intendanta priamo spýtala „*Kedy už od nás odídete? Ani Nemci tu tak dlho neboli. My sami onedlho budeme hladovať*“. Marcové hlásenie stroho informuje, že vojenské jednotky ČA „*sa na území ČSR správajú dobre*“ a tento výrok dopĺňa všeobecnými frázami o „*bratských národoch*“ a „*oslobodení od nemeckého jarma*“. Spravodajca však opatrne spomína aj „*jednotlivé prípady drancovania a násilia*“, ku ktorým došlo „*v niektorých obciach*“. Materiál uvádza dva príklady: konanie poručíka L., pozabaveného hodnosti, nakoľko z bytov miestnych obyvateľov kradol (zabíral) rôzny majetok a ďalší, mimoriadne ohavný prípad iného mladého dôstojníka. Keď sa poručík K. pokúšal znásilniť roľníčku, na jej krik pribehol 13-ročný syn, ale násilník chlapca zastrelil a utekal sa ukryť. Armádna hliadka páchatela zadržala a „*bol odstrelený*“, ako píše hlásenie.⁴⁸ Bezprostredný dotyk s každodennou tragikou frontovej oblasti narúšal eufóriu z oslobodenia a kazil ilúzie, po dlhé roky podporované komunistickou propagandou. Poklesky vojakov ČA, dodnes tradované v ľudovom povedomí a činnosť príslušníkov NKVD, ktorí zo slovenského územia protizákonne odvliekli tisíce osôb do sovietskych gulagov, sa stávali zdrojom ďalších ťažkostí v zložitej politickej situácii. Začiatkom augusta 1945 major Ján Stanek, počas SNP známy ako „*železný kapitán*“, v liste adresovanom predsedovi KSS Karolovi Šmidkemu poukazoval, okrem iného, na to, že „*ruskí vojaci urobili na Slovensku svojím chovaním veľmi špatnú propagandu slavianstva*“.⁴⁹

V kritickom období ku koncu vojny a na prahu mieru, počas rokov 1944 – 1945, sa idea slovanského spojenectva účelovo začlenila do geopolitických úvah J. V. Stalina. Svoje predstavy vyložil v moskovských rozhovoroch s cirkevnými a politickými činiteľmi z Poľska, Juhoslávie alebo ČSR. Povojnový systém bezpečnosti, s ostrým namiereným proti Nemecku, videl sovietsky diktátor ako konštrukciu, do ktorej patrilo aj spo-

48 Ref. 47, s. 48-51. Hlásenie „O situácii na Slovensku“ (1. 3. 1945). Text uvádza plné mená. V archívnych materiáloch použitých k štúdiu sú citované hlásenia ojedinelé. Z daného fondu dôležité informácie a správy obsahuje inventárna jednotka 128, pre zahraničných bádateľov neprístupná.

49 BARNOVSKÝ, M.: *Na ceste k monopolu moci. Mocensko-politické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Bratislava 1993, s. 38, 52-53. Oficiálne rozlúčenie s jednotkami ČA, ktoré opúšťali ČSR sa uskutočnilo 15. novembra 1945 na Václavskom námestí v Prahe.

ločenstvo slovanských štátov. Sovietska politika mala zjavnú tendenciu načrtávať kontúry budúceho východného bloku v Európe predovšetkým od zjednotenia Slovanov.⁵⁰

Po večeri na počesť prezidenta Beneša, členov vlády ČSR a predsedníctva SNR, v moskovskom Kremli 28. marca 1945, zopakoval Stalin tézu o novom poňatí slovanskej idey. Účastník stretnutia, slovenský komunista Ladislav Novomeský, písal o výrokoch „*najslávnejšej postavy súčasnej epochy*“ v nadšenom, vizionárskom tóne. Čitateľ sa dozvedel, že „*Stalin, ktorý – ako sám zdôrazňuje – nie je Slovan*“, vidí mocnú silu aj progresívny charakter zmýšľania ľudových más Slovanstva, so sympatiami sleduje a podporuje politickú, hospodársku i kultúrnu súčinnosť slovanských národov.⁵¹ Z meditácií o novoslovanstve autor článku účelovo vynechal poznámku sovietskeho vodcu, že ČA sa „*vo svojej víťaznej ofenzíve*“ dopúšťa niekedy „*zbytočných výstrelkov*“. Za tieto činy žiadal Stalin svojich českých a slovenských hostí o pochopenie a prepáčenie.⁵²

Dobovú atmosféru fascinujúco približuje úvodný kontakt oficiálnych predstaviteľov ČSR so sovietskym veľvyslancom Valeriánom Alexandrovičom Zorinom. Denné záznamy sovietskeho diplomata o rozhovoroch s členmi prvej vlády povojnovej republiky, počas apríla 1945 v Košiciach, sú čiastočne známe z ruských zbierok dokumentov, ale prvý ucelený súbor pripravil Vilém Prečan. V úvodnej štúdii upozorňuje na takmer všeobecný jav u Zorinových českých spoločníkov, bez rozdielu straníckej príslušnosti, a to frustráciu „*z nemohúcnosti vlády na Slovensku spravovanom SNR*“. Ale v prípade komunistických podpredsedov vlády Klementa Gottwalda a Viliama Širokého „*je až kriklavé*“, píše Prečan, že hovorili s veľvyslancom cudzieho štátu nie ako reprezentanti ČSR, ale ako súdruhovia v zbrani. A navyše, Zorinovi akoby svojmu nadriadenému „*podávali hlásenie o tom, aká je situácia, či aké podávajú výkony na spoločnom, triednom fronte*“.⁵³

Vládny program prijatý v Košiciach tlmočil „*neskonalú vďačnosť českého a slovenského národa k Sovietskemu zväzu*“ a proklamoval neochvejnú vedúcu líniu zahraničnej politiky ČSR „*najtesnejšie spojenectvo s víťaznou slovanskou veľmocou na východe*“. Celkový postoj predsedu vlády Zdeňka Fierlingera v rozhovore so Zorinom odzrkadľoval obavy z rozporu medzi krásnymi slovami a surovou realitou. Sovietsky zástupca zaznamenal, že Fierlinger sa „*znova dotkol otázky incidentov, ku ktorým došlo v Bratislave a ďalších mestách západného Slovenska, v súvislosti s nedisciplinovanosťou jednotlivých skupín našich vojakov*“. Táto situácia, zdôraznil premiér, znepokojila aj prezidenta Beneša, pretože „*nálada obyvateľstva nemusí byť vo vzťahu k Červenej armáde vždy dobrá*“. Hoci Zorin pripomenul ospravedlnenie J. V. Stalina, prednesené v Moskve, predseda vlády ČSR vyslovil názor, že by bolo dobré predchádzať skutočnostiam, „*ktoré*

50 Moskva i vostočnaja Evropa. Stanovlenije političeskich režimov sovetskogo tipa 1949 – 1953. Očerki istorii. (Eds. T. V. Volokitina, G. P. Muraško, A. F. Noskova, T. A. Pokivajlova). Moskva 2002, s. 30-36.

51 NOVOMESKÝ, L.: *Slovanské poslanie*. In *Nové slovo* II., č. 1, 1. 6. 1945, s. 3-5.

52 *Sovetskij faktor v Vostočnoj Evrope. Dokumenty. Tom 1. (1944 – 1948). Tom 2 (1949 – 1953)*. Eds. T. V. Volokitina, G. P. Muraško, O. V. Naumov, A. F. Noskova, T. V. Carevskaja. Moskva 1999 – 2002. Cit.: Tom 1, s. 192. Poznámka s výrokom J. V. Stalina.

53 PREČAN, V.: *Iz dnevnika V. A. Zorina. Záznamy o rozhovorech sovětského velvyslance s českými a slovenskými politiky v dubnu 1945 v Košicích*. In *Česko-slovenská historická ročenka*, 2000, s. 247-297, cit. 247-248.

vyvolávajú podráždenie obyvateľstva a môžu byť zneužitú nepriateľskými živlami, čo sa už aj deje“.⁵⁴

Závan nostalgických spomienok na organizačnú aktivitu ľavicových nadšencov v Prahe začiatkom 30. rokov pocítil Zorin, keď navštívil ministra školstva a osvetu Zdeňka Nejedlého v prechodnom košickom byte. Unavenému vedcovi sa cnelo po Moskve, odkiaľ cestoval priamo na východné Slovensko a v jeho tóne, podľa Zorina, „bolo cítiť skeptický postoj ku všetkému, čo podnikajú Slováci“. Sovietskemu diplomatovi pripomenul Nejedlý prvú Spoločnosť pre kultúrne styky so ZSSR, ktorú v Prahe viedol, a vyjadril zámer činnosť spoločnosti obnoviť. Na otázku Zorina, či to uskutoční v Košiciach, minister hovoril o neúčelnosti, lebo v Bratislave sa možno obnoví slovenská pobočka. K tomu Nejedlý dodal, že „Slováci všeobecne chcú vytvoriť samostatné organizácie“, aj vlastný Slovanský výbor, pričom postup Slovákov charakterizoval ako konanie malých detí, čo sa „nadchýňajú svojou samostatnosťou“.⁵⁵

V Košiciach sa V. A. Zorin stretol aj so slovenskou verziou klasického rusofilstva. Z rozhovoru s Ivanom Pietorom, spoluzakladateľom Demokratickej strany a ministrom vnútorného obchodu prvej vlády povojnovej ČSR, si sovietsky diplomat zaznamenal rozprávanie z rodinných dejín. Otec aj dedo, spomínal slovenský politik „vedeli dobre ruský jazyk a žili ako obchodníci za starých čias v Rusku. On sám sa učil rusky na gymnáziu a mal veľkú knižnicu s ruskou literatúrou, ktorú, žiaľ, rozkradli Nemci“. V terajších podmienkach, konštatoval Pietor, bude iste aj on môcť „navštíviť Sovietsky zväz“. Podľa názoru Zorina, pri tesných vzájomných kontaktoch medzi ZSSR a ČSR bola táto možnosť nepochybná.⁵⁶

Vzťah európskych intelektuálov k Sovietskemu zväzu v medzivojnovom období určovala konfrontácia s hrozbou nacistického Nemecka. Na západe málokto chápal rozsah a obľudnosť stalinského totalitného systému. Slovenská ľavicová inteligencia, predovšetkým komunistická, prijímala najsurovejšiu sovietsku propagandu bez akýchkoľvek pochybností: bála sa prísť o svoje ilúzie, potrebovala veriť, chcela obdivovať. Roku 1945 sa história opakovala, ale J. V. Stalin stál na medzinárodnej scéne s gloriolou víťaza.

Bratislavská pobočka spolku pre zblíženie s novým Ruskom, po normalizácii vzťahov ČSR so Sovietskym zväzom, pod aktualizovaným názvom, oživila svoju činnosť od júna 1934. Nepochitickému zoskupeniu predsedala spisovateľka Hana Gregorová: združilo predstaviteľov slovenského literárneho života, kultúry a vedy. Aj tu pôsobili ľavicoví literáti, vrátane komunistov. Od zákazu spolku uplynulo takmer osem rokov, keď posledný úradujúci predseda, komunist Elo Šándor zvolal v oslobodenej Bratislave na 28. apríla 1945 stretnutie prípravného výboru. Rozhodli sa utvoriť Spoločnosť pre kultúrne styky so ZSSR, ako samostatnú organizáciu s centrom v Bratislave a pobočkami vo viacerých slovenských mestách. Počítalo sa s novou registráciou bývalých členov „po previerke ich činnosti za roky 1938 – 1945“. Prvé slávnostné verejné zhromaždenie si

54 Ref. 53. Rozhovor s predsedom vlády Fierlingerom, 24. 4. 1945, s. 296. Citácie zo IV. Kapitoly KVP pozri: Košický vládní program, Praha 1974, s. 3-36.

55 PREČAN, ref. 53. Rozhovor so Zdeňkom Nejedlým 11. 4. 1945, s. 279.

56 Ref. 53. Rozhovor s ministrom obchodu Ivanom Pietorom, 25. 4. 1945, s. 295.

18. júna 1945 vypočulo správu o činnosti, schválilo stanovy a zvolilo ústredný výbor. Už o tri dni Povereníctvo SNR pre vnútro schválilo stanovy Spoločnosti. V porovnaní s minulosťou boli podmienky členstva prísnejšie: záujemca musel vyplniť podrobný formulár a priložiť dve odporúčania, podľa možnosti od členov spolku. Cieľ, definovaný v stanovách – „*informovať o kultúrnom, ekonomickom, sociálnom, právnom a vedec-
kom živote Sovietskeho zväzu a tiež o technike a umení*“ – sa mal realizovať obojstranne a ten istý rozsah informácií mala dostať sovietska verejnosť o Slovensku. Predsedom Spoločnosti sa stal osvedčený Elo Šándor a podpredsedom docent bratislavskej univerzity Milan Pišút. Medzi členmi výboru sa stretávame s menami známych osobností slovenskej kultúry ako: Štefan Bednár, Janko Blaho, Ján Červeňanský, Igor Hrušovský, Ján Jamnický, Ján Kostra, Igor Ruppeldt a iní. Od leta 1945 sa začínalo formovanie pobočiek a prvé boli oficiálne otvorené v Banskej Bystrici, Malackách, Trnave a Piešťanoch, ďalších jedenásť čakalo na úradný ceremoniál. Do informácie pre Moskvu tajomník sovietskeho diplomatického zastupiteľstva z Prahy zdôrazňoval, že slovenská Spoločnosť, „*využívajúc prítomnosť Červenej armády*“ uskutočňuje rôzne podujatia: prednášky o ZSSR, premietanie sovietskych filmov a vydala nevelkú príručku. Ambiciózne predsavzatia spolku narážali v roku 1945 na veľké ťažkosti: neboli financie, miestnosti, papier, ani sovietska literatúra a tlač. Napriek všetkému, konštatuje správa, Spoločnosť „*v zásade nezačala svoju činnosť zle*“.⁵⁷

Slovanská idea, od prvých desaťročí 20. storočia charakterizovaná na Slovensku rôznorodosťou vonkajších emocionálnych aj politických prejavov, sa roku 1945 postupne stávala doménou komunistov. Básnik Novomeský očakával, že vek nadchádzajúci po „*krvavej a surovej vojne*“ bude „*slávnym vekom Slovanstva*“, ale predpokladom tohto veku mal byť obrodný zásah „*mohutného revolučného kvasu v slovanských národoch*“.⁵⁸ Politik Husák zdôrazňoval súdržnú silu slavianskeho bloku v Európe, ako protiváhu „*budúcej možnosti nemeckej rozpínavosti*“. Pre malé národy, písal Husák, „*je tým daná aj garancia ich mierovej existencie a pokojného vývoja. Opierajúc sa o najväčší slovanský štát – Sovietsky zväz – môžu slovanské národy bez obáv hojiť svoje vojnové rany a budovať šťastnejší život*“.⁵⁹

Politická realita na Slovensku mala veľmi ďaleko od propagovanej slovenskej idyly, nezodpovedala ani vidinám a očakávaniam komunistov. Dochádzalo k prvým prejavom odporu katolíckej cirkvi, odohralo sa niekoľko demonštrácií s antisemitskými heslami. V tejto atmosfére sa 5. júla 1945, v duchu cyrilo-metodskej tradície, konala na Devíne veľká manifestácia „*slovanského bratstva*“, na ktorej sa objavili pokusy o politický protest. Neúnavný Laco Novomeský sa nedal odradiť od úmyslu, práve pri príležitosti devínskej slávnosti, utvoriť v Bratislave samostatný Slovanský výbor. Ako iniciátor tejto myšlienky bol komunistický literát zvolený za predsedu výboru.

57 AVP RF, f. 138, inv. 25a, fascikel 90, spis 6, s. 1-6. Informácia o Spoločnosti pre kultúrne styky so ZSSR v Bratislave (Praha 26. 9. 1945). Podpis: II. Tajomník vysl. ZSSR v ČSR M. Sytenko. Adresát: IV. Európsky odbor NKID Moskva.

58 NOVOMESKÝ, L.: *Zväzky a záväzky. Výber zo statí a článkov 1945 – 1950*. Bratislava 1972, s. 22. Slovanský výbor v Bratislave, s. 409.

59 HUSÁK, ref. 41, s. 114-115.

V lete 1945 začal slovenských komunistov znepokojovať rastúci vplyv Demokratickej strany, jej kritickejší tón voči KSS a presadzovanie vlastných koncepcií riešenia problémov politického a spoločenského vývoja na Slovensku. Vzájomné vzťahy medzi demokratmi a komunistami prešli od SNP, cez prvé povojnové roky, niekoľkými fázami a gradovali od partnerstva cez zápas o podiel na moci až k nepriateľstvu. Ešte začiatkom júla, keď zjazd DS zvolil Jozefa Lettricha za predsedu strany, niektorí vedúci slovenskí komunisti prijali túto voľbu ako pozitívny moment.⁶⁰ Pri návšteve Bratislavy legačný radca vyslanectva Sovietskeho zväzu N. J. Demjanov zaznamenal názor Karola Šmidkeho, že nový predseda DS je „pokrokovejším prvkom“ a predstavuje víťazstvo „demokratického krídla“ na účet reakcie vnútri strany.⁶¹

Zo vzťahu k idei Slovanstva a nostalgickým reliktom martinského rusofilstva, ako sa prejavovali v slovenskej politike roku 1934, zdedila Demokratická strana názory agrárnikov a do istej miery aj luteránskych národnárov. Pri pohľade na totalitnú Moskvu bola DS spočiatku dosť opatrná a k spojenectvu so Sovietskym zväzom si udržiavala pragmatický prístup. Sovietski diplomati v Prahe pozorne sledovali politickú tlač v celej ČSR, pričom objavili „články a vystúpenia zjavne nepriateľského charakteru“. Rozsiahla správa V. A. Zorina obsahovala nielen zoznam inkriminovaných článkov a „pokrokových“ odpovedí komunistov: do Moskvy putovali aj presné preklady do ruštiny. Zo Slovenska pochádzali iba dva príklady, publikované v septembri 1945. Komentár obviňuje denník *Čas*, ústredný orgán DS, z otvorených prejavov „protisovietskeho štvania“. Vrchol, podľa spravodajcu, dosiahol v čísle zo 6. septembra 1945. Autor jedného z článkov tu citoval názory *Sunday Times*, kde sa píše že „Tito a jemu podobní sú iba bábkami ZSSR“. Na sovietskom vyslanectve to kvalifikovali ako „útok na Sovietsky zväz a všetky slovanské štáty“. Na vyváženie dojmu z Bratislavy komentátor cituje výroky komunistickej *Pravdy*, ako: „povedieme slovanskú politiku“, alebo „city nášho ľudu patria ČA a Sovietskemu zväzu“.⁶²

Nástupná audiencia veľvyslanca ČSR v ZSSR Jiřího Horáka 23. októbra 1945 sa odohrávala podľa aktuálnej politickej línie, v znamení „solidarity slovanských národov“. Nevyhnutnosť tieto väzby všestranne podporovať zdôraznil A. J. Vyšinský. Podľa jeho slov nastalo najvhodnejšie obdobie a príležitosť dať „vzájomným slovanským vzťahom pevný základ“. K výročiu utvorenia dočasnej juhoslovenskej vlády J. Broza Tita, začiatkom decembra, usporiadal Všeslovanský výbor v Moskve spomienkový večer. Za predsedníckym stolom sedeli slovanskí predstavitelia a zástupca ľudového komisára pre zahraničie S. A. Lozovský vo svojom vystúpení vyzdvihoval „nové demokratické systémy v Poľsku, Južoslávii a Bulharsku“. Sovietsky činiteľ dôrazne odmietol „nepriaznivú

60 BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 41-53.

61 *Vostočnaja Evropa v dokumentach rossijskich archivov 1944 – 1953. Tom 1-2.* Eds. T. V. Volokitina, T. M. Islamov, G. P. Muraško, A. F. Noskova, L. A. Rogova. Moskva; Novosibirsk 1997 – 1998. Cit.: Tom 1. Dok. 76, s. 226. Záznam Demjanova o stretnutí so Šmidkem. Podľa udalostí, spomenutých v rozhovore, ako „nedávny zjazd DS“ (konal sa 7. – 8. júla 1945) je datovanie uvedené v zberke: 25. 6. 1945, nesprávne.

62 AVP RF, f. 131, 26-44-22, s. 25-52. Hlásenie V. Zorina námestníkovi ľudového komisára pre zahraničie A. J. Vyšinskému (Praha 12. 10. 1945). Text a 6 príloh. Preklady na s. 50-52. *Čas* 6. 9. 1945, *Pravda* (Bratislava), 7. 9. 1945.

kritiku“ na adresu slovanských národov a zároveň konštatoval, že práve od nich by sa mnohé iné národy mohli učiť „*správne demokratickému postupu*“.⁶³

Komunistická tlač na Slovensku presviedčala čitateľov o funkčnosti a stabilite slovanského bloku, ktorého „*prirodzeným jadrom sú mocné slovanské základy Sovietskeho zväzu: socialistické Rusko, Ukrajina i Bielorusko*“.⁶⁴ V júli 1945 Karol Šmidke, potešený návštevou radcu sovietskeho zastupiteľstva N. J. Demjanova, pripomínal hosťovi žiadosť otvoriť v Bratislave generálny konzulát, čo by sovietskym diplomatom „*podstatne uľahčilo skúmanie vnútropolitckej atmosféry Slovenska*“.⁶⁵ Nasledujúci rok, v druhej polovici februára 1946, si legačný radca I. A. Čičajev osobne prišiel overiť situáciu v KSS, ktorej predsedom sa od minulého leta stal Viliam Široký. Sovietsky pozorovateľ sa zhováral so Šmidkem, Husákom a Novomeským, zaznamenal si poznatok o rozdelení ÚV KSS na dve zoskupenia a fakt, že sa stretol s reprezentantmi skupiny „*naladenej opozične*“ voči Širokému. Predstaviteľ ZSSR si v Bratislave tentoraz vypočul sťažnosti na to, ako „*málo si všímajú Slovensko*“, zriedka sú tam a takmer neposielajú žiadne tlačové materiály (knihy, noviny, časopisy a iné). Slovenskí činitelia boli nespokojní aj so sovietskym filmom *Oslobodenie ČSR*, pretože podľa ich názoru zobrazuje iba protinemecký zápas Čechov, kým „*taká udalosť ako povstanie v Banskej Bystrici takmer nie je zachytená*“.⁶⁶

Záujem Moskvy o politickú situáciu na Slovensku súvisel určite s prvými povojnovými parlamentnými voľbami v ČSR, ohlásenými na 26. mája 1946. Slovenské politické spektrum bolo výrazne polarizované. Jedinú vážnejšiu občiansku alternatívu reprezentovala DS a sústreďovala všetky ideové prúdy odmietajúce komunistov. Na opačnom póle stála KSS so svojím členstvom a voličmi. Dva nové politické subjekty: Strana práce aj Strana slobody sa neujali. Výsledky volieb na Slovensku prekvapili všetkých a uspokojenie priniesli iba DS, ktorá získala takmer dve tretiny hlasov. Českí voliči odovzdali 40,17 % hlasov komunistom, čo v celoštátnom priemere znamenalo volebné víťazstvo KSČ a kreslo predsedu vlády pre Klementa Gottwalda.⁶⁷

Sovietske veľvyslanectvo v ČSR vypracovalo pre moskovské centrum analýzu príčin a dôsledkov volebných výsledkov na Slovensku. Ku kritickým výhradám na adresu slovanských komunistov patrilo aj to, že neurobili dostatočne radikálnu očistu politického života vtedy „*keď bol k tomu najpríhodnejší stav, a najmä počas prítomnosti jednotiek Červenej armády na území ČSR*“.⁶⁸ Takto, dôrazne pripomína materiál „*komunisti ponechali na slobode tisíce osôb opozične naladených voči vláde, pripravených pridať sa k hocíjakému prúdu, alebo strane, ak dôsledne vystupuje proti komunistom*“.⁶⁹ Agitátori DS, podľa autora analýzy „*pochybní demokrati*“, po voľbách už otvorene vystupovali „*proti*

63 Archiv ministerstva zahraničných vecí ČR, Praha (AMZV). ZÚ Moskva (1945. Bežné politické správy veľvyslanca ČSR Jiřího Horáka z 12. 11. a 8. 12. 1945. Odovzdávanie poverovacích listín sa konalo 23. 10. 1945.

64 NOVOMESKÝ, ref. 58, s. 19.

65 Ref. 61, dok. 76, cit. s. 229.

66 Ref. 61, dok. 136, s. 381-384. Záznam rozhovoru I. A. Čičajeva so Šmidkem, Husákom a Novomeským v Bratislave 21. – 22. 2. 1946.

67 HLAVOVÁ, V.: *Parlamentné voľby na Slovensku v roku 1946*. In Prvé povojnové voľby v strednej a juhovýchodnej Európe. Eds. M. Barnovský a E. Ivaničková. Bratislava 1998, s. 79-88; BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 85-99.

komunistickej strane, proti jednote republiky a v ojedinelých prípadoch proti Sovietskemu zväzu“. Druhý legačný tajomník vyslanectva ZSSR Ivan Lazarev pozorne čítal periodiká DS a v júnovom čísle *Nových prúdov* si všimol článok venovaný „*novému zmyslu mierových zmlúv*“. Politické úvahy tu dospeli až k myšlienke: pozbaviť stálych členov Rady bezpečnosti OSN „*práva veta*“. Ak si uvedomíme, meditoval sovietsky úradník, že toto právo niekoľkokrát využil delegát ZSSR, pochopíme zámer slovenského autora označiť sovietsky postup ako „*porušenie svetovej demokracie*“.⁶⁸

Záverečná etapa príprav mierových zmlúv s bývalými satelitmi hitlerovského Nemecka roku 1946 zamestnávala sovietsku politiku na úrovni ministrov zahraničných vecí víťazných veľmocí a zároveň aj z aspektu protikladných snáh jednotlivých krajín sovietskej záujmovej sféry. Do Moskvy sa v druhej polovici júla chystala vládna delegácia ČSR rokovať o nadchádzajúcej mierovej konferencii v Paríži. Štátny tajomník MZV, slovenský komunista Vladimír Clementis, požiadal A. J. Vyšinského začiatkom júla o prijatie a hovoril o nevyhnutnosti užšieho kontaktu medzi vládami ČSR a ZSSR, zvlášť potom, ako sa „*predsedom vlády ČSR stal Gottwald*“. Oficiálne štátne miesta, podľa Clementisa, často nevedia, akých pozícií sa majú pridzriavať v tej či onej otázke. Preto hľadajú a „*chcú mať ustavičné vedenie zo strany Sovietskeho zväzu, aby istejšie uskutočňovali svoju zahraničnú politiku*“. Tento problém Vyšinský odporučal posúdiť až počas očakávanej návštevy premiéra Gottwalda.⁶⁹

Dynamika udalostí vnútornej politiky na Slovensku odsúvala do pozadia vizionárske rojčenie slovenských komunistických intelektuálov o podobe novej slovanskej myšlienky. V denníku *Pravda* písal Gustáv Husák o vnášaní ideí spolupráce „*do praktického života každého slovanského národa*“, pričom upozorňoval na aktuálnu otázku štátneho spolužitia Čechov a Slovákov. „*Tu a na tomto našom prípade*“ – zdôrazňoval – „*musíme osvedčiť našu každodennú slovanskú politiku*“. Vzorné štátne spolužitie slovanských národov videl komunistický politik na príklade Sovietskeho zväzu a v Juhoslávii vyzdvihoval „*spravodlivé riešenie starých sporov*“.⁷⁰ Slovanský deň na Devíne 5. júla 1946 sa tematicky orientoval naznačeným smerom, prijatý manifest tiež proklamoval jednotu Čechov a Slovákov v spoločenstve všetkého Slovanstva.

Leto 1946 prinieslo bratislavským politikom možnosť nadväzovať priame kontakty so sovietskou diplomaciou, po otvorení generálneho konzulátu ZSSR, ktorý viedol N. J. Demjanov.⁷¹ Do Bratislavy koncom júla pricestoval pražský korešpondent TASS-u Ivan Lavruchin, aby tu priamo sledoval búrlivé momenty politického života na Slovensku. Pre našu štúdiu je zaujímavý postreh sovietskeho novinára k prvému zjazdu slovenských partizánov v Bratislave, zvolanému na 2. – 4. augusta. „*Všetci očakávali*“, kon-

68 AVP RF, f. 138, 26-43-13, s. 57-77. Informácia veľvyslanectva Sovietskeho zväzu v ČSR o politickej situácii na Slovensku po voľbách. (Praha 28. 6. 1946), cit. s. 49, 65. Tamže, 26-44-22, s. 18-19. Anotácia časopisu *Nové prúdy* z 26. 6. 1946.

69 Ref. 52. Dok. 105. Záznam rozhovoru A. J. Vyšinského s V. Clementisom. Moskva 1. 7. 1946, s. 313-315. Delegácia vlády ČSR rokovala v Moskve 20. – 26. júla 1946.

70 HUSÁK, G.: *Slovanská prax*. In *Pravda* 5. 7. 1946.

71 AVP RF, f. 138, 26-44-22, s. 21. Informácia o slovenskej tlači. (Bratislava 11. 7. 1946). Podpis: Generálny konzul ZSSR v Bratislave N. J. Demjanov.

štatoval v tajnej správe pre Moskvu „že na zjazd prídu sovietski partizáni: S. A. Koypak, alebo generál V. Andrejev“. No zo Sovietskeho zväzu na bratislavské podujatie nikoho nevyslali, hoci, píše Lavruchin „na zjazde boli predstavitelia juhoslovanských, poľských, bulharských, maďarských, českých a dokonca aj gréckych partizánov“.⁷² Novozvolený predseda partizánskeho zväzu Karol Šmidke si mohol tak potvrdiť nedávnu sťažnosť, prednesenú legačnému radcovi Čičajevovi, že oficiálne sovietske miesta si málo všimajú Slovensko.

Témou dňa, v jeseni 1946, sa pre osadenstvo sovietskeho generálneho konzulátu stali ohlasy slovenských médií na 29. výročie októbrovej revolúcie. Prvé z nasledujúceho dlhého radu hlásení vyzdvihuje príkladné články bratislavskej *Pravdy* a spomína ohlasy v *Hlase ľudu*, *Práci*, *Bojovníkovi* a *Národnej obrode*. Postavenie Demokratickej strany v slovenskej politike po májových voľbách dodávalo zatiaľ určité oživenie nudnému rozboru tlače. Komentár s údivom poukazuje na skutočnosť, že „*tlač pravícovej orientácie ako Čas, Demokrat a iné, tiež dost aktívne v priateľskom tóne pripomínala oslavy 29. výročia VOSR*“.⁷³

Významným medzníkom, pre navonok dosiaľ kompaktný slovanský svet, sa mal stať všeslovanský kongres v Belehrade, slávnostne otvorený 8. decembra 1946. Spolupatričnosť slovanských štátov prezentovali aj portréty vedúcich činiteľov, zoradené na čelnej stene rokovacej sály: hostiteľ J. Broz Tito, J. V. Stalin, E. Beneš, B. Bierut a G. Dimitrov. Celkové zameranie kongresu vyznelo ako nadšená oslava Sovietskeho zväzu a vyjadrenie vďaky „*najlepšiemu priateľovi slovanských národov J. V. Stalinovi*“. Sovietske väzby na Juhosláviu, Poľsko, Bulharsko a ČSR hodnotili hlavné referáty ako uskutočnenie dávnych snov o slovanskej vzájomnosti „*vo svetle Leninových a Stalinových ideí*“. Spoločný zápas Slovanov proti fašizmu a prínos národov ČSR k slobode Európy pripomenul vo svojom vystúpení slovenský delegát Gustáv Husák. Prijatý záverečný dokument kongresu vyhlásil tézu, že „*obrovské úspechy*“, ktoré slovanské národy dosiahli „*v sto-pách Sovietskeho zväzu – krajiny dôslednej demokracie*“, môžu dávať „*príklad demokratického prerodu všetkým národom sveta*“.⁷⁴

Na kongrese utvorený spoločný výbor vo svojom belehradskom sídle zvolával porady diplomatických zástupcov slovanských štátov a informoval ich o najnovšej línii slovanskej solidarity v sovietskej réžii. Atmosféra studenej vojny sa do činnosti Spoločného slovanského výboru premietla rozhodnutím z moskovského zasadnutia prezídia v apríli 1947 a to príkazom: „*zvýšiť bdelosť*“ voči najrôznejším „*provokáciám reakcie*“. Sovietsky veľvyslanec v Juhoslávii A. I. Lavrentiev vyhlásil, že nepriateľov „*slovan-*

72 RGASPI, Moskva. Fond 17, 125-427, s. 46-49. Tajnému oddeleniu TASS. List korešpondenta TASS v Prahe I. Lavruchina (9. 8. 1946). Kópia odoslaná A. A. Ždanovovi.

73 AVP RF, f. 138, 26-43-13, s. 94. List generálneho konzulátu ZSSR v Bratislave vedúcemu IV. EO Ministerstva zahraničných vecí Sovietskeho zväzu A. Alexandrovovi. (Roku 1946 boli všetky ľudové komisariáty, vrátane NKID premenované na ministerstvá. Tamže, f. 0138, 27-137-32, s. 27-31. Komentár k prehľadu slovenskej tlače za obdobie 31. 10. – 15. 11. 1946.

74 AMZV ČR, ZU Belehrad/1946. Politická správa č. 114. Slovanský kongres (13. 12. 1946); HUSÁK, ref. 59, s. 200-205. Príspevok prednesený 9. 12. 1946.

skej solidarity“ treba hľadať aj v slovanských štátoch samotných a „zostríť boj“ je nevyhnutné hlavne proti nim.⁷⁵

Rokom 1947 sa začínala v krajinách sovietskej záujmovej sféry definitívna transformácia vládnych kabinetov na zoskupenia podriadené Moskve. Vnútropolitický život vo východnom bloku charakterizovali obrovské kampane rozpútané komunistami okolo postupne odhaľovaných „protištátnych sprisahaní“. Východiskovým motívom a cieľom tejto fázy mocenského nástupu komunistických strán bola definitívna likvidácia politickej konkurencie. V podmienkach Slovenska sústredený útok „proti reakcii“ obrátil propagandistické a politické ostrie na pozície Demokratickej strany.⁷⁶

Moskovský časopis *Novoje vremja* v článku o „nebezpečných intrigách“ spomenul prenikanie predstaviteľov „slovenského separatizmu“ do vedenia Demokratickej strany. Vo februári 1947, na záver rozhovoru so sovietskym generálnym konzulom, podpredseda Zboru povereníkov Rudolf Fraštacký odmietol obvinenie publikované ruským autorom ako urážlivú a „nepravdivú informáciu o Slovensku“. Konzul Demjanov zaznamenal tvrdenie politika slovenskej DS: „My hovoríme otvorene čo sa nám na Sovietskom zväze páči a čo nie, ale v ZSSR nás nesprávne chápu“.⁷⁷

Z propagandistickej agentúry Sovinformbyro, šéf príslušného tlačového oddelenia, v máji 1947 písal A. A. Ždanovovi, že „reakčné strany v ČSR konajú rafinovane a vybrúsené, čerpajúc ideologickú aj materiálnu podporu od svojich západných priateľov“. Na druhej strane ale sovietskemu informačnému bulletinu v Prahe „hrozí zastavenie pre nedostatok prostriedkov“. Veľvyslanec Zorin sledoval činnosť agentúry v Prahe a bratislavskú pobočku Sovinformbyra kritizoval, že ešte nepracuje tak, aby to zodpovedalo „veľkým úlohám“ požadovaným v súvislosti „s vyostreným politickým zápasom, ktorý sa teraz odohráva na Slovensku“.⁷⁸ Zo služobnej cesty do ČSR, po rozhovoroch s vedúcimi komunistami aj funkcionármi na krajskej a okresnej úrovni, pripravil v júni 1947 politickú analýzu vedúci zahraničného odboru moskovského centra KSSZ. Situáciu na Slovensku vyvodzoval aj z nedostatku skúseností vedúcich kádrov KSS v Bratislave s riadením „partajnej práce“. Zopakoval známu tézu o prenikaní osôb „nepriateľských voči súčasnému režimu“ do vedenia DS, kde „hrajú veľkú úlohu“ pri určovaní „antidemokratického, antisovietskeho postoja“. Podľa materiálu bol u tajomníkov KSS badateľný „pocit krivdy“, keď hovorili o „ignorovaní Slovenska“, pretože sa mu sovietski vedci, herci a spisovatelia vyhýbajú. Od stranického vedenia v Moskve očakávali slovenskí komunisti účinnú pomoc pri „popularizácii ZSSR“.⁷⁹

75 AMZV ČR, Zú Belehrad/1947. Zasadnutie Spoločného slovanského výboru (24. 5. 1947). Politická správa č. 49.

76 ČIERNA-LANTAYOVÁ, D.: *Vývoj európskych krajín sovietskeho bloku v rokoch 1947 – 1949 pohľadom československých diplomatov*. In *Historický časopis*, 1994, roč. 42, č. 3, s. 506-519; BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 196-211.

77 Ref. 52. Dok. 149. Záznam rozhovoru N. J. Demjanova s R. Fraštackým (20. 2. 1947), s. 413-415. *Novoje vremja* N. 23, 1946, s. 14. Článok „Opasnaja voznja“ (Nebezpečné intrigy).

78 RGASPI, Moskva. Fond 17, 125-509, s. 163-164. List vedúceho tlačového oddelenia Sovinformbyra pre Poľsko a ČSR tajomníkovi ÚV VKS(b) A. A. Ždanovovi (14. 5. 1947). Tamže, s. 277-278. Hlásenie V. Zorina o práci Sovinformbyra v ČSR (22. 6. 1947).

79 Ref. 61. Dok. 219, s. 649-655. Analýza situácie v ČSR (22. 6. 1947). Podpis: P. V. Guljajev.

Súčastou komunistickéj politickej kampane sa stal aj tretí Slovanský deň na Devíne 5. júla 1947. Hlavný rečník, predseda vlády ČSR Klement Gottwald, v zahraničnopolitických úvahách zdôrazňoval stanovisko Sovietskeho zväzu, ktoré jediné „zodpovedá životným záujmom slovanských národov“. Väčšiu časť prejavu však venoval Slovensku, kde – ako konštatoval – vidno „pokusy o podkopávanie a rozvracanie“. Sú tu ľudia, hovoril Gottwald, „ktorí pokladajú za svoju hlavnú úlohu štváranie proti českému národu, proti ľudovodemokratickému zriadeniu a dvojročnici, proti Sovietskemu zväzu a slovanskej spolupráci“. Odozva Demokratickej strany bola mimoriadne citlivá. Redakčný článok v denníku *Čas* odsúdil spolitizovanie pamätného dňa a dokonca vyčítal premiérovi, že „prišiel Slovákom iba vynadať, znepokojiť ich a pourážať“. Výhrady k prejavu na Devíne publikoval v *Čase* aj podpredseda vlády Ján Ursíny. Dôkladnú bodku za nevhodnými „písачkami“ o veľkolepom Slovanskom dni urobil komunista Laco Novomeský: prvého komentátora nazval „neokrôchaným anonymom“ a poučal Ursínyho, vraj zo svojho postu sa k odmietavej reakcii vôbec nemal „znížiť“.⁸⁰

Rozdielne názory hlavných rivalov slovenskej politickej scény na samotný pojem „slovanskej solidarity“ sa premietli aj do prístupu k aktuálnej otázke Marshallovho plánu. Časopis Demokratickej strany *Nové prúdy* sa v tejto súvislosti zamyslel nad významom orientácie ČSR „v zápolení medzi Východom a Západom“. Podľa predstáv DS malo byť cieľom hospodárskej politiky „aby sme prirodzenou a vývojovou cestou dosiahli čo možno najväčší rozsah zahraničného obchodu so slovanskými štátmi, ale na druhej strane, aby sme zároveň udržali a rozšírili i hospodárske styky so Západom“. Práve takúto orientáciu znemožnil 10. júla verdikt vlády ČSR, inšpirovaný zásahom Moskvy.⁸¹ Rozhodnutie odmietnuť pozvánku do Paríža hodnotil komunista Novomeský ako záujem ČSR a bezvýhradnú povinnosť, „aby ani medzi našimi slovanskými spojencami, ale ani v neslovanskom svete nebolo nikdy nijakej pochybnosti o tom, že táto republika Čechov a Slovákov sa hlási k spojenectvu so slovanskými štátmi“ a spolu s nimi, vždy a všade „bude postupovať solidárne“.⁸²

Z informácií sovietskych diplomatov v Prahe a Bratislave, aj z iných spravodajských zdrojov, čerpal interný materiál pre aparát ÚV VKS(b). Rozbor situácie v ČSR, do jesene 1947, venuje dosť priestoru Slovensku, ktoré moskovskí experti vnímali ako „ekonomicky a politicky najslabší bod republiky“. Podstatným kritériom hodnotenia tu bola kvalita vzťahu k Sovietskemu zväzu a v nej získali najvyššie ocenenie komunisti, ako „najvernejší a dôslední prívrženci neochvejného priateľstva“. Nasledujúci text ubezpečoval, pre potechu moskovských „aparátčikov“, že ľudové masy v ČSR „milujú Sovietsky zväz, snažia sa dozvedieť čo možno najviac o hrdinskej práci sovietskeho ľudu, chcú sa

80 GOTTWALD, K.: 1946 – 1948. Zv. I. Bratislava 1949, s. 228-238. Slovanský deň na Devíne spolitizovali In *Čas* 8. 7. 1947; URSÍNÝ, J.: *K reči na Devíne* In *Čas* 13. 7. 1947; NOVOMESKÝ, L.: *K písачke o Devíne*. In *Pravda* 20. 7. 1947.

81 PETRUF, P.: *Marshallov plán*. Bratislava 1993, s. 132-133; *Nové prúdy* (Dvojtyždenník DS), 2. 7. 1947.

82 NOVOMESKÝ, L.: *Prečo sme nešli do Paríža?* In *Pravda* 23. 8. 1947.

od neho naučiť po novom budovať svoj život“.⁸³ Takéto frázy prechádzali vo funkcii vzorových viet do terminológie oficiálnej propagandy krajín sovietskeho bloku.

Jesenná politická kríza na Slovensku roku 1947 vyvrcholila odhalením „protištátneho sprisahania“. Cez svoje pozície v Štátnej bezpečnosti komunisti usmerňovali vyšetrovanie, ktorým sa malo dokázať spojenie politickej emigrácie, roztratených domácich ilegálnych skupín a katolíckej cirkvi s Demokratickou stranou. Pokus slovenských komunistov násilne zmeniť stranícko-politickú štruktúru sa neskončil „víťazstvom“: KSS dosiahla iba čiastkový úspech.⁸⁴ Svojím scenárom sa udalosti na Slovensku zaradili medzi všetky podobné „generálne skúšky“ ku konečnému mocenskému zlomu v „ľudovodemokratických“ štátoch strednej a juhovýchodnej Európy.

Na porade deviatich európskych komunistických strán v septembri 1947, zavŕšenej utvorením Informbyra, vyslovil oficiálny sovietsky rečník A. A. Ždanov tézu o konflikte dvoch „protikladných táborov“ rozdeleného sveta. V politických zámeroch Moskvy sa táto téza viazala na rozhodnutie definitívne skonsolidovať sovietsky blok v Európe. Znamenalo to nielen ukončiť transformáciu režimov a presadiť vládu komunistov, ale zároveň v jednotlivých komunistických stranách dôrazne zamedziť všetky teoretické úvahy o „špecifických cestách“ k socializmu.⁸⁵ Koncepcia „slovanského spolenectva“, aktualizovaná počas vojny, splnila pôvodný účel a stratila ďalšie opodstatnenie.

Po ratifikácii mierových zmlúv, odchádzali v jeseni 1947 reprezentanti Sovietskeho zväzu z veliteľských postov v zrušených Spojeneckých kontrolných komisiách pre Rumunsko, Bulharsko a Maďarsko. Pri rozlúčke na vyslanectve ČSR v Budapešti bývalý podpredseda kontrolnej komisie V. P. Sviridov v záverečnom príhovore odporúčal pražskej vláde nadviazať dobré styky s Maďarskom, aby sa stalo „článkom našej oblasti“. Sovietsky generál nepokladal za dôležité, že „Maďari nie sú slovanským národom“, rozhodujúce bolo predovšetkým „nedať Maďarsko, tým druhým“.⁸⁶ Britský denník *The Times* v prvom februárovom týždni roku 1948 písal o kompletizácii východoeurópskej „zmluvnej siete“. Na publikovanej mapke siahajú výrazné šípky od Moskvy k prvým slovanským spojencom, do Prahy, Belehradu a Varšavy. Najnovšie chápadlo namierilo od centra systému do Bukurešti, ale takmer celú strednú a juhovýchodnú Európu už navzájom pospájala konštrukcia bilaterálnych zmlúv.⁸⁷ Autor článku mohol onedlho doplniť svoje údaje o čerstvých sovietskych spojencov – Maďarsko a Bulharsko.

Základným atribútom jedinej prijateľnej zahraničnopolitickej orientácie vo východnom bloku sa stal obdiv k Sovietskemu zväzu. Z tohto aspektu sledovali sovietski diplomati aj rokovanie II. zjazdu slovenskej Demokratickej strany v januári 1948. Do Moskvy písali o „dvojtvárnej“ politike DS, pretože „ostáva takou istou aj vo vzťahu k Sovietskemu zväzu“. Slávnostné vyhlásenie spolenectva so ZSSR v prejave Jozefa Lettricha, usu-

83 Ref. 52. Dokument 177, s. 496-503. Absolútne tajné! Interný materiál ÚV VKS(b) „O súčasnej hospodárskej a politickej situácii v ČSR“ (Moskva, september 1947).

84 BARNOVSKÝ, ref. 49, s. 183-225.

85 Ref. 50, s. 47-48.

86 AMZV ČR, Zú Budapešť/1947. Politická správa č. 27. Generál V. P. Sviridov o vzťahoch k Maďarsku (27. 9. 1947).

87 *The Times*, 6. 2. 1948: Eastern European Treaty Network.

dzoval ataše sovietskeho veľvyslanectva v Prahe, „*stojí v zjavnom protirečení s výzvou k podobnému spojenectvu s Amerikou a západnými štátmi, ktoré dnes otvorene pripravujú vojenský blok namierený proti Sovietskemu zväzu a krajinám novej demokracie, t. j. aj proti ČSR*“.⁸⁸ V tomto období sa stal oveľa tvrdším tiež polemický tón mediálnych diskusií slovenských komunistov s demokratmi: obviňovali ich, že hovoria „*o večnej slovanskej družbe*“, ale dávajú úkryt intrigám a špiónstvu „*proti našim slovanským spojencom*“. Za nezodpovedných označil Laco Novomeský všetkých, čo nepovedali svojim prívržencom a nasledovníkom, „*že nedobre zmýšľajú, po krivých chodníčkoch idú a hlúpo kalkulujú, keď myslia na iné začlenenie nášho národa i našej republiky než do sústavy slovanskej, pod záštitou Sovietskeho zväzu*“.⁸⁹

Vnútropolitická kríza ku koncu februára 1948 priniesla zmenu nielen vládneho kabinetu v Prahe, ale aj spoločenského systému a mocenských štruktúr ČSR. Radikalizmus komunistov na Slovensku vyrástol z vnútorných pomerov, ale umocňovala ho aj snaha dokázať českým „*súduhom*“ schopnosť samostatne sa vyrovať s „*reakciou*“. V rámci ústrednej mocenskej elity získal na Slovensku prioritné postavenie ten, kto z poverenia Prahy „*spravoval*“ slovenské záležitosti, ako zmocnenec pražského vedenia. Takým sa už od žilinskej konferencie KSS v auguste 1945 stal Viliam Široký, ako predstaviteľ „*správnej línie*“.⁹⁰

Európske oddelenie ministerstva zahraničia ZSSR vypracovalo návrh základných smerov sovietskej politiky v ČSR po februárovej kríze. Väčšina úloh z oblasti kultúry bola adresovaná rôznym sovietskym inštitúciám v Prahe. Ale aj bratislavský generálny konzulát mal nevyhnutne „*zosilniť kultúrno-politickú prácu*“, s tým, aby cez ruských a ukrajinských občanov republiky upevnil a rozšíril sovietsky vplyv „*na celom Slovensku*“. Vo sfére politiky sa počítalo s aktivizáciou českých a slovenských komunistov pri uskutočňovaní zámeru „*odstrániť zjavne reakčné elementy predovšetkým z pravicových strán*“ a zabezpečiť celkovú „*očistu*“. Osobitnú pozornosť odporúčal tento zaujímavý dokument venovať čistke „*v aparáte Ministerstva zahraničných vecí ČSR, mimoriadne zanešvárenom reakčnými elementami*“. V Moskve pokladali za zvlášť naliehavé „*veľmi posilniť ideologickú prácu*“ tak medzi radovými komunistami, ako aj medzi všetkým obyvateľstvom.⁹¹ Na rozdiel od „*slovanskej línie*“ komunistickej tlače v Bratislave sa moskovský traktát ani jediný raz nezmiňuje o nejakom „*slovanskom spojenectve*“.

Zo zotrvačnosti sa ďalej schádzal Spoločný slovanský výbor, utvorený z vysokoškolských profesorov, akademických funkcionárov, dôstojníckej elity (generálov a plukovníkov) aj komunistických intelektuálov zainteresovaných krajín. Ku koncu februára

88 AVP RF, f. 0138, 29-146-6, s. 2-14. Informácia o II. Zjazde DS na Slovensku. Zostavil ataše veľvyslanectva ZSSR v Prahe N. I. Semjonov (9. 3. 1948). Veľvyslanec V. A. Zorin, v decembri 1947 poverený funkciou námestníka ministra zahraničia, sa vrátil do Moskvy. Nastúpil M. A. Silin.

89 NOVOMESKÝ, ref. 58. Prejav v bratislavskom rozhlase s. 257-260. Článok v Národnej obrode 7. 3. 1948, s. 260-265.

90 BARNOVSKÝ, M.: *Preberanie moci a pofebruárová očista 1948*; PEŠEK, J.: *Mocenská elita na Slovensku po roku 1948*. In *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953*. Ed. M. Barnovský. Bratislava 1995, s. 88-96, 97-104.

91 Ref. 52. Dok. 191. Návrh IV. EO (Moskva 2. 3. 1948), s. 552-555. V Prahe 10. 3. 1948 tragicky zahynul Jan Masaryk, minister zahraničia ČSR. Do funkcie bol vymenovaný Vladimír Clementis.

1948 uvítal v Prahe predseda Slovanského výboru ČSR Zdeněk Nejedlý tretie plénum spoločného výboru. Delegácie sa po ukončení pražského zasadnutia presunuli do Bratislavy, kde na 5. marca za spolupráce všetkých miestnych družobných spolkov bratislavský Slovanský výbor organizoval pred Národným divadlom manifestáciu s módnym heslom: „*Slovania v boji za mier*“. Slovenskí „slavjanofili“ vítali skoro tri desiatky delegátov: popri domácich predstaviteľoch Slovanského výboru ČSR pricestoval predseda Spoločného slovanského výboru v Belehrade generál Božidar Waslarič, sprevádzaný ústredným tajomníkom Igorom Medvedevom, spolu so zástupcami Slovanských výborov zo Sovietskeho zväzu, Poľska, Juhoslávie a Bulharska. Na Hlavnej stanici v Bratislave očakával delegácie predseda Zväzu priateľov ZSSR, diplomat a novinár D. M. Krno, všetci návštevníci sa ako vždy ubytovali v hoteli Carlton. Po rozdelení darčiek na izbách podával oficiálny obed povereník Laco Novomeský, predseda Slovanského výboru v Bratislave. Manifestácia sa začala o druhej poobede, rečnil slovenský hosťiteľ a reprezentanti všetkých delegácií, čo trvalo skoro dve hodiny. Delegáti, ako žijúce pomníky umelo udržiavanej idey Slovanstva, si v rýchlom tempe prezreli Bratislavu, zavítali do vybraných podnikov, navštívili radnicu, posedeli s bratislavskými novinármi, prezreli si predstavenie v SND a na záver večera ich prijal predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák. Ráno 6. marca odcestovali delegácie slovanských výborov do Turčianskeho Sv. Martina.⁹²

Keď Bratislava 4. apríla 1948 slávila tretie výročie oslobodenia Červenou armádou, zasadalo celoslovenské valné zhromaždenie Zväzu priateľov ZSSR na Slovensku. Vo vedení nedošlo k žiadnym podstatným zmenám, čestnými predsedami ostávali: Viliam Široký, Gustáv Husák, Karol Šmidke a Laco Novomeský. Iróniou osudu sa pod hlavičkou priateľstva so Sovietskym zväzom stretávali budúci obvinení „buržoázni nacionalisti“ aj hlavný slovenský inkvizítor. Z tradičného miesta bratislavských manifestácií, pred SND, potom povereník Novomeský, na adresu porazených demokratov rečnil o „*padlých veličinách*“ Slovenska, o epigónoch a imitátoroch „*nacistickej protislovenskej a protisovietskej*“ hystérie. Po troch rokoch od pamätného oslobodenia, nadchýnal sa komunistický literát, spevnel slovenský národ a zosilnel náš spoločný štát. A môže „*pokojne silnieť i naďalej, opretý o slovanské národy na čele so Sovietskym zväzom*“.⁹³ Optimistické vízie o perspektívach slovanského bratstva mala onedlho nahradiť surová každodennosť sovietskeho bloku.

Obraz politického vývoja na Slovensku, vytváraný na základe informácií sovietskeho generálneho konzulátu pre moskovské centrum, dostával od marca 1948 nové kontúry. Písalo sa o „*politicky zbankrotovanej*“ Demokratickej strane, ktorá bola „*zba-vená vedenia*“ (*obezglavlena*). So zmyslom pre podrobnosti pripomínal autor hláse-

92 AVP RF, f. 233, 3-15-22, s. 3-4. Na manifestáciu 5. 3. 1948 pozývali: Slovanský výbor v Bratislave, Zväz priateľov ZSSR na Slovensku, Zväz priateľov FLR Juhoslávie, Spoločnosť pre kultúrne a hospodárske styky s Bulharskom, Slovensko-poľskú spoločnosť, spoločenské organizácie a Krajskú odborovú radu. Bratislavské spolky mali od 28. 2. 1947 zjednodušenú štruktúru: vtedy sa Spoločnosť pre kultúrne styky so ZSSR zlúčila so Zväzom priateľov ZSSR na Slovensku.

93 AVP RF, f. 233, 3-15-22, s. 6. Hlavičkový papier: Zväz priateľov ZSSR na Slovensku; NOVOMESKÝ, ref. 58. Z prejavu k výročiu oslobodenia Bratislavy 4. 4. 1948, s. 274-277.

nia súdne procesy „proti špiónom a zradcom“, politicky motivované „úteky do zahraničia“ a poukazoval na odpor obyvateľstva voči „protiľudovému charakteru vedenia bývalej DS“. Za súčasnej situácie, keď autorita komunistov „vzrástla na ohromnú silu“, usudzoval pisateľ, novoutvorená „Strana slovenskej obrody nemá ani sociálnu základňu, ani reálne podmienky pre svoj rast“.94

Izoláciu východoeurópskych štátov do „tábora“ dirigovaného Moskvou, symbolizovala 23. a 26. júna varšavská konferencia ministrov zahraničných vecí. S delegáciami Albánska, Bulharska, ČSR, Maďarska, Poľska, Rumunska a Sovietskeho zväzu sa na rokovaní zúčastnili ešte aj predstavitelia Juhoslávie. Príchod ministrov zahraničia ôsmich štátov vyvolal záujem všetkých zastupiteľských úradov vo Varšave: západní diplomati sa domnievali, že tu zasada Informbyro. Na tlačovej besede poľského ministra Z. Modzelewského sa korešpondent Associated Press Larry Allen sťažoval na neprístupnosť informačných zdrojov. Zdvorilo bol odkázaný na oficiálne komuniké, tam sa mal dozvedieť, že sa rokovalo o nemeckej otázke.⁹⁵

Obrat sovietskeho postoja k Juhoslávii roku 1948 zaregistrovalo československé veľvyslanectvo v Moskve cez týždenné prehľady tlače: záujem moskovských denníkov o správy z Belehradu bol odrazu minimálny. Mlčanie ústredných médií iba navonok demonštrovalo nespokojnosť J. V. Stalina s juhoslovanským komunistickým vedením. Už niekoľko mesiacov vymýšľali v Moskve represívnu politickú akciu so širokým záberom, konečným cieľom ktorej bolo „očistiť“ vedúce zložky jednotlivých KS sovietskeho bloku od prívržencov samostatného kurzu, založeného na koncepcii „národnej cesty“ k socializmu. Zasadnutie Informbyra v Bukurešti potvrdilo vážnosť a hĺbku sovietsko-juhoslovanského konfliktu. Rezolúcia *O situácii v Komunistickej strane Juhoslávie*, publikovaná 29. júna 1948, sa podľa súdobej propagandy mala stať návodom pre všetky KS, aby „kriticky prehodnotili svoju činnosť“.96

V júli 1948 sa na Devíne konal štvrtý Slovanský deň, znova za prítomnosti Klementa Gottwalda, už ako nového prezidenta ČSR. Základný motív prejavu „februárové víťazstvo“ sa premietol aj do obligátnych fráz o Slovanstve. Významným prvkom novej línie mala byť nedávna varšavská konferencia ministrov zahraničia, lebo – vyhlásil prezident – „pred celým svetom dokumentovala, aké neoprávnené a vyluhané sú rôzne tvrdenia o výlučnosti spojenectva slovanských národov, alebo dokonca o slovanskom imperializme“. Vo Varšave, hovoril Gottwald, rokovali slovanské štáty spolu s ľudovodemokratickými štátmi neslovanskými „a na čele so Sovietskym zväzom preukázali sa tak na svetovom fóre ako mocná sila mieru a európskej konsolidácie“.97

94 AVP RF, f. 0138, 29a.-171-1, s. 37-55. Strana slovenskej obrody (Informácia). Podpis: generálny konzul L. F. Teplov. (Bratislava 14. 6. 1948).

95 AMZV ČR, ZÚ Varšava (1948. Politická správa č. 2 (5. 7. 1948). Prítomní ministri: V. M. Molotov (ZSSR), E. Hodža (Albánsko), V. Kolarov (Bulharsko), V. Clementis (ČSR), E. Molnár (Maďarsko), Z. Modzelewski (Poľsko), A. Paukerová (Rumunsko) a S. Simić (Juhoslávia).

96 AMZV ČR, ZÚ Moskva/1948. Sovietska tlač a Juhoslávia (5. 6. 1948); Ref. 50, s. 53-55, s. 497-500.

97 Pravda 13. 7. 1948: IV. Slovanský deň na Devíne, s. 1. GOTTWALD, K.: 1946 – 1948. Zv. II. Ref. 80. Prejav na Devíne 11. 7. 1948, s. 264-273.

Od politickej turistiky delegátov oboch združení priateľov Sovietskeho zväzu z Prahy i Bratislavy, po osvedčenom okruhu veľkých sovietskych miest v januári a februári 1949, očakávali iniciátori cesty hmatateľný propagandistický efekt. Vedúci delegácie Zdeněk Nejedlý koncom januára v Moskve odovzdal vedeniu Všezväzovej spoločnosti pre kultúrne styky so zahraničím podrobný návrh aktivity budúceho jednotného Zväzu. Zámerom plánovaného priateľstva bolo „*konkrétnejšie, v súlade so záujmami jednotlivých zložiek ľudu, prehĺbiť masové sympatie Čechov a Slovákov k ZSSR*“. Zaujímavým prvkom návrhu je želanie „*aby práca bola koordinovaná so Slovanským výborom*“. Autor programu pripúšťa, že je to „*otázka pre Moskvu neexistujúca*“, ale tým viac naliehavá v ČSR, kde vnímajú Sovietsky zväz, „*ako najpokrokovejší a najväčší slovanský štát*“. Profesor Nejedlý požiadal o prijatie u svojho dávneho známeho, teraz zástupcu ministra zahraničia, V. A. Zorina. Zo sovietskej strany, usudzoval Zorin, sa predložený návrh „*v zásade nestretne s námietkami*“, ale zároveň pripomenul nevyhnutnosť ku každému z opatrení určiť rozsah a termín splnenia.⁹⁸

Na domácej pôde sa slovenskí členovia delegácie: povereník pôšt, katolícky duchovný Alexander Horák, vedúci oddelenia osvetu z povereníctva informácií Vladimír Húska, tajomník Slovenskej odborovej rady Ladislav Jašík a redaktor *Nového slova* Ladislav Saučín stali hlavnými aktérmi nevidanej propagandistickej exhibície. Sovietsky generálny konzulát v Bratislave hlásil oficiálnym žargónom do moskovského centra, že si „*vytýčil úlohu*“, dosiahnuť „*čo najproduktívnejšie využitie členov delegácie po ich návrate*“, v záujme „*vnášania pravdy o Sovietskom zväze medzi široké masy obyvateľstva, pomocou samotných Slovákov*“. A hlásenie radostne dodáva: „*Úloha sa ukázala reálnou*“. Už na druhý deň po príchode, 22. februára, prijal delegátov povereník Laco Novomeský a hovoril o ich poslaní tlmočiť svoje dojmy zo zájazdu čo najväčšiemu okruhu Slovákov. Nasledovala tlačová konferencia pre bratislavských novinárov a večer zasadlo vedenie slovenského Zväzu priateľov ZSSR. Úvodné zo zhromaždení, zvolávaných v slovenských mestách, sa zišlo 3. marca vo veľkej sále bratislavskej Reduty a rečníkov tu očakávalo okolo 1 500 prítomných. Prvé kolo „osvetového“ maratónu sa odohralo v Bratislave: delegáti písali série článkov do *Pravdy*, *Práce* a *Nového slova*, rozhlas 23. marca vysielať naživo besedu a vydavateľstvo Tatran pripravovalo brožúru *Dojmy zo ZSSR*. Popritom, podľa profesijného zamerania, vystupovali delegáti v bratislavských závodoch a podnikoch, pred vysokoškolskými študentmi, členmi Strany slovenskej obrody, vojakmi aj dôstojníkmi. Od 24. marca do 22. apríla prednášatelia v stabilných dvojiciach Horák – Húska a Jašík – Saučín, cestovali do ďalších trinástich miest po celom Slovensku. Najvyššiu účasť, 1 200 poslucháčov, dosiahli v Trnave a najmenšiu, 300 osôb, v Turčianskom Sv. Martine. Bratislavský generálny konzulát počas celej kampane dostával telegramy z miest i dedín, zaznamenal konzul L. F. Teplov, so žiadostami slovenských pracujúcich „*tlmočiť vďaka a úprimné pozdravy sovietskemu ľudu a jeho vodcovi generalissimovi Stalinovi*“. Horúčkovitá aktivita vyvrcholila napokon 22. mája 1949 v bratislavskej Redute, „*slávnostným zlúčením*“ Zväzu priateľov ZSSR na

⁹⁸ Ref. 52. Dok. 6, s. 31-32. Prijatie Z. Nejedlého u V. A. Zorina (Moskva 4. 2. 1949). Text návrhu činnosti ZČS-SP (Dat. 31. 1. 1949).

Slovensku a Svazu československo-sovětského přátelství. Na zhromaždení bol osobne prítomný generálny konzul Teplov.⁹⁹ Spontánne sympatie k slovanskému Rusku mala definitívne nahradiť organizovaná „láska k Sovietskemu zväzu“.

Pamätné dni roku 1949 sa na Slovensku stali demonštráciou mocenského monopolu komunistov. Snaha presvedčiť Moskvu o dosiahnutom „víťazstve“ aj vo vedomí rôznych vrstiev obyvateľstva je zjavná pri každom rozhovore slovenských predstaviteľov so sovietskymi diplomatmi. Predseda Zboru povereníkov Gustáv Husák hovoril s novým generálnym konzulom v Bratislave N. G. Novikovom o „*riešení katolíckej otázky*“ a ubezpečoval ho, že júlové „*slávnosti na Devíne a celonárodné oslavy venované 5. výročiu Slovenského povstania názorne ukázali, ako široké masy veriacich idú za komunistickou stranou*“.¹⁰⁰

Z piedestálu výlučných vlastníkov pravdy si komunisti uzurpovali historickú pamiatku povstania proti fašistickej totalite a spochybňovali politické zámery svojich vtedajších partnerov z Demokratickej strany. Príchod prezidenta Gottwalda na Slovensko nadšene vítal Laco Novomeský a písal o jeho podiele na ideovom programe SNP, na organizovaní hmotnej i politickej pomoci a potom „*pri zabezpečovaní a uskutočňovaní cieľov, za ktoré sa naše povstanie borilo*“. Oficiálne oslavy 5. výročia SNP sa odohrali 29. augusta 1949 vo Zvolene, za prítomnosti prezidenta, delegácie Slovanského výboru z Moskvy a ďalších hostí z rôznych krajín, predovšetkým európskych „*ľudových demokracií*“. Na záver celého slávnostného programu zvolali v Bratislave tlačovú konferenciu pre zahraničné delegácie. A tu, ako sa dodatočne dozvedel sovietsky veľvyslanec M. A. Silin, vedúci delegácie Bulharska vystúpil „*s kritikou Čechov a Slovákov*“. Organizátorom osláv bulharský účastník vyčítal, že „*príliš zdôrazňujú úlohu prezidenta Gottwalda pri všetkých politických podujatiach na Slovensku a veľmi málo pozornosti venujú súdruhovi Stalinovi*“. V Prahe, na ministerstve zahraničia, si bulharský vyslanec Nenčo Nikolajev vypočul, že ostré formulácie delegáta zo Sofie boli netaktne a neopodstatnené. Po ukončení osláv sovietska delegácia, ktorú viedol predseda Slovanského výboru generálporučík A. S. Gundorov, odcestovala zo Slovenska do Prahy. Tu sa Gundorov stretol s veľvyslancom M. A. Silinom a vážne ho upozorňoval na „*vznikajúcu nepriaznivú situáciu*“ vo vzťahoch vedúcich slovenských činiteľov. Za pobytu sovietskych hostí na Slovensku, hovoril Gundorov, sa predseda SNR Karol Šmidke „*negatívne vyjadroval o predsedovi strany Širokom, nazývajúc ho kariéristom*“. Do denného záznamu si veľvyslanec Silin zapísal dojem sovietskeho generála, akoby Šmidke „*narážal na to, že Široký sa nezaslúžene tvári ako vodca slovenského ľudu*“.¹⁰¹

⁹⁹ AVP RF, f. 0138m 30a.-179a.-16d., s. 1-11. Hlásenie o vnútropolitickú situácii (Bratislava 30. 5. 1949). Prednášky v mestách: Nitra, Žilina, Banská Bystrica, Košice, Prešov, Komárno, Nové Zámky, Trnava, Trenčín, Zvolen, Turč. Sv. Martin, Michalovce, Ružomberok. Tamže, f. 233, 4-18-19, s. 50. Pozvánka na slávnosť v Redute 22. 5. 1949.

¹⁰⁰ Ref. 52. Denník generálneho konzula ZSSR v Bratislave N. G. Novikova (8. 9. 1949), s. 169.

¹⁰¹ AVP RF, f. 0138, 30-159-6, s. 105-107. Z denníka M. A. Silina. Prijatie u ministra V. Clementisa (Praha 7. 9. 1949). Tamže, s. 92-93. Záznam rozhovoru s A. S. Gundorovom (Praha 8. 9. 1949). *Pravda* (Bratislava) 26. 8. 1949; NOVOMESKÝ, L.: *Prezident medzi nami*.

Roku 1949 sa stalinský „sanitný kordón“ okolo Juhoslávie postupne utváral v susedných komunistických štátoch. Septembrový monsterproces v Budapešti sa končil vynešením tvrdých rozsudkov: ako „titovský agent“ bol odsúdený na smrť aj hlavný obvinený, komunistický politik László Rajk. Podľa správy z Moskvy sovietska tlač a rozhlas venovali procesu mnoho priestoru, vysoko hodnotili maďarskú rozhodnosť a uvádzali analógie „*veľkých moskovských procesov z rokov 1936 a 1937*“.¹⁰² Komunistické strany sovietskeho bloku začali „riešiť“ vnútorné koncepcné spory a vládnuce kliky upevňovali svoje mocenské pozície. Mnohé rozhodnutia, s výnimkou najradikálnejších, sa neuskutočnili na priamy príkaz J. V. Stalina, ale – písal vo svojom klasickom diele Z. Brzezinski – podľa zásady „*predpokladanej reakcie*“, zo snahy vedúcich komunistov počínať si tak, ako by si to sovietsky diktátor asi prijal.¹⁰³ Veľvyslanec ZSSR Silin sa počas prijatia na pražskom ministerstve zahraničia, 24. septembra večer zhovárал s Viliamom Širokým, ktorý s uznaním oceňoval „*skvelé vedenie procesu v Budapešti*“, už v prvý deň jeho konania. Kampaň proti slovenskému „buržoáznemu nacionalizmu“ mala otvorenú cestu.¹⁰⁴

Vykonštruované „dôkazy“ Rajkovho procesu využila Moskva na vypovedanie spojeneckej zmluvy s Juhosláviou a tento príklad poslušne nasledovali všetky štáty sovietskeho bloku. Juhoslovanských diplomatov nepozval sovietsky veľvyslanec v Sofii ani na slávnostnú recepciu k 7. novembru: malo sa im dať pocítiť, že nie sú iba obyčajnými nepriateľmi, ale patria do „*kategórie zradcov*“. Budapeštianska rezolúcia Informbyra koncom novembra 1949 hrubo a urážajúcim tónom hovorila o vláde „*vrahov a špiónov*“ v KS Juhoslávie.¹⁰⁵ Belehrad – od decembra 1946 sídlo Spoločného slovanského výboru, bol exkomunikovaný z „*bratských zväzkov*“.

Slovanské predstavy, opradené ilúziami, zanikli aj v politickom vedomí Slovákov a rusofili martinského razenia sa utiahli do súkromia svojich knižníc. Osudy východnej Európy na štyri desaťročia ovládla komunistická Moskva.

2008

102 AMZV ČR, ZÚ Moskva/1949. Mimoriadna politická správa (27. 9. 1949).

103 BRZEZINSKI, Z. K.: *Sovětský blok. Jednota a rozpor*. Praha 1970, s. 169.

104 AVP RF, f. 0138, 30-159-6, s. 129-130. Záznam M. A. Silina o rozhovore so Širokým v Prahe 24. septembra 1949. UHER, J.: *Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu*. Ref. 90, s. 105-115.

105 *Pravda* (Moskva) 30. 9. 1949; AMZV ČR, ZÚ Sofia/1949. Prerušenie stykov s juhoslovanskými diplomatmi (8. 11. 1949); *Za trvalý mír za lidovou demokracií*. (Orgán informbyra), 29. 11. 1949, s. 2.

SUMMARY

The book of D. Čierna-Lantayová is already the fifth one in the new edition of the Institute of the History of the SAS, called *Slovenská historiografia* (Slovak Historiography). The edition brings the monothematic texts of the outstanding Slovak senior historians, who in these publications present their whole life interest in various research themes.

The summarized publication entitled *Tradition and History* (Tradícia a dejiny) deals with some questions in the Slovak-Hungarian and Slovak-Russian relations in the period from 1934 to 1949. The texts are based upon the deep archival research in the archives in Moscow, Budapest, Prague and Bratislava and in the same time they are a sort of discussion with the other historians dealing with the similar themes. The author selected the texts published in the last fifteen years because of the opportunities, which gave her the opening the archives and the disappearing of the taboo themes. The book is divided into the two parts: one dealing with the relations of Slovakia and Czechoslovakia with the one of their closest neighbors – Hungary, and the second part presents the contacts and influences of the Soviet Union upon the (Czecho-)Slovakia.

The themes, she deals with, bring to the light a multitude of the controversial questions. The outcomes of her research show the attitude of the leading politicians of the Czechoslovakia, Slovakia, Hungary and Soviet Russia towards the forming of the foreign policy and especially towards the political relations among their countries. And all this in a special complicated period – during the World War II and after it. In time, when the Nazi Germany started to march across the unstable and divided Europe, it is very interesting to follow not only the views and motivation of the ruling elites of these countries, but also the reaction of various political groupings and parties. Especially interesting is the short period of the existence of the independent wartime Slovak Republic. And not only regarding the controversial relations between the Slovakia and Hungary, both the allies in the Hitler's New Europe. There had also been a short interlude of the diplomatic relations between Bratislava and Moscow, which the Marxist historiography treated as the taboo. This interlude on the one hand illustrates the political play of the Slovak leaders performed under the thorough patrol of the Nazi Berlin. But on the other hand it documents also the roots of the Slovak Russophilism.

The entire open and controversial questions from the wartime returned – in the slightly modified form – after 1945 and influenced again the mutual relations of the mentioned countries. The hectic international and diplomatic scene witnessed the new wave of the controversies especially among the small states of the Central and South East Europe. But this phenomenon had been only short lasting. Soon those states became the satellites of the Soviet Union and their individual interests were covered by the hegemony policy and interests of the Soviet super-power.

Edita Ivaničková

MENNÝ REGISTER

A

Afanasiev, S. A. 191, 211 – 212, 216,
218, 221 – 222, 237
Alexandrov, A. M. 152, 157, 163, 174 –
176, 210
Allen, L. 259
Ambruš, J. 232
Andrejev, V. 253
Antonescu, I. 69
Antonescu, M. 68 – 72
Arnóthy-Jungert, M. 42
Assardson 191

B

Bacílek, K. 95 – 96, 98 – 100, 103, 107
Badajev, G. F. 142
Bajcsy-Zsilinszky, E. 14, 47
Balfour, J. 17, 22 – 23, 81
Balogh, I. 50
Barák, R. 102
Barkov, N. V. 141, 143, 222
Barnovský, M. 242
Bednár, Š. 249
Bellai, J. 143, 175
Beneš, E. 12 – 14, 17, 19, 23, 27 – 28,
32, 43, 74 – 75, 77 – 80, 83 – 84, 86,
111, 115 – 116, 118 – 121, 125, 242
– 243, 247, 253
Benzon, B. 68 – 69, 227
Bernard, H. 66, 144, 147, 213
Bevin, E. 91
Bibó, I. 83
Bierut, B. 112, 125, 253
Birjuzov, S. S. 123
Blaho, J. 249
Bolgár, E. 35
Borodin, Dr. 163 – 164
Borsody, I. 77
Bratianu, D. 114, 118

Brod, T. 242
Brzezinski, Z. 262
Burmistenko, I. A. 189
Byrnes, J. F. 27, 85, 91

C

Cannon, C. W. 125
Caranfil, P. 116
Clementis, V. 25, 28 – 29, 33 – 35, 83,
87, 89, 91 – 92, 224 – 225, 240 –
241, 252
Csáky, I. 65, 162 – 163, 167, 207, 209,
211
Csécsy, I. 55

Č

Čatloš, F. 42, 146, 197, 220, 243
Čepička, A. 96
Černák, M. 137 – 140, 142, 145, 154,
156, 159, 165, 173, 193
Červeňanský, J. 249
Čičajev, I. A. 251, 253
Čulen 225
Čulen, K. 46, 163, 208
Čulen, M. 225

D

Darvas, J. 48, 53
Dastich, F. 32
David, P. 97, 102
Daxner, V. 81
Deák, L. 61
Dekanozov, V. G. 157, 163, 173, 175 –
177, 179 – 180, 183
Demjanov, N. J. 250 – 252, 254
Dénes, F. 101
Dérer, I. 132, 234
Dessewffy, G. 53
Đilas, M. 126, 224, 238

Dimitrov, G. 123, 125, 129, 253
 Dimitrov, G. M. 119
 Dinnyés, L. 35, 94
 Ďurčanský, F. 44, 63 – 66, 74, 131 – 132,
 135 – 136, 138 – 140, 145 – 147,
 151 – 155, 157, 161 – 164, 166, 169,
 171, 173, 181, 184, 187, 193, 196 –
 202, 205 – 208, 210 – 213, 235 – 236
 Dzodze, K. 129

E

Eckhardt, T. 11 – 12
 Erdei, F. 48, 53

F

Falán, M. 225
 Farkas, M. 49
 Fierlinger, Z. 16, 18, 22, 80 – 81, 112,
 115, 117, 121, 142, 247
 Fillo, E. 158
 Florek, P. 185
 Fraštacký, R. 254
 Frauenfeld, E. 236
 Fredborg 67 – 68
 Friš, E. 99
 Fundárek, J. 158

G

Gabilov 159
 Gacek, M. 144, 184, 190, 222, 225 –
 226, 232
 Galan, F. 165, 200
 Galváněk, B. 153
 Gašpar, T. J. 72, 143, 195, 219
 Georgiev, K. 119, 122
 Gmelin, H. 241
 Görgey, V. 240
 Gottwald, K. 90, 124, 247, 251 – 252,
 255, 259
 Gregorová, H. 248
 Grew, J. 25
 Groza, P. 118, 122

Gundorov, A. S. 261
 Gyöngyösi, J. 25, 27 – 31, 33 – 35, 82,
 84 – 85, 87 – 89, 91, 93, 121

H

Harriman, W. A. 85
 Heeren, von 141
 Hitler, A. 39 – 40, 45, 64, 66, 68 – 69, 74,
 78, 133, 200, 202, 208 – 209, 212,
 234, 236, 238 – 240
 Hlinka, A. 131, 234
 Hodža, E. 121, 125, 128
 Hodža, M. 132, 223, 229, 231, 240 – 241
 Hoensch, J. K. 61
 Hoppe, W. 149
 Horák, A. 260
 Horák, J. 128, 250
 Horthy, M. 16, 42, 47, 50, 73, 78, 80, 90,
 116
 Hrušovský, I. 249
 Husák, G. 225, 242, 245, 249, 251 –
 253, 258, 261
 Húska, V. 260

CH

Chruščov, N. S. 98
 Churchil, W. 47, 112, 117

J

Jakovlov, V. N. 137
 Janovic, T. 99
 Jászi, O. 12 – 13
 Jašík, L. 260
 Jeleň, O. 98
 Johnson, P. 220

K

Kádár, J. 105
 Kaftanov, S. V. 144 – 145, 149 – 150,
 159, 196
 Kállai, G. 48
 Kállay, M. 39

- Károlyi, M. 11, 13 – 17, 78, 80, 92
 Kertész, I. 85
 Killinger, M. von 69, 178, 184, 186, 202
 – 203, 212
 Kirschbaum, J. 44, 64, 162, 200, 207
 Kollár, J. 144
 Kopecký, V. 98
 Kosso, I. 161
 Kostov, T. 129
 Kovács, B. 126
 Kovács, I. 48, 53 – 54
 Kovalev, N. M. 151, 158
 Kovpak, S. A. 253
 Krno, D. 25, 51, 83 – 84, 258
 Krno, G. 145, 151, 155, 173, 175 – 176,
 179 – 181, 189 – 190, 217, 221
 Krno, I. 132
 Kulišev, G. 123
 Kutjagin, prof. 159
- L**
- Łaciński, W. 176, 189
 Lavrentiev, A. I. 125, 253
 Lavruchin, I. 252 – 253
 Lazarev, I. 252
 Lettrich, J. 242 – 243, 250, 256
 Lipták, L. 61
 Litvinov, M. M. 131, 137
 Lomonosov, M. V. 157, 198
 Lozovský, S. A. 122, 190, 250
 Ludin, H. E. 40, 73, 186, 203
 Lupas, I. 71
- M**
- Mach, A. 62, 135 – 136, 153, 161, 163 –
 165, 168 – 169, 186, 198, 200, 206,
 208, 212, 225, 232
 Maniu, I. 114, 118 – 119, 127
 Marcu 71 – 72
 Marjina, V. V. 153, 198
 Marko, M. 101
 Marosán, G. 52
- Marshall, G. C. 126, 255
 Masaryk, J. 11, 15, 29 – 30, 34 – 36, 78,
 88, 90 – 93, 111, 115, 126
 Mečiar, S. 227, 232
 Medov, V. 164
 Medrický, G. 178, 185
 Medvedev, I. 258
 Mihályfi, E. 94
 Michalička, A. 104
 Miklós, B. 46, 50, 55
 Mikojan, A. I. 173, 181 – 182, 184
 Mikolajczyk, S. 112, 121, 124, 127
 Milec, J. 20
 Milecz, I. 67 – 72, 141, 227, 229, 231
 Miklós-Dálnoki, B. 50, 116
 Mináč, V. 99
 Mňačko, L. 98
 Modzelewsky, Z. 259
 Molotov, V. M. 21 – 22, 64, 81, 117, 136
 – 140, 142, 152, 154, 157, 160, 165,
 167, 169, 171 – 173, 183, 186, 191,
 195, 198 – 199, 201 – 202, 205, 208,
 211, 213, 219
 Mračna, J. 65, 164, 167, 200 – 201, 211,
 221
 Murgaš, K. 67, 186
 Murín, K. 229, 239
 Musorgský, M. 144
- N**
- Nagy, F. 47, 53, 59, 89, 91, 94
 Nagy, I. 49, 95, 127
 Nagy, L. 71
 Nejedlý, Z. 248, 260
 Nichols, P. B. 22, 114
 Nikolajev, N. 261
 Novikov, N. G. 261
 Novikov, N. V. 186 – 187, 190, 203, 217
 Novikov, S. A. 159
 Novomeský, L. 242, 247, 249, 251, 255,
 257 – 258, 260 – 261
 Novotný, A. 99 – 100

Nylander 222

O

Okáli, D. 31

Orságh, J. 174, 182, 184 – 185

Osóbka-Morawski, E. 112, 121

Osuský, Š. 233, 245

P

Paterson, R. C. 31

Patrascan, L. 129

Paučo, J. 72

Pavlík, O. 99

Payart 126

Pázmán 184

Petkov, N. 119, 124, 127

Peyer, K. 47, 53

Pietor, I. 248

Pišút, M. 249

Polyák, Š. 172, 178, 182

Poničan, J. 225

Poťomkin, V. P. 142, 160

Prečan, V. 247

Pružinský, M. 166, 210

Puškin, G. M. 51 – 52, 63, 65 – 67, 74,
137 – 138, 142, 145 – 148, 150 –
156, 161 – 169, 171 – 174, 176
– 179, 181 – 184, 186 – 188, 191,
193, 195 – 196, 199, 202 – 203, 205
– 216, 218, 235 – 237

R

Radescu, N. 119

Rajk, L. 48, 100, 129, 262

Rákosi, M. 129

Raschhofer, H. 247

Rátz, J. 73

Rázus, M. 103

Révai, J. 19, 50, 52

Ribbentrop, J. von 69, 136, 172, 182 –
183

Richter, A. 99

Ripka, H. 12, 17, 21 – 23, 44 – 45, 74 –
75, 80 – 81, 113 – 114, 118

Robertson, W. M. 123, 126

Roosevelt, F. D. 13, 117

Ruppeld, I. 240

S

Saučín, L. 260

Seinescu, G. 116

Schoenfeld, A. 25, 55, 85

Schulenburg, F. W. von 131, 142, 165,
179 – 180, 187, 203

Sidor, K. 131

Silin, M. A. 261 – 262

Simić, S. 22, 66, 81, 92, 120, 213

Sivák, J. 64, 158 – 161, 199 – 200, 207
– 209, 219

Smirnov, A. A. 145 – 147, 149, 151, 154,
158 – 159, 196, 207

Smith, A. 220

Snyckers, Dr. 241

Sokol, M. 132

Spišiak, J. 40 – 41, 71, 73 – 74

Stalin, J. V. 17, 51, 111 – 113, 115, 119 –
123, 125 – 126, 128, 136, 142, 191,
233, 240, 246 – 248, 253, 259 – 262

Stanek, J. 246

Stanislav, J. 39, 158, 161

Steinhardt, L. 84 – 85

Strechaj, R. 104

Stumm, von 68

Sulyok, D. 59, 89

Supka, G. 54

Susajkov, I. Z. 124, 127

Sviridov, V. P. 51, 127, 256

Szabó de Szentmiklós, Gy. 133, 147

Szakasits, A. 48, 52, 91

Szálasi, F. 24, 43, 45, 47 – 48, 50, 59, 73
– 74, 78, 82

Szegedy-Maszák, A. 39, 71

Szentiványi, S. 54

Sztankay, Z. 163, 208, 211 – 212

Sztójay, D. 72 – 73
 Szüllő, G. 162 – 163, 207, 209

Š

Šándor, E. 248 – 249
 Šeliga, M. 158
 Šimko, J. 190 – 191, 217 – 219, 221
 – 222
 Široký, V. 247, 251, 257 – 258, 262
 Škvarcev, A. A. 137 – 138, 140, 156,
 158, 173, 193
 Šmidke, K. 20, 246, 250 – 251, 253, 258,
 261
 Šrobár, V. 46
 Štítnický, C. 104
 Štúr, L. 232
 Šubašič, I. 113, 119 – 120

T

Tatarescu, G. 122
 Tatarka, D. 97, 99
 Tatarka, Š. 219
 Teleki, G. 54
 Teleki, P. 64 – 65, 86, 133 – 134, 162,
 167, 208, 236
 Teplov, L. F. 260 – 261
 Theieusieus, vikomt de 141
 Tildy, Z. 47, 53, 58 – 59, 122
 Tilkovský, L. 61
 Tiso, F. 63 – 64, 139, 141 – 142, 144 –
 145, 147, 149 – 150, 152, 158 – 160,
 165 – 166, 172 – 175, 177 – 180,
 182 – 184, 187 – 189, 195, 208, 214,
 217
 Tiso, J. 45, 63, 66, 74, 131 – 133, 139,
 143 – 144, 146, 151, 154, 158, 165,
 168, 172, 179, 184, 186 – 187, 190,
 194, 202 – 203, 205, 218, 221, 228,
 230 – 231, 235 – 236, 239
 Tito, J. Broz 113, 119 – 120, 122, 125,
 128 – 129, 250, 253
 Tolbuchin, F. I. 125

Tolstý, A. N. 224, 238
 Trocký, L. D. 137
 Tuchačevský, M. N. 136
 Tuka, V. 40, 64, 67 – 68, 70 – 71, 73,
 141, 143, 146, 149 – 150, 153, 156 –
 159, 161, 168 – 169, 171, 177 – 178,
 180, 183, 186, 195, 199, 206 – 207,
 212, 214 – 215, 218 – 219, 226, 235
 – 239
 Turanec, J. 69 – 70

U

Ullein-Reviczky, A. 42
 Ursíny, J. 243, 255

V

Vajanský, S. H. 227 – 228
 Valo, J. 102
 Vámbéry, R. 12 – 14, 17, 47, 77, 114
 Varga, B. 53
 Vavro, J. 99
 Velebit, gen. 113
 Veres, P. 53
 Vessenmeyer, E. 41
 Viest, R. 132
 Vietor, M. 61
 Vlasov, N. A. 174
 Vogelnik, maj. 113
 Vorošilov, K. J. 23, 45, 50 – 51, 55, 57,
 59, 75, 81, 117, 122
 Vyšinský, A. J. 92, 114, 119, 122, 181 –
 182, 186, 190, 250, 252

W

Waslarič, B. 258
 Weck, de 231
 Witiska, J. 43 – 44, 74

Z

Zajcev, I. A. 64, 157 – 158, 161 – 162,
 163 – 164, 166, 191, 200, 207
 Zorin, V. A. 247 – 248, 250, 254, 260

Zsédényi, B. 55

Zsolt, B. 55

Ž

Ždanov, A. A. 128, 254, 256